

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

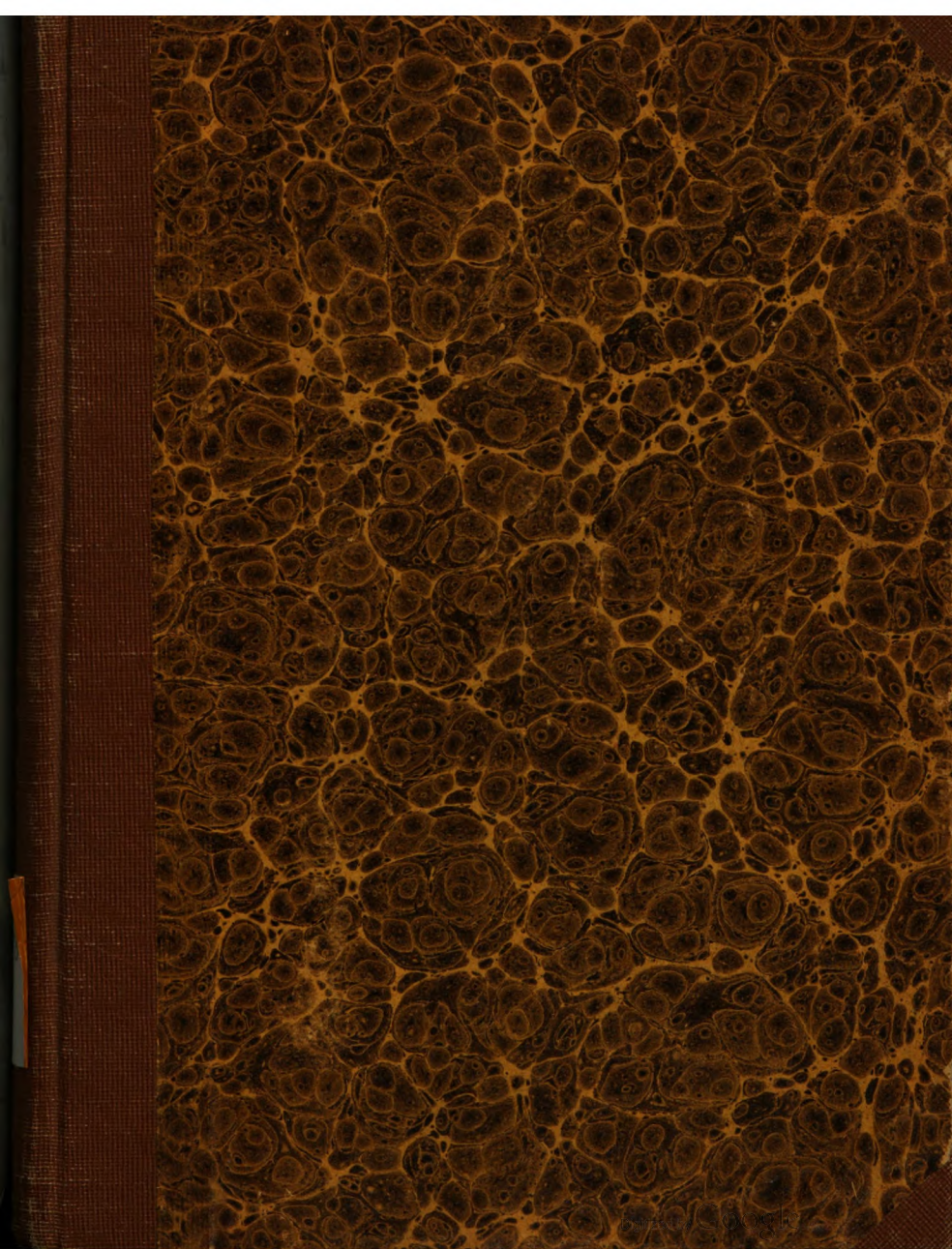
Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.74

L6273

01

7.219.

ЛѢКАРЬ ИСААКЪ.

СПРАВДЕШНА ПОДЪЯ.

Зъ російскои мови переклала

М. ЗАГОРНЯ.

Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“.

У ЛЬВОВѢ 1891.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
подо зарядомъ К. Беднарского.

89174
L5273
De

I.

Въ Европѣ, де мы живемо, есть земля Италия. Найголовнѣйше мѣсто въ Италіи — Римъ. Рокѡвъ чотыриста назадъ въ тому мѣстѣ Римѣ жило чимало жидѡвъ. Римляне жидѡвъ не любили, вважали ихъ за поганый народъ — и недозволяли имъ жити на тыхъ вулицяхъ, де жили самѣ, а загнали ихъ на край Риму. Тамъ жида й жили. Живъ тамъ одинъ жидъ на имя Исаакъ Джемъ. Вѡнъ бувъ лѣкаръ. Въ него була своя хата, и живъ вѡнъ у той хатѣ зъ жѡнкою Лією и зъ двома сынами. Одному сынови вже минуло десять рокѡвъ, а другому йшовъ дванадцатый рѡкъ. И жѡнку, и сыновъ Исаакъ дуже любивъ.

Пятнацать рокѡвъ проживъ Исаакъ зъ Лією тихо й щасливо. Лія хозяйнувала та згодовувала дѣтей, а Исаакъ лѣчивъ хорыхъ, що до него приходили. А приходило до него багато людей — и жидѡвъ, и христіянъ, — бо кращого одъ Исаака Джема лѣкаря у Римѣ не було. Исаакъ усякому пособлявъ, усѣхъ лѣчивъ, не жалѣючи праць и часу. Зъ богатыхъ вѡнъ бравъ за свою працю грошѣ, а зъ убогихъ нѣчого не бравъ, — ще трафлялось, що й самъ имъ дававъ.

Якъ що-жь у Исаака не було хорыхъ, вѡнъ сидѣвъ у своѣй хатѣ и робивъ лѣки або вченѣ книжки читавъ, усякими мовами писанѣ. Надъ усе-жь любивъ

Исаакъ мѣркувати про те, якъ Божій свѣтъ упорядковано. Вѣнъ усе хотѣвъ знати: якъ, та черезъ вѣщо сонце, мѣсяць та зѣрки ходять по небу, якъ и черезъ вѣщо ростуть дерева й травы, якій травы користній и якій шкѣдливій, якъ тѣло людске зроблено, черезъ вѣщо хоробы усякій роблять ся, и якъ лѣчити тѣ хоробы. Все се хотѣвъ знати Исаакъ Джемъ, щобъ зрозумѣти, якій есть свѣтъ Божій и своимъ знанемъ людемъ пособляти.

Одного вечера Исаакъ сидѣвъ у себе въ хатѣ и читавъ книгу. Зненацька вѣнъ почувъ на вулицѣ якійсь галасъ. Галасъ той усе дужчавъ та дужчавъ. Одчинивъ Исаакъ вѣкно, дивить ся — до его хаты иде чимала юрба людей; попереду чотыри чоловѣка несуть на марахъ якогось дѣда. Дѣдъ увесь у крови, одежа на нему пороздирана, и въ грязюцѣ лежить вѣнъ на марахъ заплющивши очи и зъ стиха стогне.

Исаакъ вѣдразу пѣзнавъ дѣда. Се бувъ одинъ убогій чоловѣкъ, тежъ таки жидъ, Аронъ. Исаакъ вийшовъ на вулицю и спытавъ ся:

— Що тамъ таке?

— Та тутъ лихо! — одмовлено ему: — старый дѣдъ Аронъ умирає. Вѣнъ упавъ зъ драбины и дуже побивъ ся. Якъ мы знайшли его, вѣнъ лежавъ подпльвши кровю.

Исаакъ казавъ унести Арона до себе въ хату.

— Швыдче, швыдче, — казавъ вѣнъ, — якъ Богъ поможе, то одратуємо его.

Дѣда почали обережно зносити на схѣдцѣ, унесли въ хату и положили на канапѣ. Лѣварь ставъ коло него навколѣшки и почавъ розглядати, чи не поломана въ него рука або нога. Роздививъ ся — усе цѣле, тѣльки побитого дуже багато и обѣ вѣщось гостре дѣдъ

дуже порѣзавсь. А крови зъ него такъ багато вышло, що неначе ось-ось умре.

— Ой лихо тяжке! — налякали люде, — умирає намъ бѣдний Аронь.

Дѣда усѣ любили за те, що вѣнъ бувъ добрый та правдивый, — тымъ то такъ и жалкували и побивались за нимъ.

Усѣ пошли зъ хаты; zostались тѣльки лѣкаръ та хорый. Лежить хорый непритомный, блѣдый та холодный, неначе покѣйникъ, а лѣкаръ надъ нимъ стоить замислившись. И думаетъ Исаакъ, дивлячись на Арона:

— Умирає дѣдъ, умирає гарна людина. И нема способу пособити ему. Нѣхто не зможе знову оживити бѣдолаху. Нѣхто не здолає знову налити крови ему въ жилы. А безъ крови людина жити не може.

Давъ Исаакъ напитись ему якогось зѣлля, позавязувавъ раны, а дѣдъ лежить не дышає, очи заплющивъ, рука повисла. Промовивъ самъ до себе:

— Нѣ не можна кидати его такъ. Треба ему пособити, а коли й не вмире, то нездужати-ме дуже довго. Перелю я лишъ у него въ жилы кровь зъ другої людини. Сього ще нѣхто не робивъ — то що? — я спробую зробити. А може минѣ й пощастить? А коли пощастить, тодѣ скѣльки хорыхъ, у кого крови мало, можна буде вылѣчувати. Тѣльки хто кровь свою дасть? Та Богъ поможе — знайдуть ся такі люде, що не пожалѣють своєї крови дати другѣй людинѣ, щобъ одъ смерти еѣ одволати.

Усю нѣчь не одступавсь Исаакъ одъ старого Арона; тѣльки передъ свѣтомъ заснувъ годинъ зо двѣ, а якъ уставъ, заразы же знову дѣло робити заходивсь; схотѣвъ вѣнъ навчити ся, якъ зъ одной тваринны переливати кровь у другу. Исаакъ знавъ, що тѣ жилы, що

кровь по нихъ тече, и въ людины, и въ звѣра однако-во зроблено. И вѣнь хотѣвъ спробувати свою выгадку спершу на звѣрахъ, щобъ не помилити ся на людяхъ. Вѣнь узявъ трусики и почавъ на нихъ робити пробы. Робивъ вѣнь такі пробы кѣлька день и багато разѣвъ. Бѣдный Аронъ на пѣвъ-непритомный лежить, а лѣкаръ зъ всеи силы працюе, тѣльки про те й думае, якъ бы заратувати людину одъ смерти.

Спершу праця лѣкарева йшла марно. Узявъ вѣнь одного трусика, наливъ въ него крови. Проминуло кѣлька хвилинь, и трусикъ здохъ. Почавъ Исаакъ зновъ свою спробу и зновъ такъ саме — не пощастило. Але потроху Исаакъ навчивъ ся и одного дня вѣнь таки досягъ свого. Вѣнь такъ гарно перелявъ кровь зъ одного трусика въ другого, що обыдва зѣстались живі.

— Дякувати Богу! — сказавъ тодѣ лѣкаръ самъ до себе. — Се вже половину працѣ зроблено.

И заходивъ вѣнь знову робити спробы, щобъ вывѣрити самого себе. Зробивъ одну спробу — пощастило, живі трусики зостались; ще зробивъ — знову пощастило, и такъ робивъ двацять разѣвъ — и все щасливо. Тѣльки тодѣ вѣнь впевнивъ ся, що дѣло зроблене, праця скѣнчена. Утеръ Исаакъ пѣтъ зъ свого облича та й каже :

— Теперъ знаю, якъ тыхъ сцѣляти, що у нихъ крови не стае. Переливати кровь — можна. Я се на власній очи бачивъ, власными руками зробивъ. Я знайшовъ правду, — теперъ мене нѣхто й нѣщо не впитить, що се не такъ.

Дуже зрадѣвъ Исаакъ своему здобутку. Вѣнь пѣдойшовъ до своєї жѣнки и сказавъ їй весело :

Ліе, радѣй! Я знайшовъ новый способъ, якъ сцѣляти хорыхъ. Теперъ старый Аронъ швидко одужає.

И вѣнъ розказавъ Ліи про те, що вѣнъ дознавъ ся. Лія вѣрила чоловікови и радѣла у купѣ зъ нимъ. Исаакъ казавъ далѣ:

— Я налю Аронowi въ жилы новой крови. Абы рука въ мене не здрѣгнулась, а то я ручу ся, що Аронъ буде живой и здоровый.

Лія спытала ся:

— Любый мой, чи певный же ты, що твоя рука не здрѣгне ся?

Исаакъ одмовивъ:

Не бойсь, Ліе! Хиба у перше доводить ся минѣ брати у руки лѣкарскій нѣжь?

Исаакъ поцѣлувавъ жѣнку и вернувъ ся въ свою хату.

Коли се зъ ненацька хтось страшенно загрюкавъ у сѣнешній дверѣ.

Зъ надвору хтось загукавъ.

— Гей! одчиняйте мерщій!

Лія кинулась до дверей, вѣдчинила и оступилась, здивувавшись. Передъ нею стоявъ якійсь чоловікъ у пышному оксамитовому убраню; а за нимъ ще де — кѣльки людей въ панцирахъ позолочуваныхъ та въ шишакахъ стальовыхъ. При боцѣ въ кожного высѣла шабля, а въ руцѣ довгій списъ.

— Чи тутъ Исаакъ Джемъ лѣкаръ живе? — спытавъ у Ліѣ чоловікъ въ чорному убраню.

Лія такъ злякала ся незнакомыхъ людей, що не могла вымовити й слова. По тыхъ улицяхъ у Римѣ, де жили жида, не часто доводилось бачити узброеныхъ людей. А невѣдомый чоловікъ казавъ далѣ:

— Приславъ насъ сюды найсвятѣйшій папа Инокентій VIII и звелѣвъ привести до себе въ палаць лѣкаря Исаака Джема.

Заплакала Лія, почувши сї слова. Папа багато робивъ зла жидамъ, и великій терпѣли утиски вони одъ него, — тымъ и боялась Лія, що чоловікъ ей мусить ити до папы. Пішла вона до чоловіка, сказала ему, що прийшли одъ папы, а сама плаче. Исаакъ говорить :

— Чого-жь ты плачешь, Ліє? Одже не вперше кличуть мене лѣкарювати до великихъ пановъ.

Вонъ поцѣлувавъ жонку и дѣтей и пішовъ до тыхъ людей, що дожидали его.

— Ходѣмъ — каже.

Якъ вони йшли улицями, зъ вѣконъ и дверей дивились на лѣкаря знаємй, дивуючись, на що его ведуть зъ салдатами.

II.

Приходить Исаакъ у палаць, де папа живе, зѣходить по мрамуровыхъ схѣдцяхъ, переходить зъ одной салѣ въ другу. Тутъ и ченць, и вояки, и магнаты и иншій значній городяне. На Исаака не звертають уваги, а иншій зъ ногъ до головы обглядають, — а що, мовь, се за людина?

Провели Исаака черезъ багато покоївъ и нарештѣ увели у той покѣй, пе бувъ папа. Увійшовъ Исаакъ и не вѣдразу побачивъ усе у на-пѣвъ-темной хатѣ. Бачить вонъ, — хата велика; високу стелю підперто мрамуровыми стовпами; зайчики одъ сонця бѣгають по мрамуровой долѣвцѣ. Біля стѣны мѣжь стовпами, стоить велике золоте лѣжка, надъ нимъ парчевый наметъ. На

лѳжку лежить людина блѳда, ссохла и не ворухить ся. Руки лежать непорухно, а очи ледви дивлять ся. Коло лѳжка стоять якїсь люде у чорному убраню и про щось нишкомъ балакають.

Привели Исаака Джема до лѳжка и кажутъ :

— Исааку Джеме, найсвятѳйшій папа хорый дуже. Чи можешъ ты пособити ему?

Исаакъ пѳдѳйшовъ ближе и заходивсь обглядати хорого. Довго слухавъ вѳнь, якъ бе ся сердце, чи нема де якого болю, розпытувавъ лѳкарѳвъ, що ще давнѳйшь були коло папы. Тѳ сказали ему, що давно лѳчуть папу, а вылѳчити не можуть. Хороба его затяжна й небезпечна; нѳчимъ еѳ не подужаешъ. Навѳть лѳки, по котрѳ посылаю ажъ у Єгипеть, нѳчого не пособили : папа усе незужае, усе лежить непорухно и неначе ось-ось умре. Одного разу вѳнь такъ навѳть зомлѳвъ, що всѳ думали, що вѳнь уже вмеръ.

Тодѳ зрозумѳвъ Исаакъ Джемъ, чоґо хорый папа, и що вѳнь тѳльки тодѳ одужае, коли у него въ жилахъ буде бѳльшь крови. Щобъ вылѳчити папу, треба налити ему въ жилы новои крови. И пытають Исаака лѳкарѳ :

— Що-жь, Исааку, знаешъ ты, чимъ вылѳчити найсвятѳйшого отця?

Поглянувъ Исаакъ на нихъ а самъ думае :

— Чи повиненъ я лѳчити папу? Вѳнь не трохи наробивъ лиха жидѳвскому народови, — баґато неповинныхъ занастивъ. Вѳнь злый чоловѳкъ. Ось заразъ скажу, що не знаю, якъ его обратувати и вѳнь умре...

И поглянувъ Исаакъ на папу. А той — блѳдый, схудлий, на него дивить ся жалѳбно — жалѳбно и такимъ безщаснымъ здаеть ся, що Исаакови жаль сти-

снуть сердце. Мовчить Исаакъ, забаривсь зъ одмовою, а самъ думаетъ:

Ось вонъ безщасный, беспособный одъ мене самого дожидае ратунку. Чи можу жъ я его не обратувати? Вонъ така-жъ людина, якъ всѣ. И его грѣхи — на его душѣ, а на свою душу я не вѣзьму грѣха. На що менѣ ховати те, що я вже знаю? Адже я не для себе працювавъ, а для всѣхъ людей. Чи по правдѣжь буде, коли я не пособлю сему чоловікови?

И Исаакъ мовивъ лѣкарямъ:

— Еге, я знаю, якъ вылѣчити найсвятѣйшого отца ..

Лѣкарѣ дуже здивували ся, почувши таку одмову. Вони самі були люде вчені и думали, що нема нѣякого способу вернути здоровля папѣ. Вони спытали ся:

— Якъ же се ты зробишь Исааку?

Исаакъ одмовивъ имъ твердо и зважливо:

— У жилы найсвятѣйшому папѣ треба налити свѣжою крови.

Лѣкарѣ ще дужче здивували ся: вони нѣколи и нѣде не читали и не чули про се. Имъ здавалось, що се не можлива рѣчь — налити крови у жилы живої людини. Вони подумали: чи не бреше жидовскій лѣкаръ? чи нема въ него злого замѣру? И вони спытали ся:

— Водкѣля-жъ ты визнавъ про се? Мы нѣколи не чули, що такъ можна лѣчити.

Исаакъ одмовивъ:

— И я не чувъ, поки самъ до сего не дорозумувавъ ся и не спробувавъ:

— А! — кажутъ папскіи прибрѣчники, — то се

ты самъ выгадавъ! А ты-жь певный, що се можна зробити?

Исаакъ каже:

— Я власными руками переливавъ кровь, власными очима дививъ ся, — а я йму вѣры своимъ рукамъ и очамъ.

— И берешъ ся налити въ жилы найсвятѣйшому папѣ новой крови?

— Я беру ся налити въ жилы найсвятѣйшому папѣ новой крови.

Здивувались, загомонѣли папскіи приборчники, а лѣкарѣ ажъ розсердились на Исаака и злякались: вони бо вже давно мали въ серци зло на Исаака за те, що вѣнъ кращій одъ нихъ бувъ лѣкарѣ. И подумали лѣкарѣ.

— Якъ вѣнъ балакає, — мовь бы вже нѣхто краще одъ него и не знає! Чи не знайшовъ вѣнъ и справдѣ способу переливати кровь?

Вони вѣдѣйшли на-бѣкъ и казали одинъ до одного:

— Не дамо Исаакови Джемови переливати кровь.

Якъ що вѣнъ сцѣлить папу, то насъ бѣльшь нѣколи не покличуть сюды, а се намъ погано.

И сказали вони нишкомъ папѣ:

— Найсвятѣйшій отче, не робѣть того, що радити-ме вамъ жидѣ. Богъ его знає, яка вѣнъ людина!

Але папѣ не хотѣло ся вмирати, а одъ сихъ лѣкарѣвъ вѣнъ не сподѣвавъ ся пособы. Тымъ вѣнъ одмовивъ:

— Нѣ, я послухаюсь Джема.

Довго вмовляли папу и лѣкарѣ и родичѣ, — та все даремно. Папѣ дуже хотѣло ся ще пожити на свѣтѣ. Останню надѣю покладавъ вѣнъ на Исаака.

Покликавъ папа до себе Исаака и говорить до него, ледви голосъ одводить :

— Якъ що ты можешь мене выльчити, то чого-жь баришь ся ?

Исаакъ одмовивъ ему :

— Хочу перелити кровь хочь и заразы — най толькы знайдуть менѣ людину, що дала-бъ свою кровь, та най пошлють до мене до дому по струментъ.

Тодѣ побачили лѣкаръ й родичѣ папскій, що имъ доводитъ ся поступитись и кажутъ Исаакови :

— Збоставай ся ты тутъ, а мы й людину знайдемо и до тебе до дому по струментъ пошлемо.

Такъ и зробили. Исаака збоставили біля хорого, а до него до дому послали людей и звелѣли имъ принести у палаць струментъ и привести его дѣтей, а якъ що, въ него дѣтей нема, то жѣнку. Прибѣчники папскій думали такъ :

— Примусимо Исаака переливати кровь зъ его рѣднихъ, примусимо его кривныхъ дати папѣ свою кровь. Якъ що Исаакъ не має злого замѣру, то вѣнь зъ своихъ дѣтей перелле кровь. Тодѣ вѣнь обережнѣйшій буде и все зробить якъ найкрасще, щобъ не вбити своихъ дѣтей. А коли не схоче, то виходить, що вѣнь злї замѣры мавъ проти папы. Тодѣ смерть ему и всѣмъ родичамъ его та й жидамъ усѣмъ.

А лѣкаръ ще собѣ думали :

— Най лишь на своихъ дѣтяхъ доведе! А то вѣнь уже розумный, високо несе ся: бачь, знайшовъ таке, що нѣхто не знае! Треба его провчити! Та бреше вѣнь! Зъ своихъ дѣтей вѣнь не переливати-ме крови, — злякае ся. Де жь таки знайде ся такїй дурень, щобъ свои выгадки до рѣднихъ дѣтей прикладавъ ?

Злаяе ся, оступить ся! А вже тодѣ мы его не поми-
луемо! Не буде бѣльшъ выхваляти ся!

III.

Вернулись по̀сланцѣ, принесли струментъ и дѣтей
Исааковыхъ привели. Хлопята тремтѣли, плакали, тули-
лись одне до одного, не знаючи, куды ѣ на що ихъ
ведуть.

И кажутъ лѣкарѣ Исаакови:

— Теперъ можешъ переливати кровь: И струментъ
твѣй тутъ, и людей, зъ котрыхъ вѣзьмешъ кровь, мы
знайшли.

— Де-жъ тѣ люде? — пытае ся Исаакъ.

— А ось иди за нами, — побачишь!

Привели они Исаака въ ту хату, де були его дѣти,
та ѣ кажутъ:

— Ось изъ сихъ хлопцѣвъ переливай кровь у
найсвятѣйшого папу.

Зблѣдъ Исаакъ, побачивши своихъ дѣтей. Вѣнъ
нѣякъ не сподѣвавъ ся сего. А хлопята плачуть и до
него руки простягають. Подѣйшовъ Исаакъ до нихъ,
ставъ жалувати та ѣ каже:

— Ну чого вы плачете мои любѣ? Заспокоѣтесь,
— я зъ вами. Я нѣкому не дамъ васъ кривдити.

А въ самого тымъ часомъ сердце якъ не выскочить,
а на душѣ тяжко, тяжко. И думае Исаакъ:

— Чи маю я право не схотѣти переливати кровь
своихъ дѣтей? Нѣ, не маю! Адже я знайшовъ правду.
Правду сю я знайшовъ не для себе, а для всѣхъ лю-
дей. Треба, щобъ люде побачили еѣ, поняли ѣй вѣры.
Але люде неймовѣрнѣй. Якъ що я не схочу переливати

кровь зъ своихъ дѣтей, то люде скажутъ, шо моя правда — брехня. И моя правда загине и не будутъ еи люде знати. Чи маю-жь я право такъ робити, щобъ правда загинула? Нѣ не маю! Зъ своихъ дѣтей — такой и такъ. Я всѣмъ покажу, шо правда завсѣгды буде правдою.

Але той-жь митѣ ему стиснуло сердце. Вѣнъ мѣцно, мѣцно обнявъ дѣтей, цѣлувавъ ихъ, а самъ думавъ.

— Чи стане въ мене силы додержати слова? Чи не затрусить ся въ мене рука, якъ я торкну ся ножемъ до своихъ дѣтей? Адаже се мои дѣти, рѣднѣи мои дѣти, моя надѣя, моя вѣха. А якъ шо я не зможу зробити добре? якъ шо въ мене справдѣ рука затрусить ся?

И вѣнъ ще дуже пригортавъ дѣтей, ще дужче цѣлувавъ. А на него паны та лѣкарѣ дивлять ся, злымъ усмѣхомъ усмѣхують ся и одинъ до одного шепчуть. „Ось“, — думаютъ — „заразъ Исаакъ зрече ся своихъ слѣвъ.“

И зрозумѣвъ Исаакъ ихъ думки и соромъ ему стало и подумавъ вѣнъ:

— Зъ молодыхъ лѣтъ працювавъ я коло науки, учивсь, щобъ найти въ нѣй усе те, чимъ можна пособляти людемъ зъ молодыхъ лѣтъ, я нѣколи не зрекався своєї работы та своихъ думокъ и завсѣгды казавъ, шо погано робить той, хто зрекае ся. И не вже жъ я теперь зречу ся тымъ, шо се зъ моими дѣтьми робити? А якъ бы зъ иншимъ кимъ, то робивъ бы! То выходитъ, шо менѣ иншой людини не жалко, а тѣльки своихъ дѣтей? То выходитъ, шо я брехавъ тодѣ, якъ казавъ, шо я люблю усѣхъ людей? Якъ же я ихъ люблю, коли минѣ ихъ не жалко, а тѣльки своихъ дѣтей жалко? Нѣ, се не по правдѣ! Коли я мѣгъ бы се ро-

бити зъ другими людьми, то повиненъ зроби́ти й зъ своими дѣтьми. Богъ менѣ поможе, и я подужаю усе.

И вѣнъ почавъ зновъ розважати дѣтей, хоча въ самого на серци мовь каменюка лежала — такъ було важко. А потѣмъ блѣдый, стиснувши зубы та насупивши брови, пѣдѣйшовъ вѣнъ зъ дѣтьми до лѣкарѣвъ и сказавъ :

— Добре, — ходѣть до найсвятѣйшого папы!

Здивувались лѣкарѣ тымъ словомъ Исааковымъ и ще дужче розлютувались на него. А вѣнъ увѣйшовъ у покѣй до папы и думавъ :

— Папа дуже слабый, крови ему треба багато. Вѣзму я крови зъ кожного сына потроху; тодѣ переливане не пошкодить имъ. Я скажу сынамъ, що имъ не буде нѣякои шкоды, и вони мене послухають.

Исаакъ такъ и зробивъ. У хатѣ поодчиняли вѣкна, щобъ було виднѣйше; зайвымъ не потрѣбнымъ людямъ звелѣли выйти; самі лѣкарѣ zostали ся въ хатѣ; але й тыхъ Исаакъ близько не пускавъ боячись, абы вони, не знаючи дѣла, не пошкодили ему.

Дуже, дуже стиснуло серце Исааковѣ въ грудяхъ, якъ вѣнъ торкнувъ ся до сынового тѣла гострымъ лѣкарскимъ ножемъ. Хлопецъ не плакавъ зъ болю, тольки оченята розплющивъ зъ ляку, и увесь тремтючи, дививъ ся на батька та на папу, що немовъ покѣйникъ лежавъ на шовковыхъ подушкахъ. А Исаакъ ще дужче зблѣдъ и молитъ ся :

— Боже всемогутный! Дай менѣ силу й крѣпкѣсть!

Ось прийшла найстрашнѣйша хвилина, — почавъ Исаакъ перепускати кровь зъ сыновой руки у руку до папы. И здалось Исаакови, що въ него рука здрѣгну-

лась. Вѣнъ збѣдъ и глянувъ на сына: той усмѣхае ся крозь сльозы, що ще не повысыхали. Полегло на серци Исаакѣ и вѣнъ подумавъ:

— Дяка Богови! дѣло щасливо кѣнчае ся. Старшій буде живий.

Завязавъ вѣнъ рану сему сынови, поцѣлувавъ его и покликавъ другого. Лѣкарѣ на него дивлять ся: якъ вѣнъ се все гарно робити вмѣе. А папа немѣе оживъ, почувши, якъ нова кровь побѣгла въ него по жилахъ. Вѣнъ подвѣвъ голову и сказавъ хлопцѣви кѣльки ласкавыхъ слѣвъ. Але зъ сихъ слѣвъ хлопцѣви страшнѣйшь зробилось. Дивить ся вѣнъ на батька и каже крозь сльозы:

— Тату, чи скоро? Менѣ боляче, ой, якъ боляче!..

— Годъ сынку! Одна мить — и край! — одмовивъ ему Исаакъ, самъ ледви здержуючи сльозы; руки ему тремтять, очи нѣчого не бачуть, опрѣчь страшнои раны на сыновѣй руцѣ.

Скѣнчило ся переливане крови; позавязувавъ Исаакъ раны папѣ й сынамъ и думае:

Дяка Богови! усе добре.

А папа на него дивить ся и каже:

— Спасибѣгъ тобѣ, Исааку! ты вернувъ менѣ жите, и за се я тобѣ щиро оддѣчу.

— Уклонивъ ся ему Исаакъ, узявъ за руки своихъ сынѣвъ и выйшовъ у другу хату. Тамъ его оступили царедворцѣ, паны та родичѣ папскій. Усѣ поздравляють его, що все гараздъ скѣнчило ся, дивують ся, що вѣнъ такъ добре вмѣе робити, стискають ему руки, дѣтей его жалують — и повели ихъ у другу хату.

Гарно й лѣгко зробилось на душѣ у Исаака. Вѣнъ не тѣльки обратававъ жите людинѣ — вѣнъ

успѣвъ показавъ, що на добро людямъ вѣнъ знайшовъ правду. А найголовнѣйше, — що подужавъ вѣнъ самъ себе, не зробивъ неправды проти другихъ людей и довѣвъ, що не брехавъ вѣнъ, якъ казавъ, що всѣхъ людей любить. Еге, злі люде, користуючись зъ своєю силы, хотѣли зробити зло ему та его дѣтямъ. Але-жь Богъ не въ силѣ а въ правдѣ!..

Перейшовъ Исаакъ черезъ салю у ту хату, де его дожидали ся дѣти, одчинивъ дверь — и бачить, у хатѣ повно панѣвъ. Усѣ они товплять ся, метушать ся и про щось голосно гомонять. Протовпивсь Исаакъ крѣзь людей просто до вѣкна. Подѣйшовъ та такъ и скамянѣвъ: на деревяной лавѣ побачивъ вѣнъ своихъ сыновѣвъ. Бѣльшій лежавъ непорушно, одкинувши голову: обличе ему посинѣло, руки та ноги ему покорчило. Бѣля него лежавъ у корчахъ меншій, белькотавъ щось незрозумѣле, задыхавъ ся.

Людина дыхае легенями, а тѣ легенѣ въ грудяхъ у людини. Легенѣ — се багато, дуже багато маленькихъ мѣшочкѣвъ, а по стѣнахъ тыхъ мѣшочкѣвъ идуть тонкі дудочки. По тыхъ дудочкахъ бѣжить кровь. Якъ дыхае людина, то воздухъ ротомъ та горломъ иде у легенѣ. Тамъ воздухъ крѣзь стѣнку тыхъ дудочокъ торкае ся до крови.

Такъ отожь кровь бере въ себе трохи воздуху у легеняхъ. Тѣльки-жь кровь не просто до воздуху торкае ся, а воздухъ до неи крѣзь стѣнки тыхъ дудочокъ, що по нихъ тече кровь. И кровь бере воздуху трошки и бѣльше, нѣжь до неи крѣзь ту дудочку проходить, вѣй не треба.

Якъ що переливати кровь то воздухъ легко може ускочити у ту жилу, що зъ неи кровь тече, за багату. У легеняхъ вѣнъ затыкае собою отѣ дробненькѣ ду-

дочки, що по нихъ кровь тече. Кровь тодѣ по нихъ не тече; а людина вмирає. — Теперъ знають уже, якъ робити, щобъ воздухъ не заходивъ у жилы, а тодѣ ще не знали, бо Исаакъ першій выгадавъ переливати кровь.

Уздрѣвъ своихъ сынѠвъ Исаакъ, та й скамянѣвъ, — нѣ ступнути не може, нѣ слова промовити не здодавъ. Волосе єму горѣ — дыбъ полѣзло, очи широко розплющились, обличе якъ у мертвого... Схопивъ вѠнъ себе за голову, скрикнувъ:

— Дѣти!.. дѣти мои!..

Кинувъ ся вѠнъ до нихъ, ставъ навколюшки, и не плаче, а тѠльки тремтить та важко дыше, руки єму трусять ся; вѠнъ цѣлує сынѠвъ и тре... Але все дарма: лежать вони передъ нимъ, якъ трупы, и що-хвилины все холоднѣйшають. Тодѣ схопивъ ся Исаакъ зъ мѣсця, ухопивъ себе за волосе, захитавъ ся, страшно застогнавъ и скрикнувъ:

— Дѣти!.. Дѣти мои!.. Та що-жь се таке?!.

Паны немовъ понѣмѣли зъ переляку, и одступили ся одъ него, а Исаакъ прожогомъ кинувъ ся зъ хаты и, стискаючи руками голову, побѣгъ палацовыми саями та коритарями. ВѠнъ не чує й не бачить нѣчого, штовхає людей; его лають, одходять одъ него, мовъ одъ божевѠльного. Нарештѣ его вхопили слуги, выпхали геть зъ палацу и вѠнъ побѣгъ въ свѣтъ за очи.

А папа тымъ часомъ спавъ тихо й спокѠйно, бо вѠнъ одужувавъ. Біля него стояли лѣкарѣ и дивувались, що Исаакъ такъ пособивъ єму, а родичѣ й царедворцѣ радѣли, що папу одратовано одъ смерти. Якъ же почувли вони, що Исаакови сыны померли, вони сказали:

— На все воля Божа!

А потѣмъ додали:

— Жите найсвятѣйшого папы дорожче, нѣжь жите двоухъ якихсь хлопцѣвъ.

А про Исаака й неподумано, тѣльки трупы его сынѣвъ звелено покласти на мары и однести до него до дому. А тымъ часомъ дома въ него побивалась та плакала бѣдолашна Лія. Плакала вона, якъ ей чоловічка повели десь папскій посланцѣ; ще дужче плакала, якъ однято въ неи дѣтей. Довго мучилась вона, нѣчого не вѣдаючи и дожидала ся, боячись. Де ей чоловікъ? Де ей дѣти? Чи живі ще всѣ вони?

Высоко пѣдбило ся сонце и тихо почало сѣдати. Недалеко й до вечера, а нѣхто не вертавъ ся... Сидючи біля старого Арона, Лія прислухувалась, чи не пукають у дверь сѣнешній, чи не чути Исаакового голосу.

Нарештѣ щось грюкнуло у дверь, и почувъ ся гомѣнь на улиці. Кинулась Лія у низъ, одчинила дверь, бачить, — стоять якісь невѣдомі люде зъ марами, а на марахъ, пѣдъ чорнымъ накрытемъ, лежать посинѣлі трупы ей сынѣвъ. Лія зблѣдла, захиталась и впала до долу, якъ нежива. Пѣдняли ей слуги, пѣднесли въ хату.

Тй, що принесли трупы, поклали ихъ на якѣйсъ скринѣ и пѣшли геть.

Довго лежала Лія непритомна. Другого дня вона очутилась и пытае ся слугъ.

— Де-жь мѣй чоловікъ? покличте его сюды!

Одмовляють їй слуги:

— Не вертавъ ся вѣнь.

— Покличте дѣтей моихъ!

Мовчки стоять слуги, ззирають ся и сумно дивлять ся въ землю.

Тодъ Лія все згадувала и почала гѣрко плакати.

Поминувъ тыждень. Поховала Лія своихъ дѣтей, убрала ся въ черно убране, плаче та чоловѣка дожидае.

Поминувъ тыждень. Не вертае ся Исаакъ Джемъ. У кого нѣ розпытували ся, нѣхто не знае, куды вѣнъ зъ палацу пѣшовъ. Зникъ Исаакъ и у всѣхъ така думка була, що вѣнъ умеръ. У хатѣ въ него стало якъ у пустцѣ. Нечути тамъ дитячого смѣху, не стукають у дверѣ хорѣ та недужѣ. Сама бѣдолашна Лія въ тяжкѣй самотинѣ побивае ся, Богу молить ся та чоловѣка дожидае. Дѣдъ Аронъ недужѣй розважае еѣ и нѣчимъ розважити не може. Гѣркими слѣозами плаче осамотнѣла Лія.

Поминувъ рѣкъ, другѣй, третѣй, прийшовъ четвертѣй — и той поминувъ. Зъ слѣзъ та вѣчъ безсонныхъ заболѣли въ Ліи очи, заболѣли — и де далѣ, то все дужче. Почала вона бачити погано: немовъ бѣлымъ туманомъ позастеляло вѣй очи; туманъ стававъ усе густѣйшѣй та густѣйшѣй и нарештѣ все повивъ собою.

Безчасна Лія ослѣпла.

IV.

А Исаакъ не вмеръ. Якъ выпхано еѣго зъ папскогѣо палацу, побѣгъ вѣнъ въ свѣтъ за очи. Не при собѣ мавшись, бѣгъ вѣнъ далѣ й далѣ. Люде обминають еѣго, а вѣнъ усе бѣжить та бѣжить, нѣкого не бачучи.

Довго вѣнь кружлявъ по римскихъ улицяхъ ажъ поки дѣйшовъ до мѣскои брамы и вѣйшовъ зъ мѣста. Ледвъ духа зводитъ, втомивъ ся, по обличу пѣтъ бѣжитъ, а все иде по дорозѣ одъ мѣста на пѣвночь. Куды? Чого? Вѣнь нѣчого не знавъ, пѣчного не розумѣвъ. Вѣнь ишовъ, ишовъ, ишовъ, ажъ поки почало смеркати ся, ажъ поки закотило ся сонце и зѣйшовъ мѣсяць. Тодѣ, зовсѣмъ знесилившись, якъ мертвый, упавъ вѣнь до долу.

Довго вѣнь лежавъ непритомный — усю нѣчь; опам'ятавъ, якъ уже стало розвиднати ся. Озираючы округи, — бачивъ: самѣ шпилѣ та дерева. Надъ нимъ темно-зеленѣ вѣти гойдають ся; у травѣ біля него струмочокъ дзюрчить; у кущахъ пташка якась рання щебече.

Ухопивъ себе Исаакъ за голову и хоче згадати, зрозумѣти, що таке стало ся; хоче — и не може. Що вчора зробило ся — усе забувъ; на душу налягла якась чорна хмара, крѣзь неи не видко, що вчора було.

У сей саме часъ ишовъ шляхомъ селянинъ. Ще не зовсѣмъ розвиднѣло ся. Вѣнь не помѣтивъ, що пѣдъ деревомъ людина сидить, и наскочивъ на Исаака. Злякавъ ся, скрикнувъ селянинъ.

— Пречиста Дѣво! тутъ хтось есть!..

А самъ думаетъ: чи не розбѣйникъ. У тѣ часы розбѣйникѣвъ богато було.

Исаакъ схопивъ ся, мовъ его кольнуло що, застогнавъ несамовито и побѣгъ.

— Ой, Боже! се-жъ божевѣльный! — промовивъ селянинъ й почавъ хрестити ся.

А Исаакъ бѣгъ шляхомъ ще далѣ й далѣ. А бѣжучи за голову хапає ся, щось вымовити силкує ся,

плаче й стогне. Добѣгъ вѣнь до якогось села, — на-скочили на него собаки, науали, одежу пошматували и самого покусали такъ, що зъ ногъ кровь иде. А хлопцѣ малі спершу хотѣли обороняти Исаака, а далѣ бачуть, що вѣнь якійсь непевный — кричить, стогне, бѣжить свѣтъ-за-очи, злякались, позабѣгали у двори та вѣдтѣль камѣнемъ на Исаака кидають, кричать :

— Бийте его! въ нему нечиста сила.

И справдѣ тодѣ думали, що божевольною людина робить ся тымъ, шо въ нѣй живе нечиста сила. Се, звѣсно, не правда, а люде такъ думали тымъ, що нерозумный були. И батьки не припиняли дѣтей и не обороняли Исаака. А Исаакъ усе бѣжить и самъ необороняе ся нѣ одъ кого. Та й нечуе вѣнь, шо ему боляче, такъ тяжко въ него на серци.

И бѣгъ Исаакъ доти, поки знову не впавъ до долу передъ якоюсь хатиною. Зъ хатины вийшла жѣнка зъ дитиною на рукахъ, побачила, шо долѣ чоловѣкъ непритомный лежить, ноги скрѣвавлені, одежа подрана, жалко вѣй стало Исаака. Принесла вона ему воды, голову намочила, а якъ Исаакъ очутивсь, пити ему дала. Напивъ ся Исаакъ, а нѣчого не каже, лежить. Жѣнка пытае ся :

— Що тобѣ?

Зновъ Исаакъ нѣчого не каже. Тодѣ жѣнка вынесла ему хлѣба. Исаакъ давно вже нѣчого не ѣвъ, — узявъ хлѣбъ, почавъ ѣсти, але ѣсти ему не хотѣло ся. Жѣнка позавязувала ему раны та й каже :

— Пострѣвай, — ось мои дѣти приѣдуть зъ поля, — мы тебе до мѣста довеземо.

Якъ зачувъ Исаакъ слово „дѣти“, схопивъ ся зъ долу, ставъ, силкуе ся, хоче згадати щось и не може: на душѣ чорна хмара, крѣзь неи нѣчого не

видно, а на серци тяжко — тяжко. Застогнавъ и знову побѣгъ.

Бѣгъ вѣнъ не одинъ день и не одну нѣчь; бѣгъ и черезъ села и мѣста, усе на пѣвночь, а чорна хмара все застеляла ему душу, а серце мовъ розривалось, мовъ краялось на шматки.

Годувавъ ся вѣнъ тымъ, що давано ему, якъ старцеви. Дадуть ему ѣсти — вѣнъ ѣсть; не дадуть — не просить. Покличуть его почувати въ хату або въ курѣнь якій — иде; не покличуть, — ночує на дворѣ, де небудь пѣдъ деревомъ на травѣ.

Ажъ пять мѣсяцѣвъ блукавъ вѣнъ такъ. Прийшла зима, упавъ снѣгъ. Тодѣ саме дѣйшовъ Исаакъ до Альпейскихъ гѣръ. Высоко зняли ся сѣ горы ажъ на краю Итали; але ще здалека дорога почала непомѣтно пѣднимати ся въ гору и похолоднѣйшало, бо на тыхъ горахъ лежать снѣги та крига. Одного вечера пѣдходивъ Исаакъ до гѣрской слобѣдки. Руки въ него пѣдубнѣли зъ холоду, самъ вѣнъ трусивсь и ледвѣ плентавъ ся.

Надъ дорогою, бѣла великои скелѣ, притулила ся вбога селяньска хатина. Крѣзь не щѣльно причиненѣй дверѣ видко було у нѣй свѣтло. Исаакъ увѣйшовъ у хатину и сѣвъ. У хатинѣ бувъ селянинъ та его молада жѣнка. Вони подивились на Исаака и заразъ помѣтили, що вѣнъ божевѣльный. Але тамъ такѣй звычай, що кождѣй подорожнѣй — Божѣй чоловѣкъ. Господиня посадила гостя до вогню, дала ему хлѣба, усыпала горячои юшки, а сама вѣдѣйшла до колыски. У колысцѣ лежала недужа дитина. Дитина горѣла; вона важко дыхала, личко ѣй палало. Нарештѣ вона голосно заплакала. Мати цѣлувала еѣ, колысала, спѣвада ѣй — нѣщо не пособляло: дитина плакала все дужче. Зачувши

дитячій плачъ, Исаакъ здръгнувъсь, схопивъ ся зъ мѣсця, пѣдойшовъ до матери и сказавъ :

— Твоя дитина нездужае?

Заплакала мати, зачувши сї слова.

— Нездужае, — каже, — дуже нездужае!

А сама дивилась на Исаака. Блѣдый, схудлий, у драной одежѣ, зъ тяжкимъ горемъ, що одбивало ся ему на обличу, Исаакъ здавъ ся їй якимсь знахуромъ, чи чарѣвникомъ.

А на душѣ у Исаака немовъ яснѣйше стало, якъ вѣнь побачивъ передъ себе хорого; розумъ немовъ почавъ вертати ся до него. Вѣнь обглядѣвъ дитину и зрозумѣвъ си хоробу. Вѣнь сказавъ матери, якимъ зѣлемъ треба напувати дитину, щобъ она одужала.

Жѣнка добре знала се зѣля, бо воно росло біля хаты по скеляхъ. Бѣдолашна молодиця заразъ засвѣтила соснову гильку и пѣшла рвати зѣле по скеляхъ. Щобъ швидче пособити своѣй дитинѣ, вона не лякалась нѣ темрявы, нѣ холоду, нѣ глубокихъ кручъ та провалѣвъ, що були мѣжъ скелями.

Якъ принесла вона зѣле, Исаакъ наваривъ его и напоивъ дитину. И їй полегшало и вона заснула. Мати заплакала зъ радощѣвъ, бачучи, що дитинѣ легшае. Вона усю нѣчь высидѣла надъ кошикомъ зъ зѣлемъ, а Исаакъ не оступавъ ся одъ дитини и самъ напувавъ єѣ. На серци вѣ него полегшало, але на душѣ й доси була чорна хмара, и що було за нею, Исаакъ не мѣгъ роздивитись.

Прийшовъ ранокъ. Исаакъ зѣбравъсь йти, але до него пѣдойшли господиня зъ чоловѣкомъ и плачучи почали прохати его :

— Зѣстанъ ся вѣ насъ, поки дитина наша одужае.

Исаакъ не одмагавъ ся, немовъ ему було однаково, чи йти далѣ, чи збстати ся тутъ. А тымъ часомъ по слободцѣ вже пошла чутка, що якійсь невѣдомый и чудный на поглядъ чоловѣкъ вылѣчивъ хору дитину. У слободцѣ було чимало хорыхъ и ось вони прийшли до Исаака и прохали его пособити имъ.

А Исаакъ уже о стѣльки прийшовъ до розуму, що мѡгъ лѣчити усяку хоробу. Вѡнъ збставъ ся у слободѣ и заходивсь лѣкарювати. И люде его улюбили. Чутка про него розбйшла ся по сусѣднихъ селахъ и звѡдусѣль почали приходити хорй до Исаака. Багато вѡнъ зовсѣмъ вылѣчивъ, багато пособивъ дуже. Де хто вважавъ его за Божу людину, а де-хто за знахура та чарѡвника. Вѡдкѡля вѡнъ и хто вѡнъ, — нѣхто не знавъ, а самъ Исаакъ нѣколи про себе не балакавъ.

Спокѡйне зробилось Исаакове житѣ. Живъ вѡнъ у хатинѣ, люде зодягали й годували его. Часто ходивъ вѡнъ по скеляхъ та по гаяхъ, та збиравъ усяке зѣля на лѣвки. Розумъ потроху вернувъ ся до него. Тѡльки чорна хмара, якъ и першъ, стояла надъ Исаакомъ и вѡнъ не бачивъ свого минулого житя: и жѡнку забувъ, и якъ его дѣти померли забувъ. Вѡнъ тѡльки й памятавъ те, що бачивъ теперъ у слободцѣ.

Такъ проживъ вѡнъ за того чотыри роки, проживъ бы й довше, якъ бы не трафилось одного випадку.

V.

Одного разу выйшовъ вѡнъ за слобѡдку рвати зѣля. Нарвавши багато усякого зѣля вѡнъ сѣвъ на високой скелѣ, що нависла надъ шляхомъ, сидить и перебирае зѣля. Въ тѡмъ чуе вѡнъ — десь ударежо въ

сурмы. Глянувъ вѣнъ и бачить, — оддалѣ багато узброєныхъ людей вѣдутъ шляхомъ. Проти сонця сяють списы та панцеры, мають одъ вѣтру пера на капелюхахъ. Чимале вѣйско йде по дорозѣ — на кѣльки верстовъ простягло ся, ве ся гадуюко; возы зъ табору риплять, конѣ надсѣдають ся, тягнучи на гору важкй гарматы. Попередъ вѣйска вѣдутъ отаманы вѣ золотыхъ панцерахъ на баскихъ коняхъ.

Дивить ся Исаакъ Джемъ и дивує ся вѣдкѣль сѣ люде? Помѣтили его й верхѣвнй, кличуть до себе. Исаакъ не йде, дивить ся пильно на нихъ и немовъ щось згадає. Ему здає ся, що десь вѣнъ уже бачивъ такихъ пышно пообиранныхъ людей, але де — нѣякъ не згадає.

Злѣзло кѣльки салдатѣвъ на скелю и потягли Исаака у низъ на дорогу. Пѣдѣхавъ до него хтось — мабутъ отаманъ, и пытає ся по французскому :

— Якъ проѣхати вѣдцѣль до найближчѣи слободы ?

Не одмовивъ нѣчого Исаакъ, а тѣльки широко розплющєными очима дивить ся на отамана и немовъ хоче щось згадати. Нарештѣ вѣнъ очутивсь и пытає ся тежъ по французскому :

— Хто вы ?

Здивувавъ ся отаманъ, що якйсь обѣдраный дѣдъ сєлюхъ, а по французскому балакає. И каже отаманъ :

— Мы пѣдданцѣ французского короля Карла VIII. Нашъ король пѣславъ насъ воювати ся зъ королємъ Неаполитаньскимъ та зъ папою. Я отаманъ сєму невеличкому вѣйсковѣи, а позадъ мене слѣдкою иде французскй король.

Зачувъ сѣ слова Исаакъ Джемъ — и розбйшла ся чорна хмара, що застєлила єму душу. Згадавъ вѣнъ

и домѡвку свою, и Лію, и смерть своихъ дѣтей, вхопивъ ся обома руками за голову, застогнавъ и вправъ до долу.

Французы дивились на Исаака и дивувались: Имъ здавало ся, що вѡнъ якійсь непевный. Вони думали: чи не шпігъ якій, передягнений за старця? Салдаты пѡдняли его, положили на вѡзъ и такъ повезли до слобѡдки. Якъ приѣхали, заразъ отаманъ покликавъ селянску старшину и въ нихъ, промѣжь иншимъ, почавъ розпытуватись про Исаака Джема: Тѣ кажуть:

— Якого вѡнъ роду, — мы не знаемо. Лѣкаръ вѡнъ гарный; живе тутъ у насъ чотыри роки. Мы одъ него тѡльки добре й бачили.

Тодѣ покликано Исаака. Вѡнъ увѡйшовъ точучись; обличе у него було блѣде, увесь вѡнъ якось мовъ прибитый, тѡльки очи вже не були якъ у божевѡльного.

Отаманъ ему каже:

— Чувъ я, дѣду, що ты гарный лѣкаръ. Намъ треба гарныхъ лѣкарѡвъ. Чи не схотѣвъ бы ты стати за лѣкаря у нашому вѡйску, йти зъ нами у Римъ.

Йти у Римъ, йти туды, де колись зазнавъ вѡнъ такого лиха, де може, й доси плаче та побивае ся его жѡнка Лія?! — Нѣ, красще не ходити, а дождати ся смерти тутъ, у сѡй убогѡй слобѡдцѣ.

— Дѣти мои! дѣти мои!.. застогнавъ Исаакъ Джемъ.

И вѡнъ якъ живу собѣ уявивъ ту страшну хвилину, якъ вѡнъ своимъ ножемъ торкнувъ ся до сыновѡи руки. Вѡнъ знову побачивъ передъ себе свою дитину, немовъ бачивъ, якъ вона занѣмѣла зъ перестраху, стоячи поручъ зъ папою, що скидавъ ся на трупа.

— Дѣти мои! дѣти мои!..

И вѣнь плакавъ, рвавъ на собѣ волосе, стогнавъ страшнымъ, пригнѣченнымъ голосомъ. Але плачучи й стогнучи, не бувъ уже теперъ божевѣльный: вернувъ ся до него розумъ зовсѣмъ и все разумѣвъ вѣнь:

Французы мовчки дивились на него. Нѣхто не зважувавъ ся вымовити й слова, бачучи таке безкрае, безнадѣйне горе...

Нарештѣ Исаакъ не мовъ заспокоивъ ся и сказавъ Французамъ:

— Я поѣду зъ вами въ Римъ и лѣчити-му вашихъ хорыхъ пораненыхъ, якъ и иншихъ лѣчивъ.

Вѣнь хотѣвъ дѣзнати свое лихо до краю, вѣнь наваживсь побачити свою хату, свою жѣнку, якъ що вона жива.

Другого дня Исаакъ вранцѣ попрощавъ ся зъ селянами и зъ войскомъ вийшовъ зъ слобѣдки. Селяне плачучи вырядили его.

Француске войско увѣйшло въ Италию и швидко йшло упередъ. А йдучи, воно заберало одно по одному талиянскій мѣста и всѣ скрѣзь корили ся. Нарештѣ Французы пѣдѣйшли до Риму. Пѣдступивши до Риму, французскій король пославъ до папы послѣвъ, щобъ вѣнь одчинивъ браму и скоривъ ся безъ бою. Папа бачить, що въ него немає силы повоювати Французѣвъ и звелѣвъ одчинити браму. Французы увѣйшли у Римъ. Попереду ѣхавъ король французскій Карлъ, за нимъ лицарѣ, далѣ йшли салдаты, за салдатами везено гарматы; позадъ усего ѣхали войсковѣ возы та фѣры.

На одному возѣ сидѣвъ Исаакъ Джемъ. Вѣнь увесь часъ, поки йшли до Риму, лѣчивъ хорыхъ та пораненыхъ Французѣвъ. Якъ же увѣйшли у Римъ Исаакъ прийшовъ до отамана и сказавъ:

— Высокоповажанный лицарю! Я пришовъ попращатись зъ тобою. У мене въ Римѣ своя хата й жѣнка. Я не пѣду далѣ зъ войскомъ.

Отаманъ сказавъ:

— Якъ хочешъ — силувати тебе не буду. Спасибѣ за те, що ты тѣльки зробивъ намъ.

Исаакъ Джемъ попрощавъ ся зъ Французами и пѣшовъ у той бѣкъ, де жили жида и де була его хата. Вѣнь ишовъ и думавъ: „Чи жива моя Лія? Чи здорова вона?“

И знову выразно уявило ся ему, якъ вѣнь перебивавъ кровь зъ своихъ сынѣвъ, и знову туга та мука стиснула ему сердце и вѣнь простогнавъ „Дѣти мои! дѣти мои!“

VI.

Дуже стукало въ грудяхъ у Исаака сердце, якъ вѣнь пѣдходивъ до своей хаты. Давно вѣнь не бачивъ сихъ знайомыхъ мѣсць. Багато за пять рокѣвъ одмѣнило ся. Кто теперь памятае Исаака Джема? Чи пѣзнае его хто? Пять рокѣвъ стражданя зостарѣли его такъ, мовъ ихъ було не пять, а пятьдесятъ: волосе въ него посивѣло, спина зѣгнулась, усе обличе взялось зморшками.

Пѣдѣйшовъ Исаакъ до своей хаты и бачить, — на сѣдѣ сидить жѣнка у бѣлому вбраню, а бѣля ней дѣдъ сивый. Пѣзнавъ Исаакъ свою жѣнку и дѣда Арона пѣзнавъ.

— Здорова була Ліе!.. — промовивъ вѣнь, а самого сердце такъ и бе ся, немовъ выскочити хоче.

Не побнала Лія чоловікового голосу и сказала :
„Витаю тебе, хоча й не знаю, хто ты.“

Але дядь Аронъ подививсь на Исаака и побнавъ его и скрикнувъ ? Чи ты се, лѣкарю Исааку ?“

Зачувши сѣ слова, Лія швидко устала, обличе въ неи зблѣдло, вона вся тремтѣла и простягла руки до Исаака. Исаакъ побѣгъ до неи, але якъ глянувъ на неи, такъ и застогнавъ :

— Ліе, дорога моя ! Свѣте очей моихъ ! — скрикнувъ вонъ — ты слѣпа ! О, Боже ! та коли-жь, коли прийде край моимъ мукамъ !

Лія зарыдала и не могла промовити й слова, зомлѣла и впала до долу.

И горько плакавъ стоячи надъ нею, Исаакъ ; заплакавъ и дядь Аронъ. Поприходили сусѣды, зачувши, що вернувъ ся лѣкаръ Исаакъ. Подняли вони Лію и внесли въ хату. Скоро Лія очутилась и каже :

— Дяка Богови : вонъ вернувъ менѣ чоловіка !

Нѣ одного слова докôрливого не промовили ей уста. Исаакъ сѣвъ біля неи на канапѣ. Серце ему розривало ся на шматки, ему було тяжко дивити ся на жѣнку, на очехъ у неи полуда, на обличу вѣдбила ся мука.

Тымъ часомъ насходила ся повна хата родичѣвъ та знайомихъ. Исаакъ розповѣвъ имъ про свои стражданя, про свою мандрѣвку. И казали ему знайоми :

— Богъ покаравъ тебе Исааку, узявъ у тебе дѣтей : ты повиненъ бувъ не лѣчити пацу. Папа ворогъ нашего народу. Вонъ зробивъ багато зла жидамъ. На що ты вылѣчивъ его ?

Исаакъ обтеръ слѣзы, що котили ся въ него по щокахъ и сказавъ :

— Нѣ, на те й лѣкарѣ истнують, щобъ зменшувати людскій стражданя, щобъ пособляти усѣмъ хорымъ. Папа — така сама людина, якъ и иншій, и я повиненъ бувъ лѣчити его.

А ти зновъ кажуть :

— Ты мусявъ не робити сего, бо твоя выгадка — дурниця.

— Моя выгадка не дурниця, — каже Исаакъ, — се правда. Я не выгадавъ переливати кровь, я знайшовъ, якъ се робити, я на власній очи бачивъ, власними руками робивъ.

И вонъ згадавъ, якъ колись переливавъ кровь зъ одного трусика въ другого, якъ зрадѣвъ, переливши щасливо развѣ двадцять урядъ. И теперъ нѣхто и нѣякъ не мѡгъ впевнити его, що переливати кровь не можна, що се дурниця. И вонъ плакавъ и казавъ плачучи :

— Дѣти мои! дѣти мои! — та хйба-жь винна та правда, що я си знайшовъ, що вы померли? Хйба виненъ у сему той жаль, що я почувъ у своему серци до папы? Я, я самъ виненъ, що вы вмерли, — мои невмѣлїи руки, моя безсилѡсть, мой малый разумъ — ось хто виненъ тутъ. И до вѣку я каратись-мусь... А та правда — вона не винна тому!

— Нѣ, — одмовляли ему, — неможлива рѣчь кровь зъ людини въ людину переливати.

Не згодивъ ся Исаакъ, каже :

— Можлива, сто и тысячу развѣ возможна! Одинъ несчастливый випадокъ нѣчого не доводитъ. Чи розумна та людина, що сама буде незручна та урубаетъ руку сокирою, а тодѣ казати-ме: „шкѡдлива рѣчь сокира, нѣкуды негодяща рѣчь сокира!“

Довго змагавъ ся Исаакъ зъ своими родичами та знаємими. Тільки Лія мовчки плакала, згадуючи свои дѣти. Вона не обвиновачувала чоловіка, але нѣщо въ свѣтѣ не могло вернути їй велику згубу.

Нарештѣ усѣ, що змагали ся, порозходились. Исаакъ не поступивъ ся своєю думкою, хоча й другихъ не впевнивъ. Идучи до дому, вони казали ему :

— Тяжкій муки ты перетерпѣвъ — вони одучуть тебе переливати кровь. У друге ты не робити мешъ спробъ своимъ выгадкамъ на своихъ кривныхъ.

VII.

Покращало Исаакове житє. Вѣнъ знайшовъ свою хату и свою жѣнку. Якъ и колись, сидѣвъ вѣнъ теперъ у своѣй хатѣ, читавъ ученій книжки, усякими мовами писаній, лѣчивъ хорыхъ, що до него приходили. Потроху вѣнъ одужавъ и розумъ зовсѣмъ вернувъ ся до него. Тільки згадка про страшну страту отроувала ему житє, и вѣнъ укупѣ зъ жѣнкою стогнавъ и плакавъ кажучи :

— Дѣти мои! дѣти мои! Чого й васъ нема зъ нами?

Слава про его знанє ще побѣльшала, бо вѣнъ вылѣчивъ багато хорыхъ такихъ, що, здавало ся, имъ неминуче вмерати.

А Исаакъ тымъ часомъ усе думавъ :

Чи не можна вылѣчити Лію, щобъ не була вона слѣпа, познимати у неї зъ очей полуду?

Думка ся не йшла ему зъ головы, але вѣнъ нѣкому про неї не казавъ. Замкне ся у себе въ хатѣ и щодня читає книжки, у котрыхъ онисувано хоробы

на очи, а инодѣ почне рѣзати очи мертвымъ собакамъ та трусикамъ, щобъ роздивити ся, якъ очи зроблено.

Нарештѣ якось пощастило ему здобути стару кѣшку зъ полудою на очахъ. Исаакъ дуже зрадѣвъ и думавъ:

— Спробую зняти вѣй полуду ножемъ!

Привязавъ вѣнъ кѣшку мѣцно до столу, узавъ свѣй нѣжъ и знявъ вѣй полуду зъ одного ока, а потѣмъ и зъ другого. Его спроба щаслива була: кѣшка почала бачити.

Черезъ кѣльки часу Исаакъ знову здобувъ кѣшку зъ полудою, привязавъ еѣ до столу и знову щасливо знявъ полуду. Не разъ робивъ вѣнъ такѣ спробы и зрѣдка тѣльки ему не щастило. Пѣсля кожного разу Исаакъ думавъ:

— Здае ся, теперъ можна. Рука моя, здае ся, зовсѣмъ навчилась.

Але минавъ день — и вѣнъ уже вагавъ ся и казавъ:

— Нѣ, краще пѣдожду та ще разъ зроблю спробу.

Пѣвтора роки вѣнъ не зважувавъ ся на свое дѣло та все робивъ спробы. Горе, що вѣнъ перетерпѣвъ зробило его обережѣйшимъ. Нарештѣ вѣнъ наваживъ ся, пѣшовъ у хату до Лїѣ и каже вѣй:

— Лїѣ, радѣй: я могу вернути тобѣ очи.

Здивувалась Лїѣ, почувши се, и помыслила:

— Чи не збожеволѣвъ вѣнъ знову?

А Исаакъ казавъ далѣ:

— Еге, Лїѣ, — ты знову побачишь и сонце, и небо, и гаѣ зеленѣй.

Тодѣ зрозумѣла Лїѣ, що не шуткуе еи чоловѣкъ, зблѣда вона, заплакала и крѣзь слѣзы спыталась:

— Чи певный же ты, що не помилишь ся? Не вже одбуті стражданя не зробили тебе обережнимъ.

Исаакъ одмовивъ їй:

— Знай, любя моя, що всѣ одбуті стражданя зробили мене обережнѣйшимъ. Але я, якъ и першь, вѣрю, що правда завсѣгды и для всѣхъ буде правдою и перетерпѣть усякї спробы й муки. Я знаю, що я кажу. Я давно вже думаю про те, якъ зроби ти тебе знову видующою.

Лія й теперъ, якъ попереду, щиро любила свого чоловѣка и вѣрила ему. — И вона сказала:

— Роби зб мною, що хочешъ — я на все згоджуюсь, усе вытерплю, абы тѣлько побачити тебе.

— Добре, — каже Исаакъ, — завтра ты будешъ видующою.

Другого дня вранцѣ положивъ Исаакъ Лію на ка-напку и каже їй:

— Ліе, збери усю свою силу и вытерпи кѣльки хвилинь.

Узявъ вѣнь гострый лѣкарскїй нѣжь и доторкнувъ ся нимъ до жѣночого ока. И не здрѣгнула ся въ него рука. Зручно й швидко знявъ вѣнь полуду зъ лѣвого ока, а Лія й разу не скрикнула, й разу не ворухну-лась — и одразу побачила чоловѣка симъ окомъ. И скрикнула Лія:

— Дорогїй мѣй! справдилось мое бажане: Я знову побачила тебе!

Вона простягла до него руки и хотѣла устати, але Исаакъ придержавъ еи. Вѣнь сказавъ:

— Ліе, я зробивъ тѣльки половину дѣла.

Вѣнь узявъ нѣжь и знявъ полуду зъ другого ока. Лія стала бачити на обыдва ока. Тодѣ Исаакъ завязавъ їй очи и каже:

— Ліе, се ще не все: ты мусишь лежати непо-
рушно кòльки день; очи вь тебе будутъ завязанїи, поки
загоють ся выразки.

Одбула Лія й се и лежала непорушно кòльки день
и не розвязувала очи, аж поки позагоювались выразки.
Тодъ розвязавъ їй Исаакъ очи и сказавъ:

— Теперь Ліе, ты знову можешъ дивити ся на
свѣтъ Божїй.

Глянула Лія на чоловѣка, заплакала зь радощѣвъ,
упала передъ нимъ навколѣшки и цѣлувала ему руки.

Швидко розбїйшла ся у мѣстѣ чутка, що Исаакъ
Джемъ зробивъ жѣнку знову видющою, и всѣ дивува-
лись, що вòнъ такий знаючїй лѣкаръ, а ще бòльше ди-
вувались тому, що вòнъ не побоявсь зробити се на
жòнцѣ. Иншї вважали его за великого чоловѣка, а ин-
шї вzywали божевòльнымъ. Слава его все бòльшала.

Приходить до него одного разу якась жòнка у
багатому вбраню; побачила вона Исаака и впала пе-
редъ нимъ навколѣшки.

— Исааку — каже, за для всемогутного Бога,
за для усего святого, — вьратуй мого сына одъ
смерти!

Пòдвѣвъ еъ Исаакъ и спытавъ ся, що зробило ся
зь еи сыномъ. Вона розповѣла, що розбїйники пора-
нили еи сына, и вже другїй день лежить вòнъ, якъ
мертвїй, усѣ лѣкарѣ одступились одъ него. И благала
Исаака панѣ:

— Ратуй мого сына! Перелїй у него мою кровь!
Нехай краще я вьру не вòнъ!

Исаакъ сказавъ, що перелити кровь вѣнъ може, але що се дѣло небезпешне. А жѣнка все плакала и не одходила одъ него и казала Исаакови :

— Одъ папы усѣ лѣкарѣ оступились, а ты его обратувавъ. Тѣльки ты можешъ обратувати мого сына... Ратуй же его, ратуй. Я нѣчого не пожалѣю, щобъ оддѣчити тобѣ.

Жалко стало Исаакови бѣдолашнои жѣнки. Передъ его очима знову, мовъ живе, уявилося, якъ умерали его сыны, якъ задыхались у страшныхъ корчахъ. Але на жѣнчиному обличу вѣдбивалось таке горе, така безнадѣйна мука, що Исаакъ не мѣгъ одмогтись и сказавъ :

— Не треба менѣ платы. Я перелю твою кровь у твого сына. Але не жалкуй на мене, якъ що хто зъ васъ двоохъ умре.

Зрадѣла жѣнка и сказала :

— Добре! я знаю, що безъ сего мѣй сынъ однакъ умре; а свого житя я ему не пожалѣю.

Исаакъ забравъ струментъ и у двоохъ зъ жѣнкою сею вѣнъ пѣшовъ до неи до дому. Его повели до хорого. Вѣнъ побачивъ чепурного парубка, що лежавъ блѣдый, якъ полотно, и чи то спавъ, чи то бувъ мертвый.

Исаакъ заходивсь переливати кровь зъ матери въ сына. Его руки не затрептѣли. Переливане скѣнчило ся щасливо: и мати и сынъ зѣстали ся живѣи. По сыновыхъ жилахъ побѣгла материна кровь и одживила его; у купѣ зъ кровю вернула ся й сила.

Усю нѣчь Исаакъ Джемъ просидѣвъ надъ парубкомъ. Якъ прийшовъ ранокъ вѣнъ почавъ пращати ся. Вѣнъ сказавъ :

— Теперъ я могу йти до дому спокѣйно: я певный, що вы обое будете живѣи й здоровѣи.

Плачучи дякувала єму щаслива мати.

— Не менѣ, а Богови дякуй! — одмовивъ ѣй Исаакъ. — Богови дякуй, бо вѣнъ пособивъ менѣ дознатись про се на корысть людямъ.

И гарно було въ Исаака на души, якъ вѣнъ ишовъ до дому. Те, що вѣнъ знайшовъ, була правда и правда зѣстала ся правдою, и тѣ важкѣ стражданя, що трафились єму, не зломили его вѣры, не примусили его перестати вѣрити у свою правду.

Прийшовъ Исаакъ до дому, сказавъ Лїи;

— Лїє радѣй: я щасливо переливъ кровь. Ты бачишь, — правда завсѣгды буде правдою и выдержитъ всякѣ пробы.

ЦѢНЫ ЗБѢЖА.

Плачено за 100 кїльограмѣвъ netto безъ мѣшка.

29 цвѣтня	Львѣвъ		Тернопѣль		Пѣдволо- чиска		Ярославъ	
	вѣдъ	до	вѣдъ	до	вѣдъ	до	вѣдъ	до
Пшеница	8·50	9·05	8·35	8·80	8·25	8·90	8·65	9·10
Жито	6·35	6·70	5·90	6·45	5·60	6·50	5·95	6·45
Ячмѣнь	5·50	6·40	5·25	7·—	4·85	6·50	5·75	7·25
Овесь	6·65	7·10	5·80	6·35	5·75	6·20	6·20	7·—
Горохъ	6·20	9·75	6·—	9·—	6·—	8·50	6·30	9·75
Выка	—	—	—	—	—	—	—	—
Рѣпакъ	—	—	—	—	—	—	—	—
Хмѣль	—	—	—	—	—	—	—	—
Конюшина червона	42·—	52·—	42·—	52·—	45·—	51·—	45·—	52·—
” бѣла	—	—	—	—	—	—	—	—
Оковита	—	—	—	—	—	—	—	—

На 100 кїльограмѣвъ пшеницѣ, жита, гороху, выки, бѣбу, фасолѣ, конюшины и кукурудзы иде цѣлый корецъ; на 100 кїльограмѣвъ ячменю, гречки треба 5 четвертокъ а на 100 кїльограмѣвъ вѣвса 7 четвертокъ и 1 гарнецъ.

Товариство „Просвѣта“, и „Руске Товариство Педагогічне“

при зближающихъ ся испытахъ въ школахъ народныхъ подають до вѣдомости Свѣт. Радъ школьныхъ, Впов. священникѣвъ, катихитѣвъ, учителѣвъ и родичѣвъ, що книжки наклады товариствъ, призводені кр. Радою школьною на преміі для ученикѣвъ, *красно управлені з позолочеными берегами, можна купити въ канцеляріи товариства при улиці Вѣрменскій ч. 27. по слѣдующій цѣнѣ:*

Добре роби добре буде	17	кр.	Венямінъ Франклінъ	16	„
Росказы про силы природы	20	„	На досвѣткахъ	22	„
Оповѣданя о житю св. Боприса и Глѣба	20	„	Чимъ люде живі	20	„
Повѣстки для дѣтей	27	„	Житє св. великомуч. и глѣбяря Пантелеймона	20	„
Сестра	15	„	Дробна птица господарска а великій грошъ	20	„
Байки	22	„	Вѣдкрыте Америки	22	„
У пропастъ дорогаховска	28	„	Звѣрята шкѣднѣи пожиточнѣи	42	„
Зоря	22	„	Молитвенникъ народный въ звичайной оправѣ	20	„
Исторія Руси ч. I.	25	„	а) хребетъ полотняный и золоченый хрестъ зъ переду	25	„
Исторія Руси ч. II.	23	„	б) цѣла оправа полотняна, береги золочені и золоченый хрестъ зъ переду	35	„
Исторія Руси ч. III.	28	„	Перекотиноле	18	„
Паша душа въ господарствѣ	35	„	Житє св. Кирила и Методія	22	„
Ленъ и конопля	24	„			
Рогата худоба	45	„			
Пасѣка	24	„			
Де що про здорově	20	„			
Про живоплоты и лѣсы	20	„			

Выданя „Руского Товариства педагогічного“:

Образковѣ выданя:

Звѣринецъ	10	кр.
Гостинець	10	„
Забавки	10	„
Менажерія	10	„
Робинзонъ	40	„
Мала менажерія	35	„
Дикі звѣрята	85	„
Для забавы	48	„
Квѣточка	20	„
Вяночокъ	20	„

Выданя безъ образковѣз.

Читанка ч. I, II, III, IV. оправнѣи 20 кр., безъ оправы	10	„
Вазанка желаній	10	„
Хемія Росков	40	„
Учитель на р. 1890.	2	зр.

Всякѣй замовленя высылають ся скоро и точно.

СВОЯКИ

Образокъ въ житя

Написавъ

СТЕФАНЪ ПЯТКА

Накладомъ Товариства „Просвѣта“

G. HOMENIUK
CANTOR
IN MITYKIEU

ЛВОВЪ, 1893.

З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

I.

Три недѣль лило та й лило якъ зъ цебра, на хвилю не переставало, пѣдъ ногами роскаль, хляпавица страшенна, а до того осѣнный немилый вѣтеръ, и змеркало ся. Въ такой порѣ присяжный Чмѣль и здекуційникъ панъ Сарака вели ся селомъ по пѣдъ боки, заганяли качки по дорозѣ, гуторили весело. Они вертали зъ весѣля вѣдъ Гриня Скрипуха порядно пѣдхмеленй. Парубчаки, хлопцѣ гурмою йшли за ихъ слѣдомъ, прислухували ся соймованю обохъ тягниверетѣвъ.

Пропѣйцѣ и весѣльнй люде вже десь на другѣмъ кѣнци села коло молодого хаты вѣвкали, свахи протяжнимъ голосомъ ладкали „Отвори мати лѣску, веде ти сынъ невѣстку“, а Чмѣль и Сарака надармо силували ся приспорити крокомъ, надармо одень другому додававъ заохоты. Ноги обомъ що-разъ бѣльше тяжѣли, волѣклись якъ за напастъ, а слѣды за собою зѣставляли достоменно такй, якъ бы хто молодй бычки запрягъ першй разъ до двоихъ саней, а добычина дурна все то до одного рова то до другого вѣткае.

— Гучне весѣле Чмѣлю! — говоривъ панъ Сарака. — Скрипухъ годенъ весѣле справляти, бѣгмѣ годенъ! Такъ — то розумѣю! Оплатить ся хоть бы й

три милѣ йти пѣпки... Двацять горцѣвъ самой оковиты! Десять громадъ заграбь, не достанешъ тѣлько...

— То, пане Сарако, вже осьмый разъ въ своѣмъ житю такъ собѣ чоловѣкъ давъ духа. Я богато, дуже богато вытримаю... го-го-го! моя голова не будь-чимъ вдоволить ся, але нинѣ ноги щось занадто въ болото стрягнуть и колѣна заедно вгинають ся. Шкода, що то вже послѣдну дочку Скрипухъ вѣддае... девятый разъ годъ такой благодати дѣждати ся.

— До него, Чмѣлю, й на здекуцію не жаль зайти... А то зайди до такого дѣда якъ отъ его брата-ничъ Трофимъ, а вѣнъ каже: Заграбь, пане, дѣти на кѣлька днѣвъ, бо не маю имъ що ѣсти дати.. Шибь у вѣкнахъ зъ дощокъ, нужда, бѣгмѣ нужда песо-свѣтна!

— Але за тото его стрыкъ Гринь Скрипухъ богачъ цѣлою губою! Уважали вы, пане Сарако, на панну молоду? Яка одяга красна, яка сукмана зъ золотыми гальонами! Цапнути таку сукману або коралъ въ свои руки, то й оплатитъ ся: жидище не повагуе поборгувати хоть-бы й три горцѣ...

— Важнѣйша, Чмѣлю, скриня, що повезли пропѣйцѣ; зъ-вѣдтамъ можна-бы якъ зъ якого магазину тягнути хустки, полотна и чиноватину...

— А а! то правда. Навѣтъ вѣко пристати добре не хотѣло. Уже осьму дочку такъ порядно вивѣнувавъ. „Хованця“ доброго має, але не въ коморѣ, тѣлько на Волощинѣ... той ему кожного року прише сотку-двѣ почтою, а для каждой дочки на весѣле особно.

— Що то за хованецъ?

— Гмъ, нѣбы вы не знаете...

— А не знаю, Чмѣлю, бѣгмѣ не знаю!

— Тажъ то Якимъ Скрипухъ, рѣдний братъ Гринь-

ка, той самый, що то вашому дѣдови прогородивъ ви-
лами живѣтъ...

— То не вѣнъ, Чмѣлюню! бѣгме жъ то не вѣнъ!
То двѣрскій голопятникъ змовили ся на дѣда, що мавъ
у дворѣ найбѣльшу вѣру и всѣхъ коротко тримавъ...
уважаешъ, Чмѣлю, що то значить: коротко?

— Домѣрковую ся: то нѣбы буками обкладавъ
хлопску шкѣру...

— А такъ, такъ... Иванови Пищавцѣ всыпавъ пять-
десять обливанныхъ и той его справивъ...

— А невинный Якимъ Скрипухъ мусѣвъ утѣкати
зъ села! Якъ коли верне ся, готовъ зъ вами пора-
хувати ся...

— Де-жъ вѣнъ теперъ?

— Та чуете, що на Волощинѣ якимсь купцемъ
богатымъ. Старый Скрипухъ таить ся зъ тымъ, не ка-
же, кѣлько кожного року вѣдбирае грошей зъ почты,
але я знаю: черезъ мои руки мусять переходити всѣ
листы. Якъ бы ему пришло весѣля такій справляти зъ
самого господарства, то вже давно той широкой ремѣнь
бувъ бы въ моихъ рукахъ, а було бы чимъ и вашу
пане, „тайстру“ и мои ходаки полатати. Хто має та-
кого брата, той не потребуе тагниверетою... чи хочу
сказати здекуційникомъ бути... Простѣтъ, пане, я ува-
жаєте помыливъ ся...

— Ты, Чмѣлюню, помыливъ ся, бо не розумѣешъ,
чимъ таке пахне. Хи-хи-хи! знаешъ, чимъ то пахне?
Оскорба урядовой особы...

— Жартувати прецьвѣ можна... чоловѣкъ... гей
той казавъ...

Сарака екзекутникъ хотѣвъ щось на те сказати,
але стративъ рѣвновагу, хопивъ ся обѣручъ присяжно-
го и оба гримнули середъ самой дороги у болото.

— Ратуймо ся Чмѣлю! Черезъ тебе я...

— Лѣпше кажѣть, що мы оба нинѣ... Не дѣстатя ся намъ на пропѣй до молодого... Пропало!

Збѣгли ся хлопцѣ-пустуны, обступили пяныхъ, стали тягнути зъ дороги надъ фосу, щобы хто не перѣхавъ.

— Ну у-у! далѣ въ долину! — кричала весела ватага. — Двигаймо у холодокъ пѣдъ берегъ, бо гнѣчѣ товарину женуть!

Стягнули хлопцѣ обохъ весѣльцѣвъ у поточину, а тѣ — жаденъ не рушить и палцемъ, хочъ рѣжь, нѣбы позавмирили...

— Що-жь теперъ робити зъ ними? — пытають себе гонивѣтры, нараджують ся, тягнуть за нѣсъ, за уши... не видно й знаку житя.

— Старый Скрипухъ ще бѣду бѣде мати, що такъ пана Сараку и нанашка присяжного на весѣлю у себе затривѣ...

— Идѣть котрый до него, кажѣть, нехай ѣде до Лѣвшнѣ по старого „Подорожника“, щобы до схѣдъ сонця вѣдмовивъ...

— Лѣпше вже по того ворожбита зъ Бусовискѣ изъ-за Старого Мѣста, той заразъ бѣду выжене и закопаѣ...

— Того вже давно помѣстили въ Самборѣ „пѣдъ млыномъ“!

Смѣють ся пустогоны, о весѣлю забули, знайшли собѣ забаву.

Пѣдѣйшовъ Трофимъ Скрипухъ, дивить ся: що за ганьбу хлопцѣ обступили? Пой! тажь се люде, на образъ и подобіе Боже, валяють ся въ болотѣ, не при насъ кажучи, якъ безроги!

— Не ладно, хлопцѣ, не ладно! — каже до хлопцѣвъ, — не збыткуйте, лѣпше идѣть до дому спати!

Розбѣгнавъ Трофимъ хлопячу ватагу, взявъ обохъ потроєныхъ властникѣвъ, занявъ до своєї стодѣлчини, поклавъ якъ порѣзанныхъ баранѣвъ у перилѣ на сѣнѣ.

— Сокиру изъ-за лавы спрячте, татусю! — кричали хлопцѣ зъ дороги, — бо готова ще сеи ночи воскреснути въ коршмѣ... Зъ такими кватирмахами годѣ жартувати: незадовго побудать ся, схотять пити, а на весѣлѣ зъ вѣдси дальше нѣжъ до Срулейбы...

Трофимъ не зважавъ на хлопячу бридню; вѣнь стоявъ у сѣнехъ на порозѣ, слухавъ, якъ на стрыковѣмъ подвѣрѣ спѣвали, вѣвкали, веселили ся. Недавно й вѣнь вернувъ зъ того весѣля, та й жалувавъ, що ходивъ. Правда, славне було весѣлѣ, всего було подостаткомъ, отъ навѣть присяжный Чмѣль и здекуційникъ Сарака дѣстали порядну свою пайку, але его нѣхто не пѣзнававъ... Постоявъ у сѣнехъ за порогомъ, постоявъ и забравъ ся. Гей, гей милый Боже! А прецѣнь вѣнь тамъ родивъ ся, отець его зъ вѣдтамъ пѣйшовъ цѣсаревѣ служити и погибъ у вѣйнѣ... Таке то на свѣтѣ! Богачѣ въ своѣмъ гараздѣ, въ своѣй веселости, не знають, бѣдного, хиба ажъ притисне ихъ нужда... о, тогды страхъ якъ горнуть ся до бѣдакѣвъ... Коли вѣнь женивъ ся, не було кому поблагословити звичаємъ христіянскимъ, якъ ишовъ до церкви. Гордый стрыкъ боявъ ся послужити у весѣлю, щобы ему корона богацька не злетѣла зъ головы, та й щобы не пообѣцявъ якого телятка... Та й обѣйшло ся якось безъ тои славы... За помочію Божою опровадило ся якось весѣлѣ безъ музыки, безъ бояровъ, безъ горѣвки... священникъ повѣнчавъ, Господь поблагословивъ и жие ся тихо, смирно, хотъ гарує ся тяжко, тяженько...

Два возы весёлыхъ надѣвхали селоу зъ великимъ гаморомъ. То були самі сестры стрыйнй Трофима, всѣ свояки близькй. Они вхали изъ заду за пропбйцями зъ дому „молодон“.

Трофимъ пбзнававъ по голосъ усѣхъ: сестры, швагровъ... навѣтъ поважный стрыкъ мѣжь ними гопкавъ, додававъ дѣтямъ охоты. Нѣхто въ той хвили не думавъ про Трофима.

Очутивъ ся Трофимъ наче зъ глубокои задумы, замкнувъ дверь сѣннй на цѣлый засувъ, згасивъ на припѣчку скипки и положивъ ся. Довго-довго розщивавъ собою по запѣчку, ажъ десь надъ раномъ засувъ.

II.

Гучне весѣле справивъ Гринь Скрипухъ свой наймолодшой дочцѣ. Осьмеро весѣль опровадити — се не мала штука! Самъ здекуційникъ Сарака справдивъ, що безъ приносбвъ минуло ся чистою оковиты двацять горцѣвъ... то не переливки! Така установка може й не знати якого кметя-дукаря въ лахи загорнути, въ онучѣ взути, зъ торбами пустити. Але що-жь дѣяти? — думае собѣ неодень отецъ, неодна мати, — годѣ повѣсти „не приходи до мене! не хочу твого приносу нѣ твого доброго слова!“ — коли чоловікъ свою дитину женить або вбдае, благословить подѣ зеленый вѣнецъ и не знае, на яку долю... Ще-жь у Гриня Скрипуха тблько добре було, що господарство тримало ся купы, грунтець кблькадесятьморговый въ цѣловѣ державъ ся, браты не тягали ся по судахъ, не голомшили ся на купѣ, бб одень згинувъ у вбйнѣ, другй ще за мандаторскихъ часбвъ втѣкъ у свѣтъ и зъ вбдтамъ братови ще що року приславъ сотчину, двѣ, — то

старый Скрипухъ мѡгъ собѣ позволить на таке гучне весѣле, мѡгъ и радництво напоити вкупѣ зъ присяжнымъ и здекуційникомъ. Але звычайного хлѣбороба, що жие тѡлько зъ того загбнця, не стати бы на такі збытки; а справить собѣ на оденъ день такий пирь, то пошкробае ся пѡзнѣйше неразъ у потылицю и повѣсть: Огъ чоловѣкъ потративъ ся непотрѣбно, а теперь покутуй!...

Повѡдававъ Скрипухъ дочки, повѣнувавъ красно ладно, лишивъ ся самъ зъ старою въ хатѣ та й думае собѣ: Теперь спокѡй головѣ! Дѣдъ зъ бабою не журять ся нѣчимъ, нехай молоді про себе дбають... Ба нѣ, не правда! Прибувае що року, славити Бога, по кѡлькоро внучать: и вѡдъ одной, и вѡдъ другой, и вѡдъ третьей, ба вже й у осьмой наймолодшой знайшовъ ся косарикъ. Дочки поназношуютъ, понаводятъ дѣточокъ старымъ на цѣлый день, и бавъ дѣдуню! колыши бабуню! знать за мало вамъ було своихъ...

Стара Скрипушка засыпляє дрѡбноту въ колысцѣ, въ нецкахъ, а старшій зъ дѣдомъ гопки тнуть, скачуть, ажъ хата дуднить, ажъ на вулици люде стають и наслу-хуютъ, въ котрой то хатѣ такий ярмарокъ?

Ховають ся нѣвроку Скрипухамъ внуки, ростуть якъ зъ воды... одинъ до тата, другій до мамы, сесї до бабы, а ти не знати въ кого вдали ся, а вже Гандзя, найстарша внука, дѣдуньо выкапаний! и зъ лица, и зъ натуры до старого подѡбна, якъ двѣ каплѣ воды, а такъ вамъ выгвала у гору, мовъ тополя, хотъ-бы й заразъ вѡддавати!

Дѣдъ полюбивъ унуку Гандзю надъ всѣ дѣти: зъ нею снѣдае, обѣдае, вечерае, зъ нею на торгъ, на вѡд-пустъ, а строить єв якъ паву... зъ своими дочками та-кого не дѣвѣ! Сохрани Боже на найстаршу внуку що

сказати! она зѣ старымъ комендереу цѣлымъ домоу.

— Якъ ты гадаешъ, жѣйко? — каже разъ Скрипухъ, — наша внука Гандзя цѣла дѣвка! Може намъ узяти еи за евою и прияти до дому зятя?

— Гринуню, — вѣдповѣдае на се несмѣливо жѣйка, немовъ учора вѣдала ся, — Гринуню, що ты скажешъ, то такъ якъ бы-сь менѣ зъ губы выймишь! Возьмишь Гандзю внуку! Трафить ся хто, вѣдамо, прийемо зятя до дому.

И стало ся по воли старого. Взяли Скрипухи внуку Гандзю на себе. Сватѣвъ до неи ласка Божа, та й кого бы не скортъло ити на приставство до такого господарства зъ давень-давна засѣбного? Парубкѣвъ и богатыхъ и родомъ славныхъ тѣлько, що ажъ годѣ vybrати зъ мѣжъ нихъ одного.

Гандзя перебаранчае: заручила ся зъ однимъ, уже туй-туй весѣле, — бухъ! розбѣшло ся, вѣдмовила; заручила ся зъ другимъ, такъ само зробила; зъ третимъ уже й заповѣди выйшли, нѣчо зъ того, зновъ зверла ся, а старый Скрипухъ слухае внуки, платить выдатки за кождымъ разомъ, кѣлько пошкодованіи жадають.

Родина не може вгадати, що дѣвцѣ въ голову влѣзло? що задумала зъ собою зробити? Парубкамъ дае догану, зъ поважныхъ людей дурнѣвъ робить, дуе ся, покладае на дѣдовіи статки, не зважае, що дома у матери ще гѣдна купка дѣточокъ.

— Повѣдзь! маєшь намѣръ вѣддавати ся, чи нѣ? — пытае мати. — Нехай люде дармо не трудять ся.. Мусить щось въ тѣмъ бути, що ты такіи комедіи выправляешъ. Выпирай ся кѣлько хочешъ, а я тому не вѣрю, щобы ты нѣкого не мала на думцѣ. Скажи правду, не крути свѣтомъ!

— Коли хочете правды, то я вамъ скажу: я за

нѣкого въ свѣтъ не пойду, только за Гуляя Олексу, — сказала навпослѣдъ матери Гандзя.

— Дитинко моя! Олекса Гуляй то цѣлый гуляй! Ихъ родъ хоть якій великій, та всѣ набридисті, примховаті и неспокойні люде; ихъ прадѣдъ, приповѣдають, оковитку сѣявъ на пшеничници, а отецъ того — ты не тямишь! — на него усе вѣдъ часу до часу заходила якась манколія. Зъ Олексою на весѣлю, на музикахъ погуляти козака годинку — то можна, але вязати собѣ вѣкъ цѣлый зъ нимъ, не раджу...

— А вамъ що до сего? не вы мене вѣддаєте и вѣнуєте, але дѣдуньо, а они ему не спротивлять ся.

— Добре, дитинко, добре! — каже дѣдъ Скрипухъ — иди й за Олексу Гуляя, коли хочешъ. Родина то велика, хлопы сильні, буде на кого оперти ся въ потребъ...

Загадка розвязалась: отъ чому Гандзя вѣдмовляла сватамъ! Она хотѣла конечно вѣддавати ся за Олексу Гуляя и вже давно зъ тою гадкою носила ся; цѣквей невѣсты пригадали собѣ навѣтъ, вѣдъ коли тота знаемѣсть почала ся: ще якъ Гандзя дружчила Гуляевой сестрѣ передъ трома роками, то тогды свахи повѣдали, що Олекса гуляе только зъ дружкою...

Заручили Скрипухи Гандзю зъ Олексою Гуляемъ, записали половину грунту, хату, стодолу, всѣ будынки господарскі, собѣ только задворну комору вымовили, абы молодіи заходили ихъ до смерти.

Такииъ чиномъ зробило ся у Скрипуховъ и девяте весѣле, та й ще яге весѣле! Вся родина Гуляевъ ажъ на пятьохъ возахъ вѣхала до шлюбу, а бояры на на сѣдланыхъ коняхъ, — якъ того надѣвхало селомъ, то бѣдні люденъкове мало очи не повыдивлювали на той богацькой величности.

Цѣлый тыждень водили ся зъ музиками по хатахъ, вѣдгравали пѣдъ вѣкнами „добрый день“, справляли дружчины, свашины, а присяжный Чмѣль и здекуційникъ панъ Сарака догодили собѣ и по разѣ девятый: не вертали пѣшки зъ всѣма, якъ послѣднаго разу, тѣлько весѣльнѣй позавивали ихъ вѣ солому, опечатали догтемъ, и зъ музиками занесли арендаревѣ на дарунокъ. Жидище звивавъ ся цѣлу добу, чутивъ своихъ вѣрниковъ, закимъ на ново зажадали пити.

По весѣлю не довго тѣшили ся Скрипухи молодыми захѣдниками: що люде проповѣдали, то й стало ся. Олекса Гуляй палцемъ не ткне ся до нѣякои работы, лише збере ся и цѣлыми днями вѣ коршмѣ зъ радниками и зъ вѣйтомъ напивае, хоче й собѣ, якъ стѣй, якимъ урядникомъ вѣ громадѣ стати... Та й ставъ нимъ: обббрали его касѣромъ податковымъ, щобы можна зъ чого потягнути, якъ бы перевѣвъ громадскѣ грошѣ...

Касѣруе Олекса Гуляй, збирае податки вѣ день, а вѣ ноци приходитъ пьяный до дому, и такъ воюе, якъ бы лихе до него приступило: гонить зъ хаты усѣхъ, нищить, що пѣдъ руки попаде. До пѣвъ року повывтовкавъ усю посудину, погиривъ де що було засѣбнѣйшого вѣ господарствѣ, розношуе, дае вѣдъ хаты, що може. По тверезому перепрошуе старыхъ Скрипуховъ и жѣнку, обѣцуетъ поправу, а за два-три днѣ зновъ нападае его тота сама шальга...

Приходитъ разѣ изъ коршмы безъ памяти та до старого Скрипуха:

— Забирай ся — каже — зъ мого дому! заразы!... а нѣ, то ты забю! Доси терпѣвъ, а теперъ махай!...

Зѣрвавъ ся Гринь Скрипухъ зъ постелѣ, думаетъ собѣ: „Возьму ся я до тебе нинѣ инакше!“ — пѣд-

нѣсь кулакъ и ставъ Олексѣ грозити посторонками, що вяже его и вѣдвезе до Львова.

Не налякавъ ся Олекса сеи погрозы, выхопивъ зъ кишенѣ пістолець и — „гримъ!“ старому разъ коло уха, „гримъ!“ другій разъ, далъ и старѣй, и жѣнцѣ... шѣсть разѣвъ выстрѣливъ собѣ на вѣвать, рече же ся якъ навѣдженный, и пытае:

— А що? добре дзвонить въ ушахъ? Ты, старугане, до мене хочешъ брати ся? я тобѣ покажу, якъ вяже ся посторонками! Въ моѣй хатѣ вѣльно менѣ робити, що менѣ до вподобы, а ты махай заразъ!...

Поперелякала ся челядь, подубѣла на ногахъ, на таке польоване нѣхто не приладивъ ся, навѣтъ нѣкому щось такого и въ снѣ не приходило... усе повтѣкало зъ хаты, старіи замкнули ся въ задвѣрнѣй коморѣ и тамъ до рана передумали: якъ розвязати ся зъ бѣдою?

— Що дѣяти Нацю? — пытае Гринь свою подругу въ тяжкѣй тарапатѣ, — самъ чоловѣкъ клопоту допытавъ ся. Не ходивъ зъ мого роду нѣхто зъ пресудь-вѣку по судахъ, зъ нѣкимъ не правотивъ ся, ажъ теперъ на старіи лѣта, видишь, безъ того не обѣйде ся!

— Святу правдоньку кажешъ, Гринуню! — вѣдповѣдае жѣнка, — такъ якъ бы-сь менѣ зъ губы выимивъ... Ажъ теперъ на старіи лѣта, видишь, безъ того не обѣйде ся, святу правдоньку кажешъ!

— Тѣфу! тѣфу! — сплюнувъ старій зъ досадою, — нѣкого и порадити ся! Цѣлый вѣкъ усе одно й тото само белендишь, не стати тебе на щось лѣпшого! Десь у людей жѣнки до всего берутъ ся, а гуть...

— Правду кажешъ, Гринуню, якъ бы-сь менѣ зъ губы выимивъ, тѣлько не гнѣвай ся такъ сильно... Кажи, що маю робити... я на все годжу ся, хоть бы и въ огонь скакати...

— Тожь то власне въ тѣмъ цѣла штука : якъ и що зробити ? Гуляѣ наважили ся на мене, зробили дурного, навѣдженого колектантомъ, щобы мали за що пити... они готовй чоловѣк забити. А другй тѣшатъ ся зъ того, скажуть : захотѣло ся старому девятого весѣля, нехай же теперь гуляѣ ! Уже й такъ сказала наймолодша дочка, що се кара Божа за те, що я скривдивъ ей и брата-нича Трофима... Далѣ-далѣ дѣти мои выступлятъ противъ мене... Треба навѣдженому вступити ся зъ хаты ! Зробимо изъ задвѣрной коморы хату, перенесемо ся, нехай господаруе самъ ! Побачимо, що буде.

— Правду кажешь, Гринуню, бѣгме святу правду ! якъ бы-сь менѣ зъ губы выйивъ... Нехай господаруе самъ... побачимо, що буде.

III.

Якось разъ бачить Трофимъ — стрыкъ его Гринь Скрипухъ гаруе, тащить у мѣшку на плечехъ глину горѣ берегомъ, стрыйна собѣ по заду за нимъ рачкуе, обое ажъ задыхали ся коло работы.

Не добре коло стрыка, — думаѣ, — коли вже самъ до такой работы забравъ ся... видно, мусяла его при-неволити до сего крайна бѣда. На старѣсть двигати у мѣшку глину, насаджувати ся, маючи такѣ славне господарство, такѣ красне имѣнечко ! — сего я не розумѣю. Видно то правда, що люде повѣдають : Олекса Гуляѣ гонить обое зъ хаты !...

— По що вы стрыку се двигаете ? — спытавъ Трофимъ старого, — то вже нема въ хатѣ нѣкого, щобы васъ обое выручивъ ?

Трофимъ узявъ мѣшокъ зъ плечей стрыкови... Въ одной руцѣ не було що держати, а старй такъ мучили

ся... Вонъ бувъ хлопь здоровый на цѣле село, радѣсть збирала глядѣти на него. Правда, се було цѣлымъ его маеткомъ, тѣлько й зъ Божой волѣ дѣставъ у спадщинѣ по своихъ родичахъ.

Глянувъ старый Скрипухъ на братанича, не повеселѣвъ нѣчого. Сынъ старшого брата, вбитого на войнѣ, бѣдувавъ зъ маленьку помѣжь людьми, выросъ, оженивъ ся зъ такою, якъ бувъ самъ, зъ круглою сиротою, и не взявъ нѣчого зъ своей батькѣвщины... стрыкъ посѣвъ цѣле господарство. Гринь нѣколи не любивъ братанича, навѣтъ не радо бачивъ его въ своей хатѣ и зъ нимъ не сходилъ ся богачъ нѣколи. Нинѣ привидѣвъ ся ему покойный старшій братъ Василь... достоменно такой самый бувъ, такъ само выглядавъ, якъ Трофимъ теперь, коли прощавъ ся зъ нимъ, идучи на войну. — „Памятай брате дорогой, тямъ соколе любый! — благавъ покойный, — якъ я згину вѣдь кулѣ, дай позбръ на мою одну дитину, на мого Трофимка, не дай ему кривды зробити!“ А вонъ якъ тямивъ? Свои доньки повыговдувавъ, повѣдувавъ, повѣнувавъ, чужого чоловѣка на грунтъ до внуки принявъ, а Трофима вытиснувъ зъ батькѣвщины, навѣтъ пѣдъ мизерный осѣдокъ кусника святой землицѣ, пустой, каменистой, не хотѣвъ вѣдступити...

— Чому вы обое самі мучите ся? — спытавъ Трофимъ у-друге.

— Не пытай, то и лѣпше зробишь, — вѣдповѣдае стрыкъ, — чоловѣкъ клопоту допытавъ ся... мушу зъ своей хаты забирати ся, Гулай выганяе... Зъ навѣдженымъ набридистымъ хлопомъ годѣ знайти рады. Сеи ночи стрѣливъ шѣсть разѣвъ менѣ и старѣй надъ головою... ще и доси въ головѣ такой шумъ, такой перверты, якъ бы градова туча надходила.

— На що-жь вамъ той глины?

— Пѣчь ставлю въ задворной коморѣ... Поможи, если можешь, бо бѣсноватый нѣкому не дае приступу на обору, щобы помѣгъ, а тебе може буде бояти ся.

Забравъ ся Трофимъ до работы, помагае стрыкови набивати пѣчь... а тутъ цѣле подвѣре Гуляѣвъ зъ домашнымъ Олексою на передѣ, конечно хотять его вбити. Десь невидимо позбѣгали ся, кричать :

— Якимъ правомъ ты посмѣвъ вырѣзувати вѣкно въ коморѣ? Якъ ты смѣвъ, дѣдоводе, позволяти собѣ, коли знаешь, що ту е молодой господарь и все на его головѣ?

Дивить ся Трофимъ, уважае, якъ до него що-разъ близше пѣдходятъ, пѣдбирають ся, ба уже й самъ войтъ, голова всѣхъ Гуляѣвъ, ставъ штовхати палицею о его пелешокъ старомѣській, полатаний, що висѣвъ на плотѣ, а ему самому здалека наживувати, грозити арештомъ. Трофимъ стоявъ тихо, стоявъ, а далѣ каже имъ :

— Панове Гуляѣ! бачу, що вы старшина въ нашой громадѣ, але не кричѣтъ такъ страшно на мене, бо бѣгме, не маєте чого, анѣ я того крику не налякаю ся. Казавъ стрыкъ набивати пѣчь, я набивъ; казавъ вырѣзати вѣкно, я вырѣзавъ и варцабы вставивъ, бо думавъ, що вѣнъ бо й е господаремъ на своѣмъ грунть, — а кажете, що вы тутъ господарѣ, робѣтъ, якъ вамъ подобае ся, лише менѣ дайте спокѣй и не прозывайте нѣкого дѣвоводомъ, бо нѣхто не знае, на що коли зѣйде, хоть-бы й самый мѣнѣстеръ зъ золотымъ ковнѣромъ! Не зачѣпайте мене, панове! я всякои бѣйки великій ворогъ, але якъ пѣднесете на мене руку, я еи не погладжу!

Трофимъ, сказавши се, хопивъ стовпъ, такій, що кѣлькомъ хлопамъ було бы що двигнути, кинувъ нимъ

вѣдь себе на якихъ пять кроковъ, ажъ цѣле обѣисте затрясло ся; и забравъ ся дальше до работы.

Змѣркували щось Гуляѣ, дали симъ разомъ спокѣй и забрали ся до себе, тѣлько ще той набридистый вѣд-грожувавъ ся, але навпослѣдъ и его ротъ зболѣвъ... забравъ ся въ село до коршмы.

Докѣнчивъ Гринь Скрипухъ зъ братаничемъ нове мешкане, спровадивъ ся зъ жѣнкою, сидять обое якъ пустелники на покутѣ, нѣхто нѣ зъ дѣтей, нѣ зъ зна-емыхъ не загляне, кождый боить ся Гуляѣвъ, а домаш-ного Олексы найбѣльше. Неразъ заплывистый цѣлый день стрѣляе по обѣистю у вороны, коты, и така на-пасть, що тѣлько полу врѣзуй и утѣкай вѣдь него.

Шѣсть лѣтъ старѣ пережили въ новѣй хатѣ. Чи будень чи недѣля, и найбѣльше свято не обѣйшло ся въ спокѣю. Олекса Гуляй въ такѣ днѣ приходивъ зъ коршмы пьяный безъ памяти, нападавъ старыхъ Скрипу-ховъ у ихъ хатѣ, непокоивъ ихъ, а все допоминавъ ся грошей, лаявъ старого, а неразъ, якъ повѣдали, и по-турбувавъ обое, а жѣнку свою Гандзю усе проганявъ мѣзь хаты.

Зъ кождымъ днемъ ишло до гѣршого; люде вже такъ були прознали Олексу, що почувши крики на Скри-пуховѣмъ обѣистю заразъ шептали: Ого! Гуляй зновъ старого посыпуе!... хоче певно зичити грошѣ въ банку.

И такъ дѣйстно бувало. Гринь Скрипухъ тѣлько й мавъ простовѣльной години, кѣлько мѣгъ Олекса Гу-ляеви дати грошей, щобы мѣгъ свои касѣрскѣ интере-сы полагодити, а опѣсля той зновъ бѣсивъ ся...

Сидять разъ вечеромъ старѣ въ хатѣ при скип-кахъ, думаютъ, нараджуютъ ся, якъ прииде ся дальше вѣку докоротати.

— Вже нинѣ третій разъ приходивъ навѣдженный, щобы вхати до мѣста брати нову позичку. въ банку... Только назичивъ, и не знати де того все подѣває! — каже Скрипухъ до жѣнки.

— Якъ бы-сь менѣ зъ губы выймивъ, Гринуню! Не знати, де того все подѣває! — водповѣдає Нацька.

— Колись жида поліцитують усе... загорить грунтъ, хату... зойдемо на двѣровъ, лишимо ся безъ кусника землицѣ...

— Святу правдоньку мовишь Гринуню! якъ бы съ менѣ зъ губы выймивъ! лишимо ся безъ кусника землицѣ.

Свѣний дверѣ заскрипѣли, старій Скрипухи налякали ся, були певній, що се йде п'яний Олекса непокоити ихъ, але симъ разомъ помылили ся. До хаты вступивъ нѣбы панъ, нѣбы жидъ, ставъ у кочержнику, стоить, не йде дальше до свѣтла.

— Познавайте, — каже стороньскій, — хто я? Якъ познаете, то лишу ся, а нѣ, такъ иду дальше шукати якихъ знакомыхъ.

Дивлять ся Скрипухи, дивлять ся: чоловѣкъ сивый, борода якъ у пустелника, всю грудь закрыла, одяга на нѣмъ нѣмецка... не можуть угадати.

— Ходѣть ближе, до свѣтла! Я старый не довижду, та й у житю богато панѣвъ бачивъ. Ой бували колись у мене, бували! И паны заѣзджали, и подпанки братали ся, а нинѣ...

— Нѣ, я не хочу йти ближе! таки познавайте мене въ кочержнику... Свої люде й на потемки познають ся, а ты, Гриню, при свѣтлѣ не можешь нѣчого догадати ся. Ей Грицю, Грицю! слаба вже у тебе память!

— Якиме! брате! — закричавъ старый Скрипухъ,

— тажъ то твоѣй голюсь, твоя бесѣда... Господи! толь-
ко лѣтъ я тебе не видѣвъ!

Оба браты держали ся довго въ обѣймахъ, десяти-
ки лѣтъ не видѣли ся. Колько-жъ то часу переминуло
водъ тыхъ хвиль, коли оба гарували зъ вѣтцемъ на
паньскѣмъ загонѣ... Тяжкѣ то були часы!

Розговорили ся браты, а мали собѣ богато розка-
зувати и за живыхъ и за вмерлыхъ знаемыхъ. Уже ку-
ри пѣяли на досвѣта, а у Скрипуха все ще свѣтило ся.

Олекса Гуляй того вечера вернувъ зъ села спо-
койно, зъ жвнкою розмовлявъ любо, а цѣлу нѣчь хо-
дивъ по пѣдѣ вѣкна Скрипуховѣ, заглядавъ зъ боку до
середины, що браты робять? Вѣнь уже довѣдавъ ся
бувъ водъ своєї родини, що старшій братъ Якимъ вер-
нувъ зъ набитою калиткою та що треба его держати
въ рукахъ, ити ему пѣдѣ ладъ, лестити ся, а тягнути
зъ него, що дасть ся...

IV.

Вернувъ Якимъ Скрипухъ по сорокъ лѣтахъ у
рѣдне село. Двацять лѣтъ мавъ тогды, якъ у дворѣ за-
бивъ хтось економа а на него упало пѣдозрѣне и зам-
кнули его у вязницю. Чотири недѣль мучили на манда-
тарѣвцѣ та були бы може й на смерть закатували, якъ
бы не молодшій братъ Василь помѣгъ ему втечи...

Пѣзвѣйше показало ся, що вѣнь не бувъ винень,
а самѣ дворовѣ слуги спрятали свого немилосердного
атамана, але Якима вже тогды въ селѣ не було, утѣкъ
въ свѣтъ за очима, отже й не було кого помиловати.
Всѣ зъ часомъ думали, що Якимъ приставъ до оприш-
кѣвъ и десь загибъ, а вѣнь мѣжъ тымъ живъ на свѣтѣ
честно и праведно. Въ дорозѣ, якъ утѣкавъ, стрѣтивъ

*

ся зъ богатымъ купцемъ и зъ нимъ поѣхавъ на Волощину. У того чоловіка бездѣтного знайшовъ своє щастє, доробивъ ся великого маєтку. Сорокъ лѣтъ не бачивъ рѣднихъ, на старѣсть затуживъ за своимъ родиннымъ мѣсцемъ, забавъ помочі своимъ рѣднымъ и кости свои зложити при покійныхъ родичахъ.

Коли свояки здовѣдали ся, що Якимъ принѣсь спору калитку зъ грѣшми, стали горнути ся къ нему, липнути якъ мухи до меду всѣ — братаницѣ, якійсь вуйчиники, тѣтчиники. Внука Гандзя прийшла заразъ на другій день ранѣсвѣнко, упала старому Скрипухови до нѣгъ и нужь просити, благати, щобы дѣдуньо и бабуня перенесли ся до своєї хаты а стрыцуньо Якимъ зъ ними. И Олекса Гуляй ставъ такій добрый, смирный, цѣлує старыхъ по рукахъ, перепрашає, щобы не гнѣвали ся... що було, минуло ся, а теперъ буде вже инакше.

Погодили ся старі Скрипухи зъ Гуляємъ, погодивъ ся и Якимъ, перенесли ся на давне мешканє... Такій рай, така згода, така любовь въ родинѣ, не можна лѣпшою й бажати. А Олекса Гуляй якъ бы не той самый: господарує, сидить дома, а Якимъ на все дає ему грошѣ, не жалує.

Ба не лише самому Олексѣ потреба грошей, — родина велика! Що котре прийде до Якима, скривить ся, почне розказувати о своій тарапатѣ, то Якимъ догадує ся, до чого оно йде, обѣцює помѣчь: сему на коровицю, тому на шкапину, онтому на засѣвокъ, тому на податочокъ. Щирый стрыкъ Якимъ, бѣгме щирый! Самъ Господь привѣвъ его до села, змилосердивъ ся надъ его свояками.

Дає Якимъ, зичить на вѣчне вѣдданє, та тѣшитъ ся, що може помѣчь своимъ, а они будуть ему вдячній

и по смерти его згадають не злымъ тихимъ словомъ. Всѣ а всѣ свояки идуць до Якима, якъ до рѣдного батька, кожде зъ якоюсь орудкою, зичать грошей, чи треба имъ, чи нѣ, — оденъ одивсвнкій Трофимъ не пхає ся мѣжь богачѣвъ, усе зъ-далека.

— А що, сыну Трофиме, добре тобѣ веде ся? — пытає его Якимъ.

— Прийдѣть, стрыку, сли ласка ваша, загостѣть до мои хижины, побачите мою жѣнку, мои дѣти, не погордайте своимъ братаничемъ...

— Прийду, сыну, прийду, подивлю ся и на твое господарство!

— Нѣ, не йдѣть стрыцуню! — просить Олекса.

— Не йдѣть до того неробы, дармоѣда! — мо-
литъ Гандзя, — вѣнь хотѣвъ бы лежаного хлѣба; у
него чи сѣйба, чи кѣсьба, чи жниво, усе по всѣхъ лю-
дахъ. Логинище зъ давень-давна!

— А ты, брате Грицю, що кажешъ на нашого
братанича Трофима? — пытає Якимъ брата.

— Негосподарный, брате Якиме! — вѣдказує
Гринь, — не було кому навчити, та й не дивниця.

— Аякже, аякже, не було кому навчити, — по-
вторила стара Наця, — Гринунью святу правду каже,
якъ бы менѣ зъ губы выймивь.

Подумавъ Якимъ, подумавъ, маркотно ему и не
мило стало. Трофимъ, найближшій его сердцю, якійсь до
нѣчого, не вдавъ ся въ свого покойного вѣтця, Васи-
ля. Кѣлька разъ хотѣвъ старый выбирати ся до брата-
нича, пересвѣдчити ся, якъ господарує, та домашній —
хорони Господи! не допускають: обступлять, обцѣлу-
ють по рукахъ, и зновъ на якійсь часъ вѣдводитъ ся.
Але-жь люде не сплять, знають, якъ кому живе ся.
Здовѣдавъ ся и Якимъ черезъ другихъ, що братаничъ

Трофимъ не такій ледащій, якъ его родина описала. Вѣнъ бѣдний, то правда, але-жь вѣнъ не дѣставъ нѣчого зъ свои батьківщины. А може свояки нимъ погорджують тѣлько за-для его вѣожества? — думаетъ собѣ Якимъ, — боять ся, щобы я его не запомѣгъ у нуждѣ? Ану-жь и зо мною колись то само схотять зроби, якъ моя калитка выпорожнить ся?...

Такъ и стало ся. Якось нагло каса Якимова урвала ся. Не дае родинѣ нѣчого, каже вѣдавати собѣ тото, що повывозичувавъ, хоче на могилахъ батька и матери дорогі памятники ставити...

Якъ усе тото почули свояки, мовъ бы ихъ усѣхъ хто вымѣвъ шѣтлою, або костуромъ выгнавъ зъ хаты, а Олекса Гуляй якъ-бы літру жовчи гѣркои выпивъ, такъ скрививъ ся и знедобрѣвъ. Нема нѣ братаницѣ, нѣ вуйчиникѣвъ, нѣ тѣвчиникѣвъ, нѣбы, сохрани Господи, повымирали... Олекса Гуляй ставъ зновъ по давному дѣставати напады, пѣднимати бунты дома, гонити старыхъ зъ хаты.

Розгнѣвало то Якима, мовчавъ, поки мѣгъ, вѣкѣнци вже не стало ему терпцю святого, повѣдае Гуляеви по доброму :

— Не встыдно тобѣ, Олексо, такъ нечестно поступати зъ людьми, що тебе приняли до свои хаты и у всѣмъ на тебе здали ся?

— А тобѣ що до того? — крикнувъ Олекса, — зась тобѣ до всего! забирай ся, зъ вѣдки притѣкъ ся! щезай менѣ зъ очей, бо ще у бѣду впаду зъ тобою!

— Тѣлько поволеньки, Гуляю! не кричи! Перше вѣдай грошѣ, що у мене забравъ, а потому будемо говорити о тѣмъ, хто кому мае вступити ся...

— Я не просивъ тебе, щобъ ты менѣ дававъ!

Гони, заволоко свѣтовий, зъ хаты, а нѣ, то выкину тебе на вулицю!

— Не смѣешь, поганый сыну!

— Заразъ засмѣю ся, ажъ твои порохनावѣ кости захрупотять!

Вхопивъ Олекса лютый Якима за барки, Якимъ собѣ забравъ ся до напастника, вытащивъ на подворѣ, хоче вѣдь себе огиду трутити, а той кричить „Гавать! та й гавать! заволока хоче мене забити!“

Збѣгли ся Гуляѣ, звернули Якима на оборѣ, вхопили пѣдь ноги, кулакують, кѣпають, а все: „Бий заволоку! бий непотрѣба! нехай знае, до кого бере ся!“

Здовѣдавъ ся о тѣмъ Трофимъ, прилетѣвъ и собѣ на обору, порозмѣтувавъ самъ оденъ якъ галушками Гуляѣвъ, — а може зъ десять ихъ було на купѣ, — вытягнувъ стрыка збитого, окровавленого, и зложивъ на соломѣ пѣдь стодолою.

— Гей, свояки, досыть! — крикнувъ Трофимъ. — Чи хочете ще й мене бити? я вамъ грошей нѣякихъ не зичивъ, бо й самъ не маю крейцаря, а за тѣ грошѣ, що вы забрали, досыть буде зъ васъ одного!...

— Якѣ грошѣ, жебраку, якѣ грошѣ? — вереденивъ ся Олекса Гуляѣ и розмахнувъ дубовымъ коломъ у саму голову Трофима.

Ухиливъ ся Трофимъ на бѣкъ передъ коломъ, хвативъ Олексу за поясъ, звинувъ нимъ якъ котомъ и выкинувъ на стѣжокъ пшеницѣ.

— Отъ якѣ грошѣ! — каже гнѣвно, — коли не знаешь! Люде чей знають, за чии то грошѣ... будешь мати зновъ на якійсь часъ переводити... Якъ бы не вѣнъ, були бы жида давно злїцитували. Вы, панове Гуляѣ, приходите сюды и забиваете чоловѣка, котрый уже переплативъ тоту землицю, що на нѣй нинѣ его кровь

скипѣла. Хотите бѣйки, починайте, я нинѣ готовѣ скѣнчити тутѣ, де родивѣ ся! Дѣти мои и жѣнку здаю на Бога, але гяте собѣ: я рукѣ не заложу и не положу ся середѣ оборо...

Постовѣли Гуляѣ, налякали ся. Трофимѣ выглядавѣ страшно, зѣ позору будо ему видно, що бувѣ бы вѣ тѣй хвили вытовкѣ усе до хтему, погаратавѣ на хабузѣ. Свояки хотѣ водгрожували ся, вымахували пястуками, але зѣ-далека; близше нѣхто не навѣ смѣлости приступити. Навѣть Олекса бѣсноватый лишивѣ ся на стѣжку и фуравѣ снопами у Трофима.

— Мечи, мечи даромѣ Божимѣ! — говоривѣ до него Трофимѣ. — Якѣ колисѣ жиды тебе выкинуть. зѣ водси на вулицю, а голодный живѣтъ заворкотить, тогда пригадай собѣ нинѣшний день! Банкѣ свого не подарує...

Згодомѣ утихомирило ся на обѣстю. Люде громадою обступили и глядѣли зѣ дивомѣ. Якимѣ стогнавѣ збитый пѣдѣ столодою; Гринѣ Скрипухѣ такожѣ йойкавѣ и державѣ ся за ногу; жѣнки и хлопы чужѣ просили Олексу Гуляя, щобы давѣ спокѣй, не розмѣтувавѣ стѣжка, не гиривѣ працѣ вѣ болотѣ, зѣ водки й курка не позбирає.

Замѣтивѣ Трофимѣ, що Гуляѣ стямили ся, узрѣли що хибили, — хѣснуючи зѣ нагоды взявѣ стрыка Якима якѣ хлопця передѣ себе на руки и понѣсѣ до свого дому.

V.

Вылежавѣ Якимѣ кѣлька недѣль; кулаки Гуляѣвѣ дали ся ему добре водчути. Другого дня кольки вхопили по-пѣдѣ груди, голова спухла якѣ макѣтра. Три

недѣль только дыхтѣвъ, такъ було круто коло него. И выповѣдавъ ся и елей святили, всѣ думали туй-туй джумачище добрый потахне... Та на потѣху Трофима якъсь выхрапавъ ся.

Насуятила ся и Трофимова жѣнка коло Якима. Цѣлыми днями й ночами усе коло него, обкладала недужого зимными ручниками, бѣгала по жатахъ за молокомъ, за бѣлымъ хлѣбомъ для стрыка. Обое догаджували старому, якъ могли, на що ихъ только стало.

Подужавъ трохи Якимъ, розглянувъ ся довкола, побачивъ, хто коло него ходитъ, очамъ своимъ не хотѣвъ вѣрити: де тѣ его свояки? Оденъ Трофимъ зъ жѣнкою та зъ дѣтьми при нѣмъ падкували, а бѣльше нѣхто зъ родини. Той, котрому въ житю нѣчого доброго не зробивъ, показавъ ся такимъ великодушнымъ, а тамтѣ... нѣхто не прийшовъ хоть-бы спытати ся: що робишь? жиєшь чи умираєшь? Видко теперъ, що только его грошѣ любили... поки дававъ, цоти ващецкували, а переставъ грѣшми сыпати, пощезали... Якъ то на свѣтѣ дивно склало ся! Отець Трофимѣвъ колись спасъ Якима зъ вязницѣ, жертвувавъ ся за брата, а Трофимъ зновъ вырвавъ его зъ рукъ розбишацкихъ Гулявѣвъ и самъ важивъ житѣмъ. Лежить Якимъ годинами, все одной й тѣ самѣ гадки снують ся по головѣ — доля братанича Трофима. Бѣднѣй Трофимъ, бѣднѣй, але вдача его красна, душа честна. Свояки богачѣ мовили: „негосподарный“, „марнотратникъ“, а все те, якъ переконавъ ся, було неправда. Великій скарбъ у чоловѣка — добре здѣровле. У Трофима бувъ той неоцѣненный скарбъ; ажъ любо було глядѣти и на него, и на жѣнку й на дѣти. Пяни пяныхъ родять, а тутъ було инакше. Серце радувалось у Якима, коли глядѣвъ на шѣсть здоровенныхъ вѣдцѣвъ, що снували ся разъ-у-

разъ по хатѣ, ходили на пальцахъ, щобы стрыка не збудити.

Вставъ Якимъ зъ постелѣ, ставъ проходжувати ся по дворѣ, не може дивити ся на Трофимову тяжку працю. Усю челядь годують двѣ роботящй руки, а ще й вѣнь приспорюе бѣднымъ людямъ розсыпку.

— Треба менѣ вѣдь васъ забирати ся, — каже разъ Якимъ, — ити зновѣ у свѣтъ; досыть назаваджавъ ся, наробивъ вамъ розсыпку, а вы й безъ того маєте досыть своихъ клопотѣвъ.

— Я васъ, стрыку, вѣдь себе не пушу, — одвѣчае Трофимъ. — Менѣ здаеть ся, що покійный отецъ вернувъ зъ тамтого свѣта; тѣлько всеи родини, що васъ маємо.

— Добре маєшь, сыну! Твой покійный отецъ а мой братъ Василь такій самый бувъ достоменно, ты вѣдь него не вѣдродивъ ся. За пѣзно я пѣзнавъ ся на тобѣ, на твоѣй честнотѣ. Я инакше гадавъ: щадивъ цѣле жите, пославъ братови, вѣ той надѣи, що зробить щось доброго, запоможе себе и другихъ, а вѣнь такъ запомѣгъ ся, що его зъ батькѣвскои хаты чужй люде гонять, а менѣ за мое добро здорове вѣдоймили. Мушу удати ся до права... тобѣ належить ся зъ вѣдтамъ бодай половина грунту.

— О томъ, стрыку, нема що й говорити. Цѣле господарство задовжене. Олекса Гуляй тѣлько набравъ у банку, бѣльше нѣжь усе варта... Вже й лицитацію вызначено... все заберуть жида!

— Запропастити такій ланы, такій маетки! Гринь поступивъ собѣ дуже неоглядно, а тебе найбільше скривдивъ. Вѣнь оденъ найменше бѣды зъ-малку зазнавъ, усе легко ему переходило, тому и не вмѣвъ пошанувати добра батькѣвского.

— Стрыкъ Гринь тому не виненъ. Мусѣвъ роби-ти, що Олекса казавъ, инакше були бы Гуляѣ давно его убили.

— Власне вѣнъ виненъ усему! Хто казавъ ему Гуляя принимати? Повѣдававъ дочки, мѣгъ сидѣти спо-койно, тобѣ вѣдати зарядъ господарства... А нинѣ якій хосенъ, що тѣлько працѣ переминуло ся? Пойде зѣ торбами... Коли жѣ речинець лїцитаціи?

— Не знаю добре, але розказувавъ писарь, що прийшло до вѣйта Гуляя, тѣлько они того таять мѣжъ собою... а й жидѣ тримає зѣ ними разомъ.

Засумувавъ ся Якимъ, зажуривъ ся, що брата Гринька мали за довги злїцитувати. Лїцитація! — яке то страшне слово для бѣдного господара, поправшого въ немилосердїи руки лихвара-жида! Кѣлько то тысячь господарѣвъ пѣйшло черезъ свѣй нерозумъ а черезъ хитрѣсть жидѣвску зѣ торбами! Якимъ бувъ купцемъ тѣлько лѣтъ, вѣнъ знавъ могучу силу проворности и хитрости жидѣвскои, неразѣ приходилось ему вести завзяту боротьбу зѣ ними, щобы не зѣйти на дѣда. Не доживъ того на собѣ, то доживъ на рѣднѣмъ брату. За кѣлька днѣвъ мало перейти то славне баткѣвске го-сподарство въ чужї руки, та широка колись солтисѣв-щина мала стати ся власностїю арендаря-жида, котрому колись зѣ патинкѣвъ бруднїи нѣгтѣ вылазили... Сумно, страхъ сумно!

Такъ роздумувавъ Якимъ. Походивъ по хатѣ, по-ходивъ, а въ кѣнци забравъ ся нѣбы въ село... де? до кого? — не сказавъ Трофимови.

Жде Трофимъ до вечера, не приходитъ стрыкъ Якимъ. Другого дня ставъ допытувати ся людей, чи не бачили де стрыка? Нѣ, нѣхто не бачивъ. Що стало ся старому? Може чого спротививъ ся? може хто нехо-

тячи сказавъ яке обидне слово? Рѣзно собѣ толкувавъ сердечный Трофимъ зъ жѣнкою, впадавъ на рѣзній здогады, и не мѣгъ собѣ пояснити, дячого стрыкъ такъ несподѣвано покинувъ его. Прикро зробило ся и ему, и жѣнцѣ, и дѣтямъ, що не стало въ хатѣ доброго стрыка Якима.

VI.

Люде по домахъ спади твердо, втомлені тяжкимъ трудомъ. Лѣтна ясна нѣчь вѣдмвчала ся духотою. Вѣтеръ горѣшный гудѣвъ зъ великою силою, сушивъ сѣно, царину по поли. Дощику святого гѣдѣ було дѣждати ся, земелька ажъ порозпадала ся зъ посухи, худѣбка бѣдувала безъ водицѣ, все высохло було на перець, одна маленька искорка могла выкликати страшну пожежу. Нѣхто въ цѣломъ селѣ не забезпечений вѣдѣ огню, на вѣтъ и церковця свята! Господи сохрани вѣдѣ такого припадку!

— Осторожно зъ огнемъ! — закричали нѣчний сторожъ коло церкви и поховали ся пѣдѣ дзвѣницу передѣ душнымъ вѣтромъ.

— Я тобѣ покажу, цимбале оденъ зъ другимъ, що значить: „осторожно зъ огнемъ!“ — говоривъ паний божевѣльный Олекса Гуляй до себе, почувши на своѣмъ подвѣрѣю острогу сторожѣвъ, вынявъ сѣрникъ и черкнувъ, щобы запалити приколотокъ соломы.

Та божевѣльному Гуляеву не вело ся. Сѣрники гасли оденъ за другимъ, вѣтеръ задувавъ, немѣвъ дровичъ ся зъ пянымъ бѣсноватымъ.

Олекса розлютивъ ся, ставъ на хвилю, поглянувъ блуднымъ окомъ на ясный мѣсяць, выщиривъ два ряды бѣлыхъ зубѣвъ, захрупѣтъвъ ними, наче переломавъ су-

хе рѣще, розтворивъ на остяжь стодолу... и тамъ уда-
ло ся ему запалити на тоцѣ солому. Поломвѣ въдѣ
разу бухнула ажъ подѣ бантине, освѣтила цѣле обѣй-
сте. Божевольный взявъ запаленый приколотокъ, носивъ
ся зъ нимъ по обѣйстю, запалювавъ оденъ будынокъ
по другомъ... За хвилию хата, стайня, кошора, шпи-
хлѣвъ, возвня — усе було подпалене. Олекса выгѣвъ
собѣ на възъ и споглядавъ, мовъ злый духъ мести, якъ
загарали ся будынки, стожки и обороги.

— Га-га-га! — зареготавъ ся нещасливецъ, —
теперь усе якъ посмажить ся, спопелѣе, будуть мати
що ліцитувати!... Га-га-га! А жѣнка зъ своимъ дѣдунемъ
та бабунею загрѣе ся!...

Червона луна облышала на небѣ. псы по селу за-
выли, дзвонъ церковный будивъ спячихъ, накликувавъ
до бачности, худоба заревѣла въ Скрипуховой стайни,
только старый Скрипухъ, жѣнка, вся челядь спали твер-
до, якъ позабиванъ...

Першій Трофимъ прибѣгъ дѣ огневи зъ нѣчными
сторожами, зъ колькома конюхами, що пригнали на ко-
няхъ зъ лугѣвъ. Заразъ выдеръ вѣкно, пустивъ ся вы-
валювати дверѣ, а Олекса Гуляй зъ воза зъ пістолета
„гримъ!“ — куля засвистала Трофимови коло уха и
застрягла въ одворку.

— Га-га-га! — реготавъ ся Олекса, — и ты
сюды прийшовъ? Не будешь гасити! нѣхто не смѣе га-
сити! нехай горить все!... Застрѣлю кожного на своѣй
оборѣ, всѣхъ выстрѣляю!

Вхопили люде божевольного Олексу подступомъ,
звязали таки на възѣ, выточили на улицю, щобы не
спѣкъ ся.

Тымчасомъ зъ хаты челядь одна вѣкномъ повтѣкала,
бо до сѣней сыпавъ ся огонь. Старого Скрипуха не бу-

ло видно... Слуги кричали, що вѣнь спить у хатнѣй коморѣ.

— Старыхъ ратуйте, бо попечуть ся!

— Куды приступишь, якъ пече? хиба-бы чоловѣкъ самъ спѣвкъ ся!

Змочивъ ся Трофимъ цѣлый якоюсь гнозвкою, вываливъ цѣлу задну стѣну зъ коморы и вытягнувъ стрыка уже попеченого, потѣмъ Гандзю... Лише зъ стрыйною Нацею не пощастило ся. Утѣкала на-помацки у переднѣй дверѣ, тамъ ея приваливъ зрубъ сѣнный, и бѣдна спопелѣла...

Ратувати було годѣ. Хочь де-хто носивъ зъ потока коновками воду и лили въ огонь, то се було нѣчо супротивъ такой страшной пожежи. Та й не дуже спѣшили ся люде до огню; каждый пильнувавъ свои загороды.

Господь симъ разомъ вѣдвернувъ вѣдъ села страшне нещасте. Вѣтеръ нѣсь цѣлый головнѣ въ сторону вѣдъ села, далеко за хатами запалило паньску стирту пѣдъ лѣсомъ, и на тѣмъ скѣнчило ся.

Олексу вѣдвезли заразы рано до шпиталю.

VII.

Незадовго по тѣмъ огни у Гриня Скрипуха на оборѣ було повно людей. Раднѣй, асесоры зъ вѣйтомъ ждали на „панѣвъ комисарѣвъ“ зъ мѣста и розглядали ся по згарищу, на котрѣмъ и полики не було зъ давного богацтва.

Гринь Скрипухъ сидѣвъ мовъ задеревѣлый на хатнѣмъ румовиску, нѣчо не видѣвъ, не чувъ, не рушавъ ся. Послѣднѣй разъ нинѣ вѣнь на своѣмъ... нѣхто не знавъ ему розрадити, нѣ свои нѣ чужѣй, каждый лише

стискавъ плечима. Абы сплатити довгъ банкони, треба було тысячвѣв! Хто мѡгъ тутъ що порадити?

Всѣ тихо стояли, лише Чмѣль и Сарака зносили зъ коршми водѣ Срулейбы лавки и столы для панѡвъ комисарѣвѣв.

— Скѡлько тутъ горѣвки переминуло ся! — заговоривъ Чмѣль, сѣвши собѣ на лавцѣ при столѣ, якъ комисарь, — щобы нинѣ тотѣ грошѣ мати! Неразъ чоловіккѣ насербавъ ся, ажъ хлюпало, а нинѣ отъ и гноѣвка высхла! Попелу на оденъ лугъ до поливаницѣв — отъ и цѣлый слѣдъ! Добре, що земля не згорѣла... все ще є надѣя на порцію, двѣ...

— А на що-жъ вѡнъ пѡдпаливѣ, нанашку? — пытали невѣсты, отъ-такъ щобы щось вытягнути зъ присяжного а потому мати що розказувати.

— Такожъ пытаете! Пѡдпаливѣ, абы згорѣло...

— Ну, а що теперъ буде?

— Якъ то що буде? Нашъ Срулейба купує грунтъ на ліцитаціи, ставить тутъ свою коршму, двѡрску лишає пустокою, и тогда буде шинкувати и дешевшу и лѣвшу. Нинѣ оба зъ кумѡмъ Саракою сербаємо, кѡлько влѣзе ся... пять горцѣвѣв обѣцявѣ дати могоричу...

Привѣхали паны зъ мѣста, розпочали свое дѣло. Жиды якъ чорнѣ пуголовицѣв засуятели ся на пѡдвѡрю, а мѣжъ ними вѣ кафтанѣ, зъ сивою бородою, зѣявивѣ ся Якимъ, наче зъ пѡдъ землѣв вѣрѡсь.

Трофимъ заразъ приступивѣ до стрыка, почавѣ его витати.

Всѣ здивували ся: чого Якимъ назадъ вернувѣ ся до села?

— И его тутъ ще не стало! — шептали своѣки, — вѣкъ цѣлый кудысь блукавѣ ся, а теперъ на старѡсть заходи его!

— Якъ то на свѣтѣ веде ся! — думали чужі люде, — коли мавъ грошѣ, то любили, а теперь цурають ся. Шкода старого Якима, джумака! Только своен працѣ нароздававъ ся и нѣ вѣдъ кого подяки! Не має де головы приклонити, хйба у одного бѣдного Трофима...

— Де вы, стрыку, ходили? менѣ такъ тяжко стало на душѣ, якъ вы пѣйшли вѣдъ мене... Гадавѣ, чи вы чого на мене не погнѣвали ся... Бачите, яке нещасте постигло нашого стрыка Гриця!... Скажѣть, чому вы насѣ покинули?

— Пѣзнѣйше скажу, теперь не часѣ на то. Слухай, що паны говорять! Я тутѣ маю такожь голосѣ... того я й ходивѣ...

Розпочала ся лїцитація. Жиды накладали, цѣна ґрунту дѣйшла до чотирохѣ тысячѣвѣ. Всѣ були цѣкаві, котрый жидѣ купитѣ.

— Чотири тысячѣ по третѣмѣ разѣ! хто дасть бѣльше?

— Я накладаю ще пятку! — вѣдозвавѣ ся першій разѣ Якимѣ, але зѣ такимѣ спокоемѣ, якъ бы то йшло не о тысячѣ, а о марницю.

Жиды пробагли небезпечного суперника, стали собѣ садити ся що-разѣ бѣльше, дѣйшло до пять тысяч и Якимѣ вдержавѣ ся при купнѣ.

Всѣ свояки обступили теперь Якима, стали на ново признавати ся до него, десь узала ся любовь така велика, старого мѣжь собою мало не вдушать, аж паны почали посмѣхати ся. Лишь одинѣ Трофимѣ стоить зѣ-далека, не знае, що робити? Вѣнѣ уважавѣ стрыка Якима уже за бѣдного, такого якъ самѣ, а тымчасомѣ отѣ що!

— Пустѣть мене, мои рѣднї! — сказавѣ холодно Якимѣ. — Зѣ вами я вже наживѣ ся, пѣзнавѣ васѣ усѣхѣ добре, тѣлько на одного забувѣ... А що, Тро-

фиме! ты нѣчого на се не кажешь, що наша батьківщина при насъ остала ся? Тобѣ я єв купивъ и твоимъ дѣтямъ... Господаруй здоровъ и будь цѣлый вѣкъ такиъ честнымъ, якъ доси!

— Хиба вы стрыку жартуете зъ мене бѣдного? Чимъ я заслуживъ собѣ на таку ласку?

— Заслуживъ, сину, ще й якъ заслуживъ! Тутъ кажу при тыхъ честныхъ панахъ и всѣхъ людяхъ, що той увесь грунтъ належить до тебе. Ты одепъ зъ родини заслуживъ статись дѣдичемъ нашої батьківскои землѣ. Одно вымовляю собѣ: на томъ згарищи, если громада зможе ся, нехай побудує школу, а я запоможу... щобы нашѣ дѣти колись були просвѣченѣи и честнѣи горожане!

— Якъ вы, стрыку, зарядите, такъ и буде!

— Оба, сыну, будемо радити такъ, щобы й другѣи зъ насъ хосенъ мали.

Попращали ся паны щиро зъ Якимомъ и поѣхали. Жиды ще передъ тымъ выносили ся тихцемъ якъ непышнѣи. Симъ разомъ гешеѣтъ имъ не удавъ ся.

Приступивъ Якимъ до брата Гриня, котрый усе ще сидѣвъ на томъ самомъ мѣсци и нѣчо не тямивъ, що коло него дѣяло ся.

Гринь Скрипухъ мимоволѣ вставъ, глянувъ ще разъ довкала по обѣстю и поѣшовъ зъ Якимомъ мовъ мала дитина. Абы бувъ одно слово сказавъ, то нѣ!

Свояки якъ узрѣли, що Якимъ забравъ ся до Трофима а ихъ навѣтъ не запросивъ на почестне, стали й собѣ немирнѣи выносити ся. Неодень зъ нихъ пригадавъ собѣ теперъ, якъ негѣдно всѣ обѣшли ся зъ Якимомъ.

Послѣднѣи опускали згарище присяжный Чмѣль

и здскуційникъ Сарака, але такй недобрй, що мало не попукали зб злости.

— Тьфу! Грѣмъ бы вытрѣскавъ такихъ богачѣвъ! — залявъ присяжный Чмѣль и копнувъ у жидѣвску лавку зъ такимъ розмахомъ, ажъ розлетѣла ся. — Тысячѣ платити за грунтъ, а чоловѣкови чарки горѣвки не сказавъ!

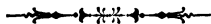
— А уважаешъ, Чмѣлю, що вѣнъ белендити? Школу хоче ставити на томъ мѣсти! Не бѣда-жь то вернуда въ село?

— Ще й яка бѣда, пане Сарако!

— Нема то, Чмѣлю, якъ нашъ Срулейба!

— Що правда то правда! — закончивъ тягниверета и поплѣвъ ся у двѣрку зъ товаришемъ до коршмы.

САДЪ ПРИ ХАТЪ

Написавъ

Едмундъ Янковскій

[Зъ 23 рисунками и 4 плянами садѡвъ]

За дозволомъ автора переклавъ зъ третього польского выдани

Константинъ Редчукъ

народный учитель

Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“

ЛЪВѢВЪ 1895.

Зъ друкарнѣ Наукового товариства имени Шевченка
подо зарядомъ К. Беднарского

ДО ЧИТАТЕЛЯ.

Въ многихъ нѣмецкихъ селахъ молодой парубокъ, коли хоче одружитись, не дѣстане вѣдь своего священника слюбу скорше, ажъ доки вѣнъ и его дѣвчина не посадятъ въ своѣмъ огородѣ по кѣлканацять штукъ деревъ овочевыхъ. Мудрѣ люде установили таке право, щобы селянинъ, чи хоче чи нѣ, обсадивъ свою хату деревами, що хоронять вѣ вѣдъ огню та вихру и родять смачнѣй овочѣ, котрѣ й самъ споживае и другимъ, якъ добре зародять, продати може.

Въ Нѣмеччинѣ та иншихъ многихъ краяхъ растутъ дерева овочевѣ не лишъ по садахъ. Можна ихъ подыбати й по лугахъ, пасовискахъ, при дорогахъ — взагалѣ всюды, де лишъ можуть удавати ся. А приносять они таку силу овочѣвѣ, що не лишъ люде ихъ споживають, але й вѣдпадками кормлять худобу. А що трудно переховати свѣжѣй овочѣ, бо до того треба окремыхъ пивницъ и складѣвѣ, тому або сушать ихъ або смажать и все мають добру здорову вѣду. Погадаймо собѣ, о скѣлько тамъ смачнѣйшѣй стравы, коли чи то до хлѣба, чи до бараболь, чи до капусты можуть додати троха сушеницъ зъ грушокъ, яблѣокъ або сливокъ!

Хотѣй въ тыхъ краяхъ росте таке множество деревъ, а зъ нихъ такъ богато збирае ся овочѣвѣ, то

однакъ не тратятъ тамъ люде нѣчого, коли засажують у себе що-разъ новї дерева. Кожде дерево овочеве, якъ обчислено, несе властителеви що-рочно до 80 кр. а часомъ и въ-двое только, бо хочъ и бувають роки, въ котрыхъ нѣчо не вродить ся, то за те въ иншихъ рокахъ треба ажъ підпирати гôля, щобы ихъ не поломавъ вихоръ, такъ угинають ся подъ тягаремъ овочѣвъ.

А коли вы цѣкаві знати: хто вôдь тыхъ Нѣмцѣвъ та вôдь Французôвъ купуе овочѣ, то скажу вамъ, що то мы ихъ купуемо и платимо що-рочно такъ богато грошей, що за нихъ легко бы можна купити цѣлый повѣтъ.

Такъ то другї мудрѣйшї люде користають зъ дарôвъ, котрыми ихъ надѣливъ Господь, и не лѣнують ся працювати надъ тымъ, що имъ приносить зыскъ. А въ сѣмъ дѣлѣ зыскъ приходитъ имъ не лише въ грошахъ. Якъ то мило поглянути на бѣлу хатину селянина, сховану мѣжъ деревами мовъ у гаю! Змученый хлѣборобъ мае де сѣсти та въ холодочку лѣтомъ вôдпочити. Надъ нимъ спѣвають пташенята, звиваючись по зеленыхъ галузяхъ, а румяні яблочка ажъ усмѣхають ся... Тымчасомъ насъ ажъ сердце болитъ дивитись на сѣльскї нашї хаты, часто похиленї, бруднї, середъ заснѣченого подôвря, на котрôмъ навѣтъ верба не росте.

Звѣрята, що живутъ въ подôземныхъ норахъ, не украшують ихъ деревами, але чоловѣкъ не повиненъ брати примѣру зô звѣрять, лише зъ того, що мудрѣйшї люде роблять. Одно ще у насъ позôстало — то правда — тї польнї грушѣ, що вы ще ихъ ушанували и за то вамъ спаси-Бôгъ! Але най но ся покаже яке инше деревце при городѣ, о, — то певно неоденъ зъ васъ зломить его або зъ корѣнемъ вырве, а такъ не лишъ

деревь не приспорить, але ще нерозумно й нищить, коли хто иншій, лѣпшій вѣдъ него посадивъ...

А чи знаєшь ты брате, що ломане дерево єсть тяжкою провинюю, за котру певно Богъ не поблагословить та й право людске уже вѣдъ давна карає!

Въ Нѣмеччинѣ такожь колись въ давнину селяне ломали деревця, такъ якъ вы нинѣ. Але бувъ тамъ передъ кѣлькадесятьма лѣтами грѣзний король, що казавъ руки втинати тымъ, що деревця ломали. Отже ледви кѣлька людей въ той спосбѣ укарано, а вже вѣдъ той поры перестало всяке нищене дерево. Нема тамъ теперь потреби утинати рукъ, анѣ саджати шкѣдникѣвъ до вязницѣ, бо тамъ якъ овочеві такъ и дикі дерева теперь въ наибольшѣмъ пошанѣвкѣ. Знають тамъ, що овочеве дерево приносить такій самый пожитокъ якъ волъ або кѣнь, бо якъ тѣ за свое удержане вѣдплачуютъ ся працею, подобно выплачуєть дерево овочами.

Кождый зъ васъ має певно по куснику землѣ, що вѣ одержавъ по родичахъ и дѣтямъ своимъ полишитъ. Але-жь людей прибуває чимъ-разъ бѣльше, а землѣ не прибуває, анѣ плодоноснѣсть єѣ не збѣльше ся — отже чи дѣти ваші потрафлять выжити зѣ скупого кусочка землѣ, сли на нѣй нѣчого бѣльше не знайдуть кромѣ пустару? Коли-жь полишите по собѣ сады, зѣ котрыхъ овочъ принесе грѣшь на щоденнй выдатки, та й заложите пасѣвки або ставки зѣ рыбами, — то благословити васъ будутъ ваші наслѣдники ажъ до десятого поколѣня. Отже засаджуючи дерева, не тѣлько собѣ зробишь добре, але й своѣй молодшѣй родинѣ, а навѣтъ и цѣлый нашъ край зѣ твоєи працѣ може хѣснуватись. Де росте много деревъ, тамъ буває и зима не такъ холодна и лѣто менше горяче, а земля нѣколи не тернить вѣдъ посухи.

Въ нашомъ краю зима буває що-разъ довша а лѣто коротше; пѣзній морозы веснянй зварюють жито и пше- ницю ще въ цвѣтѣ, а й на сѣножатахъ пашѣ за скупо. І сього того не инша причина, якъ лишъ та, що въ послѣднихъ часахъ повитинали немилосердно лѣсы, а новыхъ ще нема и хто знае, чи при безнастанномъ нищеню они коли виростуть. Крѣмъ того ще пересвѣд- чили ся Фравцузы, що выливы рѣкъ лучають ся лише въ бездеревныхъ сторонахъ, томú обсадили деякй свои рѣки по обохъ бокахъ гаями деревъ, котрыхъ нищити не вольно подѣ тяжкою карою.

Лучае ся часто, що неоденъ зъ васъ хотѣвъ бы заложити при своѣй хатѣ садъ овочевый, але не знае, якъ до того забрати ся, боить ся стратити марно часъ або грошѣ. Отже щобы вамъ улекшити тоту честну роботу розмножуваня и хованя деревъ овочевыхъ, я, яко огородникъ, подамъ вамъ въ отсѣй книжочцѣ рады и способы, пѣсля котрыхъ поступаючи, будете мати певно коло своихъ осель гарнй сады.

Коли передъ смертію побачу селянскй хаты, за- крытй деревами овочевыми, а на столахъ вашихъ гру- шки и яблока зъ власныхъ деревъ, то се буде для мене наймилѣйшою утѣхою

Черезъ десять лѣтъ розѣйшло ся отсеи моєи кни- жочки 10.000 примѣрникѣвъ помѣжь людьми. Въ мно- гихъ сторонахъ селяне та властителѣ меншихъ госпо- дарствѣ позакладали сады пѣсля вказаныхъ радъ и вже вѣдъ кѣлькохъ лѣтъ тѣшатъ ся овочами власныхъ де- ревь. Але тому, що большѣсть не знае, якъ тотй овочѣ черезъ зиму переховуе ся, або якъ зъ нихъ ро- бити всѣлякй добрй напитокки та кормы, тожь въ отсѣй книжочцѣ подаю я й вѣдомости о переховуваню овочѣвъ

и о головныхъ выробахъ, якій зъ овочѣвъ можемо достати. Крімъ того поробивъ я поправки и доповнення, опертї на досвѣдъ и науцѣ, набутій вѣдъ часу виданя другого накладу книжочки „Садъ при хатѣ“.

Авторъ.

Слѣдце вѣдъ перекладника.

Перекладу отсего твору славно-звѣстнаго польского садѣвника Вп. п. Е. Янковского доконавъ я при ласкавой пѣдмозѣ бувшого мого професора Вп. о. Ант. Глодзѣньского. Нехай же буде менѣ вольно зложити тутъ подяку и Вп. Автору за позволене перекладу его книжки якъ такожь и Вп. о. А. Глодзѣньскому за его фахову помѣчь при выкѣнченю перекладу.

Перекладникъ.

ВÔДДЪЛЪ I.

Въ якій спосôбъ дôстае ся зернôвки ?

Всюда наоколо насъ марнуе ся нечувана скôль-кôсть насъня зъ рôзныхъ деревъ. Велика то страта, бо власне зъ того насъня виростають гарнй дерева. Коли хочешъ, брате, власными деревцями заложити садъ, то мусишь зачати вôдъ плеканя зернôвокъ. Здивуешъ ся самъ, якъ оно тобѣ прииде легко.

Збирай старанно кôстки вишень, черешень и сли-вокъ тогда, коли они дозрѣвають. Якъ коли поведешъ на торгъ та купишь за крейцаръ чи два овочѣвъ, такъ зѣввши мясиво, зернята выбери та сховай. Кôстки по-виннй бути свѣжй, а се пôзнае ся по тôмъ, що коли розкусишь на пробу кôлька, то знайдешъ зерно гладке, непоморщене. Сли бы тй зернята стояли вôдкрытй, то они вскорѣ засохли бы и потôмъ уже бы кôльцѣвъ не вы-пустили. Посѣяти ихъ такожь не можна заразы, бо кури або мыши вынайдуць ихъ та зѣвдять. Отже зроби такъ, якъ показано при кôнци книжки на рисунку фiгура I-ша : Насыпь у яку стару бочку або въ кошикъ на спôдъ троха пѣску, уложи верству кôстокъ або зернятъ грубо на палець, насыпь пѣскомъ грубо на два пальцѣ, зновъ всыпь верству кôстокъ якъ передше и насыпь пѣскомъ.

Такъ роби дальше, поки всѣхъ зеренъ не присыплешъ пѣскомъ, котрый мае бути мѣрно вогкій. Коли ты вже то зробивъ, насыпь на верхъ бочки потовченого вугля зъ дерева а такожь шпильокъ сосны, смереки або яловцю, щобы насѣня не вѣдгребували мыши, и поставъ у холодъ, въ мѣсци безпечномъ водъ шкѣдникѣвъ. Що кѣлька недѣль треба тамъ заглядати: чи пѣсокъ мѣжь насѣнемъ не высохъ, бо тогды треба бы его мѣрно змочити.

Наилѣпшій зерна можна дѣстати зъ гнилиць [улежанныхъ грушокъ] и зъ яблокъ лѣсовыхъ, але и зъ домашныхъ зернята будуть добрї, лишь не треба при вѣдню овочѣвъ зѣдати зеренъ, або выкидати ихъ, але треба збирати старанно. Знайдешъ де зѣгнилий овочъ, заразъ выбери зъ него насѣне, бо оно добре до засѣву. Щобы зъ овочу выдобути чисте насѣне, треба полишити грушки або яблока на купѣ въ тепломъ мѣсци, ажъ зачнуть гнити; тогды треба овочъ порозгнѣтати и вымыти водою такъ довго, доки не вѣдѣлить ся чисте зерно. Такї зернята треба розложити тонкою верствою въ комнатѣ на столѣ, щобы троха просохли. По трехъ дняхъ засыпае ся ихъ пѣскомъ такъ само, якъ кѣстки вишневы або сливовы.*)

Коли земля почне въ осени замерзати, тогды выкопуе ся яму на два лѣктѣ глубоко, уставляе ся въ нѣй тоту бочѣлочку або кѣшь зъ зернами, обкладае ся зѣ всѣхъ сторѣнъ галуземъ сосновымъ або яловцевымъ, и яму зновъ засыпуе ся.

*) За насѣнемъ зъ гнилиць та лѣсныхъ яблокъ дуже пошукують въ торговляхъ насѣня по мѣстахъ. Кто мае его за богато на свои потреби, може рѣшту продати въ складѣ насѣнь, а натомисть може купити доброго насѣня конюшины, гороху, фасолѣ, капусты або иншихъ яринныхъ рѣстинъ.

Доперва на весну, коли сонце розтопить зимову шаралупу и вже можна копати, виймає ся кошѣ зъ ямы — и побачимо, що дуже багато зеренъ випустить кôльць. Теперъ надбйшовъ часъ засѣву.

Зерновки деревъ овочевыхъ потребують землѣ поживной, щобы росли сильно и скоро. Отже выберѣть собѣ кусникъ подвôря або огородца, на котрôмъ вôдъ давна ходили звѣрята й птицѣ и его своими вôхходами занечищували, загородѣть собѣ то мѣсце густо плотомъ, щобы тамъ не дôстали ся кури, та перекопайте старанно землю лопатою, а при тôмъ выберѣть, сли є, корѣне пирѣю, повою и т. п. Свѣжо скопану землю треба рôвно поскородити, а груды добре порозбивати. Той кусень подвôря чи города назвемо школкою, бо въ нѣй якъ бы дѣти въ школѣ виховують ся молоденькй деревця.

Насѣня, добути зъ зимового переховку посадимо на куснику школки въ рôвцяхъ глубокихъ на два цалѣ. Зернята и кôстки кидаєсь густо побôчь себе, а потôмъ присыпуєсь чорною землею; рôвць треба поробити вôддаленй вôдъ себе на 8 цалѣвъ. Небавомъ потôмъ насѣне посходить — т. є. на землі появлять ся два першй листочки, звапй прозябцями и пара меншихъ листочкôвъ мѣжь ними. Молода зерновка въ тôй порѣ має лишъ оденъ корѣнець подôбный до кореня петрушки, а зъ него виходить не багато побôчныхъ дробныхъ корѣнцѣвъ. Дички, выкопанй зъ лѣса, мають власне такй корѣнць. Однакожь деревце чимъ менше має корѣня, тымъ поволѣйше росте, тымъ пôзнѣйше родить овочъ, а що такими корѣнцями деревце не багато дôстає зъ землѣ поживы, то и овочу не може много уродити. При тôмъ ще дерево, що має бôльше корѣня, мôцѣйше стоить въ землі и вѣтры его не вывернуть, а навѣть не такъ.

легко похилить. Кожде деревце можна легко примусити, щобы выдало больше корвня. Если головний корвнь, званий пальовымъ, утнемо або прорвемо, тогда вонъ перестаетъ расти въ долину, а за то розгалужуе ся на боки. Найлѣпше утяти польовый корвнь якъ-разъ тогда, коли зерновка выпустить заледво першій листочки, очевидно не вчисляючи тутъ листковъ званыхъ прозябцями. Тогда подважуе ся малою ручною лопатою колѣканицать зерновокъ, утинае ся або урывае ся головний корвницъ въ томъ мѣсти, де они зъ грубшихъ стають ся тоншими, т. е. тамъ, де на рисунку [Фигура 2.] вказуе крисочка, и заразъ засаджуе ся до шкѣлки. Наразъ не треба выимати богато зерновокъ, щобы не всыхали, а зъ роботою не спѣшити ся.

Линію робить ся шнуромъ, вытягаючи его просто и порушаючи то въ одну то другу сторону, подобно якъ порушае ся пилою при рѣзаню дерева. До того треба двохъ людей — по одному на кождѣмъ концѣ, и они мусясь шнуръ долонею тиснути до землѣ, щобы бувъ выразный слѣдъ.

Одна линія мае бути водъ другою вѣддалена на 60 цтм. По скороченю корвня садить ся зерновки на линію въ ямки, поробленій пальцемъ що 15 цтм. Кожду зерновку треба лишь такъ глубоко всадити, щобы першій листочки выставали на оденъ цаль по-надъ землю; треба вѣв заразъ обѣткати и землю обтиснути наоколо такъ, якъ то робить ся при садженю капусты, а потѣмъ добре подоляти. Цѣлу сю роботу найлѣпше выконати въ порѣвогкѣй або бодай въ дни хмарнѣмъ; однакожь сли бы була погода, то зъ причины, що зъ пересаджуванемъ чекати на можна, бо зерновки переросли бы, садить ся ихъ по полудни а цѣлу шкѣлку прикрывае ся галуземъ

яблвцю чи соснины або соломою, щобы сонце не припалювало пересадженихъ деревецъ.

Належить пам'ятати, що такі зерновки зъ притягнутимъ або прорванимъ корвнцемъ легко можуть усхнути, закимъ повипускають нові корвнць — отже мусите ихъ що дня подливати такъ довго, доки не выпускають новихъ листочковъ. Ще й по томъ треба въ лвтв подливати зерновки въ часъ посухи; за то они скорше подростуть. Галузе, котрымъ були зерновки покриті, треба забрати въ 3—4 тыжднв по пересадженю. Подливати треба завсвгды черезъ ситко, щобы не выполкувати землв навколо ростинки.

Садити належить особно грушв, яблнки, вишнв и сливы, щобы потомъ не нащепити грушв на вишни, а яблнки на сливв. Черезъ цвле лвто треба буряны зъ помвжъ дичокъ старанно вырвати а землю мотикою побурити, щобы не зсохла ся, бо въ твердой, запеченой земли ростины не можуть рости борзо. За одно лвто такі зерновки виростуть [самі переконаетесь] на локоть високо тамъ, де земля добра и дощв часто падають, а при томъ доходять грубости гусячого пера, неразъ и малого пальця. Тогда то они здатні до щепленя.

Ще безпечнвйше можна зробити такъ, що посвянві зерновки полишае ся черезъ цвле лвто на своімв мвсци, а доперва въ осени, коли почне падати листе, выкопати ихъ, корвне до половини утяти острымъ ножемъ и посадити на зрігольованой земли въ лініяхъ, вбдаленихъ одна вбдв другои на локоть, а дички садити на повв локтя.

Землю ріголюе ся въ той способв, що на земли, призначеной до зрігольованя, выкопуе ся на початку того кавалка рбвв на локоть глубокой и такъ само широкій. Коло того рова вбдзначае ся повздовжний, такъ

само довгий и широкій пасъ землѣ [отже на локоть широкій] и перекидує ся зъ него землю до першого порожнього рова такъ, що горѣшна верства землѣ поїде на сподѣ, а сподна прийде на верхъ. Коли вже першій рѣвъ наповнений, тоды водиврює ся третій пасъ, зновъ на локоть широкій, и землю зъ него выкопаною заповнює ся другій рѣвъ. Третій рѣвъ наповнить ся землею зъ четвертого паса — и такъ иде дальше ажъ до кѣнца. Щобъ наповнити послѣдній рѣвъ, треба принести землю, котру выкинули мы зъ першого рова.*) По рѣгольвцѣ належить землю зрѣвняти лопатою, а камѣне выкопане въ часѣ работы позбирати, бо оно може придати ся до чого-небудь.

Зрѣгольована земля єсть бѣльше пухка и длятого коренѣ въ такой земли легко розрастають ся, а при томъ награфляють на найпоживнѣйшу верству на сподѣ, щѣ дуже помагає до зросту деревъ.

Рѣгольвку найлѣпше робити въ осени а дички засаджувати ще передъ морозами або на веснѣ, коли земля розмерзне ся, бо сли садить ся заразъ по зрѣгольваню на неулежанѣй земли, то на весну зернѣвки часто зъ землѣ вылазять, корѣне мають на верха, а черезъ то легко всихають. Тому то, коли садимо въ осени

*) Коли маємо зрѣголювати бѣльшій кавалокъ землѣ, то найлучше подѣлити собѣ єго на части по 15 стѣпъ [5 метрѣвъ] широкі а доволѣ довгі. Коли докѣнчимо роботу повѣсьше описану на части першѣй, приступаємо до перекопаня части другої, зачинаючи роботу зъ того кѣнца, на котрѣмъ скѣнчили мы роботу въ части першѣй. Послѣдній пасъ части першої засыплемо землею добутою зъ паса першого сусѣдного въ части другѣй. Дѣль въ пасѣ послѣднѣмъ части другої засыплемо землею добутою и выкиненою зъ паса першого части першої.

до свѣжо зрігольованои землѣ, треба зерновки посадити на 1—2 цалѣ глубше якъ передъ тымъ росли въ землі.

ВѢДДѢЛЪ II.

Щепленє и очкованє.

Зерновки, хотяй бы походили зъ найшляхотнѣйшихъ овочѣвъ, выдають по большой части овочѣ дикі, тому треба ихъ ушляхотнити.

Дички можна ушляхотнити черезъ щепленє на весну въ часѣ одного мѣсяца, цвѣтня, бо тогды власне пора круженя соковъ, котрї всякї скалѣченя, завданї дереву, легко гоать.

Заки возьмете ся до щепленя, приладьте впередъ до того потрѣбнї рѣчи :

1. Зразы або шляхотнї галузки. Є то лѣторости на кѣнцяхъ галузей, що выросли за одно лѣто торбче, простї, ровнї, безъ всякихъ сукѣвъ и бѣчныхъ галузокъ. Такїй зразъ бачимо на **фигурѣ 3**. Зразы належить збирати зъ гатункѣвъ добрыхъ и гѣднхъ того, щобы удѣлїти имъ кусень землѣ, и зъ деревъ здоровыхъ. Коли добрыхъ зразѣвъ не можна дѣстати въ околици, то можна ихъ набути у огородникѣвъ, посѣдаючихъ свои заведеня торговельнї. Адресу до нихъ подасть вамъ священникъ, або властитель села або учитель. По такїй зразы треба конче писати завчасу, не познѣйше якъ до кѣнця сѣчня. Въ листѣ треба написати : въ якѣмъ краю ваше село лежить и котра є найблизша стація почтова, зъ вѣдки пересылку маєте собѣ вѣдобрати.

Грошей посылати не треба. Вѣдбираючи зразы зъ почты, заплатите, що буде належатись, а почта вже сама зверне огородникови его грошѣ.

Зразы можна зрѣзувати въ осени, скоро опаде листе, въ зимѣ, а навѣть и на весну, заки ще повыпускають очка. Коли вже зразы позрѣзуванѣ, то можуть легко повсихати, отже треба ихъ закопати въ земли на ґрунтѣ за домоу або иншимъ якимъ будынкомъ вѣдъ пѣвночи, щобы не розвинули ся вчасно.

2. До щепленя потрібный є малый, острый ножикъ, котрый може послужити и до очкованя. Хотяй и выостренымъ добре ґнипомъ деревце нащепити ся, то однакъ лекше и певнѣйше йде робота, коли ужите такого ножика, якій єсть нарисованый пѣдъ **фигурою 4**. Такихъ ножиковъ можна дѣстати у кожного ножѣвника, сли покажете ему сей рисунокъ.

Ножикъ до щепленя мусить бути острый, а коли затупити ся, то не можна его острити брускомъ анѣ на точилѣ, лишъ треба пошукати каменя мягкого й гладкого та й нимъ острити, надлявши троха товщу. Положивши вѣстре на камени плазомъ, острити ся такъ довго, доки ножикъ не буде належито острый; при томъ не притискати его пальцами; опѣсля треба потягнути нимъ кѣлька разѣвъ по паску, подобно якъ бритву.

3. Мать до щепленя, котра заразомъ гоить и людскѣ раны дуже легко, а на скалѣченя дерева є дуже помѣчна. Она робить ся въ той способѣ: Бере ся фунтъ бѣлой смеречаной живицѣ [котру можна дѣстати въ кождѣй аптицѣ], фунтъ воску и фунтъ свиначого смальцю. То все вкладає ся до горшка и топить ся на огни, потѣмъ горнець вѣдсуває ся и вливаєсь до него кватирку олѣю и пѣвкватирокъ терпентины. Ту мѣшанину, добре поколочену, ставить ся зновъ на огни.

Коли потѣмъ вѣ въ водѣ огню вѣдсуне ся, то масть буде готова и тогда вылете вѣ на миску, а якъ застигне, завинѣтъ вѣ папѣръ и переховайте вѣ холодѣ, а придасть ся неразѣ.

Коли-бы вы такой масти не могли зготовити, то розпустѣтъ вѣ горшку на вѣльнѣмъ огни фунтъ бѣлои живицѣ, а потѣмъ, не вѣдсуваючи горшка вѣдъ огню, вливайте тамъ осторожно зѣ фляшки пѣвъ кварты оковиты, мѣшаючи разѣ-вѣ-разѣ вѣ горшку патикѣмъ. Заразѣ потѣмъ треба тую масть вляти до бутельки и сильно закоркувати. Та масть буде рѣдка мовѣ олѣй, а скажу вамъ пѣзнѣйше, якъ еѣ уживати.

Коли то все приладжено, тогда можна зачинати щепити. Найлѣпша до того пора е цвѣтень и початокъ мая, коли вже кора вѣдъ дерева добре вѣдстае, що легко спробувати можна пѣдважуючи вѣ ножикѣмъ. Вѣ часѣ морозу або спеки щепити не можна.

Вѣ шкѣлцѣ своѣй знайдете одиѣ дички такѣ грубиѣ якѣ зразы, котриѣ маєте вѣ рукахѣ, а иншиѣ грубишиѣ вѣдѣ зразѣвѣ. Коже зѣ нихѣ треба ушлахотнати иншиѣмъ способомъ. И такѣ:

1. Дички грубости зраза лучимѣ зѣ собою. Цѣльиѣ великиѣ зразѣ треба потяти на малиѣ кусники, маючи по три очка [фигура 5.], а вершокъ зраза замазати мастію; потѣмъ оденѣ зѣ тыхѣ кусникѣвѣ допасуе ся до першої лѣпшої дички, котру подыбае ся вѣ шкѣлцѣ на лѣнии, высше або низше, але чимъ низше, тымъ лѣпше. Коли змѣркуете, що они однаковои грубости вѣ якѣмъ мѣсци, тамъ зробѣтъ на дичцѣ легоньку сказу ножемъ. Теперѣ затнѣтъ зразѣ скѣсно *Aa*, противѣ очка *c* и розколѣтъ зразѣ прямѣвѣсно вѣ *b*, якѣ видно на фигурѣ 6-той; вѣдповѣдно такоже затнѣтъ дичку вѣ *d* и натнѣтъ такѣ само прямо вѣ *e* [у дички *B*],

въ мѣсци попередно назначеномъ ножикомъ. Легко зрозумѣти то зъ рисунокку. Коли се вже зроблено [а треба, о скільки можна, спѣшити ся], зложишь зъ собою два тоті натнєня, якъ на фігурѣ *C* такъ, щобы одно друге цѣлкомъ прикрыло, або щобы хоть добре зъ одного боку до себе приставали, а заразомъ щобы языки, повсталій зъ розколєня, зайшли помежи себе, притримуєшь ихъ великимъ и вказуючимъ пальцемъ лѣвои руки, а правою обвязуєшь цѣле скалѣчене мѣсце добрымъ липовымъ лыкомъ або скрученою вовною. Теперь, набравши на конецъ пальця троха твердои масти, засмаровуємо цѣлу рану тонко, але рѣвно, щобы тамъ не мѣгъ дѣстати ся воздухъ навѣтъ черезъ найменшу шпарку. Если маєте въ бутельцѣ плинну масть, то защеппене деревце обвяжѣтъ лыкомъ або вовною на цѣлѣй довгости натнєня, а потѣмъ малымъ квачикомъ зъ шерсти, умоченымъ въ масти, обсмаруйте наоколо. Очка на зразѣ не можна замазувати. Масть плинна не єсть така добра, якъ тверда.

2. Дички не о много грубшій вѣдъ зразѣвъ щепить ся на приставку. Зразъ зарѣзує ся въ клинець, якъ на фігурѣ 7 *B, d*. Нарѣзує ся єго прямоуєсно въ *e*, що лѣпше видно на зразѣ *A* [язычокъ *b, c*]. Дичку *C* зрѣзує ся поземно [*f*], зъ боку вѣдѣймає ся кусочокъ дерева (*g*) и робить ся прямоує натяте *h*. Опѣсля засаджуєсь зразъ якъ видно на *D*, щобы язычки зайшли за себе. Єсть то способъ майже такъ добрый якъ лучене.

3. Если маєте дички значно грубшій нѣжъ зразы, то повинний-сте щепити въ шпару [фігура 8.] Зразъ *A*, маючій три очка, треба затяти въ клинъ зъ двохъ сторѣнъ *a, b* ножикомъ, якъ то видите на рисунокку 8-омъ; дичку *C* урѣжте скѣсно на пядь надъ землею, розлупѣтъ вѣв ножикомъ поздовжъ въ *h*, отворѣтъ добре

шпару, стараючи ся выкрутити ножикъ въ шпарѣ на поперекъ и всадити въ ню зразъ такъ, щобы зайшовъ въ шпару такъ далеко, якъ довго естъ затятыи (D), але щобы кора зразка зъ корою дички добре зойшли ся. Потомъ обвинѣть платкомъ або обвяжѣть лыкомъ и за-смаруйте.

Щепити треба близько землѣ, щобы деревця на морозъ були больше твердѣ, однакъ можна щепити и выше; если щепимо низько, то дерева будуть потомъ грубѣ и при томъ ростуть сильно и просто. Звычайно роботу выконуе ся клячучи. Коли вже дички пощепленѣ, тогды вбивають при кождомъ тонкѣй паликъ на локоть высокѣй, привяжѣть до него дичку лычкомъ, але зразка не тручайте, щобъ его не зопсувати. Той паликъ охоронить щепку вѣдъ сѣдана на нѣй воробцѣвъ и иншихъ лѣтахѣвъ, котрѣ бы могли въ ушкодити.

Щобы зразы забезпечити вѣдъ посухи и наглои зливы, понакрывайте ихъ шкаралупками зъ яйця або трубками паперовыми — такими, якъ то роблять купцѣ на перець а аптикарѣ на декотрѣ лѣвки. Коли зразъ прийме ся и почне выпускати галузки, то тѣ трубки треба поздѣймати.

Черезъ лѣто по защепленю нема зъ щепками богато работы. Коли лѣторости, выходячѣ зъ зраза, дойдуть до стопы высоты, то найсильнѣйшу лѣторость привязати до палика, а прочѣ вѣдтяти, якъ то бачите на **фигурѣ 9-ой**. Всѣ гоны, котрѣ выйдуть зъ дички подъ зразомъ, треба обтинати, скоро покажуть ся. Въ роцѣ належить землю мѣжъ лѣніями мотикою зрушати що найменше три разы, щобы була пухка, и зъ буряновъ вычистити. Рѣвно-часно такожъ привязати до палика головну галузку, зѣ-ставлену на зразѣ въ мѣру его росту, але не належить

его при тѣмъ стискати, лишь легко лычкомъ привязати, якъ бачимо на рисунку.

4. Въ послѣднихъ дняхъ липня и черезъ цѣлый серпень соки по разъ другій дуже обильно приплывають до дерева и тогда то властива пора до очкованя. Если на весну дичокъ не пощеплено, то теперь можна ихъ поочкувати. Такъ само можна ушлахотнити такожь черезъ очковане и тѣ дички, котрѣ были щепленѣ на весну и не приняли ся. Звычайно очкуемо дички дволѣтній, бо тѣ грубшій вѣдъ однолѣтнихъ, отже до такой работы придатнѣйшій. На дичкахъ троха грубшихъ якъ гусяче перо можна вже очкувати.

Заки приступите до очкованя, треба впередъ попробувати, чи въ дичкахъ є соки, о чѣмъ можна довѣдати ся, коли натнемо кору ножикомъ на-вхрестъ а кѣнець ножа або кѣстку заложимо въ натнене; сли є соки, то кора дасть ся подважити и вѣдстане легко, а коли сокѣвъ нема, то лишь розбдре ся а гладко не вѣдѣйде.

Очкувати треба лишь на дичкахъ сочистыхъ, бо на сухихъ очка не приймутъ ся. Если вы певнѣ, що въ дичкахъ є соки, то надрѣтъ тонкого липового лыка и урѣжете пару зразѣвъ зъ добрыхъ шляхотныхъ деревъ, котрѣ вартя розмножувати. На зразы треба выбирати лѣторости сегорѣчній, але не самѣ кѣнцѣ лѣторостей. Очка на нихъ, котрѣ находятъ ся при насадахъ лѣстя, повиннѣ бути грубѣ и повнѣ. Зразы можна зрѣзувати зъ деревъ старыхъ [але здоровыхъ] або молодыхъ, котрѣ ще не родили, бо на плодоноснѣсть деревецъ, котрѣ нащепимо, не мае то великого вplyву.

Утинаемо наразъ лишь кѣлька зразѣвъ, чтобы непотрѣбно не высухали, обтинаемо на нихъ лѣсте, зѣставляючи черенки [фiгура 10.], и вставляемо ихъ въ збанокъ або горнець, до котрого наливаемо троха воды;

въ начиню зъ водою можна ихъ переховати свѣжими цвѣлый день.

Найлѣпше очкувати рано до години 9-ои и по полудни вѣдъ 4-ои до вечера, бо тогды менша спека. Подчасъ дощу очкувати не можна.

Вкѣнци приступае ся до властивои работы. Клякае ся передъ дичкою, обтираеь вѣ ниматою на кѣлька цалѣвъ надъ землею, потѣмъ бере ся зразъ вѣ лѣву руку а правою здѣймаеь очко. На кождѣмъ зразѣ добрый очка знаходятъ ся не при подставѣ, анѣ при вершку, лишь по серединѣ. Очко вѣдтинае ся зъ корою и кусничкомъ деревна [Фигура 11.], а се можна зрѣбити, зрѣзуючи ножикомъ тонкій пасокъ коры вразъ зъ очкомъ и кавалчикомъ дерева подъ сподомъ. Если подъ очкомъ зовсѣмъ нема деревна, то таке очко зве ся безъ душѣ и приймити ся не може. Если зновъ деревна по знятю очка за много, то й таке приймитись не може.

Зняте очко бере ся вѣ зубы за черенокъ листа, котрый еьт при нѣмъ, и чимъ скорше робить ся на дичцѣ два натята — одно вздовжь, друге поперекъ, якъ то видно вѣ горѣшнѣй части на Фигурѣ 12. (А очко; В черенокъ листовый). Теперь треба заложити кѣстку, котру маете при ножуку, подъ кору на повздовжнѣмъ натятю и отворити вѣ тою кѣсточкою мовъ вѣконце; потѣмъ треба засадити очко вѣ той отворѣ, а горѣшну часть коры очка, если вся не змѣститъ ся, утяти вѣ томъ мѣьци, де выстае по-надъ горѣшнѣе натате (що то выгладаетъ якъ бы горѣшна лѣнійка буквы Т). Заразъ потѣмъ двѣ половинки коры треба замкнути назадъ и обвязати лыкомъ притискаючи троха сильнѣйше подъ самыиъ очкомъ.

Самого очка не належить закрывати лычкомъ, бо бы не могло вырости. Треба старати ся, щобы очко не

пустило ще того самого лѣта лѣторости, бо така часто мерзне; галузка зъ очка повинна выростати доперва аж на весну. Тому всаджуемо въ дичку очко вѣдъ стороны пѣвнѣчной, де сонце не доходить.

Вчаснѣйше очкувати не можна, якъ по 15-тѣмъ липни. Заочкованой дички не притинає ся. Если по кѣлькохъ тыждняхъ побачите, що въ очку черенокъ листка вѣдпавъ, а само очко есть свѣже и повне, то перевязку зъ него треба усунути, щобы не врѣзувала ся въ дичку и щобы не стримувала розросту. Впрочѣмъ черезъ осѣнь и зиму нема ту бѣльше нѣчо до роботы.

Очкувати можна лише: сливы вѣдъ 15-го липня до 1-го серпня; грушѣ вѣдъ 15-го липня до кѣнця серпня (о скѣлько дички не утратять сокѣвъ, що часто трафляе ся, и длятого лучше буде очкувати вчаснѣйше), а яблѣнки вѣдъ початку серпня до 15-го вересня. Черешнѣ и вишнѣ очкованѣ не удають ся. Чи деревце нащепить ся, чи наочкуе ся, то то не впливає зовсѣмъ на дальше его жите.

На весну позрѣзуйте очкованѣ дички на довгѣсть великого пальца по-надъ вщепленнымъ очкомъ, бо черезъ то змусите тѣ очка, що выростуть зъ нихъ сильнѣ лѣторости.

Коли лѣторость выросте зъ защепленого очка на кѣлька цалѣвъ довга, то привяжѣтъ вѣ до пенька, на котрѣмъ вырѣсь — якъ видно на **фигурѣ 13**; черезъ то буде мусѣла рости прямо въ гору. Всѣ дикѣ галузки выходячѣ пѣдъ або надъ очкомъ обтинає ся гладко ножикомъ при корѣ, скоро лишъ покажуть ся. Землю въ шкѣлцѣ удержуе ся чисто, обрабляючи вѣ кѣлька разѣвъ мотыкою.

ВѢДДѢЛЪ III.

Удержуванє и проваджєнє деревецъ въ шкѡлцѣ.

Черезъ щепленє або очкованє дѡстали мы шляхотвѣ лѣторости, выходячѣ зъ дички, а при кѡнци першого лѣта, коли стратятъ листе, выглядятъ они якъ на **фигурѣ 14-ѡй**. Суть то деревця однолѣтнѣ.

Слѣдующого року т. е. другого на весну вѡдтинаєсь чѡпъ, де е кристочка *B* на фигурѣ 13. и скорочуемо щепку въ пунктѣ *a* фигурѣ 14., щобы вѡдъ долины выпустила бѡчнѣ галузки, а черезъ то згрубѣла: Землю въ томъ роцѣ и въ слѣдующихъ лѣтахъ обрабляемо часто, не позволяючи ѣй заростати буряномъ, анѣ занадто высохнути. Въ другѡмъ роцѣ не можна мѣжь деревьями нѣчо сѣяти, але въ третѡмъ и слѣдующихъ рокахъ можна по першѡмъ скопаню що другѣй рядъ деревецъ посадити бураки пашнѣ, котрѣ въ шкѡлцѣ добре удають ся. Въ третѡмъ роцѣ на весну щепка выглядаетъ такъ, якъ представлено на **фигурѣ 15-ѡй**, але ще єсть тонка; треба остаратись о тоє, щобы пень згрубѣвѣ, бо иначе не остоитъ ся вѣтрамъ, коли вырастетъ въ дерево. Найлѣпше згрубѣе деревце, если его въ третѡмъ роцѣ на весну утнемо въ третѡй части вѡдъ горы [фигура 15.]

Утинати належитъ надъ великимъ, краснымъ очкомъ, щобы зъ него выросла здорова, груба лѣторость, котру огородники называютъ провѡдникомъ, бо вѡнъ провадитъ цѣле деревце въ гору. Зъ очокъ притятѡй галузки повыврастають бѡчнѣ галузки, а на верху новѣй провѡдникъ. Если провѡдникъ не хоче рости просто, але выкривитъ ся на бѡкъ, то треба вбити при деревци

паликъ и привязати до него лычкомъ проводника и вѣтъ выпростуе ся.

Бѣчныхъ галузей не обтинайте черезъ цѣлый третій рѣкъ, бо они е потрібнѣи, щобы щепка згрубла; але если бы имъ позволити рости самовѣльно, то бы повыростали тонкѣи, довгѣи и не дозволяли бы проводникови вирости належито. Тому треба всѣхъ крѣмъ проводника разъ при кѣнци червня и другѣи разъ въ серпню скоротити такъ, щобы позѣстали галузки лише на 3—4 цаля довгѣи.

Звычайно на весну четвертого року деревце е грубе якъ середнѣи палець, а сягае высоты чоловѣка або бѣльше. Если вже досягнуло такои мѣры, то тогды часъ формувати его въ корону.*) Низшѣи и тоншѣи щепки формуемо въ корону доперва въ пятѣмъ роцѣ, дозволяючи имъ рости спокѣино цѣлый четвертѣи рѣкъ. Бѣчнѣи парости скорочуемо разъ при кѣнци червня а разъ въ серпню, щобы не припиняли зросту головной лѣторости, що зове ся проводникомъ.

На достаточнѣо грубѣиъ и высокѣиъ деревци легко зробити корону. Треба лише въ марцю утяти проводника менше-бѣльше въ высокости рамени дорослого чоловѣка, де кристочка на **фигурѣ 16-ѣи**. Низшѣи короны не суть добрѣи, бо пѣдъ ними не можна нѣчо управляти; высшѣи потрібнѣи суть лише для такихъ деревъ, котрѣи мають бути засаженѣи при дорогахъ. Если въ мѣсци, де закладаемо садъ, вѣють часто сильнѣи вѣтры, то лѣпше естъ поробити короны на высотѣ пѣвъ чоловѣка, бо

*) Слово корона означае то само що вѣнокъ, бо конарѣ въ пня наоколо виростають и, якъ бы вѣнокъ доокола пня, его окружають. — (Доп. перекл.)

тогда вѣтеръ деревъ не поломить, а овоцѣ меньше стрясает. Рѣвночасно зъ притятемъ проводника можемо поводтинати гладко бѣчній галузки, котрѣ выросли въ другѣмъ роцѣ.

Зъ такъ притятого проводника указують ся заразъ въ лѣтѣ зъ очокъ при вершку положенныхъ лѣторости — тымъ сильнѣйшій, чимъ ближе стоятъ коло уятаго мѣсяца. Зъ тыхъ лѣторостей, котрыхъ есть 8, 10 або больше, выбираемо шѣсть найсильнѣйшихъ, близко вершка положенныхъ и рѣдко розставленыхъ; тѣ позбавляемо, а всѣ прочі скорочуемо. Зъ тыхъ шѣсть позбавленыхъ лѣторостей зробиць ся корона, а кожда зъ нихъ буде познѣйше головнымъ конаромъ дерева [Фігура 17.] Галузка середна, головна, и ту называе ся проводникомъ. Въ початку вересня того року всѣ вже бѣчній галузки ажъ до короны водтинаемо ножемъ при ихъ насадѣ.

Дереvence чотиро- або пяти-лѣтне (числячи водъ нащепленя), маюче першій галузки короны и зъ бѣчныхъ галузокъ очищене, есть вже придатне до засадженя въ садѣ, отже въ шкѣлцѣ довше збаватись не повинно. Таке деревце видимо на **Фігурѣ 18-ой**.

Потреба замѣтити, що черешнѣ не люблять жадного притинаня, а що зъ природы растутъ быстро, отже если они вже ушлахотнені, то позвольте имъ рости спокѣйно, доки не дѣйдуть до высоты чоловѣка. Тогда притне ся ихъ на высотѣ рамень, а корону выдадутъ легко.

Можна такожь выпустити дичку черешневу, нещеплену черезъ 3 роки, а потѣмъ вѣ нащепити въ тѣй высотѣ, де має бути корона. Тымъ способомъ дѣстане ся красній, простій деревця.

Пригадую въ томъ мѣсци, що на кору молодыхъ яблѣнокъ дуже лакомй — заяць, а если вѣ обгрызуть наоколо, хотяй бы въ одномъ мѣсци, то деревце мусить усхнути. Щобы вѣдъ нихъ охоронити ся, смаруйте щепки яблунь въ осени глиною, розробленою гноѣвкою, до котрой треба додати жовчи товарачои — або нафты. Если близько шкѣлки понасаджуете ярмужу (озимой капусты) то лакомй заяць легко тамъ пойдуть и тамъ ихъ легко выгубити.

ВѢДДѢЛЪ ІУ.

Вызначенє мѣсць пѣдъ дерева. — Копанє и заправляванє долѣвъ.

Коли деревця на весну вже притято на корону, щобы розгалузили ся въ горѣ, то завчасу треба помислити о томъ, де ихъ посадити.

Найлѣпше буде заложити садокъ близько дому, бо ту урожайнѣйша земля вѣдъ навозу и смѣтя, що ся на нѣй неразъ валяють, и вѣдъ вѣдходѣвъ птичихъ и звѣрячихъ. Крѣмъ того лекше допильнувати овочу, дерева очистити и вѣдъ шкѣдникѣвъ оборонити, если маємо садъ пѣдъ рукою. Коли бы однакъ не було при домѣ доброи землѣ, а лише дальше, то лѣпше заложити садъ хотяй бы и дальше, але завсѣгды на земли плѣднѣй, бо на яловѣй земли овочѣвъ не буде.

Добра для деревъ земля есть тогды, коли хочъ на локоть глубоко есть чорна (але не мокра) або чорна перемѣшана зъ глиною. Пѣсковато-глиняста, або такожь

сама глиняста також добра, але не опочиста и не дуже збита, бо въ такой росте корѣнь дуже тяжко. Если ґрунтъ глинястый есть глубокий на локоть або глубше, а въ сподѣ есть много въ нѣмъ дробного або и троха грубшого камѣня, то и на нѣмъ дерева овочевй растутъ красно. Також добре растутъ дерева на земли маргльоватой або пѣвъ-на-пѣвъ зъ глины и пѣску зложеной. Треба однакъ конечно напередъ знати, якій маєте ґрунтъ, закимъ розмѣркуете, якй на нѣмъ садити дерева. При закладаню саду не розходить ся о верхну верству, але о сподну, або т. зв. пѣдпочву, котру можна пѣзнати лише черезъ копане ямъ. Часто ґрунтъ на верха добрый, на котромъ родить ся буйне жито — буває пѣдъ сподомъ яловый и пѣдъ дерева непридатный.

Въ томъ мѣсци, де хочете заложити садъ, треба выкопати на пробу кѣлька долѣвъ. Доли тотй выкопаете на два лѣктѣ (1-го метра) въ глубъ, а широкй въ горѣ на локоть, а въ сподѣ лише тѣлько, кѣлька займе лопата. Займаючи такъ — лопата по лопатѣ що-разъ глубше, — побачите, що тамъ за земля и доберете до неи дерева пѣсля опису, котрый заразъ подамъ.

Если ґрунтъ есть глинястый або глинясто-пѣсковатый, а при томъ верхня его часть не мокра, то на нѣмъ выростуть красней ґрушѣ, черешнѣ и яблунѣ. Черешнѣ удадутъ ся такожъ на ґрунтѣ глинястомъ, мѣстачомъ въ собѣ вапно або маргель. Яблунѣ растутъ и тогда добре, коли ґрунтъ есть глинястый, але досытъ вогкій, но не мокрый.

На вогкомъ глинястомъ або глинякватопѣсковатомъ ґрунтѣ можуть ся удавати лише сливы, однакъ найлѣпше они растутъ на земли черной (порохници) змѣшаной зъ глиною або на товстой порѣчинѣ, котрой

много збирає ся при берегахъ рѣкъ а такожъ на старыхъ ставискахъ по спущеню ставу.

На ґрунтѣ пѣсковатомъ росте лише одна вишня лѣпше вѣдъ иншихъ деревъ. Черешня и груша можуть ся ту удати, але не виростають високо а выдають овочѣ малі.

На пѣсковато-порохничной (гумусовой) земли або осушеной торфовій, якъ то буває часто на старыхъ свножатахъ, осушенихъ черезъ выкопане рововъ, удають ся добре сливки угорскій.

Коли на ґрунтѣ, на котромъ хочете заложити садъ, або въ его сусѣдствѣ растутъ якій небудь старшій дерева, то по нихъ можна вымѣркувати, яка тамъ земля и безъ копаня долѣвъ.

Тамъ, де растутъ добре дубы, липы и клены, удають ся такожъ грушѣ, яблунѣ и черешнѣ. Де виростає сильно тополя, може бути вишня, а де ясенѣ, вѣльшина або вербы, тамъ удають ся сливы. Отже дерева овочеві добирайте вѣдповѣдно до якости ґрунту.

Если положене саду есть похилене, то въ горвшной его части садить ся грушѣ и черешнѣ, въ серединѣ вишнѣ, а на долѣ яблунѣ и сливы. Если одна часть саду есть пѣсковата и суха, друга глиняста и мокра, то на сухой посадити вишнѣ, грушѣ и черешнѣ, а на мокрой яблунѣ и сливы.

Въ дуже сухой и пѣснѣй земли навѣтъ вишня не росте — подобно якъ въ мокрой и водою залитѣй навѣтъ угорскій сливы не зможуть дати доброго овочу и марнѣють.

Если доберете дерева вѣдповѣдно до рода землѣ, то будуть вамъ родити часто и принесуть богато овочѣвъ, але если заложите садъ зле, то знайте о томъ,

що шкода вашого труду и тои землѣ, що сте вѣ призначили подъ садѣ.

Садити дерева найлѣпше вѣ жовтню, коли по кѣлькохъ бѣлыхъ морозахъ почнуть опадати листки або же за легкимъ потрученемъ пальця обтрясають ся. На весну садити гѣрше, бо деревця вѣ тѣй порѣ саджені часто усыхають. Лише вѣ збитыхъ и мокрыхъ земляхъ лѣпше єсть садити зѣ весны, вѣ мартѣ, якъ вѣ осени.

Долы мусите копати вчасно, бо вѣ нихъ земля скрушѣе и звѣтрѣе; если отже маєте садити вѣ жовтню, то нокопайте ямы вѣ початкахъ вересня, а если на весну будете садити, то зробѣть ямы передъ морозами и позѣоставте ихъ вѣдкрытыми на зиму.

Закимъ выкопаєте доли, мусите знати, де ихъ копати, т. є. пѣзнати, які дерева маєте посадити и якъ далеко одній вѣдъ другихъ умѣстити. На то можу вамъ дати такі рады:

Если вѣ садѣ мѣжь деревами не має ся орати, лише копати, то посадѣть яблунѣ и черешнѣ що 15 лѣктѣвъ, грушѣ лѣтній що 12 лѣктѣвъ, грушѣ зимові, вишнѣ и сливы що 8 - 10 лѣктѣвъ, а сливы угорскі и вишнѣ чорні що шѣсть лѣктѣвъ.*)

Лѣпше ще землю можна выкористати, если ся посадити яблунѣ и грушѣ найменше що 15 лѣктѣвъ; мають они короны шпичасті [Фігура 19.], а мѣжь ними зновъ вѣ серединѣ по одній вишни або сливѣ, котрї на фіг. 19. мають форму короны кулистои. Черезъ таке садженє всѣ дерева будуть густо, бо що $7\frac{1}{2}$ лѣктѣвъ буде стояти одно вѣдъ другого; але вишнѣ и сливы

*) Оденъ локоть має 56—60 центиметрѣвъ; оденъ сажень має отже около $3\frac{1}{2}$ лѣкта.

швидко ростуть, вчасно родять и коротко живють. Отже коли грушамъ и яблунямъ стане вже по кôлканайцяти лѣтахъ за тѣсно, то сливы и вишнѣ, котрѣ до того часу выдадуть вже много овочѣвъ, яко вже старѣ вытнеся, а грушѣ и яблунѣ зôстануть, бо для нихъ теперъ власне найлѣпшій часъ прийшовъ на овочь.

Не треба скупити ся на мѣсце и садити за густо — нѣколи густѣйше, якъ я ту подавъ; дерева, садженѣ за близько вôдъ себе, не мають звôдки поживити ся, выдають лихій овочь и усихають передчасно т. е. власне тогды, коли бы еще могли добре родити. Если бы вы хотѣли посадити дерева въ садъ, де зачѣряете помѣжь ними обробити землю плугомъ и бороною, то належить кожду лiнiю деревъ вôддалити вôдъ другои найменше на 15 лôктѣвъ, а въ лiнiи садити дерева що $7\frac{1}{2}$ лôктѣвъ ($2\frac{1}{2}$ сянѣя) и то на перемѣну, одну грушу або яблôнку и дальше одну вишню або сливу.

Груша зъ вишнею а яблôнка зô сливою згоджують ся найлѣпше, бо потребують однакового ґрунту.

Такъ обсаженный кусень ґрунту бачимо на **фiгурѣ 20**. Помѣжь лiнiями деревъ суть загоны на 12—18 лôктѣвъ широкѣ обсянѣи збôжемъ, бо пасôвъ землѣ, на котрой ростуть дерева, орати не можна, щобы орчикомъ або бороною не покалѣчити щепокъ; треба отже зъ каждой стороны вôдъ деревъ на $\frac{1}{2}$ сянѣя вôдступити, а черезъ то зъ пятнайцяти лôктѣвъ кожного загона до 2 або 3 лôктѣ вôдпадае.

Вузкѣ тѣ паски пôдъ деревами можете скопати и посадити на нихъ ярину або бараболѣ.

Если бы вы зробили собѣ орчики такъ довгѣ, якъ грубий естъ кôнь, т. е. на 18 цалѣвъ довгѣ, то можна буде подоорювати ажъ пôдъ самѣи дерева, не ушкоджу-

ючи ихъ орчикомъ. Розумѣе ся, що орати тогды треба лише однимъ конемъ.

Коли-сте вже добре розмѣркували, якї дерева въ вашомъ садѣ выпаде посадити, то мѣсяця пѣдъ тї дерева треба означити коликками, якъ то оповѣмъ заразъ.

Садокъ вашъ буде певно зачинати ся за стодолюю, оборою або доможъ, або буде припирати до плота або до дороги. Вѣдмѣрте отже вѣдъ одного угла забудованя вѣдъ плота або дороги въ городъ тѣлько лѣктѣвъ, на кѣлько мають бути дерева одно вѣдъ другого вѣддаленї, н. пр. 10, 12 або 15, и вбїйте въ землю кѣлокъ, а потѣмъ такъ само вѣдмѣрте вѣдъ другого угла або кѣнца города и вбїйте другїй кѣлъ. Черезъ тї два кѣлки вытягнѣтъ прямѣсѣвнѣко шнурокъ и при нѣмъ повтыкайте иншїй кѣлки — такъ далеко одинъ вѣдъ другого, якъ мають стояти побѣчь себе дерева, н. пр. що $2\frac{1}{2}$ сяжня.

Тымъ способомъ вимѣрите першу лїнію деревъ. Теперъ зновъ вѣдъ тої лїнії вѣдмѣрити треба 8 лѣктѣвъ або бѣльше — пѣсля того якъ густо маємо садити дерева, на кѣнцяхъ заткати два кѣлочки, перетягнути при нихъ шнурокъ и вздовжъ него позначити паликами, де дерева на тѣй другѣй лїнії выпадуть. Такъ само вызначите третю лїнію, четверту и слѣдуючї ажъ до кѣнца.

Бѣсли теперъ поглянемо по кѣлкахъ на попережъ, повиннї они бути уставленї такожъ просто и стояти въ одномъ рядѣ мѣжъ жовнѣры, а то тому, що сѣмо на кождѣй лїнії вѣдмѣривали вѣдлежлѣсть однакову. Тї, що виходять зъ лїнївъ на право або на лѣво, треба пересунути на лїнію, щобъ всѣ стали прямо. Вѣддаленя мѣжъ деревцями вѣдмѣрюе ся не шнуркомъ, але деревляною латою або тыкою, бо шнурокъ вѣдъ вожкости выдовжуе ся, а якъ высохне, то стягае ся.

Если такъ назначили-сте мѣсця подъ дерева, якъ я оповѣвъ, то они будутъ посажені въ квадраты якъ на фігурѣ 19 ой.

Можна еще садити дерева въ пяткахъ або на перемѣну, и такъ есть навѣтъ для нихъ найлѣпше, бо выпадае на кожде бѣльше мѣсця. Деревя будутъ засажені въ пяткахъ тогда, коли чотири зъ нихъ стоятъ въ чотирахъ рогахъ квадрату, а помѣжь ними пята въ серединѣ. Коли отже назначить ся пункты, въ котрыхъ мають бути посажені дерева на першій лѣнії, то на другій выпадуть они не просто т. е. не напротивъ деревъ першою лѣнію, але въ половинѣ вѣддаленя.

Погляньте лише на фігуру 19., а переконаетесь, що дерева стѣжковаті, т. е. грушѣ, суть на нѣй размѣщені въ пятку, а межі ними такожъ въ пятку дерева кулисті (н. пр. вишнѣ).

Коли бы мы вишнѣ зъ рисунку вычеркнули, тогда було бы видно выразно, що грушѣ стоятъ въ пятку.

Коли вже вѣднці позначувані мѣсця, возьмѣть ся до копаня ямъ. Заложѣть на першій паликъ ключку зъ кусникомъ шнура, довгимъ на локоть, если земля есть урожайна, а на пѣвтора лѣкта, коли пѣсна — пѣсковата. На другімъ вѣднці шнура зробѣть такожъ ключку, вложѣть въ ню паликъ и, натягнувши шнурокъ, обведѣть нимъ наоколо палика, вбитого въ землю, зазначуючи по нѣй рѣвночасно дорогу паликомъ. що маєте въ руцѣ; вѣдъ того вѣдзначить ся коло. Той слѣдъ поправте лопатою и зачнѣть въ тѣмъ такъ назначенімъ мѣсци копати яму. Мѣсця на инші ямы назначѣть такъ само. Квадратові доли — гѣрші нѣжь округлі, бо въ нихъ корвня не рѣвно розростають ся, отже такожъ и корона буде не рѣвно користати зъ поживлѣня, бо еѣ взрѣсть залежить вѣдъ корвня. Каждый дѣль треба копати въ

земли пухкѡй и поживнѡй на пѡвтора лѡктя ($1\frac{1}{2}$ сажня) глубоко, а въ земли пѡснѡй або збитѡй на 2 лѡктѣ глубоко. Въ часѣ копаня треба выкинути всю зверху землю на одну купку, землю зъ середины на другу, а землю выдобуту зѡ споду — на третю. Побачите дальше, на що то буде потрѣбне.

ВѢДДѢЛЪ V.

Заправляванє долѡвъ. — Садженє.

Корѣня деревъ оочевыхъ запускають ся глубоко и черпають поживу зъ верствъ, лежачихъ пѡдъ верхнимъ грунтомъ. Мусите о томъ, мои братья, памятати, и о скѡлько можна спѡдну верству (пѡдпочву) згноити. Чимъ лѣпше ся спѡдну землю заправить, тымъ довше жити будуть дерева и бѡльше дадутъ оочѣвъ. Найлѣпше власне можете то зробити, коли вже доли суть покопанѡй, бо тогда то естѣ до глубшихъ верстовъ приступъ. Въ тыхъ глубшихъ верствахъ земля буває звычайно ялова и пѡсна, бо до неи не доходить воздухъ, анъ жаденъ навѡзъ — треба отже теперь, коли суть доли покопанѡй, на ихъ дно насыпати доброй поживной землѣ або всѣлякихъ гноѣвъ — значить: треба доли добре заправить.

До того ужитку добрѡй суть: вѡходы людскѡй, пѡпѣлъ зъ дерева, трачѡвине, смѣте, болото зъ ровѡвъ та саджавокъ або чорна земля, котра творить ся зъ нѣчистей коло хатъ, а такожъ лѣсна стѣлка, гнѡй това-рячѡй, кѡньскѡй и иншѡй, але не свѣжѡй, лише що-

наименше вѣдъ року лежачи на купѣ. Ще лѣпше можна заправляти долы, если ся тѣ всѣ рѣчи помѣшае *) и такъ доперва на дно долѣвъ насыпле. Если долы суть выкопаны въ земли пѣсковатѣй, то треба ихъ заправить глиною, взятою зъ рѣлѣ, або добрыми дернѣвками, обертаючи ихъ травою на долину. Болото и порохъ згортані зъ дорѣгъ суть рѣвножь доброю заправою долѣвъ.

Найлѣпшою заправою суть вѣдходы людскі зъ попеломъ и листемъ. Каждый порядный господар повиненъ мати при хатѣ выходокъ, до котрого входитъ ся по трехъ сѣдцяхъ. Подъ отворъ треба всунути невелику скринку, цѣпко збиту, умѣщену на двоухъ полозахъ, подобныхъ до санокъ, якъ то собѣ часто роблять дѣти. До скринки треба прибити гакъ, щобы вѣ було легко тягнути на огорождъ, коли наповнить ся. Въ тоту скринку впадають людскі вѣдходы, котрі наименше що кѣлька днѣвъ треба посыпати попеломъ. Въ той спосѣбъ не буде коло хатъ тыхъ гдкихъ занечищещъ, які нинѣ бувають, а заразомъ дѣстанете досыть много доброго навозу якъ подъ дерева такъ и подъ ярину або инші ростины. Коли додати того навозу до ямъ подъ дерева, можна ще доложити костей звѣрячихъ, розбитыхъ въ куснѣ, сли лише можна ихъ выстарати.

Така заправа є дуже поживна, отже досыть буде пѣвъ коша до одной ямы, сли вѣ належито помѣшае ся зъ землею.

*) Найлучше єсть всѣлякѣ тѣ роды навозѣвъ аложити въ одну купу на рѣкѣ передъ садженемъ деревъ и перекинути ихъ лопатою кѣлька разѣвъ зъ мѣсяца на мѣсецъ; тогды то они перегниють и зрѣбѣть ся зъ нихъ одностайна, чорна, товста а дуже посильна земля, котрой уживають до заправки долѣвъ.

Приготовлену заправу привезете надъ берегъ ямы и уложите на купку. До кожного долу старайтесь дати повъ фѣры заправы, сли земля добра, а цѣлу фѣру, сли земля неврожайна. Подобно, якъ не повинно ся худобинѣ жалувати пашѣ, сли має добре працювати, такъ само не можна въ ямы подъ дерева скупити заправы, сли тѣ дерева черезъ довшій часъ мають родити овочѣ. Чимъ лѣпше заправите долы, тымъ красшій грушки и яблока збирати будете зъ вашихъ деревъ.

На кѣлька тыжднѣвъ передъ садженемъ треба ямы засыпати, але не можна того робити якъ-будь, лише послѣ припису. И такъ: Насыпте на дно впередъ троха заправы, а потѣмъ, уставивши ся въ трѣйку, скидайте рѣвночасно до ямы: оденъ землю выдобуту зъ середины землѣ, другій заправу, а третій землю добуту зъ верха землѣ. Тѣ землѣ були уложені на окремі купки; теперъ же, коли ихъ разомъ скидаете въ яму, мусять помѣшати ся, отже долъ наповнить ся доброу, поживною и одноковою землею.

Землю пѣсну, добуту зъ землѣ при копаню, можна теперъ всыпати на верхъ, або розкинути вѣ по грунтѣ або зовсѣмъ вынести деінде. Коли вѣ насыпемо на верха, то она не принесе деревьямъ шкоды, бо корѣне йде водѣ разу глубше, отже черпае поживу зъ верствъ глубшихъ.

Ямы засыпаемо завчасу томү, щобы земля посѣла ся. Огородники пересвѣдчили ся зъ практики, що въ такихъ ямахъ засажені щепы найлекше приймуть ся и ростуть найсильнѣйше. Если долѣвъ не можна засыпувати скорше, то и передъ самымъ садженемъ можна то само зробити, але тогды треба наляти въ нихъ по чотири коновки воды, щобы земля посѣла ся. Сли бы

вы того не зробили, то деревце потѣмъ западе ся глубоко въ яму.

Коли вже ямы засыпанѣ до половины, треба въ срединѣ заткнути палъ довгій на 3 лѣкты а грубый якъ рука при кѣстцѣ, обдертый зъ коры, а зъ верха заокруглений ножемъ. Той палъ повиненъ бути заостренный, осмаленый майже до половины [на цѣлой части, котра має увѣйти въ землю] и похиленый троха на захѣдъ, бо зъ той стороны вѣють найсильнѣйшій вѣтры и выкручуютъ нашѣ дерева.

Теперь вже всьо приладжене — треба лишь зачекати на пору пригѣдну до садженя деревъ. Сказано вже, що саджене зачати можна вже тогды, коли листе зъ дерева густо опадае. Памятайте лише, що не можна деревце садити тогды, коли на дворѣ такъ зимно, що на водѣ показуе ся лѣдъ, анѣ такожь, коли земля такъ мокра, що липне до лопаты. Ся того будете держати ся, то врештѣ на нѣчо не уважайте — анѣ на мѣсяць, чи е повня чи нѣвъ, анѣ на день въ тыждни, чи то буде понедѣлокъ чи пятница, — приняте деревця залежить водѣ вашои доброй роботы, а не водѣ мѣсяця або щасливого дня. Важна е такожь рѣчь: приготоовити, якъ належить, деревця до садженя. О томъ заразъ поговоримо.

Щепы до садженя можна брати зѣ своєї шкѣлки або купити. Ся маете свои власнѣй деревця, то треба ихъ выкопати осторожно безъ скальчѣя корнѣвѣвъ. Найлѣкше ся то зрѣбить, если пѣдкопаете деревце зъ двохъ, сторѣнъ на кѣльканыцятъ цѣлѣвъ, а потѣмъ вытягнете силою зъ землѣ, але безъ шарпаня, лише помалу пѣдрываючи, доки не выйде. Найлѣпше вырываютъ ся деревця зъ вохкои землѣ.

Если щепы суть куповані, то при набуваню треба ихъ оглянути добре и лише тогды заплатити, коли мають много доброго и непокалѣченого корѣня а пень ихъ не есть дуже кривый або пораненый.

Деревь хорыхъ, особливо такихъ, що мають мало корѣня а до того покалѣчене або сильно попритиване корѣне, не варто садити. Найлѣпше садити щепки, коли мають по 4—5 лѣтъ, а въ горѣ суть розгалужені въ корону. Старші дерева есть труднѣше добре выкопати и треба ихъ корѣне завсѣгды пообтинати, вѣдъ чога терпять не мало.

Деревь перемерзлыхъ, котрыхъ деревно почорнѣло, не можна садити, бо найчастѣйше они небавомъ гинуть. Коли купимо дерева красні и здорові, але зъ поморщеною корою, то се знакъ, що они утерпѣли вѣдъ посухи. Если ихъ посадите, то они певно не примуть ся, лише усхнутъ. Можна ихъ однакъ до житя привернути, якъ положить ся ихъ въ выкопанный плиткій дѣль, присыпле ся землею и такъ зѣоставитъ ся черезъ колька днѣвъ закопані. Вѣдъ вохкости землѣ кора на ново вѣдсвѣжить ся и выгладитъ ся красно.

Памятаючи на то, що коренѣ дерева привыкли сидѣти въ земли, не можна ихъ зѣоставляти на воздухѣ довше нѣжъ конче потрѣбно. Такъ отже если можемо, треба ихъ засадити заразъ по выкопаню; если-жь походить зъ иного мѣсца, то закимъ ся ихъ вышле зѣ школки, треба взяти яку стару бочку пр. зъ оселедцѣвъ, розробити въ нѣй глины зъ водою на густу масу, умочити тамъ цѣле корѣне каждого деревця и обсыпати его ще попеломъ. Привезені деревця треба садити заразъ, або, сли еще не вѣсьо приладжене, прикрыти землею, а доперва до садженя выняти. Приступаючи до садженя, вѣдкопайте такій малый дѣль въ томъ мѣсци, що-сте его

засыпали (де маєте дерево засадити), щоби ся въ нѣмъ помѣстило всьо корѣне деревця безъ найменшого ушкодження черезъ загненє або поломанє.

Корѣня щепки треба добре оглянути и вѣдѣти тѣ, що суть зломанї, а зрѣзати ножемъ надгнилий або надпсутї о стѣлько, щоби натрафити ажъ на здорове мѣсце. Корѣнѣ надпсутї а не очищенї ножемъ гниють въ земли; противно: если суть попри тинанї, то зъ нихъ виходять новї корѣнцѣ.

Теперь въ поперекъ ямы положѣть кусникъ простого кола такъ, щоби лежавъ рѣвно на ґрунтѣ (а не на земли, выбранѣй зъ ямки). Коли то вже зроблено, вставляє ся деревце корѣнями въ ямку при палику, а ле лише такъ глубоко, щоби корѣне зачиначало ся при колѣ, що лежить на земли [Фігура 21].

Всѣ корѣнцѣ розкладає ся старанно и порядно такъ, щоби не лежали однї на другихъ, щоби не пугали ся и не загинали ся по-пѣдъ спѣдъ, а коли оденъ зъ васъ держить щепку, то другїй най обсыпає корѣне дробною землею, пѣдкидаючи вѣ на лопатѣ, щоби груды порозбивати. На корѣне повинна зѣстати ся добра земля, а если єв не ма въ ямѣ, то треба такой землѣ вже завчасу привезти и уложити при ямцѣ, щоби при садженю була пѣдъ рукою. По засадженю треба заглянути, чи корѣне не знаходить ся за глубоко. Если коло деревця вѣдгорнемо троха землѣ рукою и заразъ знайдемо пѣдъ верхомъ корѣнѣ, то знакъ, що щепка сидить якъ треба. Если корѣнѣ знаходить ся на два або три цалѣ пѣдъ землею, то дерево єсть посажене зле, бо за глубоко. Такї щепки ростуть дуже поволи, не хотять родити а часомъ и гинуть. Дятого заразъ по всадженю треба переконати ся, чи деревце не сидить за глубоко,

а если такъ есть, то выймѣть его и пересадѣть другій разъ.

Лучше есть зроби́ти теперь ту самую работу два раза, нѣжь щобы-сте мали позвѣйше мати страту на деревѣ, если оно не буде хотѣло рости.

Земля, насыпана на корѣне, не прилягае до него, тожь зъ неи корѣнь поживитись не може. Тому повин-нй-сте вѣ добре удоптати паоколо деревца, а потѣмъ усыпати зъ позѣсталои землѣ наоколо деревца, нѣбы миску, вѣ котро́й бы ся згромаджувала вода зъ дощу и снѣгу. Заразъ по засадженю треба деревце обильно пѣдолжати на то, щобы земля добре прилягла до корѣня.

Тогда лише пѣдливане не есть потрѣбне, коли земля есть дуже мокра, и то вѣ осени; на весну треба конче пѣдливати. При тѣмъ пѣдливаню двѣ коновки воды на одно деревце не буде за много.

На весну, скоро потеплѣе, а земля по разъ першій высохне, треба зачати пѣдливати дерева свѣжо засаджені найменше разъ на тыждень, если не падають бо́льшій дощѣ. Робить ся то доти, доки зѣ щепокъ не выйдуть лѣторости на 6--10 цалѣвъ довгѣ; тогда можна перестати пѣдливати. Найлучше пѣдливати дерева вѣдъ третей години по полудни.

Если землю наоколо деревъ окрыемо навозомъ або смѣтамъ на кѣлька цалѣвъ грубо, то пѣдъ такимъ покрытемъ она поволи высыхае и пѣдливати не треба частѣйше якъ разъ на два тыжднѣ. Деревецъ засадженыхъ вѣ осени або такихъ, що вже другій рѣкъ на одномъ мѣсци стоять, не треба зовсѣмъ пѣдливати.

При садженю порушена земля мусить посѣсти ся и звычайно втягае вѣ себе деревце; тому не привязуйте щепки до палика, ажъ вѣ кѣлька недѣль по засадженю.

До вязаня возьмете лозы або перевесель зъ жигной соломы и привяжете разъ на горѣ понизше короны и разъ на долини, а мѣжь дерево а привязъ подложите кусникъ шматы въ мѣсце, де завязуете, щобы дерево не обтирало ся. Паликъ повиненъ кончитись низше галузей короны, щобы ихъ не пообдиравъ, коли щепка буде ся вѣдъ вѣтру похилати. Найчастѣйше садять деревця за паликомъ, що ихъ заслонюе вѣдъ заходу. Зъ той стороны свѣта вѣють найсильнѣйшій вѣтры, то они затримують ся не о дерево, а о паликъ. Если маємо подъ рукою кусники старои але сильной скѣры, то можна еъ ужити до вязаня ще лѣпше якъ соломяного перевесла. Скѣру треба покраяти на узкій паски и обявши такимъ ремѣнчикомъ дерево, оба концѣ ремѣнчика прибити цвяхомъ до палика. Таке вязане буде сильне и для дерева найменше шкѣдливе, бо не буде его ранили. Вязане въ ∞ не естъ добре, бо на дерево дуже натискае.

Коли зима естъ остра, то молодѣй дерева часто мерзнуть — если не цѣлѣй, то бодай ихъ молодѣй галузки. Вѣдъ морозу можна забезпечити щепы черезъ прикрыте на зиму землѣ доокола деревъ на два лѣктъ широко, а на кѣлька цалѣвъ грубо навозомъ або нативою бараболѣ. Треба то робити не скорше, ажъ троха земля замерзне, щобы подъ прикрытемъ не розмножили ся мыши.

Поки деревце молоде, а кора его мягка, то заяцѣ люблять ѣъ обгрызати. Можете устеречи ся вѣдъ нихъ, обвиваючи деревця въ осени околотомъ або тростиною, але такъ высоко, щобы заяцѣ навѣтъ на великомъ свѣгѣ звѣвшись на задній ноги не мѣгъ досягнути до коры. Замѣсть обвязувати околотомъ, можна засмарувати дерева въ осени глиною зъ вапномъ, гноѣвкой и нафтою. Не треба до того уживати воды, бо гноѣвка выстане до розколоченя, але досыпте попелу, щобы

мазь лѣпше тримала ся. Такой гѣркой мази не дѣткне ся жадна звѣрина и черезъ тое деревце охоронить ся и вѣдь мышей.

Зауважали-сте всѣ певно, що такі дерева найчастѣйше добре родять овочъ, котрі суть ослонені будынками, лѣсомъ або горбами. Походить то звѣдси, що на деревахъ неослосненыхъ, пр. стоячихъ на полю, не творять ся завязки, скоро въ порѣ цвѣту трафляють ся зимній и часті дощѣ або приморозки; вѣдь морозу цвѣтъ варить ся, тожъ и завязокъ не може повстати, вѣдь дощѣвъ зновъ пукае жовтый пылокъ и не высыпае ся зъ пыляковъ, що суть въ цвѣтѣ. Пыль той повиненъ упасти на стовпець, стоячій въ серединѣ цвѣту, та дѣйти до его долѣшної части, званої завязкомъ, и выкликати тамъ завязане овочу. Отже если пыль вѣдь дощу намокне, то не може рушити ся зъ мѣсця и не буде овочѣвъ.

Зъ тои то причины кождый садъ повиненъ бути ослонений — чи то забудованями чи хочъ-бы деревами; а если такой ослоны нема, то треба вѣ зробити, засаджуючи наоколо саду вѣдь стороны північної, східної и західної звычайні дерева, котрі повинні бути вѣддалені вѣдь першихъ деревъ въ садѣ найменше на 8 лѣктѣвъ (4.5 метра). Найлѣпше до того придають ся вербы бѣлі, золоті и ивы (о широкихъ листьяхъ — тѣ самі, що ихъ галузокъ уживають яко ваѣ въ цвѣтну недѣлю), а въ сухомъ грунтѣ вѣльхи бѣлі и тополь волоскй або пірамідальній; тѣ дерева ростуть швидко и засланяють добре. Вербы розмножуе ся зъ колѣвъ, котрі треба на весну, заки дерево покаже листе — утяти и посадити на куснику доброї, вохкої землѣ, щобы пустили корѣне, а по роцѣ доперва посадити наоколо саду. Вѣльха бѣла и тополя розмножують ся зъ

насъня, котре треба посъяти, скоро лише дозрѣе, т. е. въ липни або серпню, и тонко прикрыти землею; — по роцѣ розсаджуе ся деревця въ осени на окремої грядцѣ въ вѣддаленю що 8 цалѣвъ въ лівни, а лівни вѣддалити вѣдъ себе на локоть, а вѣднци выдобути по трохъ лѣтахъ вже великї деревця и посадити ихъ наоколо саду.

Вербы и вѣльхи, если мають утворити збиту стѣну, повинни-сте садити що 4 лѣктѣ на лівни. Если въ садѣ дерева будуть за низкї, то можна вербы що кѣлька лѣтъ обчѣмхати, щобы галузе зъ нихъ зѣбрати на ужитокъ; однакъ лѣпше не лакомити ся на то ломачча, лише зѣоставити дерева въ спокою, щобы росли дальше. Деревя охоронни чимъ будуть высши, тымъ лѣпше охоронять вашъ садъ вѣтру.

Дуже добру охорону, не забираючу много мѣсця робить ся зъ вербъ, посадженихъ що 3—4 лѣктѣ и притинанихъ що-рѣчно на веснѣ вѣдъ стороны поля и города. Такъ притинани деревя можуть розростати ся лише на самѣй лівни, на котрої суть засаженї. тожь вже по кѣлькохъ лѣтахъ утворять густу стѣну, если ихъ не обвѣдають коровы.

Дерево въ нашѣмъ краю зачинае бути дороге, тожь не кождїй може ставити парканъ. Овочъ зновъ — то лакома рѣчь для шкѣдника, а если садъ зовсѣмъ не огороженный, то дуже легко дѣстане ся тамъ худобина та ушкодитъ дерево, — кору обгрызе, або галузе обломить. Старатись отже треба огородити садокъ, а то найдешевше можна зробити въ слѣдуючїй способъ:

Выстарайте ся о свѣжї насъня заячого глогу, що росте по лѣсахъ яко деревце, маюче чорнї, довгї и дуже острї кольцѣ; не естъ то то само дерево, що рожа польна, котру хибно называють такожь глогомъ. Насъня того глогу суть дуже твердї, отже ихъ треба

заразъ засыпати пѣскомъ, якъ то казавъ-емь на початку о зернахъ овочевыхъ, и начине зъ кѣстками закопати на пѣвтора лѣкта глубоко. Ту може собѣ лежати спокѣйно черезъ зиму, весну, лѣто и другу зиму, а коли на другу весну выймете его зъ землѣ, то глѣбъ буде вже мати кѣльць; борше нѣколи не сходить. Теперъ вже посѣете зерна якъ вишневи кѣстки, а черезъ одно лѣто виростуть на доброй земли деревця — бѣльше-менше на локоть высокѣ. Коли вже маемо такѣ сѣянки, то означимо наоколо саду лѣнѣю, вѣддалену вѣдъ деревъ овочевыхъ найменше на 5 лѣктѣвъ и вѣдъ охоронныхъ такожь на 5 лѣктѣвъ; на тѣй лѣнѣ зрѣіолюемо землю на локоть широко и на локоть глубоко и посадимо сѣянки глѣговѣ на самѣй серединѣ той рѣіолѣвки одною лѣнѣю що 8 цалѣвъ одно деревце вѣдъ другого.

Поки глѣбъ молодой, то и люди и звѣрята легко его можуть ушкодити, — тому потреба его ослонити тернемъ або поручемъ зъ жердокъ. На другу весну зѣтне ся головнѣ галузки вѣ половинѣ высоты, на третю весну утне ся ихъ лише по куснику вѣдъ горы (по 6—8 цалѣвъ), а на четверту весну вже плѣтъ нашъ буде майже вѣ хлопа высокѣй. Вѣдъ той поры будемо его утинати що весны вѣ тѣй самѣй высотѣ, т. е. на два лѣктѣ вѣдъ землѣ, а бѣчнѣ галузки такожь скоро-чувати о стѣлько, щоби цѣвлѣй плѣтъ бувъ широкѣй на 2, а найбѣльше на 3 стопы. Хто тымъ займе ся черезъ кѣлька лѣтъ, то привыкне обтинати глѣговѣй плѣтъ на око такъ рѣвно мовъ пѣдъ лѣнѣю. До обтинаня можна уживати ножа або ножичокъ, такихъ якъ до стриженя овецъ, але сильнѣйшихъ.

Якъ бачите, не мало зъ тымъ клопоту и довго треба чекати на такѣй глѣговѣй живоплѣтъ, але за то, коли вже зроблений, то жадне бѣльше сотворѣне черезъ

него не достає ся, навѣть курка, хиба що бы его перелетѣла; вѣнь єсть дуже густый, а при томъ дуже колючій, а выглядає дуже красно мовъ бы яка зелена стѣна.

Такій живоплоты зъ глогу можна дуже часто бачити за границею. Дверъ въ нихъ робить ся деревляніи и то вправленій въ одвѣрки двохъ стовповъ, вкопаныхъ въ землю, або такожъ входить ся до саду перелазомъ. Щобы живоплѣтъ не ставъ ся сховищемъ для шкѣдливыхъ гусениць, треба его протинати разъ въ марцю и разъ на початку липня, галузки стяті палити, гнѣзда насѣкомыхъ зъ него забрати, а сли бы показало ся на нѣмъ въ лѣтѣ павутине, а въ нѣмъ дробнїи гусенички, то належить его спалити въ сухїй день надъ поломѣнею свѣчки.

А теперъ, коли вже маємо садъ заложенный, осло-
нений а навѣть огороженный, опишѣмъ по порядку всѣ
роботы, якї треба выконувати, щобы мати дерева здо-
ровїи, краснїи и плодоноснїи.

Въ пѣзнѣй осени треба цѣлу землю пѣдъ деревами
переорати або досыть глубоко перекопати. Въ ґрунтѣ
зимують рѣжнїи насѣкомцѣ въ видѣ куклы т. є. якъ-бы
короткихъ а грубыхъ хробакѣвъ, окрытыхъ твердою
скѣрою. Єсли ся землю переоре або перекопає, то ку-
клы достаємо на верхъ, звѣдки вже назадъ вслизнути
ся не можуть, бо суть нерухомїи, а коли прийдуть мо-
розы, то вынищать много тыхъ шкѣдникѣвъ, а решту
зѣвдять вороны и качки.

Великїи шкѣды въ садахъ робить гусениця малого
моля, званого „передъ-зимовикомъ“, котра нищить цвѣтъ
и листе. Самиця того моля не має криль, тожь не
годна лѣтати, а коли надѣйде пора складавнїи ячѣокъ при
кѣнци жовтнїа або въ листонадѣ, тогды влазитъ по пни
на галузе и складає кѣлькасѣтъ ячѣокъ, кожде поединчо

при иншомъ пучку, щобы гусенички — коли вылягнуть ся, мали що всти. Щобы тй шкѣдливй насѣкомцѣ выгубити, треба около 20-го вересвя обвязати кожде дерево подъ короною коноплянымъ повѣсмомъ або паскомъ зъ грубого паперу на 6 цалѣвъ ширикимъ, привязанымъ въ горѣ и въ долинѣ до пня тонкимъ шпагатомъ, а той папѣръ смаруе ся липкою масою; крѣмъ того въ горѣ налѣплюе ся наоколо паперу прядива або ваты, щобы черезъ нихъ не могли перейти комахи. Добрый лепъ робить ся зъ одного фунта льяного олѣю и пѣвъ фунта бѣлои живицѣ. Живицю треба розтопити въ горщику на огни, долиати до неи олѣю и додати ще троха звычайной смолы, мѣшаючи цѣлу масу патыкомъ.

Такожъ добрый лепъ робить ся зъ $2\frac{1}{2}$ фунта рѣпакового олѣю и $2\frac{1}{4}$ фунта свиньского, розтопленого смальцю, котрый вливае ся до одного фунта розпущенои на огни живицѣ або каляфонѣ; до того всего треба додати 1 фунтъ терпентины и добре змѣшати. Можна такожъ смарувати звычайнымъ дегтьомъ або шмиромъ водѣ воздѣ.

Звѣстно, кожда мазь по якомъ часѣ высыхае, то комахи перестаютъ прилѣпляти ся до неи, отже треба смаровати мазею на ново, скоро тѣлько зауважаемо, що давна мазь вже высохла.

Въ зимѣ, коли снѣгъ упаде, треба старанно оглянути всѣ дерева въ садѣ, а навѣтъ и тй, що близько него стоять, хотяй бы то були дикй дерева, тополь, або иншй, и зобрати зъ нихъ гнѣзда комяхъ, котрй укывають ся въ зсохлыхъ листахъ. Листе то, звисаюче на галузкахъ, треба позривати и спалити. Суть еще и такй шкѣдливй мотылъ, що складають яйця на тонкихъ галузкахъ, залѣпляючи ихъ зъ собою въ перстенець. Зъ кождого яйца на весну вылягае ся гусеничка, а що

ихъ разомъ зъ одного перстенця буде кôлькасоть и то дуже пажерливыхъ, то можуть неразь объѣсти всѣ молоді листья на деревѣ.

Инші шкôдливі комахи зимують пôдъ корою рапавою и попуканою; тѣ выгубити найлѣпше, обшкробуючи верхню кору тупимъ ножемъ и вытираючи вѣ пôзнѣйше твердою щѣткою, такою якъ та, що ся нею чистить конѣ. Таку щѣтку треба мачати вѣ водѣ зъ простымъ мыломъ и натерти нею дерево. То найлѣпше робити вѣ зимѣ, коли трафить ся вôдлега, а до того падає густый, дробный дощ. Тогда кора естъ мякша и вôдходить лекше. Шкробати треба уважно, щобы темну, попукану кору здрапати, але не нарушити коры бѣлои або жовтавои, що знаходить ся пôдъ тамтою.

При кôнці лютого, если не ма острыхъ морозôвъ, можна до деревъ вѣ садѣ приступити зъ ножемъ и пилюкою; вчаснѣйше того робити не можна, бо морозъ може зашкôдити покалѣченому дереву.

Приступаючи по черзѣ до кожного деревця, пильно уважайте, чи не ма на нѣмъ якихъ галузей, що захождать одна на другу на-вхрестѣ. Позаякъ такі галузи мусять одна объ другу терти, черезъ що кора и дерево калѣчить ся, тому одну зъ нихъ треба вôдтяти, щобы не перешкаждала другôй при зростѣ, а выбирає ся до того слабшу, котру треба при насадѣ вôдтяти; сильнѣйшу галузь треба лишити. Всѣ тѣ галузи, грубі у сподѣ, гладкі, окриті малыми очками, а выходячі зъ загненя конарôвъ або зъ пня понизше короны, належить вôдтяти. Суть то вовки (пявки), котрі вôдбирають поживлѣне иншимъ, а самі не дають овочѣвъ.

Треба старати ся не вôдтинати живыхъ галузей, грубшихъ якъ на два цалѣ, що легко зробити, если дерева чистить ся що року.

Крѣмъ тыхъ, о котрыхъ сказали-сьмо, треба поломане галузе утати заразы понизше вѣдлому, а сухе галузе або перемерзле зовсѣмъ вѣдтати.

Тонкй галузки вѣдтинаеьсь ножемъ, грубшй вѣдрѣзуе ся ручною пилкою [Фігура 22]. Кожду негладку рану треба выгладити острымъ ножемъ або вѣснякомъ, а на другій день замастити смолою, шміромъ або густою, ольїною фарбою. Раны, заданй дереву въ часѣ, коли суть лїстїя (пр. по сильной бурѣ, коли тая поломить галузи и треба ихъ вѣдтати) засмаруете огородничою мастею.

Въ пѣзной осени, если тѣлько не заваджае слота, належить дерева побѣлїти. Бѣлене деревъ вапномъ есть на то потрѣбне, щобы уничтожити всѣлякй мохи и поросты, що покрывають кору, та щобы поубивати комахи, живучй въ щелинахъ коры. Крѣмъ того дерева побѣленй не пукають, що часто трафляе ся въ земли вогкѣй зъ деревьями непобѣлеными, коли въ лютѣмъ суть погѣднй и теплй днѣ, а ночи зимнй. Тогда соки, побуженй черезъ сонце, зачинають ся въ деревѣ порушати вѣдъ стороны полудневої, а потѣмъ въ ночи замерзають и при тѣмъ розсаджують кору.

Бѣлїть ся дерево досыть густою масою зъ вапна гашеного, глины, гноѣвки и попелу, обмазуючи цѣлй пнѣ и грубй галузи квачикомъ. Треба то робити въ часѣ погоды, бо дощ мѣгъ бы легко сполокати побѣлене.

Бѣленй дерева мають кору гладку и красше растутъ якъ не бѣленй; вапно не приносить имъ жадной шкоды.

О шурованю деревъ була вже бесѣда; всѣ комахи, мохи або поросты погинуть вѣдъ того. Если бы однакъ дерево було старше, а передъ тымъ нѣколи не шкробане, то треба перше кору ножикомъ або шкробачемъ обшкробати, щобы зъ неї здерти зверхнй нерѣвности,

потомъ побѣлити а доперва вѣдь слѣдующого року зачати шуровати и вже такъ повтаряти що-рѣчно. До шурованя конарѣвъ уживае ся выгненою щѣтки, осадженою на довгѣмъ патыку.

По выкованю тыхъ робѣтъ наступае весна, а скоро земля розмерзне ся, треба заразы дерева окопати, если растутъ въ дернинѣ, щобы землю наоколо спухнути и учинити вѣвъ приступною для воздуха и вогкости. Чимъ дерево есть бѣльше, тымъ ширше треба его окопувати, а що то приспорюе много работы, тожъ лѣпше есть орати мѣжь деревами и управляти ростины господарскій, о чѣмъ пѣзнійше буде бесѣда.

Молодѣя дерева знаходять досыть поживлѣня въ ямахъ, котрѣ-сьмо для нихъ приготовили передъ садженемъ, отже гноеня не потребують. За то, якъ дерево есть вже старше, родить много овочѣвъ, а мало ему приростае на кѣнцяхъ давныхъ галузей, то треба доконче землю пѣдъ ними гноити, щобы мати все краснѣй и смачнѣй овочѣ.

Найлѣпше скрѣпити можна дерево, закопуючи въ земли, въ котрѣй растутъ дерева, вѣдходы людскій, змѣшанѣй зъ потовченими кѣстями и попеломъ зъ дерева, або такожь гнѣй товарчѣй, посыпанный грубо попеломъ зъ дерева. Иншѣй навозы суть такожь придатнѣй, але не тѣлько, що тамтѣ.

Щобы такѣй гнѣй принѣсъ користь, треба его конче подати дереву туды, куды оно приймае поживлѣне т. е. занести ему кормъ прямо до рота такъ, якъ то подае ся хорому або дитинѣ. Тымъ ротомъ, а властиво многими ротами або устами дерева суть дрѣбнѣй корѣвнѣвъ, котрыми кѣнчить ся кождѣй грубшѣй корѣвнѣвъ. Тѣ корѣвнѣвъ легко знайти, бо они знаходять ся просто на противъ послѣднихъ галузокъ короны.

Если хотите дерево заосмотрити въ поживу а черезъ ню его скрѣпити, то розстелѣть тѣ гноѣ, о котрыхъ була лише - що бесѣда, въ марцю наоколо дерева надъ послѣдними корѣвнями дерева и закопайте тѣ гноѣ въ землю на глубину хочъ повѣ локтя. Кто умѣе робити рѣголѣвку, то легко собѣ зъ тымъ дасть раду. Замѣсть закопувати гнѣй наоколо дерева (що очевидно естъ найлѣпше), можна поробити ту и тамъ дѣры подѣ короною дерева, сягаючѣ до корѣвня, и въ тѣ дѣры накласти навозу або наляти гноѣвки або вѣдходѣвъ птичихъ, повѣ на повѣ розробленыхъ водою, насыпати попену, а отворы назадъ засыпати.

Если дерева будутъ такъ великѣ, що ихъ галузи въ коронѣ почнуть зъ собою взаимно стыкати ся, тогда треба выкопати въ земли напротивъ тыхъ мѣсць, де галузе одного дерева дотыкае галузей другого сусѣдного — ямки, глубока на 3 стопы а широка на 1 стопу, засыпати ихъ до половины камѣнемъ величины кулака, уставити на камѣняхъ пукъ прута, звязаного въ мѣтлу, такъ довгихъ, чтобы сягали до верху землѣ, и засыпати ямки до решты землею. Въ тѣ мѣсця треба наливати разъ на весну и разъ въ лѣтѣ наименше по ведрѣ гноѣвки або разводненыхъ вѣдходѣвъ птичихъ, а навѣзъ той помѣжъ прутемъ а камѣнемъ легко дѣстане ся до корѣвня. Такожъ и вода дощова буде тамтуды всякати, що для деревъ естъ дуже користне.

Если хто зъ васъ не хоче того всего робити коло деревъ, то най же бодай що пару лѣтъ кладе гнѣй подѣ тѣ ростины, котры мае подѣ деревами уир. вляти, а потѣмъ его приоре або закопае, то дерева изъ такого гноеня бодай щось трошечка скористають.

ВѢДѢЛЪ VI.

ЛѢТНІИ И ОСѢННІИ РОБОТЫ ВЪ САДѢ. — ЛѢЧЕНЕ НАЙВАЖНѢЙШИХЪ СЛАБОСТЕЙ.

Въ лѣтѣ не ма въ садѣ много работы. Треба удержувати землю около деревъ чисто, мотыкою вынищити кѣлька разѡвъ черезъ лѣто буряны, що растутъ по-пѡдъ деревьями; — однакъ если земля есть обсъяна або обсаджена якими ростинами, то тогда управляє ся вѣ такъ, якъ тѣ ростины вымагають; н. пр. — травы и коношины косить ся, а бараболѣ и бураки окопуєсь. Де пѡдъ деревьями утворитъ ся дернь, тамъ що 3 роки треба землю въ осени погноити и зѡрати, а на весну можна зновъ посѣяти траву. Хто того не робить, то буде мати овочѣ дрѡбнѣи, а въ земли много шкѡдливыхъ комахъ.

Вовки (пѣвки), выходячѣ такъ на деревѣ якъ изъ пня або зъ его пѡдставы, треба вѡдѡймити въ лѣтѣ, скоро лише покажуть ся.

Въ червни вылагають ся найчисленнѣйшѣи шкѡдливѣи гусенички, котрѣи — сли не будете стеречи ся — обѣдять вамъ неразъ листе зовсѣмъ зъ деревъ, а то буде причиною, що въ слѣдующѡмъ роцѣ нѣчого дерева не зародять. Всѣхъ тыхъ родѡвъ гусеницъ не буду вычисляти, — скажу лише, що декотрѣи зъ нихъ, особливо если ранокъ есть холоднѣйшѣи або хмарнѣи, сидять цѣлыми купами на пни або на галузяхъ вѡдѣ стороны противной вѡдѣ вѣтру. Належить ихъ ту зѡмати шматомъ, або, если сидять выше, обвязати лахманомъ патыкъ и нимъ гусеницѣ подусити.

Декотры мотылѣ складають ячка на корѣ, окриваючи ихъ золотою або брунатною поволокою, нѣбы кожухомъ. Такій гнѣзда треба збшкробувати ножемъ до черепка або иншого якого начиня и палити.

Хрущѣ маевѣй треба губити, де ся лише побачить, бо они пожирають много листьа, а ихъ личинки, званѣй бо розняками, перебувають черезъ 3 роки въ земли, нищать рожнѣй огородовѣй и зббжевѣй ростины. Найлекше збирати хрущѣ рано, коли они причепленѣй до галузей, висять непорушно. Треба потрясти деревомъ, щобы попадали, и вкидати ихъ до мѣшка, потѣмъ зновъ положить въ корытѣ або балѣв и окропомъ понарити. Мертвѣй засушенѣй хрущѣ суть доброю поживою для дробу и свиней.

Коли въ погѣднѣй лѣтнѣй вечера запалити въ городѣ огнища зъ галузя або старыхъ бочокъ вѣдъ нафты або смолы, то до нихъ злѣтае ся тѣма шкѣдливыхъ нѣчныхъ мотылѣвѣй и иншихъ комахъ, котрѣй смеркомъ ту прилѣтають, и гинуть. Мѣсто того можна повѣсити на галузи дѣраву бочку, обмазану смолою, а въ нѣй на попереchnѣмъ патыку запалену лѣхтарню. Комахи, привабленѣй свѣтломъ, прилѣтають и прилѣпляють ся до стѣнъ бочки.

Вѣдѣймѣть тѣмъ деревьямъ, котрѣй дуже бивно зродили, хоть четверту або третю часть овочѣвѣй, коли яблока и грушки суть вже такъ великѣй якъ орѣхъ волоскѣй. Не стратите на тѣмъ нѣчо, бо мѣсто великого числа малыхъ и несмачныхъ овочѣвѣй будете мати менше, але бѣльшихъ и смачныхъ, а на вагу таку саму скѣлькѣсть овочѣвѣй. Коли бы сте тыхъ овочѣвѣй не скинули, то значна ихъ часть сама вѣдъ вѣтровѣй опаде. Такѣй поспаданѣй овочѣй треба безъустанно збирати, бо они суть найчастѣйше хробачливѣй и тому яко налицути на дере-

вахъ не можуть ся удержати. Скоро такій овочъ спәде, то гусениця въ нѣмъ уккрыта виходить зъ него, ховае ся въ землю, перемѣняеь въ куку и спить якійсь часть, а потѣмъ (найчастѣйше на весну) виходить зъ землѣ вже яко комаха совершенна, пр. яко тѣма, щобы зновъ складати яйця въ завязки овочу.

Поспаданѣй овочѣ, если суть дрѣбнѣй, кваснѣй и терпкѣй. для чоловѣка непридатнѣй, але они суть добрымъ кормомъ для худобы, яко додатокъ до сухой пашѣ; если однакъ опадуть на якійсь часть передъ дозрѣлостію, то можна ихъ сушити або зъужитковати инакше, якъ о тѣмъ буде мова на кѣнци сей книжки.

Если-смо нашихъ деревъ на весну не гноили за-для браку навозу або часу, а дерева суть слабѣй и потребують покрѣпленя, то можемо то зробити еще въ лѣтѣ, именно въ серпню, бо въ тѣмъ мѣсяцю повстають на деревѣ пучки цвѣтовѣй, зъ котрыхъ въ слѣдуючѣмъ роцѣ будутъ овочѣ.

Для забезпеченя молодыхъ деревъ вѣдъ морозѣвъ, належить ихъ пвѣ въ долинѣ обыпати землею якъ бы кѣпцемъ, а коли грунтъ замерзне, покрити его листемъ або натиною. Можна такожъ цвѣй молодѣй пеньки обложити тростиною або соломою. Если спаде великѣй снѣгъ, то добре еьтъ накидати его коло деревъ въ грубу верству и добре удоптати. Такъ обыпанѣй дерева розцвѣтають ажъ пѣзнѣйше, коли минуть ся маевѣй приморозки, а якъ учить практика, мыши ихъ не объѣдають.

Крѣмъ тыхъ робѣтъ, котрѣй описавъ-емъ, лучають ся еще и декотрѣй иншѣй, а головно тѣй, що овочевѣй дерева, коли дѣстануть яку хоробу, то треба ихъ лѣчити. О всѣхъ хоробахъ бесѣды ту бути не може, бо то бы забрало много часу, а и такъ на декотрѣй не ма

доброто лѣкарства — але познаємо хочъ тѣ слабости, котрі суть найвыразнѣйшій и найчастѣйше трапляють ся.

У вишень, черешень и сливъ дуже звичайною хворобою єсть гума. Дерево хоре на гуму выдѣляє зъ себе багато соку, котрый на воздухъ густѣе такъ якъ въ скалченыхъ деревахъ шпильковыхъ живиця. Гума черешнѣ и сливы єсть то густа маса, лепка, прозрано-жовтава або навѣтъ жовта мовъ бурштинѣ. Зъ початку небогато єв показує ся въ тыхъ мѣсяцяхъ, де выходить зъ пня галузе; пѣзнѣйше громадить ся она що-разъ бѣльше. Кора въ мѣсяцяхъ, де выплыває гума — пукає, зникає и творить ся отверта рана, котра сягає ажъ до деревна. Если не зарадить ся злomu въ першій хвили, то рана що-разъ побѣльшає ся, дерево тратить дуже много сокѣвъ а по кѣлькохъ лѣтахъ гине.

Гумова слабѣсть походить зъ многихъ причинъ, якъ пр. зъ вѣдмороженя, зъ побитя черезъ градъ, зъ вѣдломаня або вѣдотнення грубои галузи, зъ дуже вохкои землѣ и т. д.

Найлѣпше єсть зарадити гумѣ завчасу, а се робить ся такъ, що на молодыхъ єще деревахъ, пр. въ рѣкѣ по засадженю, на весну, перетинає ся кору острымъ ножикомъ повздожь въ многихъ мѣсяцяхъ а особливо тамъ, де галузя выходять зъ пня. Если однакъ не зробили-сте того на часъ, а гума покаже ся въ кѣлькохъ мѣсяцяхъ, то при огляданю деревъ на весну треба цѣлу гуму и кору якъ бы спалену а такожъ и сухе дерево, що пѣдъ сподомъ знаходить ся — вѣдгати острымъ ножемъ ажъ до здорового. а въ два або три днѣ потѣмъ добре натерти листемъ заячого кваску (щавлѣ); той сокъ, котрый знаходить ся въ листю заячого кваску, перешкаджає выплывови сокѣвъ. Опѣсля рану засмаро-

вує ся мастею, а если єсть великості долонѣ, то окрити вѣ шматкою або паперомѣ.

Така сама хороба якъ гума у деревъ кѣстковихъ называє ся у деревъ зерняныхъ ракомѣ. Ракъ лучає ся на грушахъ и яблуняхъ. На деревахъ добре выпроваджєныхъ и пєделікатныхъ рѣдко та хороба трафляє ся. Ракъ єсть то рана вѣ корѣ, сягаюча до деревна, а коло тои раны буває кора мясиста и груба якъ бы зболѣла и творить нѣбы великї, грубї и численнї наросты.

Хоробу рака лѣчимо вѣ той спосбѣ, що рану вытинаємо добре доокола ажъ до здорового и залѣплюємо мастею. Сли ракъ походить зѣ ґрунту дуже вохкого, то вытинанє ту нѣчо не поможе, але належить землю осушити черезъ покопанє вѣ садѣ ровѣвѣ.

Вѣдъ сильного морозу терплять часто делікатнѣйшїи дерева овочєвї: грушѣ, черешнѣ и сливы. Ушкодженє пѣзнати можна заразѣ на весну по тѣмѣ, що кора єсть якъ бы припечена повздожѣ цѣлои галузи, зѣ одной стороны або наоколо — або такожѣ (и такѣ найчєстѣйше буває) при насадѣ.

Скоро то побачите, треба кончє, не чекаючи лѣта, всохлу кору и чорнє або счорнѣлє деревно зѣ пѣдѣ неї вытати, а рану засмаровати огородничєю мастею. То поможе, если кора наоколо галузей не зѣпсовала ся, т. є. если хочѣ пасокѣ здорови зѣставѣ. Если не єсьмо певнї, чи галузь перемерзла, але маємо якєсь пѣдозрѣнє, то не зрѣвзуючи коры, обсмаруємо галузь мастею, а и такѣ рана загоить ся. Подѣбно лѣчить ся деревцє, коли єго заяцѣ обгрызе. Вѣдъ заяцѣвѣ можна охоронити ся, если посадимо наоколо саду ярмужѣ (єсть то родѣ капуста озимои) и заставимо вѣ нѣмѣ сѣльця або если будємо выпускати на нѣчь до огороду пѣсѣвѣ.

ВѢДЪЛЪ VII.

Досаджуванѣ садѡвъ. — Управа землѣ мѣжъ деревьями.

Якъ умирають ненадѣвно люди, якъ гинуть вѡдѣ слабости конѣ и худоба рогата, такъ такожь и дерева въ садѣ часто безъ явной причины або по острой зимѣ або знищенїй черезъ комахи и слабости усихають и гинуть.

Навѣтъ въ найлѣпше заложенѡмъ и удержуванѡмъ садѣ то ту то тамъ одно або два дерева що-рѡчно гинуть. Вѡльне по нихъ мѣсце треба заповнити свѣжимъ деревомъ, але то оплачує ся такъ довго, доки садъ ще молодой.

Скоро дерева дойдуть до вѣку 15 лѣтъ, то не варто досаджувати саду молодыми щепами, бо они не можуть зрѣвнати ся зъ давнѣйше посажеными, а черезъ то ставе ся садъ не рѡвнымъ. Найлѣпше досаджувати въ такѡмъ разѣ старшими деревьями, до того приладжеными, а такїя дерева можна легко мати. Треба лише при выкопуваню своєї школки выбрати кѡльканыцять деревъ и посадити ихъ на особнѡмъ куснику землѣ що 2 лѡктѣ одно вѡдѣ другого. Тѣя дерева треба пересадити зновъ за три роки на инше мѣсце въ вѡддаленю 3 лѡктѣвъ одно вѡдѣ другого, а по трохъ лѣтахъ зновъ на инше мѣсце що 4 лѡктѣ. Такїя дерева, кѡлька разѡвъ зъ мѣсця на мѣсце пересаджуванїй, мають много корѣня и приймають ся легко, коли ихъ посадити въ садѣ мѣжъ иншїя дерева.

Если бы сте мали садъ старый, то хотячи на его мѣсце заложити новый, треба всѣ старїя дерева вытяти

и выкорчовати, цѣлу землю добре погноити и управляти на нѣй наименше черезъ два роки збѣже а ще лучше ростины окоповѣ, а потѣмъ посадити ившіе дерева овочевѣ. але не такіе саміе що перше. Такъ замѣсть яблунѣ садить ся сливы, а по сливахъ яблунѣ, але не въ тыхъ самыхъ мѣсяцахъ. де стояли дерева давнѣйше, лише въ серединѣ мѣжъ кождыми чотирма давными мѣсяцами по давныхъ деревьяхъ посадити по однѣмъ новѣмъ.

Если можна новыи садъ заложити на зовсѣмъ иномъ мѣсти, то оно еще лѣпше, бо дѣрева на свѣжомъ мѣсти все лѣпше растутъ

Старіе, але здоровіе дѣрева можна вѣдновити. Шкода бо ихъ ще вытинати, бо они можуть еще родити черезъ 10 або бѣльше лѣтъ. Зробити дѣрева старіе молодшими можна въ той способѣ, що на веснѣ котрого року поскорочуете на нихъ галузи о одну третю часть цѣлой ихъ довготы, а галузи и галузки занадто густѣ обтнете зовсѣмъ. Треба то зробити особливо тогды, коли дѣрева збѣдутъ ся зъ сусѣдными, родять много дробныхъ овочѣвъ и не даютъ приросту на концахъ галузокъ. Рѣвночасно треба цѣлыи садъ посилити навозомъ и навозъ той закопати. Заразъ въ слѣдуючѣмъ роцѣ будутъ дѣрева лѣпше рости, а въ два роки выдадутъ краснѣе овочѣ.

Землю подъ дѣревами треба управляти, бо то есть для нихъ користне, а зъ грунту вытягне ся бѣльше доходу.

Поки дѣрева суть молодіе и не даютъ высокои тѣни, то удають ся подъ ними навѣть збѣжа; пѣзнѣйше, коли короны вже половину грунту отѣнять, треба подъ ними садити бураки для коровъ въ однѣмъ роцѣ, а въ другѣмъ свѣяти вику зъ ячменемъ. Можна такожъ посѣяти добру мѣшанку, зложена зъ тимотки, травы купковой,

лисячого хвоста и конюшины бѣлои. Такій травникъ треває два до три роки, потѣмъ его добре погноить ся, заорєсь въ осени, на весну зновъ переоре ся, заволочить ся и посѣе ся пастернакъ або бураки.

Пастернакъ сѣяти на пашу єсть лѣтше нѣжъ бураки, а то тому, що коровы дають вѣдъ него багато молока и що зимує въ ґрунтѣ безъ накрытя, отже становить добру, свѣжу пашу на весну, закимъ укажуть ся травы.

Орати и волочити боронами помѣжъ деревами вправдѣ можна, але треба то робити осторожно, а найлѣтше казати хлопцєви вести коня за уздечку и не доорювати до самыхъ деревъ. Мѣсто хомута може кѣнь мати нашійники, бо хомутомъ калѣчить ся галузе. Волами не можна орати, щоби не поранити деревъ.

Вузкій кусники землѣ пѣдъ деревами треба скопати лопатою.

Коли вже дерева пѣдросли и кидають тѣнь на цѣлый садъ, тогдѣ можна ще мати користь зъ землѣ, єсли пѣдъ деревами посадить ся вєприны (аґрєсть) и виннички (винце, порѣчки), а ще лѣтше малины, котрї зносять тѣнь а цукорники и аптикарѣ купують ихъ багато. Аґрєсть и порѣчки треба садити що 4 лѣктѣ вѣдъ себе, а малины лїніями, що 3 лѣктѣ одну вѣдъ другою, а на лїнії що локоть.

(Хто хоче мати власнїй порѣчки, най натпе на весну або въ осени галузокъ, довгихъ на 8 цалѣвъ, и най повтыкає ихъ въ добру землю глубоко на 6 цалѣвъ, похило, але не до горы ногами. Галузки тї пус-
тять корѣне и виростуть високо на локоть и вже на весну можна ихъ садити. Аґрєсть розмножує ся инакше. Наоколо старого корча робимо на весну ровецъ, глукбокїй на 4 цалѣ, галузки близько землѣ положенї на-

гинаемо до тыхъ рѳвцѳвъ и присыпаемо землею, зѳста-
вляючи вершки вѳльній. Въ осени зѳ каждой галузки
на мѳсци присыпанѳмъ землею выростуть корѳвнѳцѳ въ
землю, а коли вѳдотнемо ту галузку вѳдѳ корча ста-
рого, будемо мати корчѳ новій.)

Що року на весну або въ зимѳ треба выломувати
сухѳ галузки на малинахѳ, на котрыхѳ вже були овочѳ,
щобы не заваждали тымѳ, що намѳ доперва выдадутѳ
овочѳ.

ВѳДДѳЛЪ УІІІ.

Збѳрѳ и переховуванѳ овочѳѳвъ.

Лѳтній овочѳ — вишнѳ и сливки треба збирати
тогда, коли вже зовсѳмъ дозрѳють на деревѳ, бо лежачи
не доспѳють. Лѳтній грушки и яблока суть тогда смач-
нѳйшій, коли ихѳ зберемѳ въ тыждень передѳ дозрѳ-
лостію. Часѳ той можѳ пѳзнати по тѳмъ, що першій
овочѳ на деревѳ дозрѳють, и тогда то ѳ позѳсталѳ можна
уже зѳбрати. Грушки и яблока осѳнній збираєсь на
кѳлька тыжднѳвъ передѳ тымѳ, заки дѳйдуть. За то
овочѳ зимовѳ мусѳть висѳти на деревѳ доти, доки не
наберуть въ себе тѳлько поживы, кѳлька треба, щобы
потѳмъ лежачи дѳйшли и щобы зробили ся смачнѳ.
Такій овочѳ зимовѳ, зѳрванный завчасу, зсыхає ся
и лыковатѳе, але не дозрѳває. Вѳдмѳны грушокѳ и яблокѳ,
дозрѳваючи передѳ Рождествомѳ, збирайте въ послѳднихѳ
дняхѳ вересня, а вѳдмѳны ще пѳзнѳйшій най висѳть на
деревѳ до Честного Хреста або навѳтъ до Покровы, то
будуть лѳпшій. Той, хто зрыває овочѳ зимовѳ вчаснѳйше

(якъ то роблять жида навѣтъ передъ 10. вереснемъ), той тратить своѣй зыскъ, а людямъ може подати лише лихій товаръ. Що овочъ вже досыть довго висѣвъ на деревѣ и вже можна его рвати, пѣзнае ся по тѣмъ. що черенокъ (хвостикъ) легко дасть ся вѣдорвати вѣдъ галузки, на котрой овочъ висить.

Кождый овочъ, котрый мае переховати ся черезъ зиму, треба зѣрвати рукою; — не можна обломлювати ему черенка, анѣ мяти его въ пальцахъ, анѣ кидати одень на другій, бо вѣдъ того роблять ся потѣмъ на овочахъ плямы — особливо на грушкахъ. Овочъ мусите збирати въ часъ погоды помежи 9-тою рано а 5-тою по полудни. Овочъ хробачливый, покривлений або надпсутій не надають ся до спрятку. Зъ такихъ можна робити напѣй або можна ихъ сушити.

Зѣбраній овочъ укладае ся въ плоскїе кошики або скринки и заносить ся до шопы, шпихлѣвра або на стрихъ, де вѣтворяе ся вѣкна, чтобы бувъ перевѣвъ, вѣдъ чого борше схнуть. По трехъ або чотирохъ дняхъ належить ихъ перебрати т. е. вѣдѣлити всѣ, що зачинають гнити, и тѣ або заразъ зѣвсти або зѣужити якъ инакше. Овочъ хробачливый, покалѣченый, кошлавїй не дадутъ ся добре переховати, тому найлѣпше ихъ або вѣсти сырыми, або переробити, або продати, закимъ прийдуць морозы.

До перехованя позѣстають лише самї здоровїи и чистїи овочѣ. Если хто мае суху пивницю, т. е. таку, въ котрой не стоить вода а грибы по стѣнахъ и дошкахъ не растутъ, то въ нѣй можна переховати яблока а навѣтъ грушки. Въ такой пивници робить ся полочки зъ дощокъ, широки на локоть и умѣщенный одной надъ другими не густѣйше якъ на 12 цалѣвъ.

Заки внесе ся овочъ, треба пивницю добре выбълити, полички выкадити и посыпати мѣлкою сѣркою. На поличкахъ розстелюе ся зовсѣмъ тонко высушенный мохъ або бѣлый поростъ, котрый по лѣсахъ висить на декотрыхъ деревахъ якъ бы яка борода. На тѣмъ укладае ся грушки одною верствою, а яблока можна въ двѣ або навѣтъ и три версты, хотяй чимъ бѣльше ихъ есть на купѣ, тымъ борше псують ся. По уложеню можна зновъ овочъ посыпати сѣркою, если пивница есть троха вохка. Передъ вдѣнемъ порошокъ сѣрковый здувае ся, а хотяй бы его троха и полыкнуло ся, то се здоровлю зовсѣмъ не зашкодитъ.

Вѣконця вѣдъ пивницѣ мають бути вѣтвертѣ такъ довго, доки вода въ начиняхъ близько вѣкна уставлена не почне замерзати; тогда треба вѣкна заперти, а навѣтъ пѣдчасъ великихъ морозѣвъ гноемъ привалити, але скоро морозъ пустить, треба вѣконця зновъ вѣтворити, бо овочъ переховують ся найлѣпше въ холодѣ.

Можна такожъ переховувати яблока на стриху, уложенѣ купками на пѣдлозѣ, если пѣдъ нею знаходитъ ся людске мешкане. Коли бы грозивъ морозъ, то треба вѣконця замкнути, овочъ понакрывати матами або соломою, а по морозѣ зѣоставити такъ еще кѣлька днѣвъ, щобы вѣдѣйшли. Найбѣрше есть приносити перемерзлѣ овочъ до кѣмнаты або стискати пальцами, бо вѣдъ того они хутко гниють.

Если бы смо на спѣдъ бочки солѣвки насыпали сухого пѣску и уложили на тѣмъ яблока такъ, щобы зѣ собою не стыкали ся, присыпали пѣскомъ и зновъ уложили верству яблокъ и такъ верства по верствѣ дальше укладали ажъ до горы, то можна ихъ дуже добре переховати въ коморѣ або на стриху въ холодѣ черезъ довшѣй часъ.

Если овоцѣ вывозить ся на торгъ до мѣста, то треба ихъ спаковати, чтобы въ дорожѣ не стрясли ся и не обтовкались, бо дѣстануть плямы и зрѣють ся бридкѣй. Добре есть перевозити яблока и твердшѣй грушки въ малыхъ узкихъ бочѣвкахъ, збитыхъ зъ тонкихъ клепокъ. Така бочѣвка мѣститъ въ собѣ 40—60 фунтовъ овоцѣвъ, мусить бути зъ верха и въ серединѣ чиста и безъ дна зъ обохъ сторѣвъ. Каждый господарь най пригляне ся на торгахъ такимъ бочѣвкамъ у садовниковъ, у бойковъ, и може собѣ приготовить въ зимѣ потребу скѣлькѣсть такихъ бочокъ. Коли мае ся тѣ овоцѣ наладовувати, тогда въ однѣмъ двѣ бочѣвки затыкае ся три патыки на вхрестъ, кѣнцѣ ихъ умѣщаючи въ отворахъ умысно до того зробленихъ въ стѣнахъ бочѣвки въ клепкахъ, на то кладе ся жменю зѣмятой соломы, котра заступитъ дно, и насыпае ся овоцѣвъ, потрясаючи зъ легка, чтобы лежали тѣсно оденъ коло другого ажъ до верху; на верху зновъ притискае ся соломою и затыкае ся трема патыками на вхрестъ. Овоцѣ повинны бути такъ запакованѣ, чтобы анѣ оденъ въ дорожѣ не мѣгъ ся порушити; декотры зъ нихъ натиснугъ ся о боки бочѣвки, але всѣ дѣстануть ся на торгъ въ добромъ станѣ.

Делікатѣйшѣй овоцѣ, якъ мягкѣй грушки, треба уложити въ кошики. На спѣдъ кошика и на боки треба положити зовсѣмъ сухого мягкого моху, на то положити аркушь бібулы або жовтого пакункового паперу, потѣмъ складати грушки ажъ поки кѣшь не буде полный, прикрыти зновъ пакунковымъ паперомъ, на то дати моху и притиснути вѣкомъ, котре треба до береговъ коша пршити шпагатомъ. Такѣй кѣшь вразъ зъ цѣлымъ опакованемъ и грушками не повиненъ больше важити нѣдѣ 40 фунтовъ, а лѣпше, коли важить менше.

Сливки и черешнѣ пакуе ся въ малѣ кошѣ по 10—15 фунтовъ ваги. Моху не дае ся, лише на верха и на сподѣ по куснику паперу и, утряси овочѣ, замыкае ся вѣкомъ, котре повинно доходити зъ трудностею, бо если овочѣ не будутъ зъ верха помятѣ, то въ дорозѣ зѣпсують ся. Можна ихъ перевозити и на возѣ безъ ресорѣвъ, але треба подъ кошѣ грубо подстелити соломы або сѣна, а крѣмъ того каждый рядъ кошѣвъ притиснути довгимъ друкомъ, привязанымъ зъ обохъ кѣнцѣвъ до воза. Друкъ не дозволяе кошикамъ подскакувати, а що овочѣ въ кошахъ суть щѣльно упакованѣ и о себе не можуть товчи ся, то въ цѣлости зайдуть до мѣста.

Такѣ овочѣ якъ полуницѣ, сунницѣ и малины можна нести на торгѣ лише въ рукахъ, збираючи ихъ просто зъ ростинѣ въ плоскѣ коробки зъ коры або лубу, що помѣстятъ въ собѣ не бѣльше надъ 2 фунты овочѣвъ. Прикрыти ихъ можна лише листемъ, а для догѣдности укладаеся кѣльканайцятъ коробокъ одну на другѣй и, унявши ихъ зъ боковъ листовками, звязуе ся шнуркомъ.

ВѢДДѢЛЪ IX.

О збужиткованю овочѣвъ.

Всѣ овочѣ суть нетревалѣ и крѣмъ зимовыхъ яблокъ и грушокъ не дають ся довше переховати въ станѣ свѣжомъ надъ кѣлька днѣвъ або тыжднѣвъ. Тымъ способомъ, если хто мае богато лѣтнихъ овочѣвъ, а не ма зовсѣмъ зимовыхъ, то въ певнѣй порѣ року буде

ихъ мати за много до вѣдня, а потѣмъ нѣчо. Впро-
чѣмъ хотай бы хто мавъ навѣтъ зимовй овочѣ, то часто
не потрафить, або не мае ихъ де переховати. А ту
численна родина и добре бы що дня дати по троха
дѣтворѣ, бо при овочахъ звычайна страва щоденна, якъ:
горохъ, бараболѣ або хлѣбъ далеко лѣпше смакуе.
Суть отже способы, котрыми овочѣ дадутъ ся дуже
добре и довго переховати, а при тѣмъ не забирають
много мѣсця. Найчастѣйше робить ся то въ сей спо-
собѣ, що вѣдбираемо зъ нихъ часть воды, котрой они
мають въ собѣ за богато.

Найлѣпшимъ способомъ перехованя овочѣвъ на
часъ довшій есть сушене. До сушеня надають ся за-
рѣвно зимовй якъ и лѣтнй овочѣ, но лѣпше сушити
лѣтнй, бо зимовй можна просто переховати и продати,
а при тѣмъ сушене въ лѣтѣ менше коштуе.

Коли вже выбере ся до сушеня яблока або грушки,
то треба ихъ обѣрати зѣ скорки, осередки насѣннй
и сточенй хробами мѣсця повытинати, потѣмъ треба
овочѣ покраяти въ тонкй листочки, якъ крае ся бара-
болѣ, та такъ взяти ся до сушеня. Найлѣпше сушити
овочѣ въ прирядахъ, до того призначеныхъ, званыхъ
сушарнями. Однакожь жаденъ зъ васъ самъ такой
сушарнѣ не може купити, бо то дорого коштуе. Коли
бы цѣле село мало много овочѣвъ, а люди хотѣли ихъ
сушити, не лише для себе, але и на спродажъ, то тогды
нехай напишуть до мене, а я поражду, якъ и у кого
купити сушарню и якъ ся зъ нею належить обходити.*)

*) Межи меншими сушарнями господарскими заслугоуе на
увагу сушарня вандрѣвна помыслу R. Göthe-го, ди-
ректора помольогічного института въ Geisenheim надъ Ре-

Для тыхъ, що не мають сушарнѣ, позостає сушенє въ печи до хлѣба або въ долахъ. Пѣчь до хлѣба треба напалити до мѣрного горяча, а покрайній овочъ, вкинувши ихъ впередъ на хвилю въ горячу воду, щоби випарили ся и змякли, бо такъ они лучше усушать ся — вкладає ся до печи на плоскихъ рамахъ, оббитыхъ патычками на вхрестъ якъ дно сита. Мѣсто патычкѣвъ лѣпше ужити тростиновыхъ паскѣвъ до выплѣтаня крѣсель або плетянокъ зъ лозы, обдертои зъ коры. Отворы мѣжъ прутиками мають бути на 1 цаль широкій. Теперъ уложимо на ситахъ тоті крайнки, всунемо зъ рамами до печи и замкнемо дверцята. Грушокъ не потреба краяти въ пластры, тѣлько на чотири части; сливокъ не крає ся зовсѣмъ.

Коли пѣчь почне стигнути, виймає ся пѣдсушеній овочъ и уставляє ся на воздухъ черезъ кѣлька годинъ въ сухомъ мѣсци, накрываючи ихъ рѣдкимъ полотенцемъ, щоби надъ ними не знущали ся мухи; тымчасомъ напалює ся въ печи на ново, але сильнѣйше, и заразъ по усуненю жару умѣщає ся въ нѣмъ рамы. Звычайно по 5—6 годинахъ будуть овочъ достаточно сухій, а вынявши, остудимо ихъ нагло, умѣщаючи въ холодѣ.

номъ и споряджувана въ фабрицѣ Waas'a тамже. Найменша така сушарня коштує на мѣсци 140 марокъ (около 80 зр.) а можна на нѣй сушити на разъ 70—80 фунтѣвъ яблѣкъ або около 100 фунтѣвъ ($\frac{1}{2}$ кѣрця) сливокъ. Той самъ ученій вышисливъ такожь сушарню кухонну, въ котрѣй можна сушити садовину на кождѣй кухни англійскоѣй. На тѣй сушарни можна сушити на разъ около пѣвъ чвертки сливокъ. Она коштує 28 марокъ (17 зр.), а дѣстати ѣѣ можна у слюсаря geisenheim-ского Н. Issingera. (Порѣвнай того самого автора: „Ogrodnictwo przemyslowe“ стор. 157.)

(Допис. перекладника.)

По кількохъ дняхъ будуть зовсѣмъ сухі и можуть бути переховані въ коморѣ або на подѣ (въ зимѣ) въ полотняныхъ мѣшкахъ, скринкахъ або кошахъ.

Въ долахъ зъ землѣ сушити вправдѣ легко, але достає ся тутъ чорну сушеню, мовъ бы спалену и задымлену; такой сушенѣ майже не можна продавати, але дома можна вѣ зъжити.

Долъ земный уряджує ся въ слѣдуючій способъ: Выкопує ся его въ глинястой земли, але въ сухомъ мѣсти, щобы до него не досталя ся вода. Такий долъ видно въ перекрою на **фигурѣ 23-ой**. Єсть вонъ въ сподѣ звуженый и глубокий на $2\frac{1}{2}$ локоть (пѣвтора метра); *d* — єсть то плетѣнка вербова — така, якои уживають жида до накрываня кучокъ. Въ томъ долѣ запалює ся огнище *e*, коли маємо сушити овочѣ, а дымъ вѣдпроваджує ся коминомъ, поставленнымъ въ кѣнци долу, котрый єсть на 6—7 лѣктѣвъ (3 до $4\frac{1}{2}$ метрѣвъ) довгий, а широкой на 3 лѣктѣ (по-надъ пѣвтора метра). Комины можна выплести зъ лозины и вылѣпити его въ серединѣ глиною; *f* єсть то рама зъ дощокъ нѣбы засѣкъ. Поздовжь рамы притверджує ся жердки (котры видно на рисунку уложені на поперекъ). На тыхъ жердкахъ кладе ся плетѣнки або сита зъ розстелеными на нихъ овочами. Позаякъ засѣкъ *f* єсть высокой на 3—4 стопы, тожь можна въ нѣмъ умѣстити три версты плетянокъ одна надъ другою въ вѣддаленю по одной стопѣ. Зъ верха прикрыває ся засѣкъ дошками *a* нѣбы вѣкомъ, котре можна пѣдносити, и цѣлый долъ накрыває ся дахомъ *g*, опертымъ на двохъ стѣнахъ.

Тепло зъ огнища уносити ся и достає ся помѣжь плетянки, повній овочѣвъ, котры сушити, а опѣсля уходитъ пѣдъ дахъ и выходитъ на двѣрѣ отворами зъ боковъ даху.

Якъ довго треба сушити кождый овочъ, того можна научити ся лише зъ практики — въ загалѣ однакъ кусники яблочь сунать ся скорше, якъ грушки, а тымъ больше якъ сливки. Коли сливки добре знякнуть, тогда потискаючи двома пальцами, можна выдусити кѣстку, що особливо есть потрібне тогда, коли лагодить ся ихъ на продажъ, бо для домашнього ужитку можна ихъ сушити и зъ кѣстками.

Добрый и здоровый овочъ лѣпше есть переховати сырыми або усушити ихъ, але крѣмъ нихъ выдае кождый городъ досыть овочѣвъ гѣршихъ, хробачливыхъ, кривыхъ и попятленихъ. Такой можна спожиткувати инакше, а именно можна зъ нихъ зробити повила. Найлѣпшій повила выробляе ся зъ сливокъ, але можна ихъ такожь робити зъ яблочь. Домѣшане до повилъ яблочныхъ ще повилъ зъ грушокъ або черешень додае имъ солоду, але самі грушкові або черешневі повила суть смаку млавого.

Дуже добрый повила робить ся зъ грушокъ и яблочь повѣ на повѣ переиѣшаныхъ, котрый передъ тымъ пошаткуе ся якъ капусту, або товче ся въ деревяннѣй ступѣ на мѣзку. Масу ту всыпае ся до кѣтла желѣзного, добре выбѣленого, и варить ся въ на вольнѣмъ огни, мѣшаючи тягомъ варехою. Не на ту конечности доливати воды, бо овочѣ выдадутъ зъ себе много соку, однакъ звычайно доливае ся троха воды.

Коли кусники розварять ся на мяжку масу, тогда высыпаемо въ въ корыто, котрого дно есть выкровне и закрыте сѣткою зъ бѣлого дроту. Черезъ ту сѣтку перетремо ту масу валомъ деревяннымъ, остудимо въ и зѣставимо на кѣльканыцять годинъ въ холоднѣй пивниці. Потѣмъ вкинемо зновъ до кѣтла, котрый треба въ серединѣ высмаровати масломъ, щобы не присыхала

маса, и будемо варити зновъ на вольномъ огни, мѣшаючи такъ довго, ажъ доки такъ не згусне, що выймаючи вареху зъ кѣтла тягнуть ся за нею повила. Теперъ наповнимо тыми повилами горшки ажъ до самого верху и уставимо ихъ въ печи до хлѣба, щобы на нихъ утворивъ ся сухой, припеченый кожухъ. Мѣсто того можна ще зъ верха посыпати густо цукромъ або боровымъ квасомъ, т. е. порошкомъ, котрого можна достати въ аптецѣ. Беручи до вѣдѣня, треба верхню верству зъ кислотою боровою водкинути. Можна такожъ заразъ, наложивши горячихъ повилъ подъ самъ верхъ, прикрыти ихъ крышкой и шпары позалѣплювати тѣстомъ зъ житной муки, а потѣмъ вставити въ пѣчь и потримати тамъ, доки тѣсто не упече ся. Потѣмъ можна вже смѣло переховувати въ пивници и такъ они не легко попсиють ся. Зѣ сливокъ робимо повила такъ само, — декотрѣ однакъ, перепустивши масу черезъ сито, додають до неѣ цукру довольну скѣлькѣсть. Если варить ся повила зъ добре дозрѣлыхъ сливокъ, то они будутъ смачнѣй и безъ цукру.

Маючи много повилъ, можна зъ нихъ спечи хлѣбъ овочевый, котрый дуже добре придае ся на днѣ пѣснѣй до гербаты або до звычайного хлѣба яко додатокъ. Хотячи зробити такѣй хлѣбъ овочевый, треба повила выложити на тарелѣ або плиткѣй миски и сушити ихъ въ печи, перевертаючи що години сподомъ на верхъ. Якъ довго має тревати сушене, того научить практика. Найсмачнѣйшѣй хлѣбъ робить ся зъ повилъ мѣшаныхъ, а переховуе ся въ сухомъ мѣсци, обвиненый въ папѣрѣ. Коли розварить ся той хлѣбъ зъ водою, то зробить ся дуже смачна зупа овочева, до котрой додае ся звычайного хлѣба, покраяного въ кѣсточки и сушеного, або ѣсть ся зъ бараболями або клюсками.

По многихъ краяхъ мѣсто горѣвки, котра дуже шкодитъ здоровю, пють селяне смачный и здоровый напитокъ власной работы. Позаякъ той напитокъ выробляе ся головно зъ яблокъ, называе ся вонъ яблочникомъ.

Щобы зробити добрый и тревалый яблочникъ, до того треба мати много прирядовъ, котры навѣтъ досыть дорого коштують. Если однакъ ходитъ лише, щобы напитокъ бувъ досыть смачный а выдержавъ хочь пѣвъ року, то можна его зробити въ кождой селяньской хатѣ безъ жадныхъ майже коштовъ, а способъ той заразъ опишу.

На яблочникъ суть найвѣдповѣднѣйшій яблока зимові, а що найкрасшій и найздоровшій яблока варто переховати сырыми або продати, то на яблочникъ можна ужити троха горшихъ. По зборѣ яблокъ, що дѣе ся звычайно передъ половиною жовтня, переберѣмъ ихъ. Найлучшій вѣдѣлѣмъ до продажи, зъ горшихъ усунемо гниучі, а ившій уложимо на дошкахъ въ шопѣ або подъ стрихомъ, щобы лежачи — посолодшали.

При кѣнци жовтня приступаемо до работы. Напередъ обмываемо яблока зъ брудомъ подъ студнею, потѣмъ выкроимо зъ нихъ надпуті и хробачливій мѣсця, а потѣмъ потовчемо ихъ въ ступѣ або — що навѣтъ лучше и легше — товко пошаткуемо на шатковниці вѣдъ капусты. Теперь возьмемо велику бочку зъ вина, котру можна купити въ мѣстѣ за таві грошѣ, выбемо одно дно, а близько другого зробимо отворъ и заткаемо его деревянымъ чопомъ або деревянымъ кочукомъ, якого уживають при спусканю пива. Такъ приготовлену бочку треба выпарити горячою водою найменше 3 разы, а ще лѣпше насыпати на кусникъ бляхи розжареныхъ углѣвъ, на углѣ мѣлкои сѣрки и поставити на днѣ бочки, по-

тѣмъ заразъ накрыти бочку мокрымъ рядомъ. Дымъ, котрый утворить ся зъ спаленои сѣрки, выгрызае пѣснь, яка осѣла на стѣнахъ бочки. По кѣльканайцяти годинахъ треба зняти рядомъ, бляху зъ углями усунути, а бочку горячою водою полокати такъ довго, доки не стратить неприятной вони.

Въ такъ приготовану бочку всыпаемо помятыхъ або пошаткованыхъ яблѣкъ, кѣлько лише змѣститъ ся, жѣнаемо часто черезъ добу деревляною кописткою, потѣмъ накрываемо ту масу деревлянымъ кружкомъ и притискаемо вѣко тяжкимъ камѣнемъ, такъ зовсѣмъ якъ огѣрки або капусту, а бочку накрываемо чистымъ полотномъ. Заки вложимо масу цѣлу до бочки, треба ту бочку поставити на балькахъ або цеглахъ на локоть високо по-надъ землею, щобы можна було сокъ зъ неи спустити до начина.

Заразъ на другій день, а особливо на третій день видѣляе ся зъ яблѣкъ много соку, котрый зачинае шумѣти и бурити ся вѣдъ видѣляючого ся зъ него газу. Дрѣжджѣ, котрї впадутъ зъ воздуха до пльну, справляють, що цукоръ въ тѣмъ соку замѣняе ся на спиритусъ, котрый позѣстане въ пльнѣ, и на газъ (угляна кислота), котрый зъ шумомъ уходитъ въ воздухъ.

По тыждни пльнѣ очистити ся, отже спускаемо его долѣшнымъ чопомъ въ глинянїи збанки, накрытїи ситкомъ, щобы кавалки мѣзки не дѣставали ся до збанка, и вливаемо до иншой, меншой бочки, очищенои такъ якъ попередна, але цѣлои. Ту бочку треба наповнити цѣлковито, а по тыждни скляровати танїною (якъ о тѣмъ понизше буде бесѣда), наляти на верхъ зъ квартиру олю до вѣжени, щобы було его видно ажъ черезъ отвѣръ, потѣмъ обвинувши чѣпъ чистою шматою треба бочку забити и умѣстити въ холоднѣи пивници. По

кількохъ тыждняхъ, если пивница есть добре холодна, можна буде вже напитокъ точити (лѣваромъ) и уживати до кожного обѣду мѣсто воды. Коли сокъ зъ бочки — де стояли потовченїя яблока, зцѣдили-сьмо, можна додати до давной мѣзки ще разъ новой мѣзки зѣ свѣжихъ яблокъ, а коли и зъ тыхъ сокъ выцѣдимо, треба ще выдусити останки соку въ ворку такѣмъ, якъ уживае ся его до вѣдтисканя сыра. Сокъ той заливае ся до окремой барылки, а выдушене мясо зъ яблокъ даемо зѣбсти товарови.

Если до яблокъ въ часѣ ихъ сѣканя додасть ся троха терпкихъ грушокъ, ягѣдъ орабины або райскихъ яблокъ, то яблочникъ буде терпкавий, але довше постойть. Если яблока суть дуже кваснїи, то можна до боднѣ на кождыхъ 100 фунтовъ яблокъ додати по 5—10 фунтовъ цукру, а яблочникъ буде лѣпшїй. Бочка безъ дна (кадъ ферментаційна), до котрой всыпае ся потовченїя або шаткованїя яблока, повинна стояти въ не дуже холоднѣмъ мѣсци, пр. въ сѣняхъ. Звычайно однакъ въ жовтвю, коли робить ся яблочникъ, можна ще ту бочку тримати въ шопѣ або пивници.

Селяне въ Швайцарїи виробляють яблочникъ въ троха инакшїй способъ. Трутъ яблока на великихъ теркахъ такъ званыхъ гальванізованныхъ т. е. такихъ, котрыхъ бляха желѣзна есть покрыта тонкою верствою цинку, бо цина въ кислотѣ яблочной не розпускае ся.

Розтерту мѣзку вкидае ся до бочки и заливае ся такою самою скѣлькостею воды, почѣмъ бочку такъ само якъ зъ капустою, коли она мае уквасити ся — ставити ся въ кухни або комнатѣ. Черезъ два днѣ треба тѣ яблока часто мѣшати въ бочцѣ деревляною копысткою, потѣмъ притиснути дошками и камѣнями. Сокъ, котрый подходить въ бочцѣ, треба зѣбляти до

ишою чистою бочки, мѣзку вытиснути черезъ рѣдке полотно и такожь сокъ зъ неи вляти до той бочки. Доки кипить и шумить въ боцѣ, т. е. бѣльше-менше черезъ тыждень, тримаемо плынь зъ бочкою въ кѣмнатѣ, а потѣмъ переливаемо его до третей бочки зовсѣмъ чистою за помочию лѣвара, т. е. рурки зѣгненой, уживаной до спусканя вина або горѣвки зъ великихъ боцокъ. А що такій яблочникъ есть мутный, то щобы его очистити, треба купити въ аптицѣ таніны 3—4 луты, розпустити въ квартѣ яблочнику и огрѣти легко на огни, вляти до бочки и замѣшати. Така скѣлькѣсть выстарчить до выклярованя 25 гарцѣвъ яблочнику. Мѣсто таніны можна купити 3—4 луты катеху такожь въ аптицѣ и поступити такъ само.

Влявши, треба змѣшати и зѣоставити въ спокою, а осуга (мутнй части) по кѣлькохъ дняхъ спаде на дно.

Бочку наповняе ся тымъ яблочникомъ не зовсѣмъ повно, лише такъ, щобы було ще мѣсце доляти розчину таніны и на вытворнй газы. Отвѣръ затыкае ся чопомъ не зовсѣмъ щѣльно. Таку бочку треба умѣстити въ холодай пиввици и до питя стягати тѣлько лише, кѣлько наразъ потреба. Можна такожь стягнути въ бутельки, але сильно треба ихъ закорковати и корокъ шнуркомъ обвязати, бо газъ може его высадити. Бутельки повиннй стояти.

Если бы яблока, ужитй до выробу того вина, були дуже кваснй, то на 25 гарцѣвъ мѣзки треба додати фунтъ мучки цукровою, коли вложить ся мѣзку до кади, и добре змѣшати.

Такъ приготованый яблочникъ може служити черезъ зиму и слѣдующе лѣто, але въ горячй днѣ, если пиввица не холодна, псуе ся легко.

Оцетъ на домову потребу, не гѳршіѳ водъ продаваного, можна легко зробити зъ овочѳвъ, сли великій горнець умѳстимо въ кухни близько печи, вкинемо до него троха потовченихъ овочѳвъ, пр. водпадкѳвъ, и заллемо ихъ горячою водою, щѳбы ихъ прикрыти. По тыждни додамо зновъ покраяныхъ овочѳвъ и зновъ заллемо водою и такъ доти, доки не наповнить ся горнець. Горнець мусить бути обвязаный полотномъ, щѳбы до него не впадали нечистости. По двохъ мѳсяцахъ цѳвла течъ, щѳ во нѳмъ була, замѳнить ся въ оцетъ, котрый треба перецѳдити черезъ полотно; вѳнъ естъ жовтый, а сильный и добрый. До горшка можна зновъ додати троха овочѳвъ и залляти горячою водою, а вже по мѳсяцю дѳстане ся зновъ добрый оцетъ.

Суть такожъ и иншіѳ способы перероблюваня и зъужиткованя овочѳвъ, але до нихъ суть потрѳбніѳ досыть дорогѳ приряды, тому о нихъ не споминаемо.

ВОДДѳЛЪ Х.

Вѳдмѳны овочѳвъ, котрѳ варто тримати въ садѳ при хатѳ.

Кождый зъ васъ потрафить вѳдрѳжнити грушку водъ яблока, бо то суть овочѳ водъ себе вѳдмѳннѳ. Але и яблока не всѳ суть однаковѳ; одинъ великій, другѳ малѳ, одинъ солодкѳ, иншіѳ кваснѳ; одинъ дозрѳвають въ лѳтъ, иншіѳ въ осени, а ще иншіѳ въ зимѳ. Суть то всьо рѳжнѳ вѳдмѳны яблокъ, такъ якъ бувають вѳдмѳны грушокъ, сливокъ або вишень.

Тыхъ рожныхъ водмѣнъ овочѣвъ знаютъ нинѣ ко́лька тысячѣвъ; помежи ними суть одні добрі до ѣжена сырыми; инші набирають смаку доперва, коли суть варені, печені або сушені; зъ иншихъ виробляють ся напитки, подбві троха до вина або до слабой горѣвки. Перші зъ тыхъ овочѣвъ называють ся столовыми, другі господарскими, а треті овочами на напитокъ.

Середъ такъ численнихъ сортъ дуже много есть такихъ, котрі для васъ не суть придатні, бо вымагають особлившой опѣки и города, ослоненого мурами, або не зносячі сильныхъ морозѣвъ, або такі, котрыхъ овочѣ легко стрясае вѣтеръ, або суть такі мягкі и деликатні, шо не дадутъ ся анѣ перевезти анѣ переходити безъ доброй овочарнѣ. Тому кнччу тоту книжочку вычисленемъ водмѣнъ, котрі суть найвѣдповѣднѣйші до саду при хатѣ.

1. Яблока.

1. Антонѣвка. Яблока добрі до ѣвня сырыми, але передовсѣмъ здалі они суть на розличній выробы, компоты, повила, сушь и т. д. Антонѣвки завсѣгды легко можна продати. Суть то яблока великі, зелені, потѣмъ жовті, зовсѣмъ нѣчо або дуже мало румяні; тримають ся черезъ осѣнь и часть зимы. Дерево велике, росте скоро, морозу не боить ся, родить обильно, а овочѣ на деревѣ тримають ся добре.

2. Харламовка. Красній, округлі або пласкаті, жовті яблока зъ червоными смугами, досыть великі, дозрѣвають въ вересню. Яблоко есть квасне, тожь не уживають его сырымъ, але на компоты и инші выробы.

Дерево здорове, велике, кулисте, родить майже шо року, а галузе его троха звисае; овочь легкò вòдъ вѣтру обпадае.

3. Горохòвка велика (Grosser Bohnapfel). Яблоко тверде, виду барылковатого, до ѣдження сырымъ придатне доперва на веснѣ и тогды смачне; до кухнѣ на выробы придатне черезъ цѣлу зиму. Дерево велике, здорове, родить обильно. Горохòвки можна переховати навѣть въ ямахъ такъ якъ бараболѣ, але треба лише обложити ихъ добре соломю, щобы набрали запаху землѣ.

4. Кантòвка гданьска. Добре до ѣдження сырымъ и на выробы вòдъ осени до сѣчня або лютого, если переховуване въ доброй пивници; але въ кождомъ разѣ легко его переховати до Рòзда. Найчастѣйше есть оно цѣле червоне, гранчасте. Дерево есть велике, плòдне, родить майже щорòчно — землѣ пѣсковатой не зноситъ.

5. Коштеля. Жовте, гладке, майже округле яблоко, солодке, добре до ѣдження и на галярету, тревае черезъ цѣлу зиму ажъ до червня и довине. Дерево есть величезне, здорове, плòдне; овочѣ тримають ся на деревѣ добре, а на торзѣ суть пошукованѣ.

6. Кузинокъ або бурачокъ (Purpurrother Cousinot), невеличке, темно-червоне, тверде яблочко, тримае ся черезъ цѣлу зиму, добре до ѣдження сырымъ вже на Рòздово. Можна переховувати якъ горохòвку т. е. въ долахъ якъ бараболѣ, обложивши ихъ добре соломю, щобы пе набрали земистой вони. Дерево велике, плòдне и здорове.

7. Оливка бѣла. Лѣтне, жовто-зелене яблоко, деколи легко румяне, дозрѣвае въ серпню, при чомъ стае ся часто прозрачнымъ, якъ бы було наливне оли-

вою. Добре до ѓдження сырымъ и до сушеня. Дерево здорове, досыть велике и дуже плѣдне.

8. Оливка червона або астраханскій червоный. Дуже красне яблоко, амарантово-фіолетове, дуже смачне и на выробы придатне, дозрѣває въ вересню; зъ виду подобне до сливки. Въ мокрыхъ ґрунтахъ и мокрыхъ лѣтахъ дѣстае плямы. Дерево велике, здорове и плѣдне. Овочъ легко опадають.

9. Раевске, осѣяне, велике яблоко, зелене зъ червоно-брунатнымъ румявцемъ, смачне. Дерево здорове, о галузяхъ звисаючихъ, плѣдне. Не любить мѣсьць вохкихъ, бо тамъ дѣстають яблока плямы.

10. Пепіна Рібстона. Яблоко озиме, смачне ажъ на Рѣздво, але тримає ся цѣлу зиму. Овочъ великій, але не зовсѣмъ формный, брудно червоною краски, густый и смачный. Дерево велике, здорове, плѣдне, корона его плоска, галузки звисаючы.

11. Ренета Бавмана, оденъ зъ найлучшихъ и найкрѣпшихъ родѣвъ яблокъ, тримає ся до весны а дозрѣває (т. е., що можна его ѣсти) коло Рѣдва. Яблоко має видъ пласкатый въ канты, смачне сыре, зварене, упечене и т. д. Дерево поки молоде, вразливе на морозъ, розложисте, велике, плѣдне.

12. Ренета Гарберта. Велике озиме яблоко, зъ барвы подобне до ренеты Рібстона, смачне и тревале. Дерево такъ велике, якъ Коштеля (ч. 5.), плѣдне и выдержує добре морозы.

13. Ренета касельска. Яблоко то стає ся придатнымъ до ѓдження доперва вѣдь лютого, а потѣмъ набирає що-разъ лѣпшого смаку. Тримає ся до новыхъ яблокъ, буває жовте або румяне, формы правильной, величины середной, часомъ сѣрою ржою покрыте. Зби-

рає ся около половини жовтня. Дерево здорове, велике, красне и надзвычайно плѣдне.

14. Ренета лянсбергска, велике, зимове яблоко ясно жовтаве, часами легонько румяне, добре до ѳдження и на выробы кухоннѣ. Дерево велике, здорове и дуже плѣдне.

15. Ренета шампаньска. Яблоко не велике, пласкате, зелено-жовте зъ румянцемъ, подѣбне троха до борштѣвки и такъ часомъ называне, добре до ѳдження вѣдь половини зими, дуже сочисте и тревале. Вырабляе ся зъ нихъ знаменитый яблочникъ. Дерево не надто велике, кулисте и плѣдне.

16. Рожанка вѣртинѣйска. Яблоко лѣтне, бѣляво-зелене зъ румянцемъ, радо куповане яко паперѣвка. Дерево росте дуже сильно, естъ здорове и плѣдне.

17. Штетина червона, озиме яблоко придатне до ужитку господарского, червоно-зелене, тверде. Переховує ся якъ горохѣвка. Дерево плѣдне.

18. Титѣвка або „тульске“ яблоко. Велике, жовте зъ червоными смугами, лѣтне (вересень, жовтень), смачне до ѳдження. Дерево здорове, плѣдне зъ рѣдкими галузями. Овочъ легко за подумомъ вѣтру спадають.

19. Желѣзнякъ (Rother Eiseraffel), досыть велике озиме яблоко, червоне, дуже тверде, господарске або кухонне. Переховує ся якъ горохѣвка. Дерево велике, здорове и плѣдне.

2. Грушки.

1. Бера Аманліса (маслѣвка). Вѣ вересню и жовтню дозрѣває; естъ то грушка дуже добра, зелено-жовта, вѣ устахъ майже цѣлкомъ розплыває ся. Дерево

росте сильно, галузя звисають молодыми; есть дуже плѣдне. Часть овочѣвъ конче треба обрвати, скоро обильно зародить.

2. Бера Літля або „беза“, пуката, зелена, мушкатового запаху, мягка, добра, тревае до кѣнця падолиста. Дерево середной величины, здорове, дуже плѣдне; въ мокрой земли або въ вохкй лѣта овочѣ достають плямы.

3. Бергамота червона, осѣнна. Есть то мала грушочка брудно зелена и темно румяна, добра до ѣдження яко сыра и на выробы. Тревае лише черезъ жовтень. Дерево дуже здорове и надзвычайно плѣдне.

4. Бергамота Ганцля. Красша вѣдъ попередной, до ѣдження найлѣпша сыра, доходить въ той самой порѣ; дерево значно менше и не такъ плѣдне якъ тамто.

5. Добра сѣра, невелика, але дуже смачна, сѣра грушочка, дозрѣваюча при кѣнці вересня. Дерево здорове, величезне и плѣдне.

6. Дюшеса вчасна. Дуже то добра грушка, зъ вересня, велика, жовта, мягка, легко румяна. Дерево середной величины, здорове и дуже плѣдне.

7. Есперинка, красна и добра грушка зъ жовтня, жовта, подовговата, румяна. Дерево здорове и плѣдне.

8. Господарска (Sparbirne). Добра грушка лѣтна, жовта. Доходить въ серпню або на початку вересня. Дерево здорове, велике, плѣдне.

9. Єдвабниця. Овочь досыть великій, зелений, дозрѣвае зъ початку серпня. Не треба садити за много, бо трудно продати. Дерево велике, здорове. Зъ неї добра сушеня. Въ вогкихъ мѣсяхъ або въ мокрой лѣта достае плямы.

10. Калєбаса плоцка (Grumkower Winterbirne), велика грушка, ясно зелена, гузовата, винного смаку, дозрѣває въ листопадѣ; въ доброй пивници тримає ся до Рѣзда. Має ту саму ваду, що едвабница, бо удає ся лише на доброй, глинястой земли. Дерево досыть велике, здорове, плѣдне.

11. Кольмарка Неліса або грушка скѣряна. Невелика, але дуже смачна зимова грушка, пуката, покрита сѣрою ржою. Дерево невелике, здорове и плѣдне.

12. Пасѣвка лѣтна або „дѣва“. Доходить въ серпню або въ вересню. Єсть красна, жовта зъ румянцемъ, подовговата, смаку троха терпкого. Дерево здорове, велике и дуже плѣдне.

13. Помаранчѣвка. Грушка зъ серпня, пуката, добра; поки не зовсѣмъ дозрѣє, придатна до сушеня. Дерево здорове, велике, плѣдне. Въ нашѣмъ краю єсть ємного, тому трудно єсть продати, коли дуже зродить.

14. Парохѣвка (Pastorenbirne). Велика, жовта грушка, деколи румяна, дозрѣваюча въ листопадѣ. Дерево здорове и дуже плѣдне.

15. Слинка лѣтна (Sommer-Mundnetzbirne). Подовгаста, ясно зелена зъ темными крапками, дуже смачна. Доходить въ вересню. Дерево єсть середньої величини, здорове и дуже плѣдне. Якъ за много уродить, то грушки бувають дробней, тому часть ихъ треба стрясти зъ дерева при кѣнци червня.

16. Топка пуката, велика, красна, жовта грушка, покрита металічною ржою. Доходить въ жовтню. На молодыхъ деревахъ буває дуже велика, а въ сухой земли не удає ся. Дерево здорове, плѣдне. Въ мокрой земли въ мокрой роки дѣстають овочѣ червоний плямы.

17. Урбаністка (Herbstbutterbirne) велика, жовта грушка и pokryта ржою; доходить въ жовтню, дуже добра. Родить досыть пізно, але потімъ выдає овочѣ обильно. Дерево здорове и сильне.

18. Винівка французска (Grüne Magdalene) мала, зелена, дуже добра грушечка; доходить въ липню. Дерево досыть здорове, плідне, середньої величини.

3. Сливки.

1. Анна Шпетъ (Anna Späth). Чорна, округла, дуже добра, дозрѣває при кінци вересня або навѣть на початку жовтня.

2. Цѣсарска червона (Rothe Kaiserpflaume). Велика, червоно-фіолетова зъ великою кѣсткою. Дозрѣває вѣдь половини до кінца серпня.

3. Яйцева жовта. Велика, смачна, але особливо придатна на выробы кухонній и цукорничій, дозрѣває въ вересни. Вѣдь кѣстки мясо не вѣдстає.

4. Мірабелька, жовта мала сливочка серпнева, золотаво-жовта зъ червоними крапками, дозрѣває въ серпни, знаменита на цукорничій выробы. Деревце мале, розмножує ся зъ кѣстокъ. Садити можна що 5 лѣктѣвъ.

5. Ренкльода Альтана, дуже красна и дуже добра сливка, округла, дозрѣває при кінци серпня и на початку вересня. Належить до найкрасшихъ.

6. Ренкльода Улена, бѣло-зелена, округла, добра и велика сливка. Доходить въ першій половинѣ серпня.

7. Ренкльода зелена або золота, одна зъ найлѣпшихъ сливокъ, дуже пошукована на торзѣ. Доходить въ початкахъ вересня. Въ добрій землі и выставлена на сонце буває деколи жовтаво-зелена зъ червоними крапками. Дерево дуже плідне.

8 Угорска вчасна Лігля, фіолетово-червона, доходить въ першихъ дняхъ вересня. Овочъ знаменитий.

9. Угорска волоска (Fellenberg) подібна до звичайної, але бѣльша вѣдъ неї и о тыждень або два вчаснѣше доходить. Овочъ єсть дуже смачний. Садить ся або надъ рѣвками або въ чорній землі.

10. Угорска звичайна (домова) знана всѣмъ, дозрѣває при кінци вересня и триває черезъ жовтень до листопада. Розмножує ся зъ кѣстокъ або вѣдростѣвъ корѣневыхъ.

4. Вишнѣ.

Помѣжъ вишнями вѣдрѣжняють огородники солодкі, зъ виду до серця подібні, и тї называють черешнями. Тыхъ єсть много вѣдмѣнъ, а межи ними до найлучшихъ належать мѣжъ чорними: чер. вчасна або маєва (Maihherzkirsche); чер. Фрома (From's Herzkirsche); Бітнера пірамідальна и тверда пѣзна (grosse schwarze Knorpelkirsche) котра послѣдна має мясо такъ тверде, що за-для того называють вѣв хрясткою и дає ся перевозити безъ ушкодження далеко.

Зъ рожевихъ черешень заслугують на особлившу увагу: рожева вчасна и рожева велика або м'ягка. Добра єсть ще рожева пѣзна (Liecke's

bunte Knorpel) и великаньска (grosse Princessinkirsche).

Помѣжь черешнями бѣлыми найкрасшою естъ чер. серпнева Деніса (Dönissens gelbe Knorpelkirsche) и чер. бурштиновка.

Суть ще роды подобающі на вишнѣ, але заразомъ пригадуючій и черешнѣ. Зѣ такихъ пѣвъ-вишень и пѣвъ черешень варто въ садѣ тримати:

Лутѣвку пѣзну; овочь великій, червоний на короткомъ черенку, дуже сочистый, знаменитый, дозрѣвае при конці липня и въ серпни.

Помѣжь вишнями слѣдуючій роды заслугують на увагу:

Испаньска (Spanische Frühweichsel), чорна, квасна вишня уживана на соки и конфітуры.

Остгаймска подѣбна до попередчои, лише вчаснѣйше приходитъ. Дуже добра на соки и до смаженя.

Склянка, вишня ясно-червона зѣ сокомъ безбарвнымъ, квасковата, але смачна.

ЗМЪСТЪ КНИЖОЧКИ.

	Сторона
До читателя	3
Вѣддѣль I. Въ якій способъ дѣстае ся зерновки .	9
Вѣддѣль II. Щеплене и очковане	15
Вѣддѣль III. Удержуване и провадження деревецъ въ шкѣлцѣ	23
Вѣддѣль IV. Вызначене мѣсць пѣдъ дерева. — Копане и заправлюване долѣвъ	26
Вѣддѣль V. Заправлюване долѣвъ. — Саджене .	33
Вѣддѣль VI. Лѣтнѣй и осѣннѣй роботы въ садѣ. — Лѣчене найважнѣйшихъ слабостей	50
Вѣддѣль VII. Досажуване садѣвъ. — Управа зе- млѣ мѣжь деревами	55
Вѣддѣль VIII. Збѣръ и переховуване оводѣвъ .	58
Вѣддѣль IX. О зъужиткованю оводѣвъ	62
Вѣддѣль X. Вѣдмѣны оводѣвъ, котрѣ варто три- мати въ садѣ при хатѣ	72
1. Яблока	73
2. Грушки	76
3. Сливки	79
4. Вишнѣ	80

О Г Л Я Д Ъ

розвою Читалень „Просвѣты“ до 1. н. ст. лютого 1895 р.

Въ роцѣ 1891 заложено 4, въ роцѣ 1892 заложено 44, въ роцѣ 1893 заложено 37, въ роцѣ 1894 заложено 52, а въ мѣсяци сѣчни 1895 р. заложено 25 Читалень „Просвѣты“, разомъ прото заложено: 163 Читалень „Просвѣты“ въ 42 повѣтахъ политичныхъ Галичины. Тѣ Читальнѣ „Просвѣты“ мають разомъ: 6.294 членѡвъ-читальникѡвъ, вписаныхъ до своихъ Читалень „Просвѣты“. Найбѡльше Читалень „Просвѣты“ має повѣтъ Борщѣвскій, бо є ихъ тамъ 15.

Найлѣпше розвивають ся Читальнѣ „Просвѣты“: въ *Микулинцяхъ* повѣту Тернопѣльского, пѡдъ проводомъ народного учителя Антона Рыбачека; въ *Угрини* повѣту Борщѣвского, пѡдъ проводомъ о. Лукіяна Сѣчиньского, и въ *Хировѣ* повѣту Старомѣского пѡдъ проводомъ о. Юрія Гладилевича. Въ кождѡй зъ тыхъ трохъ Читалень „Просвѣты“ є повѣше сто членѡвъ-читальникѡвъ.

При Читальняхъ „Просвѣты“ истнує й розвиває ся: 14 касъ позичковыхъ и щадничихъ, 13 шпихлѣрѣвъ и 25 крамницъ.

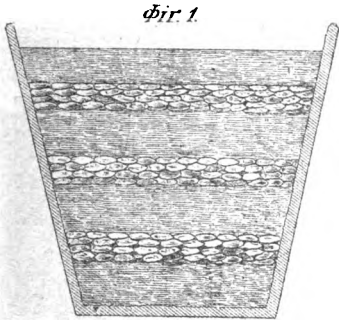
Стараймо ся Панове громадо, щобы въ кождѡй громадѣ була Читальня „Просвѣты“, щобы до неи приеднати всѣхъ чесныхъ громадянъ, та щобы кожда Читальня „Просвѣты“ розвивала ся на пожитокъ руского народу!

Дорогі Братя Краяны!

Сповняючи Ваше щире бажанє, Головний Выдѣль Товариства „Просвѣта“ на пѣдставѣ ухвалы загального збору членѣвъ „Просвѣты“ зъ дня 2 н. ст. лютого 1894 р. приступивъ до закупна дому пп. Леваковскихъ у Львовѣ [Ринокъ ч. 10, ул. Руска ч. 1 и улица Бляхарска ч. 18] на дѣмъ „Просвѣты“ за цѣну кушна продажи въ квотѣ 130.000 зр.

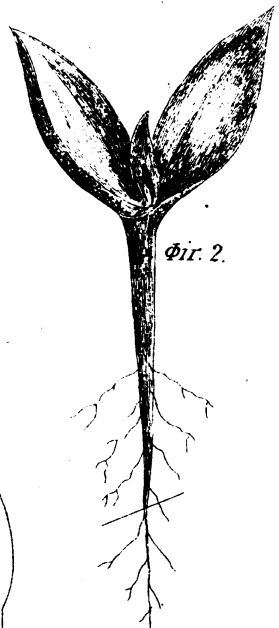
Въ домѣ „Просвѣты“ найдуть примѣщенє нашѣ народно-рускѣ товариства, въ недовгѣмъ часѣ буде уряджена велика сая на зборы, вечерницѣ и представленя театральнѣ, щобы заспокоити наглячу потребу до часу побудованя окремого народно-руского театру въ столиці краю.

Маючи то на увазѣ, Головний Выдѣль Товариства „Просвѣта“ намѣряє тымъ чиномъ такожъ збѣльшити маєтокъ зельзный товариства въ цѣли успѣшного розширення дѣяльности „Просвѣты“, щобы праця и жертвы выйшли на хосєнь рѣдного народу!... Подаючи се важне дѣло до Вашої вѣдомости, Дорогі Братя Краяны, вѣдзываемо ся до Вашого почутя патріотичного та до знаной добре жертволубности рускон: Приспѣшѣть надсыланє жертвъ на дѣмъ „Просвѣты“, щобы Головний Выдѣль Товариства бувъ въ можности сповнити принятѣ на себе зобовязаня! Найдрѣбнѣйшѣ широ поданѣ жертвы сповнятъ разомъ одну велику жертву народу руского! Одушевляймо ся спѣльно у великѣй громадѣ рускѣй тымъ, що по нашимъ силамъ робимо для просвѣты и пѣднесеня добробыту нашого народу, бо тымъ чиномъ положимо крѣпке забороло для безталанной нєньки Руси!

Фиг. 1.

Костки або зерна переховані в п'дску. Верстви зерна в попережкладаній верствами п'дску.

Фиг. 2.

Фиг. 3.

Лторость, котру беремо на зразы

Фиг. 4.

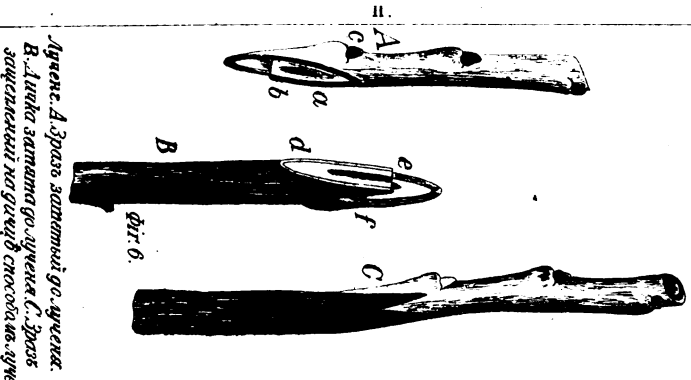
Ножикъ до щеплена и оикованя. На другіймъ конци косточка до подвѣжувана кори.

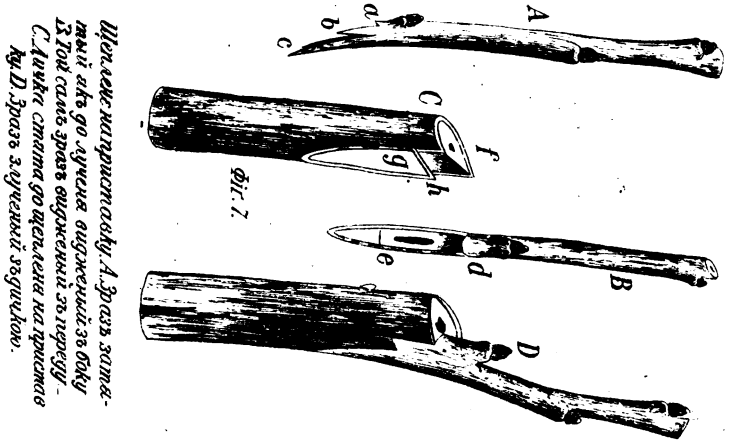
Фиг. 5.

Зразъ до щеплена, на котрѣмъ є 3 очка.

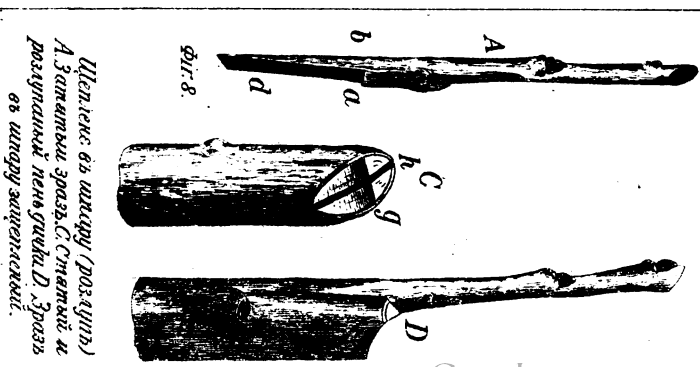
Зерновка зъ прозѣцями (перши ми листками) и зъ корбнцями. Криска попережна показує, де корбнець прищипати.

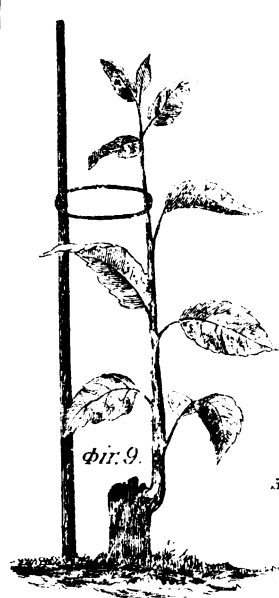
Фигур. 4. Зресь заманной го. ачюнка.
 B. Лунка заманга го. ачюнка. C. Зресь
 заманнавай на гу чюдъ сросова го. ачюнка.

Мягкее илупростотаску. A. Зресь заман-
 ная ача го. ачюнка ачюнкыи зъ бокы
 B. Той самы зресь ачюнкыи зъ бокы.
 C. Ачюнк стана го чети лети на пруста
 на D. Зресь ачюнкыи зъ гу чюк.

Мягкее въ ширину (розгунъ)
 A. Заманна зресь. C. Станаи и
 розгуннавай нень гу чюк D. Зресь
 въ ширину ачюнкыи.

Фиг. 9.

Фиг. 10.

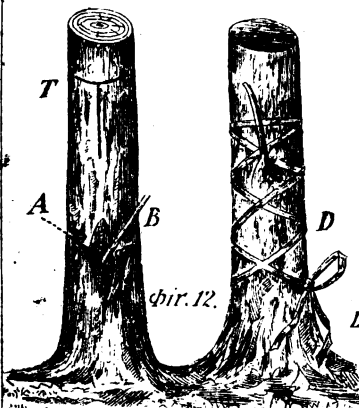
Зразь до очкована зь обтатними листками

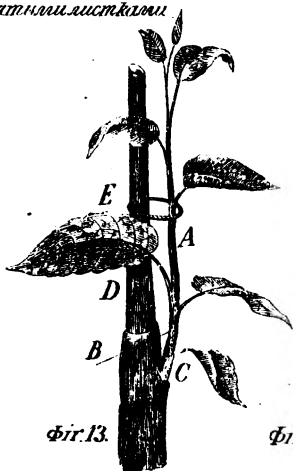
Фиг. 11.

Зняте очко такъ виглядає зь обохъ сторѣнь. а. очко виджене зь верха. б. то само очко виджене зь подь споду.

Фиг. 12.

Фиг. 13.

Фиг. 14.

Лѣторость повстає за очка D. Чѣть обертыи зь коры А. Нова лѣторость зь очки. С. Е. Лѣте ривизка. В. Мѣсце де потраба утати чѣпъ слѣдуючої весни.

Деревце одколѣтне а. Мѣсце де провѣдуєть притицкѣ се.

А. Очка. В. Черенѣкъ листовый вѣ очку
Т. Нарѣзъ потерчний и повздоажный на корѣвничку, въ который по подвоаженью коры закладася очко (якѣ то видно на А. В.)
D. Заочкована дичка зь перелизанымъ очкомъ.

Фиг. 17.

Дерево 4-лѣтне
зъ короною.

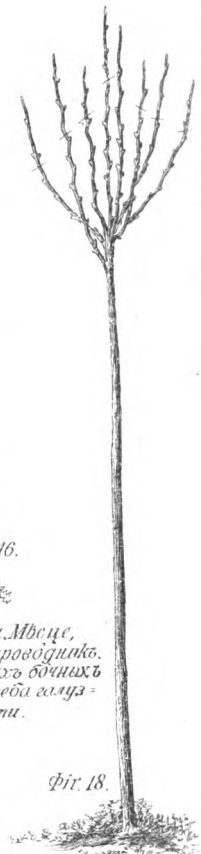
Фиг. 15.

Дерево 2-лѣтне. а. Мѣсе,
де проводникъ притинае
са. б. Прититій коротко
бдчий галузи.

Фиг. 16.

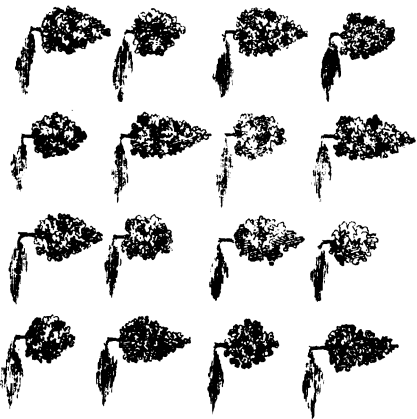
Дерево 3-лѣтне. а. Мѣсе,
де притинае са проводникъ.
Криски на галузкахъ бдчихъ
показуютъ якъ треба галуз-
ки прки притинати.

Фиг. 18.

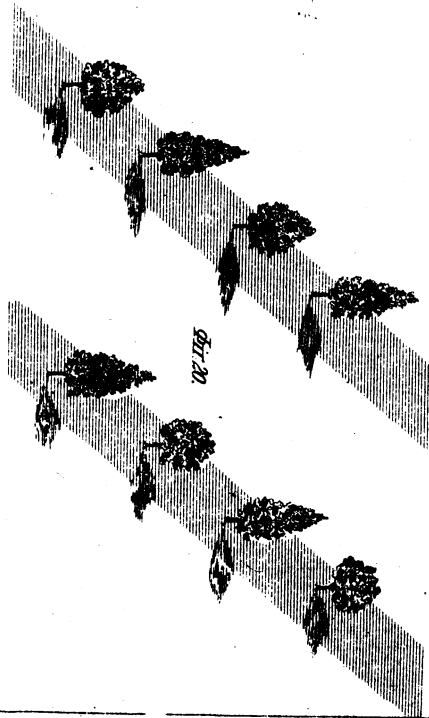
Дерево зъ короною 4
або 5-лѣтне придаване
до са дрвена.

Фиг. 19.

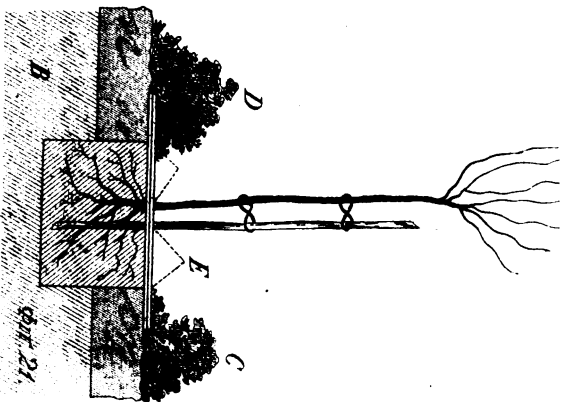

Яко съавторъ г-нъ Гречъ показанъ на
первомъ. Древо съкоя шипастой по
акынъ и зрнъ, г-нъ Гречъ изъяснитъ
то о гнъ и снъ.

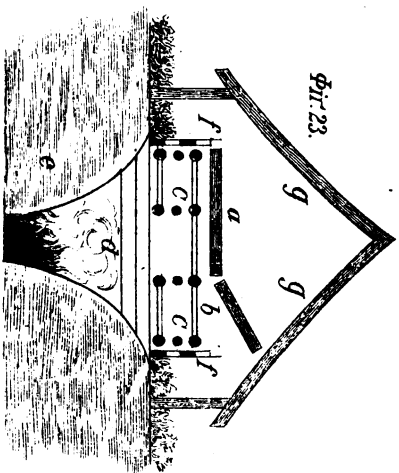
Фиг. 20.

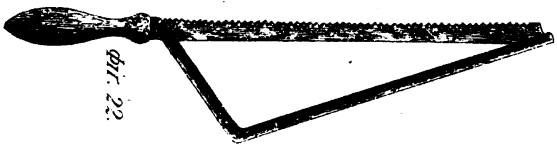
Древо сажанъ на рѣкѣ.

Елка си геревоце сѣцуть. А Земля гора.
 В. Земля хуга (рѣчець). С. Земля екаце.
 на Д. Заруба. Е. Миска зробица зѣ земля
 но засажено геревоце на вогу, цѣбѣ, ма-
 на гѣ зарубати сѣ.

Планъ сущири въ илїностѣишюу. Де Ву-
 конникъ въ земля гѣто на стѣбѣ. Роза-
 лне сѣ озока. II. Рамѣ зѣ вошѣ. В. С. С.
 Шѣки зѣ озоками. а. Верхнї гѣшка за-
 крѣпленїи задкѣ. г. г. Дакѣ сущири.

Пилка го гнѣнѣна
 зрѣбѣише въ хугѣ.

ФИНЛЯНДІЯ И САХАРА.

Написавъ

В. ЧАЙЧЕНЮО.

НАКЛАДОМЪ ТОВАРИСТВА „ПРОСВѢТА“.

ЛЪВЪВЪ.

Зъ друкaрнѣ товариства имени Шевченка,
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

1892.

Финляндія.

I.

Въ Росіи, на півночъ за Петербургомъ, поміжъ сагами (затока, заливъ) Финскою та Ботничкою, єсть край, що зве ся Финляндія. Въ ній живе народъ Фини. Фини звать свій край по своєму — Суомія, а себе Суомалайнъ.

Финляндія завбольшки мало не сѣмъ тысячъ квадратныхъ миль. Живе у ній народу миліонѣвъ зо два. Фини люде не высокі, сухорляві та за те кремезні. Вони дуже бляві, вусѣвъ та борода не мають — выголюють, хиба де-які збоставляють. Одягають ся у свою, финску одєжу и балакають по своєму, по финскому. Вѣры вони христіанскои, тѣльки трохи не такъ у де-що вѣрюють, як мы; ся вѣра зве ся протестантскою.

Фини нѣколи не ходили другі народы воювати и нѣколи чужихъ земель не заберали, а було имъ такъ, що другі народы ихъ разъ-по-разъ шарпали. Спершу повоювали Финѣвъ Шведы и почали надъ ними панувати. Се було рокѣвъ 600 назадъ. Тодѣ багато Шведѣвъ вышло зъ свого краю та и оселилось у Финляндіи — тамъ вони и доси живутъ.

Отже московске царство було зъ боку коло Финляндіѣвъ. Ему тежъ хотѣло ся Финляндію собѣ забрати. Почало воно одбивати єѣ у Шведѣвъ. То ось одвоює Москва шматокъ финскои землѣ, а Шведы зновъ одберуть. Тодѣ Москва знову воює и Шведы знову. Такъ

Финляндія.

I.

Въ Росіи, на півночѣ за Петербургомъ, поміжъ сагами (затока, заливъ) Финскою та Ботничкою, єсть край, що зве ся Финляндія. Въ нѣй живе народъ Фини. Фини звать свій край по своєму — Суомія, а себе Суомалайнъ.

Финляндія завбольшки мало не сѣмъ тысячъ квадратныхъ миль. Живе у нѣй народу миллионѣвъ зо два. Фини люде не высокі, сухорляві та за те кременні. Вони дуже бляві, вусѣвъ та борода не мають — выголюють, хиба де-які зоставляють. Одягають ся у свою, финску одѣжу и балакають по своєму, по финскому. Вѣры вони христіанскои, тѣльки трохи не такъ у до-шо вѣрують, як мы; ся вѣра зве ся протестантскою.

Фини нѣколи не ходили другі народы войны и нѣколи чужихъ земель не заберали, а було имъ такъ, що другі народы ихъ разъ-по-разъ шарпали. Спершу вали каповоювали Финѣвъ Шведы и почали надъ ними правити шматкѣвъ. Се було рокѣвъ 600 назадъ. Тодѣ багато Шведей переезжали зъ свого краю та и оселилось у Финляндію — незнанными лѣтами и тамъ живуть.

було зъ... на двѣ чи на...
Финляндію... иточками. Сѣ ко...
алазять у найдрѣб...
камѣнь, мовъ прили...
все бѣльшь та бѣльшь...
Камѣнь розпадає ся, роз-

усе й тягають ся, а бѣдолашнымъ Финамъ лихо: край ихъ пустошуть, ихъ самыхъ убивають, хать, шматка хлѣба збавляють. Тяжко було жити!

Такъ тягло ся, ажъ поки таки Москва не одбила зовсѣмъ у Шведовъ половину Финляндіѣ, а друга половина Шведамъ зостала ся. Се було року 1743.

Отожь трохи ушухнули свары войсковой, та не на довго. Знову рокѣвъ бѣльшь якъ черезъ пятьдесятъ шчинила ся промѣжь Росією и Швецією война. Отодѣ то, року 1809, Росія забрала собѣ вже усю Финляндію.

Теперь Финляндія частина Росіѣ. Але живе вона нарѣзно одъ всеи Росіѣ. Вона має свои законы, свои грошѣ. Зве ся вона: великимъ князѣвствомъ Финляндскимъ. Російский царь пануе надъ Финляндією и зве ся тамъ великимъ княземъ.

Законы у Финляндіѣ встановляють ся такъ. Выборный люде зъ всього краю — и паны и мужики, — усѣ зѣзѣдять ся до купы. Такой зѣзѣдъ зве ся соймъ. Сей соймъ розглядае, якї законы треба встановити, а якї одмѣнити, чи и зовсѣмъ скасувати. Свою постанову посылаетъ вѣнъ своему великому князеви, цареви російскому. Вѣнъ ихъ стверджае. Тодѣ по сихъ законахъ такъ и роблять. Таке орударство зве ся конституційне орударство.

У Финѣвъ земля вбога — самый камѣнь, скеля. До того ще по всѣй краинѣ розлягли ся величезный болота та озера. На хлѣбъ мало землѣ. Тымъ то Финамъ часто не стае свого хлѣба — мусять купувати. Рокѣвъ вѣсѣмдесятъ назадъ Фины були дуже вбогий нарѣдъ. Часто и густо вони голодували. За два роки (1808 и 1809) вмерло зъ голоду сто пять тысячъ чоловѣка, а всѣхъ людей тодѣ у Финляндіѣ було тѣльки девятсотъ тысячъ. Дуже тяжко й гѣрко було жити Финамъ.

Ото-жь такъ було. А теперь не такъ. Теперь у Финляндіѣ живутъ краще, нѣжь по другихъ земляхъ, дуже краще. Теперь Финны затога не купують хлѣба! А якъ що и доведе ся купити, то естъ за що, бо мають грошѣ. Грошѣ-жь тымъ мають, що торгують зъ усѣмъ свѣтомъ. Финскій корабль плавають зъ крамомъ не то що до всѣхъ европейскихъ мѣстъ крайморскихъ, а й по всѣхъ другихъ частинахъ свѣту ажъ до Америки й до Австраліѣ.

Ото-жь Финны теперь багаті. У Финляндіѣ нема зовсѣмъ старцѣвъ.

Теперь будемъ казати про те, чого-жь се Финны були колись такі страшенно убогі а теперь багаті.

II.

Увесь край финскій цѣлкомъ камяный, гранитовый. Усюды камѣнь. Тольки вода поперерѣзувала его. По всѣй краинѣ розлили ся тысячѣ великихъ и малыхъ озеръ. Зъ озеръ вытѣкае безлѣчь рѣкъ та малыхъ рѣчокъ. Вони то тихо протѣкають промѣжь камяными берегами, то шумують и ревуть по водоспадахъ та камяныхъ порогахъ. Усѣ св озера и рѣчки розорвали камяну краину на тысячѣ малыхъ и великихъ шматковъ. Деякі шматки голі а деякі порослі величезными лѣсами-борами. Поросли тамъ, де естъ хочь трохи землѣ на камѣню. Землѣ не багато — четверть на двѣ чи на три. Корѣне розростае ся тоненькими ниточками. Съ корѣнцѣ переплѣтають ся у землѣ, залазять у найдрбнѣйшія щѣлиночки та ямочки у камѣнь, мовъ прилипають до камѣня. Де далѣ вони все бѣльшь та бѣльшь розривають, руйнують камѣнь. Камѣнь розпадае ся, роз-

сыпає ся — мякше стає жити деревамъ, бѣльшь ѣжи вытягають вони собѣ зъ землѣ.

Усюды горы. Горы не великѣй, не дуже высокѣй. Але ж скрѣзь горы та яры та кручѣ, скрѣзь тверда непорушна скеля. Скеля то кряжами (гребетъ) тягне ся, кряжъ кряжа переплутує; то въ гору гостро чи кругло здѣймає ся. И скрѣзь де не глянешь — усюда камѣнь, вода та лѣсь, камѣнь, вода та лѣсь. Бору зеленѣють, камѣне непорушно яснѣе на сонци, вода блищить и сѣе, плыне або бурхає по водоспадахъ та порогахъ. Поглянешь зъ боку — гарно, чепурно. Дико, а краса єсть, велика дика краса.

Краса єсть, та людамъ тяжко тутъ жити. По городахъ та по селахъ часто и густо хаты просто на голѣй скелѣ стоять. Машиною ѣдешь и бачишь, що на десяти кѣльометр. самый камѣнь. Усюды камѣнь. Тутъ люде на камѣню живутъ, зъ камѣня и хлѣбъ собѣ здобувають. Вони борють ся, воюють ся зъ камѣнемъ. Тяжко зъ нимъ воювати ся.

Де не-де на камѣню єсть трохи землѣ. Тоненькимъ шаромъ лежить вона. Та й не широко вона розлягла ся. Шаръ де далѣ усе топчає та тончає, а далѣ и зовсѣмъ зѣходить нѣ на що — знову зѣстає ся голѣй камѣнь. Але и на сихъ клаптикахъ поганенького поля посѣяно хлѣбъ.

А то ще й такъ. Нема у чоловѣка городу. Єсть тѣльки скелина широка — кѣльки сянѣвѣвъ завдовшки и завширшки, а сянѣвѣвъ пѣвтора або два заввышки. И ото чоловѣкъ хоче мати городъ. Що року по драбинѣ тягає вѣнъ на собѣ на скелю кошиками землю та гнѣй. На тѣй землѣ натяганѣй робить грядочки, садить городину, клопоче, доглядає, що-дня воду на скелю тягає поливати. Багато працѣ кладе вѣнъ на свѣй го-

родъ, бо безъ великой працѣ нѣчого не буде. И на скельѣ выростае городина добра, соковита, смашна.

А ось розлягла ся долина або згѣре. Усе воно вкрыте великими и малыми грудками камяными, уломками зъ великихъ скель. Але пѣдъ сими камѣнюками есть трохи землѣ. Дорога земля у Финляндіѣ хлѣборобови! Не можна и крихточцѣ дурно пропадати. И ото самотужки хлѣборобъ стягае менші камѣнюки до купы, вычищае одъ нихъ долину. Але, всѣхъ не перетягаешъ — есть величезнй камѣнюки, глыбоко вони у землю вбились — и не зрушишь ихъ. Се камѣне зѣстае ся, а помѣжъ симъ камѣнемъ уже лежитъ чиста земля. Зорати еѣ не можна — камѣне не дае. Бере хлѣборобъ лопату и скопуе усе поле и сѣе хлѣбъ помѣжъ камѣнемъ. И за такую тяжку працю дае земля дорѣдъ такій гарный, що и въ насъ такого не чутъ, на нашихъ степахъ.

Та ще не все. Хлѣборобъ Финъ не любитъ дѣла кидати не скѣнчивши. Якъ що вѣнъ почавъ вычищати свое поле одъ камѣнюкъ то вже вычистить — розбе, звезе, стягне и великій камѣнюки. Такъ чоловѣкъ бе ся рѣкъ, два, три, пять, десять рѣкъ а таки досягне своего — вычистить свое поле. Тодѣ вже вѣнъ причепурить его, якъ рѣдну дитину мати. Каждый вершечокъ землѣ розпушить хлѣборобъ такъ, що земля пухка, якъ подушка; вздовшь и впоперекъ попрокопуе канавки, щобъ вода збѣгала, хлѣба не валяла, а черезъ канавки кладочки поробить; помѣжъ кождымъ подѣлкомъ стежка протоптана, прочищена, бо часто доводитъ ся господареви полемъ ходити, хлѣбъ доглядати. И той камѣнь, що зъ поля Финъ постягавъ тежъ не гине марно, зъ него муруе хлѣборобъ тины камяный кругъ своихъ нивъ. Та й хлѣбъ же чи тамъ паша добре зе-

ленѣють, весело, дородѣ великій вѣщують. Хто гляне на сѣ поля роскошнїй — вѣры не йме, що се тутъ колись сама камѣнюка була. Здаеть ся, що се де-небудь у пѣвденныхъ степахъ, а не въ камяно́й, дуже холодно́й країнѣ.

Оттакє то поле у Финляндїѣ. Затого все воно було колись камяне. А невсыпущїй Фїнь постягавъ камѣнюки, выгно́вѣвъ землю и зѣ неродючої сталась вона дивно родючою. Тяжка праця, та послѣдки добрї: не вважаючи на холодъ та камѣнь, выгодували, привчили до свого краю Фїны найкраще жито вазаске и найкращу траву конѣчину. (Вони сѣють тамъ сѣ на годѣвлю товарови, на сѣно.)

Оттакъ воює ся Фїнь зѣ камѣнемъ и оттакъ єго подужує. Тымъ то и живе вѣнъ добре, що вмѣє робить добре — ажъ на далекѣй пѣвночи, зѣ самого краю Финляндїѣ — и тамъ середъ великої зими живуть люде порядно хазяйскими хатами. Вони тамъ рыбалкують, а всежъ городину садять та и ячмѣнь сѣють.

III.

Другїй ворогъ финскому хлѣборобови — се болота. У Финляндїѣ страшенно багато озеръ. А помѣжь тими озерами скрѣзь болота. Болота сї дуже великї, инодѣ на кѣльки десяткѣвъ кїльومتر. вдовшь и вширшки. Зверху вони рѣвнїй, мохомъ порослїй або травами. По веснѣ, у повѣдь, ихъ заливає водою — болота стають ся озерами. Тѣльки за мѣсяць до Петра вони роблять ся знову болотами. Переходити ихъ затого нѣде не можна. Колись болотъ сихъ було дуже багато. Ихъ було такъ багато, що увесь сей край прозвали Финляндїя,

се-бъ то „болотяна краина“, а людей у нему назвали Финны — се-бъ то болотяники, тї люде, що въ болотахъ живутъ. Теперь сихъ болотъ дуже поменшало и що року усе меншає. Рокѡвъ 25 назадъ четверта частина Финляндїѡ лежала подъ болотомъ, а теперь подъ болотами нема и шестои частины Финляндїѡ. Поменшало ихъ тымъ, що Финны ихъ высушили.

Сушуть болота Финны такъ. Спершу дивлять ся, яке дно въ болотѡ. Якъ що дно зъ пѡску, то такого болота й зовсѡмъ не сушуть, — сушуть тѡльки тї болота, у котрыхъ дно зъ глины. Болота обкопують каналами, щобъ зъ нихъ вода збѡгала у яку рѡчку. (Рѡчку для сього упередъ вычищаютъ). Якъ вода збѡжить, тодѡ вытягають зъ болѡта на пѡвъ гнилї пеньки й корѡне и складають ихъ купами. Якъ болото просохне, посыпають его трѡхи глиною, а глину ту перепалюють. Болото высыхає. Тодѡ его орють и сѡють на нему хлѡбъ. Дорѡдъ буває добрый. А якъ виробить ся болотяне поле, кидають его облогомъ лежати и пасуть на нему товаръ. Отъ же зъ болота повстає черезъ людску працю невсыпущу поле або лука добра.

Хлѡборобови болота роблять велику шкоду. Вони такъ выхоложують за нѡчь воздухъ, що де було тепла 12⁰, то за нѡчь нѡчого не зѡстає ся. А тутъ ще по морю (по Ботницкѡмъ заливѡ) дуже пѡзно въ лѡтку йде крига. Болото та ся крига такъ выхоложують воздухъ, що у Финляндїѡ бувають морозы и лѡтомъ. Вони бувають звычайно тыжднѡвъ зо два до Петра, а вдруге — передъ Спасомъ. Велику шкоду роблять вони хлѡборобови, за одну нѡчь можуть усе поле выбити и чоловѡка на усю зиму шматка хлѡба збавити. На выщихъ мѡсцяхъ морозы не такъ дошкуляють, — тымъ то хлѡборобы луки мають у долинахъ а поля по выщихъ мѡсцяхъ.

Таке лихо робляць болота сваімі морозамі. За те-жь Фіны шіро, праць не жалючы, высушуюць іхь. Що б́льше вони іхь сушці муть, то менше мороз́въ буде.

Такъ ось яку велику працю треба п́днати фінскому хл́боробові, щобъ здобуці соб́ шматокъ хл́ба. Воюйсь зъ скеямі, воюйсь зъ болотамі, воюйсь зъ морозамі. И Фінъ воюе ся, добре воюе ся — за те-жь и мае. А про те усе-жь ще й доси мало у Фінляндія поля й пасовища — менше н́жъ по другіхъ краінахъ. Але-жь де-дал́ ставати ме іхъ усе б́льше та б́льше.

Св́ють Фіны найб́льше жито, ячм́нь, овесъ, гречку, льонъ, а на п́вдн́ такъ трошки й пшениця росте. За те на п́вночи, ажъ в́дъ краю Фінляндія, середъ великои зими росте т́льки ячм́нь, картофля та р́па, а до роду д́жде ся хіба в́ ряды — годы. Сад́въ мало — морозы побивають.

У Фінóвъ б́льше пасовищъ, н́жъ поля. Тымъ вони держать богато товару и торгують масломъ.

IV.

Та не в́ одному хл́боробств́ скрутно було Фінові. Чимало клопоту й труду завдала ему вода.

Богата Фінляндія на кам́нь, та не убога вона й на воду: за того половина усього краю лежала п́дъ болотамі, озерамі й багнамі. Уся Фінляндія покопирсана озерамі. Ус́ вони збивають ся у три великі купы: менші озера купчать ся навколо трьохъ великихъ озеръ. Великихъ озеръ трое: Сайма, Пейяне та Пясь — тымъ и купъ озеръ тежъ трое и звать ся вони Сайминска купа, Пейянска купа, та Пасинска купа.

Найббольша Сайминска купа — вона захопила пбдъ водою затаго четверту частину усей Финляндіѣ и має въ ссбѣ 120 великихъ озеръ и ббльше тысячъ малыхъ.

Се озеро Сайма велике, але воно не кругле, а лапасте розкинуло ся, розтекло ся на всѣ боки безлвччу гилокъ та протокбвъ. Воды въ нему дуже богато и вода ся вытѣкає у друге озеро Ладожске рвчкою Вуоксою. Вуокса тече помѣжь камвня, на нвй богато порогбвъ та ще й водоспадъ. Иматра. Водоспадъ робить ся на рвчцѣ тодѣ, якъ на днѣ въ рвчцѣ єсть круча, изъ тои кручѣ вода падає въ низъ — ото й водоспадъ. Такъ саме й на Вуоксѣ. Воды въ нвй богато и тече вона на сто шѣсдесятъ сяжень завширшки. Далѣ починає вужчати, береги зходять ся на двацять сяжень оденъ вбдъ одного й стоять высокй неначе муры камянй. Якъ дбйде сюды велиководна рвчка, то вй вузько йти, шумує й хвилює вода. А тутъ ще круча. Вода зъ неи спадає внизъ сяжень на девять. Тбльки не вбдъ разу вона спадає, бо круча ся не вбдъ разу урыває а розбиває ся на пять меншихъ кручь. Отожь и водоспадъ розбиває ся на пять меншихъ водоспадбвъ и тягне ся ббльше, нвжь гоны. Здаєть ся, що то гора водяна зняла ся.

Иматра — дуже швыдкй, бурхливый и на воду богатый водоспадъ. Злвчено, що на кождому мѣсци въ сьому водоспадови (якъ що брати упоперекъ усього водоспаду) за одну мить вбдъ разу перескочить мало не пять милйонбвъ ввдеръ воды. Скажено бѣжить вода зъ кручи на кручу, шумує, бурхає, виромъ крутить ся. Хвилѣ пбдкидають ся въ гору на кблька сяжень, кидають ся одна на одну, кидають ся на скелянй береги, бризки летять сяжнѣвъ на три въ гору, а камяный берегъ тремтить и гуготить. Водоспадъ такъ страшенно реве, що въ ночи чути его кйльометр. на шѣсть навкруги.

Якъ пройде Вуокса водоспадъ, то зновъ тече тихою рѣчкою.

Отъ же богато скруты й труду роблять съ озера Финамъ. Помѣжь де-якими озерами, вѣдъ озера до озера єсть невеличкй рѣчечки, протоки, та по нихъ плавати не можна, бо звичайно всюды по нихъ пороги, а промѣжь де-якими озерами и такихъ рѣчечокъ нема. Нема рѣчокъ и промѣжь трьома великими купами зъ озеръ. Та ще до того було такъ, що нѣ зъ одного озера не можна було выѣхати у море. Такимъ побытомъ озера розбили, роздѣлили усю Финляндію на шматки и роздѣдали финскій народъ. Переплавати черезъ озера не можна було затого нѣде, обходити-жь озера тежь не можна: помѣжь ними були болота и не давали йти. Такимъ побытомъ доводилось народови жити варѣзными купами, а жити такъ було дуже погано: живешъ мовъ вѣдъ свѣту вѣдрѣзаний. А тутъ ще й те: що году хлѣба доводилось купувати, а на се треба грошѣв. Де-жь ихъ возьмешъ? Хиба вторгуєшь. А якъ же его вторгуєшь, куды повезешъ продавати, коли зъ твого краю и выѣхати нѣкуды не можна: замкнули тебе озера та болота.

Ото-жь зъ давныхъ давенъ почали Финны высушувати болота та прочищати пороги на рѣчкахъ, щобъ можна було зъ озера въ озеро ѣздити. Але жъ до путя, якъ треба заходились коло сего дѣла Финны тѣлько рокѣвъ 130 назадъ. Робота се страшенно тяжка, така тяжка, що й не розкажешъ до путя. Кождого ступня доводилось працювати вершлягомъ та порохомъ, щобъ розривати твердй скелѣ, прочищати пороги и давати водѣ вольный хѣдъ зъ вышого озера у нижче. Якъ-же озера однаково високо стоять, то вѣдъ озера до озера копали канавы, зновъ таки пробиваючи камѣне вершлягомъ та порохомъ. Отъ же найбільшь треба було Фи-

намъ зъєднати свои озера зъ моремъ, щобъ бувъ имъ вихідъ зъ своєї землѣ. Водъ озера Саймы до моря (до Финской саги) 56 кілометр. Ото-жь и намыслили Фини прокопати каналъ, се-бъ то канаву велику, водъ озера Саймы до моря, пустити туды воды и щобъ по тому каналови выходили кораблѣ зъ озера въ море. Трипять кілометр. сей каналъ треба було пробивати въ скелѣ та землѣ, а двацять шѣсть кілометр. каналъ проходивъ черезъ рѣчки та озера.

Пробивали сей каналъ одинацять рокѡвъ. Рвали камѣнь порохоми, пробивали тысяча молотѡвъ; де стрѣвалася рѣчка, лѣзли у воду, выкладали дно й береги личезнымъ камѣнемъ, робили черезъ каналъ чавунї (жельзній) мости, становили сталевї заставки, щобъ не збѣгала вода. И такимъ побытомъ зробили цѣлу рѣчку у 56 кілометр. завдовжки, сяжнѣвъ у пять завширшки и бѡльшь 8 стѡпъ у глыбѣ. На каналови двацять вѡсѣмъ заставокъ жельзныхъ и девять чавунныхъ мостѡвъ. Се така робота, що й здумати страшно. Коштувала вся ся робота бѡльшь якъ 3 милїоны злр. А зроблено все се такъ мѡцно и такъ гарно, що вже ось трицять три роки ходять судна по сьому каналови, а якъ глянешь на него, то вѡнъ такїй мѡцный, такїй новий, чистый, чепурненькїй — мовъ учора тѡльки его зроблено.

Озеро Сайма лежить високо. Тымъ, якъ бы просто прокопати канаву водъ него до моря, то вода дуже збѣгала-бъ у море зъ озера. Щобъ сього не було зроблено на каналови двацять вѡсѣмъ заставокъ. Якъ иде по каналови судно, то сѣ заставки вѡдчиняють ся а потѡмъ зновъ зачиняють ся.

Але-жь сього було мало. Помѣжь другими озерами Фини провели жельзницю. Такимъ побытомъ теперъ водъ краю до краю по всѣй Финляндїи їдъ, куды хочешъ,

вози, що хочеш, продавати. Теперь Финамъ усе близько, до всього легко дійти.

Ось якъ подужали Фини кам'янь, болота й озера. Нѣ въ якій мабуть землѣ на свѣтѣ не доводилось людамъ зробити таку велику, таку страшну роботу, — отъ же Фини єв зробили.

Та хочъ якъ пильнують Фини біля хлѣборобства, а все-жъ имъ не стає свого хлѣба. Пильно обробляють вони землю, а сушачи болота й спускаючи озера, що року побільшують вони поля. Тымъ то хлѣба у нихъ що року побільшує ся, а все ж ще поки не стає и доводити ся купувати.

Та ще й не самый хлѣбъ купують Фини. Въ убогій краинѣ у нихъ нема нѣчого и доводити ся имъ купувати усе, починаючи зъ соли и ажъ до металѣвъ для výroбу грошей.

А щобъ купувати треба грошей. Фини заробляють ихъ продажемъ. А що-жъ вони продають, коли въ нихъ така убога краина? Та Финъ мудрый и тутъ примудрувавъ ся. Знаючи яково тяжко жити, вони зъ усього видобувають користь. Вони продають усе, що тѣльки дає имъ краина ихня убога и що самі зроблять. Продають вони кам'янь, дерево, смолу, мохъ, ягоди, масло, сыръ, стрѣляну птицю й звѣра, рыбу, раковъ. Плетуть вони кошки, виробляють по селахъ усякї инші рѣчи и все се продають. Опрѣчь того мають вони багато гарныхъ фабрикъ та заводѣвъ и все що на нихъ виробляють, — продають. Усе се вони вивозять зъ Финляндіѣ у другї краины и вивозять усього дуже багато. За такї дешевї рѣчи, якъ хочъ мохъ, ягоди, раки, кошки — вони вторговують що року десятки милїонѣвъ злр. — ось якъ багато вони продають. У чужї краѣв возять вони се на корабляхъ. Мають Фини дуже бо-

гато великихъ и гарныхъ, мѣцныхъ кораблѣвъ и по всьому свѣту вѣзять ними, розвозячи свѣй крамъ. Такимъ побытомъ заробляють вони стѣльки грошей, що стае ихъ имъ и на хлѣбъ и на все. И робить ся зъ убогой Финляндіѣ Финляндія богата. За те-жь и працювати Финамъ доводить ся такъ, що усе ихне жите сама невсыпуща, неуговна повсякчасна уперта праця.

V.

Якимъ же робомъ убогій Фины знайшли въ собѣ силу здобути ся заможности? Бѣсть богато народѣвъ на свѣтѣ, що й землю гарну мають и всього навкруги ихъ богато, а живутъ люде погано, убого. Чому-жь то такъ?

Ось чому.

Фины страшенно працювати и меткї и зручнї до всього. Вони не боять ся нѣякого дѣла и вже якъ возьмутъ ся за него, нѣколи не кинуть не скѣнчивши, а доведуть до краю. Нѣколи вони не занепадають духомъ. И яке бѣ лихо ихъ не спѣткало, вони завсѣгды силкуються его перемагти, побороги и поборюють его. Тымъ то у нихъ нема зовсѣмъ старцѣвъ.

Потѣмъ Фины чеснї. Чесностю своєю уславились вони по всьому свѣту. Най хто загубить що на дорожѣ, воно нѣколи не пропаде. Якъ що подорожнїй загубивъ що — най тѣльки скаже поштаревї, що загубивъ я оте чи оте, — и вже воно до него вернетъ ся назадъ. Якъ що знайде Финъ грошѣ, заразъ вѣдвозить вѣнъ ихъ на ближчу поштарску станцію и вѣддае хозяиновї, щобъ вѣнъ знайшовъ чїи вони и вѣддавъ. А якъ що часомъ подорожнїй, що загубивъ тї грошѣ, не да-

леко вѣдѣхавъ, то Финъ дожене его и вѣддасть грошѣ. А якъ що подорожній схоче дати ему за те яку плату, то вѣнъ ще й здивує ся дуже. Финъ нѣколи не бреше и якъ що позичає грошѣ або продає наборъ, то нѣколи не бере вексло — досыть слова того чоловѣка, якому вѣнъ продає або позичає. За те-жь якъ що той чоловѣкъ не додержавъ свого слова, то вже до вѣку Финъ ему не вѣритиме. У Финѣвѣ нема того, щобъ пропадали громадскій грошѣ — сього вѣ нихъ и не чути.

Далѣ — Финъ поважає законъ. Зроду вѣнъ не дозволить, щобъ хто зъ нимъ не по закону зробивъ, скривдивъ его — за те-жь и самъ не зламає нѣколи закону и поважає его якъ святе. Осъ наприкладъ що зробило ся одного разу. Веде ся у Финляндіѣ одинъ звѣръ — лосъ, до оленя пѣдхожій. Лосѣвѣ сихъ мало теперъ зостало ся и ихъ заборонено вбивати. Року 1887 до одного хлѣбороба внадивъ ся табунъ лосѣвѣ и вытоловичъ та выѣвѣ усю ярину. А вже-жь звѣсно яке дороге поле у Финѣвѣ. Бѣдкає ся чоловѣкъ: стрѣлати лосѣвѣ заборонено, а инакше не проженешъ. До веде ся зимою безъ хлѣба сидѣти. Думаєвѣ, думаєвѣ чоловѣкъ и вымудрувавъ. Вѣнъ при свѣдкахъ пѣймаєвѣ одно лосеня живцемъ. Тодѣ повѣвѣ его до судіѣ и почавъ позывати, каже: „Законъ заборонивъ бити лосѣвѣ — най-же держава й платить за шкоду.“ Судія й присудивъ заплатити хлѣборобови за шкоду. Лосеня выпустили, а за шкоду чоловѣкови заплатили.

Отъ же сього ще мало. Щобъ умѣти высушувати болота, вычищати поля вѣдъ камѣня, прокопувати каналы, добре хлѣборобствувати, — треба знати, якъ се робити. Щобъ сповняти законъ и не дозволити нѣкому себе скривдити, треба знати сей законъ. Ото-жь треба знати, значить треба вчити ся, треба науки,

просвѣты. Тільки тодѣ, якъ матиме народъ просвѣту, — тільки тодѣ вѣнь не злякає ся нѣякои роботы, нѣякои борнѣ зъ лихомъ, бо просвѣта введе его на добру стежку и вестиме все упередъ та впередъ до кращого житя.

Фини се давно зрозумѣли. Финляндія дуже освѣчена краина. Тамъ єсть законъ, що неписьменнїй не допускають ся до причастя, не мають нѣякихъ громадськихъ правъ и не можуть жении ся або виходити замѣжъ. Усѣ и дѣвчата и парубки повиннїи бути письменнїи и знати святе письмо и свою вѣру.

И справдѣ жѣнки й мушцины у Финляндїѣ усѣ гуртомъ письменнїи, хиба якїй дурнїй, такъ той нѣ. Щобъ було де вчити ся, скрѣзь по всѣй Финляндїѣ пороблено школы. А якъ де-небудь черезъ недостатки люде не можуть завести школы, то тамъ по селахъ ходять учителѣ й вчать всѣхъ дѣтей.

Опрѣчь того зъ села вѣ село ходять другїи вчителѣ, вони вчать всѣхъ, хто хоче, усякому ремесству. Нарештѣ по селахъ ѣздять ще вчительки, — вони вчать селянскихъ жѣнокъ, якъ треба ходити за товаромъ, якъ треба доглядати коровъ и вживати молоко, щобъ мати зъ него найбільшїй прибутокъ. До того ще у Финляндїѣ скрѣзь єсть ремесницкїи школы — зъ нихъ добрїи ремѣсники виходять.

Опрѣчь того у Финляндїѣ скрѣзь єсть еще й бѣльшїи школы — гїмназіѣ. А для тыхъ хто хотѣвъ бы довчитись усякою науки, єсть высша школа: університетъ. Єсть ще школа мореплавска — вчать ся тамъ на коробляхъ ѣздити; школа технологїчна, де вчать ся, якъ робити фабрики, заводи, желѣзницѣ й инше.

Та що ось що. Финь дуже любить свою рѣдну краину та рѣдну мову. Для Фина нема кращої краины,

якъ Финляндія, и нема кращои мовы, якъ финска. Финъ не попустилъ нѣкому кепкувати зъ его мовы, зъ его рѣдного краю. Вони бережуть и люблять свою мову, якъ найкращій всенародній святощѣ. А черезъ се вони й живутъ дружнѣше. Черезъ се имъ хоче ся свою Финляндію зроби́ти найкращою въ свѣтѣ, щобъ уславила ся вона доброю славою помѣжъ всѣми людьми. Отожь и роблять вони ширѣше. Финъ не забуває того, що працюючи вѣнъ робить не то́льки на себе, а й для всього милого краю, щобъ сей край зроби́ти якъ найкращимъ мѣсцемъ для людского жита.

Осе черезъ що усяке дѣло добре робить ся у Финѣвъ: того, що мають вони знане й просвѣту, та люблять рѣдний край. Просвѣта та любовь до свого краю ось та сила, котра зроби́ла зъ убогой Финляндіѣ Финляндію богату. Доля дала народови голый камѣнь та болота — наука навчила его, якъ зъ камѣня та зъ болота зроби́ти поле; доля розби́ла наро́дъ на купки, розеднала его болотами та озерами — наука навчила его пробити скелѣ, зроби́ти желѣзницѣ — мабу́ть найкращій въ свѣтѣ, бо на нихъ не буває нѣколи нѣякого нещастя; треба було грошей, щобъ хлѣбъ купувати — наука навчила, якъ заводити фабрики та заводы, щобъ було чимъ торгувати. А любовь до рѣдного краю пособляла робити се чесно, гарно и не жалуючи силы.

Тымъ то, де-бъ не оселивъ ся Финъ, — вѣнъ не злякае ся нѣчого. Мае вѣнъ знане и повертае его на користь и собѣ и другимъ. Нѣчого въ него дурно не гине. Камѣнь, дерево, кора, волось, шерсть, щетина, шкура, рѣгъ, кѣстка, металл, черепашки, луска, усе се Финъ поверне собѣ на користь, бо знае, що зъ него зроби́ти. Доля немовъ хотѣла задавити Финѣвъ зъ го-

люду, а вони подужали долю и живутъ краще нѣжъ по другихъ краяхъ люде.

VI.

Фины знаютъ, чого варта просвѣта, и не жалѣють на неи кошту й праць. Але жъ усе, що вони кладуть на неи, вертає ся имъ зъ великимъ баришемъ. Бо тѣльки глянешь на финьскій села й мѣста, заразъ побачишь, що тутъ не погано люде живутъ.

Щобъ зручнѣше було бороти ся зъ природою, Фины не живутъ великими селами, а де тѣльки можна оселяють ся невеличкими хуторцями. У кождому 2—3 дворы, часомъ бѣльшь: 6—8 дворѣвъ. Мѣста тежъ не великѣй.

За те-жъ тѣльки глянешь на ихне мѣсто, то побачишь, що живе вѣнъ хочъ не пишно та добре. Будынки не дуже великѣй, але зъ великими дворами. Усюды зеленѣе дерево. Скрѣзь чисто. Тежъ и по селахъ. Вулицѣ й провудки повимѣтаѣй, смѣтника нѣде не побачишь. Дворы, города, поля, луки и навѣтъ лѣсъ звычайно пообгороджуванѣй. Увѣйдешь у хату. Хочъ яка вона убога, а въ нѣй поприбирано, чепурно и дуже скрѣзь чисто. Чи стѣлъ, чи лава, чи посуда проста, такѣй чистѣй, що вже чистѣвшого не выгадаєшь. Такъ саме й одежа. Хочъ якѣй убогѣй чоловѣкъ, хочъ яка на нему убога одежа, а вже вона чиста й чепурненька — ажъ глянути гарно. Фины народъ тверезый. Нѣде не побачишь пѣяного, не почувешъ лайки, чи бѣйки. Про злодѣйство розбѣй, або що затога й не чути тамъ. Финъ завсѣгда вѣвѣчливый, гостинный, нѣколи не дозволить собѣ образити нѣкого. За те-жъ й самъ поводитъ ся поважно,

знає своє право и не дозволить себе кривдити й ображувати.

У кождой хатѣ есть книжки — звичайно евангеліе, а то й библия. Кожда слободка — хочь яка далека, хочь яка убога, знає, що таке газета, бо въ нѣй неодмѣнно люде одержують яку невеличку дешевеньку часопись. Люде читають єѣ и знаютъ, що на свѣтѣ робить ся. Знають такожь и те зъ газеты, де, що по чому продає ся и тымъ знаютъ, куди єго выгодѣнше везти продавати. Финны дуже люблять читати книжки й газеты; — у Финляндіѣ друкує ся дуже багато газетъ и книгъ. Ихъ читають усѣ и городяне й селяне. Тымъ то кождый у нихъ чоловѣкъ знающій, освѣченый.

Финны народъ мовчазливый, але добрый, щирый. Єго не злякає нѣяке лихо и розсердити єго дуже трудно. За те-жь уже й якъ розсердити ся вѣнъ, то резлютовуєть ся такъ, що вдруге вже єго не схочешь сердити.

Оттакѣ Финны. Усякій народъ мусить поважати ихъ за ихню працевитѣсть, чеснѣсть, поряднѣсть и за те, що такъ широко люблять вони свѣй край. И усякій народъ може узяти зъ нихъ собѣ прикладъ. Не поганѣ було-бъ, якъ бы и мы робили такъ, якъ Финны.

Велика пустыня Сахара.

I.

Вся земля лежить п'ятьма великими шматками. Най-большій зве ся Азія, біля неї лежить другій шматокъ — Европа — у Европѣ й мы живемо; біля Европы та біля Азії третій шматокъ — Африка; нижче вѣдь Азії — Австралія, а ще оддалеки пятій шматокъ — Америка. Біля сихъ великихъ шматковъ єсть дуже багато невеличкихъ; вони звать ся островами. Тільки Европа та Азія лежать у кушѣ, а помѣждо всѣма другими шматками землѣ простягли ся величезній моря.

Африка лежить на південь вѣдь Европы. Африка земля тепла. Тамъ нѣколи не буває зими. Вона велика и вѣ нѣї єсть и великій степы, и горы, и лѣсы. Північна частина Африки зве ся Сахара. Сахара — се рѣвна площина. Сахара — се пустыня. Пустинею зве ся така земля, де нѣчого не росте, нѣчого не живе; тамъ тільки пѣски, глина або камѣнь. Отака й Сахара. Вона дуже велика. Вона простягла ся вѣдь одного краю Африки та аж до другого. Завдовшки вона 700 миль, а заширшки 200 миль.

Але Сахара не всюды однакова. Частина єї вкрита камѣнемъ; друга частина — самый пѣсокъ. На камѣню та на пѣску нѣчого не росте и тамъ нема воды. Але єсть такі мѣсця у пустынѣ, що тамъ є вода, а біля воды трава та дерева; тамъ живуть звѣры, люде. Такі мѣсця звать ся оазы.

Большъ водъ усього у Сахаръ камѣня. Рѣвна камяна площина простягла ся далеко, далеко. На нѣй нема нѣякою рослины, бо нема нѣякого ґрунту, нема й жменьки землѣ. Якъ бы жь тамъ и зъявила ся земля, то довго не вляжала-бъ. Тамъ гуляють вѣтры — вони заразы розпорошили-бъ ту землю. Хиба де-не-де задержалось трохи землѣ и тамъ ледви-ледви росте яка травина. Мертвѣ камяній плошины, мертвѣ камяній скелѣ — скрѣзь усе мертве. Тутъ нема жита.

Потѣмъ починае ся пѣсокъ. Безкрая площина и куды окомъ не глянешь — усюди пѣсокъ, пѣсокъ, пѣсокъ. То вѣнъ лежить рѣвно, то намете его вѣтеръ величезными шпилями та валами, инодѣ кѣльки сотъ сяжень заввышки. И такъ вѣнъ и лежить непорушно, ажъ поки новий вѣтеръ не пѣднѣме его якъ хмару въ гору и намете высокій горбъ вже не тутъ, а де-инде И тутъ всюды мертво, и тутъ нема жита. Инодѣ хиба засѣрие тамъ польнь або проросте колюча рослина мимоза. Колючки на нѣй такѣ твердѣ, що пробрили-бъ пѣдошву у чоботѣ. Та ще якѣйсь клубокъ котить ся по пустинѣ за вѣтромъ. Се троянда ерихоньска — рослина така. Де небудь у сырому мѣсци росте вона собѣ тихо. А якъ водцвѣте ся, то ссыхае ся и робить ся мовъ невеличкѣй клубочокъ. Тодѣ вѣтеръ водѣрве еѣ водъ землѣ и далеко-далеко понесе по пустинѣ. И котить ся вона доти, поки не зупинить ся, зачепившись десь у сырому мѣсци. Тамъ вона набирае корѣнемъ зъ землѣ воды и пе еѣ доти, ажъ поки знову не набубнявѣе, знову выпростае свои гилочки й листе. Тодѣ вже выпускае вона свое насѣня и насѣня падае на сыру землю и виростають новѣ троянды ерихоньскѣй.

Дошѣвъ у пустинѣ нема инодѣ по скѣльки рокѣвъ, рокѣвъ по десять. Але-жь часомъ и дощъ упаде. Тодѣ

починає зеленѣти. Якъ що дощъ бувъ великій, то трави розростають ся пышно. Та се не на довго. Зновъ повѣявъ пекучій вѣтеръ, сонце пече — высохла уся вода дощева. И зновъ усе загинуло, и зновъ пустыня жертва — саме камѣне та пѣсокъ. А надъ симъ камѣнемъ та надъ пѣсками висить ясне, блакитне небо. На небѣ анѣ хмариночки. Сонце плыве по нему и палить нестерпуче. Пѣски та камѣня розпалкують ся, розпѣкають ся. Далеко округи на море вѣе вѣдъ величезной розпеченой пустынь горячимъ тепломъ, немовъ зъ печѣ.

Не такъ буває у оазѣ. Оазы бувають великій й малій. Буть оазы такій, що кѣльки соть кѣлометрѣвъ завдовжки. Оазы звать „садками въ пустынь“ та й не дурно звать. Тамъ тече вода. Тамъ надъ водою буйно порозростали ся травы й лѣсы. Величезный пальмовый лѣсъ закрасивъ землю. Рѣвнѣ, безъ гилокъ стоять высоченнѣ финиковѣ пальмы. Тѣльки въ горѣ пышня купа листя. Здає ся, що то не листя а величезнѣ пера звязано пучкомъ. Нема, кажуть, пыннѣшого лѣсу надъ пальмовый. А край лѣсу сады. Порозводили тамъ люде жерделѣ, бросквину, дерева гронатовѣ, апельсины, оливу; виноградъ повивъ ся въ гору по деревахъ ажъ до верховѣтя и спадає вѣдтиль чепурными китагами та жмутками. Бѣля садкѣвъ поле, рижомъ або табакомъ засѣяне.

По лѣсахъ, по садкахъ снують птахи, бѣгають звѣры. Тамъ реве могутный левъ и стрибає непосидяча малпа. А по возлѣсю вѣдъ краю оазу стоять людскѣ хатки. Ясно, пышно, буйно процвѣтає оаза середъ мертвой пекучої пустынь. И все се зробила вода.

Але де жъ узала ся вода у оазѣ? Навкругъ пѣски та камѣне, нема тамъ рѣчокъ, озеръ — вѣдкиль-же вода прийшла у оазѣ? Сахара не зовсѣмъ рѣвна. По серединѣ вона нижча, глыбша. Сахара улоговина. А по бокахъ

єи зъ пѣвночи й зъ пѣвдня стоять высокї горы. Зъ тихъ гѣръ лютъ ся рѣчки и струмки просто у пустыню. Але вони скоро проходятъ у землю, пѣсокъ ихъ забирає. Вода йде потиху пѣдъ пѣскомъ, у землѣ, ажъ поки не выхопить ся на волю у якѣй долини. Тамъ потече вона рѣчечкою, стане криничкою и процвите край неи всяка рослина. А то ще на пѣвденному краѣ пустыни разъ-вразъ лютъ величезнї дощѣ. Вода збѣгає зъ гѣръ, тече по пустыни, вѣдживляє єѣ. Зъявляє ся рѣчка, прокопує собѣ корыто. Але переставъ дощѣ, зникла й рѣчка и стоить корыто рѣчкове порожне. Нарештѣ ще одно : въ ночи у Сахарѣ буває дуже холодно и тымъ бувають великї росы вночѣшнї — и вони хочъ трохи дають воды. И такимъ побитомъ у оазахъ зъявляє ся вода. А де вода, тамъ и рослины й животины. Найголовнѣша рослина въ оазахъ — финїкова пальма. Заввышки вона буває бѣльшь 12 сяженъ и не має зовсѣмъ гилокѣ. Высоко й чепурно знимає ся вона въ гору, якъ стовпѣ. Ажъ на версѣ зѣбрала ся купа зъ листя. Каждый листъ не суцѣльнїй, а такїй, якъ неваче перо пташине. Листе се дуже велике — инодѣ стѣпъ 10 або 14 завдовшки. Пышно звисає зъ горы величезне ясно-зелене листѣ. Воно закрашає усю пальму. Промѣжь сего листя увесь рѣкѣ цвѣтуть великими гронами квѣтки и спѣють солодкї овощѣ зъ твердыми кѣсточками. Овощѣ, на поглядѣ трохи скидне ся нашъ жолудѣ, тѣльки бѣльшїй.

Финїкова пальма дуже крѣпке дерево. Мѣцно впяла ся вона у землю безлѣвччу своихъ дрѣбненькихъ корѣнцѣвъ ; деревина гнучка, тверда якъ сталь. Налетить величезнїй вихорѣ, ажъ до долу нахилить високе дерево — черкає воно листемъ по землѣ. Воно зѣгне ся, але заразъ-же знову выпростає ся, мовъ сталава дрѣтина.

Коло сего дерева не багато клопоту й заходу. Финікова пальма росте добре навѣть на чистому пѣску, абы тамъ хочь трохи було воды. Дарма, що ся вода инодѣ солона буде: то другі рослины вѣдь неѣ гинуть, а пальма росте. Най палить сонце, най выпалить воно усе навкруги — пальма того не злякае ся. Вона зеленѣе, якъ зеленѣла, и дае смашній финіки. Люде беруть кѣсточки зъ сихъ финіковъ и садють ихъ. Зъ нихъ вьростають молоді деревця. Ті деревця потѣмъ пересажують и зъ нихъ вьростають пышній пальмы.

Безъ пальмы пустыня була бъ мертва. Тѣльки зъ пальмою й можна жити вь пустынѣ. Пахущі финіки дуже смашній — вони йдуть на ѣжу людямъ. Се найголовнѣша тутъ ѣжа. Потовченими кѣсточками зъ финіка годують верблюдѣвъ, коней, собакъ. Зъ кожного дерева збирають 50 або й 75 пудъ финіковъ — такимъ побитомъ ще багато ихъ зѣстае ся пѣсля того, якъ наѣдятъ ся и люде й товарина. Зъ того, що зѣстае ся, роблять борошно, вино, оцетъ. А потѣмъ ще сушуть финіки и продають ихъ у другі землѣ. Такимъ побитомъ и мы инодѣ ѣмо финіки. Пальмове вино робить ся ще й зъ квѣтокъ пальмовыхъ. — Листе пальмове тежъ не гине дурно. Молоде можна ѣсти замѣсть капусты, кажуть, що воно дуже добре; старе жъ бувае таке велике, що нимъ крыють хаты, а то й на одежу воно вживае ся. — Деревиною топлять або будують зъ неи хаты, то що.

II.

По пустынѣ, наибѣльше вь оазахъ по лѣсахъ пальмовыхъ та помѣжъ иншими деревами й травою, живутъ

де-які звѣры. Зъ дикихъ звѣровъ найбольшій тутъ левъ. Та вѣнъ-же й найдужчій. Левъ той-жъ породы, що й кѣшка. Кѣшка бачить у темрявѣ — и левъ тежъ бачить у темрявѣ; Кѣшка має острій зубы и шорсткій языкъ и въ лева такъ саме; кѣшка має такі кѣхтѣ, що може ихъ ховати й выпускати, и левъ такъ-жъ саме має. Тѣльки левъ дуже бѣльшій и дужчій. Вѣнъ буває завдовшки стѣпъ 7, а заввышки трое, а то й бѣльшъ стѣпъ. Сила у него страшенна: вѣнъ разъ ударить лапою и перебѣе коневи спину, а вола, якъ вовкъ ягня, несе. На масть вѣнъ сѣро-жовтый; въ него великій пучокъ волося, а на шиѣ кудлата грива; у левицѣ гривы нема.

Левъ знае свою силу и ходить велично, якъ царъ. Але якъ кидае ся на здобичъ, то стрибае сяжнѣвъ на чотыри за оденъ скѣкъ. Якъ середъ ночи у пустыни ревоне левъ — здае ся то грѣмъ ревнувъ. Тодѣ усе живе лякае ся й ховае ся. Левъ робить велику шкоду людемъ тымъ, що нищить у нихъ товаръ: верблюдѣвъ, овецъ, коней. Тымъ-то люде ворогують зъ нимъ и завсѣгды, де можна, вбивають его. Але вбити его не легко, бо левъ нѣчого не лякае ся, якъ роздратованій, то кидае ся вѣнъ на цѣлу юрму людей ослаѣпъ, поки не впаде застрѣлений.

Зъ хижихъ звѣровъ плодять ся ще въ пустынѣ леопарды, шакалы та гиены. Леопардъ се тежъ звѣръ кошечои породы, дуже лютый, але меншій вѣдъ лева. Шакалы — се звѣры собачои породы, родичѣ вовковій й собачій, тѣльки меншій вѣдъ нихъ. Ђдять вони падро, а то тягають ягнятъ, овецъ. Гиена трохи бѣльша вѣдъ шакала — се тежъ собачій та вовчій родичъ. На масть гиена смужната, голова ѣй понура, зубы выскалені, скоса вона зъ пѣдъ лоба поглядае. Дуже гидкій и злый

звѣрь. Годує ся падломъ, инодѣ й людского трупа выкопує та й зѣвсть. А якъ нема того, то бѣжить до якои оселѣ, тягне ягня або ще яку творину. И шакаль и гиєна дуже уѣдливі звѣры. Якъ левъ осе доскочить собѣ якого тамъ верблюда чи ще чого та вѣсть, то вони вже й позбѣгають ся. Посѣдають кругъ лева и дожидають ся, поки вонъ наѣвсть ся та кине имъ кѣстки догрызати — вони тодѣ поростягають ихъ по пустынѣ жвакуючи. Тѣльки гиєна инодѣ не втерпить — дуже вже зажерливе — та й украде у лева трохи мясця, поки ще вонъ вѣсть. Тѣльки-жъ на лихо собѣ вкраде: левъ такъ єв погладить лапою, що вона вже бѣльшь не встане. А вже-жъ якъ и допаде ся до чого: якъ вѣсть собаку чи вѣцю, то й шкуру й кѣстки проглине. Чоловѣкъ дуже єв не любить и бе єв й шакала стрѣлами.

Середъ пустынѣ по ярахъ та долинахъ живутъ газелѣ. Тамъ ростуть акаціє та мимозы, листемъ ихъ газелѣ й годують ся. Газеля — се коза така дика, дуже чепурна, зъ острыми, назадъ позагинаными рогами. У газелѣ такій гарній очѣ, що Арабы (тѣ люде, що тамъ живутъ) у своихъ пѣсняхъ рѣвняють чепурныхъ дѣвчатъ до газелѣвъ. Газелѣ бѣгають такъ швидко, якъ птиця летить, и якъ бѣжать, то инодѣ стрибають стѣпъ на 5—6 у гору. Живуть вони табунцями и въ кождому табунцѣ єсть найстаршій самецъ. Самецъ унодѣ бьютъ ся промѣжъ себе и хто полужає, той и огаманує у табунци. Бьютъ ся такъ дуже, що инодѣ й роги собѣ поодламують. Мясо газеляче смашне, тымъ то люде ихъ бьютъ. Арабы мають дуже швидкихъ коней и бѣгають за газелями кѣньми та шумрляють на нихъ ломаками, щобъ ноги поперебивати и такъ пѣймати. Та газелямъ не люде тѣльки а ще й хижі звѣры дошкуляють.

Живе ще тамъ голкачь. Се пречудна тварюка. Задня частина тѣла уся въ голкахъ, якъ у вжака. Тольки голки съ товщій й довшій — такій, якъ гусяче перо завдовшки. Залѣзе инодѣ голкачь на огородъ и почне тамъ копати своими величезными кѣхтями, — богато огородини выкопае й поѣсть. Прибѣжить собака, хоче и его ухопити, а вѣнь настобурчить голки та й задкуе подстрибуючи на собаку та якъ штриконить еѣ своими голками. Собака вые й втѣкае. Але-жь люде бють голкача и мясо печуть та ѣдять.

Зѣ птахѣвъ наибольшій у пустынь — струсь. Та вѣнь наибольшій за всѣхъ птахѣвъ на свѣтѣ. Вѣнь заввышки стѣпъ 7 а то й бѣльш, а важить бѣльш, якъ два сотнары. Голова въ него маленька, а шия дуже довга. Голова й шия зовсѣмъ голій, безъ пѣря. За те на хвостѣ и на крилахъ у струся довгій, кучерявій, пышный пера. У самця сї пера пышнѣшій, нѣжь у самицѣ. Вони бѣлій, а увесь самецъ чорный, а самиця сѣро-руда. Та на лихо сѣ пера дуже мягкїй и струсь зовсѣмъ не може лѣтати. За те вѣнь дуже швидко бѣгае. Вѣнь мае высокїй ноги и на кождѣй нозѣ тольки по два пальцѣ. Оденъ палець меншїй, а другїй великїй зѣ твердымъ кѣхтемъ. Сими ногами струсь такъ швидко бѣгае по пустынь, що его часомъ и найпрудчѣшїй кѣнь не наздожене. Годуе ся струсь листемъ и травою, ѣсть дикїй огѣрки й иншїй овощъ; не минае и жукѣвъ, а часомъ зѣѣсть и маленьку пташку або й мышъ. А то замане ся ему наглитати ся камѣнцѣвъ або пѣску — и те ему нѣчого.

Живуть струсѣ табунами. За однимъ самцемъ ходять штукъ 5 або 6 самицѣ. Кубла собѣ роблять самицѣ у пѣску и кладуть туды яйця гуртомъ, всѣ самицѣ зѣ табуныця. У кублѣ буває яецъ по 40 по 50.

У день ихъ грѣе сонце, а въ ночи на нихъ sameць сидить. Яйца великій — кожде важить 3 фунты — се все одно якъ бы 24 курячихъ яйца; завбольшки яйца зъ дитячу голову. Яйца можна всти и однимъ яйцемъ можуть навсти ся чоловікка чотыри.

Якъ выплодить ся струсеня, то буває завбольшки зъ нашу курку и трохи скидаеть ся на вжака, бо все въ колючкахъ.

Струсъ обороняе ся носомъ та лапами. Вонъ лапою може за однимъ разомъ убити собаку або шакала.

Шкуру зъ струсевыхъ ногъ берутъ на подошвы на обувъ, зъ жилъ роблять нитки й дратву; мясо та яйца вдятъ. Шкаралущина зъ яецъ така тверда, що зъ неи роблять посудъ. Але найдорожчій пера, бо ихъ продають у Европу, а тамъ жінки носять съ струсевій пера на брыликахъ (капелюхахъ) Тымъ-то люде дуже полюють за струсемъ. Вони ганяють ся за нимъ кбньми, але се погано, бо струся такъ не дуже то доженешъ. Роблять ще такъ. Чоловккъ одягне ся у струсеву шкуру зъ пвремъ, а замвсть шиѣ цвпокъ держить у гору, а на нему голова струсева. Такъ вонъ пдбйде до струся близько, бо струсь думае, що се не людина, а такій птахъ, якъ и вонъ. Той чоловіккъ стрѣляе зъ лука отрутною стрѣлюю и вбивае струся.

Есть у пустынѣ й гадюки, а есть ще одна гидка тварюка — скорпійонъ. Вонъ трохи на рака скидае ся та й завбольшки такій, якъ ракъ невеличкій. Хвостъ у него тонкій и на кбнци хвосту гачокъ острый, а въ нему отрута. Якъ розлутуе ся скорпійонъ, то бе тымъ хвостомъ и робить ранку, а въ ранку выливае ся зъ гачка отрута. Зъ сего де-якій невеликій звѣры гинуть та й людина може вмерти. И скорпійонъ и гадюка плазуютъ собѣ по пустынѣ шукаючи вжи въ ночи. Осе

ляже втомлений чоловікъ на пѣску, прислухає ся, аж щось шамотить навкругъ. Острахъ обнине бѣдолашного чоловіка, бо знає вѣнь, що то гидкї скорпїоны та гадины такъ и кишать кругъ него. Єсть ще тамъ сарана; єв залюбки вѣять верблюды, а часомъ и люде.

У людей тутъ живе вѣвця, верблюдъ, кѣнь та осель. Арабы дуже люблять своихъ коней, жалують ихъ и нѣколи не бють. За те конѣ роблять ся слухнянїй, якъ собака. А швидкї вони дуже. Арабскї конѣ по всему свѣту вславили ся своєю швидкостю. Та кѣньми въ пустынѣ по пѣску погано вѣдити. Конѣ не можуть довго йти по пѣску и бути безъ воды. Замѣсть коней тутъ вѣзять на верблюдахъ.

Верблюдъ на поглядъ дуже нечепурный: на высокихъ ногахъ, на спинѣ горбъ, шия довга збгнута, голова маленька, хвѣстъ коровячїй, завсѣгды у грязюцѣ. Глянешь на голову — трохи скидає ся на овечу, а верхня губа довга, ще й на двое розсѣчена; ноги нековирнїй, а на кождѣй нозѣ по два копыта; шорстка шерсть руда й сѣра неваче. Єсть верблюдъ таке, що нѣяка инша товарина зроду не вѣла-бѣ. Трафить ся ему суха колюча бурянина — вѣнь и радый. По пустынѣ росте мїмоза зъ такими колючками, що вони подошву въ чоботѣ пробивають, а верблюдови байдуже — вѣнь и тї колючки жує. А якъ що нема чого кращого, то дадутъ ему старый кошикъ зъ лозы — вѣнь и той зѣвсть. Та вѣнь и безъ вѣжи може бути дуже довго, и безъ воды. Не пивши вѣнь може бути тыждень, а инодѣ й два.

У верблюда на спинѣ горбъ. У тому горбѣ жиръ, сало. Якъ верблюдови нѣчого вѣсти, то той жиръ розходить ся ему по всѣмъ тѣлѣ и зъ того верблюдъ живе. Якъ довго нема вѣжи, то горбъ зовсѣмъ спорожнить ся и тѣлѣнає ся якъ мѣшокъ. Тымъ то верблюдъ и може

довго безъ ѣжи бути. А біля шлунку въ верблюда есть таке мѣсце, що вонъ у него воды набирае, якъ пе. То таки напѣть ся, а то ще туды воды набере. Та вода дае верблюдови змогу довго не пити.

Верблюдъ высокій стѣпъ 7 або 8 заввышки, а то й бѣльшъ, а завдовшки стѣпъ 10. Сила у него велика. На нему возять такъ, що накладають те, що треба везти, ему на спину. Такъ ему на спину кладуть сотнарѣвъ по 20 ваги. И зъ такою вагою верблюдъ по пустынѣ проходить за день кѣльometr. 80 або й бѣльшъ, а безъ ваги увѣйде за день и пѣвтораста кѣльometr.

Безъ верблюда чоловѣкъ не мѣгъ бы жити у пустынѣ. Бо нѣякимъ конемъ не переѣдешъ пустынѣ, тѣльки верблюдомъ. Се тымъ, що вонъ може терпѣти и голоде и безводе и все таки везти по глубокому розпеченому пѣску. Ёго широкѣ копыта не грузнуть у пѣсокъ. Тымъ-то тѣ люде, що тамъ живутъ, мають по богато верблюдовъ. Вони звать ихъ кораблями пустыневыми, бо все-одно, що корабель на мори то верблюдъ у пустыни: безъ корабля моря не переплывешъ а безъ верблюда пустынѣ не переѣдешъ.

Мясо й молоко верблюдяче ѣдятъ: шкура йде по хозяйству, зъ шерсти сукно тчуть; а гноемъ верблюдячимъ топлять.

Та верблюдъ не любить хозяина и завсѣгды буває упертый и злый. А якъ розсердить то плющить навколѣшки. Звелять ему стати, вонъ стане, тодѣ й привязують ему на спину пакунки. А тодѣ звелять ему устати, вонъ и встане.

III.

Раньше въ оазахъ жили чорнїи люде африканской породы — Негры. Але потѣмъ сюды пришовъ червоношкѣрый народъ Туареки, та ще Арабы або Бедуины. Туареки та Арабы вѣдѣхнули чорныхъ людей далѣ, у середину Африки, а самїи почали жити въ Самарскихъ оазахъ.

Въ оазахъ живутъ люде хатами, годують ся зъ того, що роблять землю. Побїля оазъ, не йдучи далеко у пустыню, кочують усякїи арабскїи народы. Мають вони табуны верблюдѣвъ та отары овецъ. Вони переходять зъ ними зъ одного кочовища на друге. Тїи люде, що живутъ у оазахъ, не люблять кочовникѣвъ, але-жь имъ доводить ся мати зъ ними дѣло. Кочовникъ ходить разъ-у-разъ зъ одного мѣсця на друге и не може тягати зъ собою усе свое добро. Вѣнъ его вѣддае до схову тому, хто живе въ садѣ. Инодѣ кочовникъ мае клопотъ землѣ въ оазѣ. Але-жь не любс ему робити на нѣй, не хоче ся покидати дикого кочового жита. Ого й вѣддае вѣнъ тую землю обрабляти тому, що живе въ оазѣ. А той за те свою вѣвцю чи тамъ козу вѣддае до кочовниковои отары.

Кочовники живутъ не тѣльки зъ своихъ отаръ, а ще й зъ розбою. Живе-бо тамъ не одинъ народъ, а чимало кочовыхъ народцѣвъ. Вони завсѣгды промѣжь себе ворогують, воюють ся одне зъ однимъ. Опрѣчь того усѣ вони збройно набѣгають на караваны, розбивають ихъ — людей убивають, а добре грабують. Та й тыхъ людей, що въ оазахъ живутъ, не милують. Тѣльки набѣгають, не на ближчїи знайомїи оазы, а на тїи, що далѣ вѣдъ нихъ.

Кочовники-Арабы вѣры магометанской. Вони дѣ-

лять ся на богато дробныхъ народцѣвъ. Каждый народецъ має своего отамана. Того отамана вони самі выбираютъ.

Арабы на зрѣсть высокі, ставні дужі и не боятъ ся тяжкого житя. Волосе вони стрижуть або заплѣтають у косу. Зверху носятъ вони довгу кирею, а якъ куды вдууть, то облича обмотують шалемъ великимъ, обмотують ся такъ, що тѣльки нѣсь видко. Каждый має довгу шаблю, кинджаль, довгого списа й рушницю.

Живуть Арабы у шатрахъ. Зъ вовны овечои або зъ верблюдячои тчуть сукно и зъ того сукна шатра напинають. Жити въ такому шатрѣ погано: вѣдъ холоду не захищае та й вѣдъ вѣтру й дощу не дуже. У серединѣ шатро перепяте на двѣ половинѣ. Въ одной половинѣ живутъ жѣнки й дѣти а въ другой чоловіки. Тутъ и гостей витають. У богатыхъ на долѣвцѣ килимы порозстелювані, а въ убогихъ нѣчого. У шатрѣжь лежать мѣшки зъ харчемъ, зброя, жорна, щобъ зерно молоти й инше. А біля шатра накидано купу хворосту, травы на топливо.

Арабы дуже гостинні. Якъ що який подорожний заѣде у арабскій таборъ, то всѣ дуже радвють. Заразъ обступлятъ его люде и каждый закликае подорожного у шатро. Якъ тѣльки увѣйшовъ подорожний у чіе шатро, то вже хозяинъ того шатра гостить и витае его якъ найлюбѣшого и найдорожшого гостя. Вѣнъ береже подорожного якъ святощѣ. Нехай сей подорожний буде найлютешимъ ворогомъ тому Арабови, а вже вѣнъ якъ прийме его у свое шатро, то обороняти ме, якъ найдорожшого друга. У Арабѣвъ то погане дѣло, якъ що хто не приймае и не гостить подорожного. Але й подорожний повиненъ приймати тее гостюване.

Якъ увѣйде гѣсть у шатро, то сѣдае до долу. Пе-

редь нимъ простилають килимокъ. Тодъ на деревяно́й тацѣ подають цѣлого печеного барана. Господарь самъ водрѣзує найкращі шматки и воддає гостеви. Замѣсьць хлѣба ѣдять прѣснй пшенишнй коржѣ. Пѣсля баранины подають усяку сушну садовину. Найголовнѣша страва зве ся кускусу. Се сказать-бы пшенишна затирка на молоцѣ зъ бараниною або ще зъ якимъ мясомъ, зъ огородиною ще й зъ перцемъ. Пють воду та молоко верблюдаче. Пють усѣ зъ одной чашки.

Арабскій жѣнки рокѣвъ дванацяти вѣже йдуть замѣжь. Жите имъ погане. Арабъ жѣнки не поважає. Жѣнка у него не смѣе виходити зъ свого закутку, не смѣе до гостей виходити и ѣсть водъ чоловѣка особно. Роботы имъ богато та ще й тяжкою Арабска жѣнка не знає спочину. Вона пряде й тче на всю сѣмью; вона доить вѣвцѣ, доглядає за ними й за другимъ товаромъ, якъ вѣнъ вертає ся зъ пасовища до дому; вона носить воду, збирає топливо, тягає усе, що треба носити, и робить богато иншой работы. А переѣздать Арабы на друге мѣсце, то ѣдуть инодѣ дуже далеко. То Арабъ ѣде на верблюдѣ, на конѣ або на ослѣ, а жѣнки й дѣти идуть пѣшки; инодѣ бѣдолашна жѣнка несе ще одного або й двоухъ дѣтей. Зъ такого тяжкого житя арабскій жѣнки скоро марнѣють и старѣють ся. Рокѣвъ у 20 вона стара погана баба, а де далѣ усе поганѣшає та поганѣшає.

Большъ водъ усега Арабъ воює. До вѣины вѣнъ тяжко охочій. Якъ ще нема якого чужого народца, щобъ зъ нимъ воювати ся, то воює ся Арабъ зъ своими — абы не одного зъ нимъ роду були. Повоювавши грабує товаръ, вѣвцѣ, худобу. Арабъ смѣливый и гордый. На ѣжу вѣнъ не вередливый — инодѣ жменю рижу зѣсть за день та й годѣ. Вѣнъ дуже невтомный и може своимъ

конемъ або верблюдомъ переходити хто й-зна якъ далеко не спочиваючи у велику спеку.

Усе богатство араба — у тыхъ верблюдахъ та вбвцяхъ. Ихъ буває у него инодѣ дуже по богато.

IV.

Важко переходити по пустынѣ, але-жь люде переходять. Треба людамъ торгувати — огъ вони й везуть верблюдами усякій крамъ. У купъ зъ тыми купцями ѣдутъ прочане (богомольцѣ). Сахарскій жительцѣ магометанскои вѣры и ходять на богомоле у городъ Мекку. У тому городѣ народивъ ся магоменьскій пророкъ — Магометъ. Каждый чоловѣкъ магометанскои вѣры повиненъ хочъ одинъ разъ за свое жите бути у Мецѣ. Мекка ажъ у Азіѣ и щобъ пройти въ Мекку, то треба переходити Сахару. Ото й ѣдутъ купцѣ та прочане. ѣдутъ гуртомъ, бо одному въ пустынѣ ѣздити не можна — загинешъ. Тольки гуртъ людей и може перейти страшну пустыню, пособляючи одне одному. Тымъ то нѣхто не ѣде самъ по пустынѣ, а жеде поки набере ся валка. Тая валка зве ся караванъ. Караваны бувають инодѣ дуже великы — часомъ у караванѣ буває кѣльки тысячъ верблюдѣвъ.

Въ караванѣ ѣдутъ богаті купцѣ, богаті и вбогі прочане. У богатыхъ завсѣгды есть рабы. Рабы — се все одно, якъ у насъ були крѣпаки, паньскій люде. Тольки рабамъ у Африцѣ ще гѣршѣ жити, бо тамъ панъ має часомъ право и вбити раба. Рабы сѣ звичайно люде чорнои африканьскои породы — Негры. Инодѣ, особливо кѣльки рокъ назадъ, купцѣ ведуть сихъ Негрѣвъ-рабѣвъ продавати. Вони ведуть ихъ зъ середнои Африки

у північну. Пани ихъ їдуть верблюдами або инодѣ й коньми, а рабы їдуть босі пѣшки и повинні поспѣшати ся за верхівнями. А дорога не маленька. Ъхати треба не день, не два, а инодѣ й мѣсяць. Щобъ перѣхати Сахару впоперекъ хочъ зъ города Марокко до города Тимбукту треба 130 день! Довгий и важкій шляхъ. Караванъ иде по пустынѣ завсѣгды вѣдъ однои оазы до другои. Инакше ходити й не можна: и люде, й верблюды загинули-бъ середъ пѣсокѣв.

Широко розлягла ся пустыня безъ берега й краю. Довгою, вузькою ниткою простягъ ся караванъ. Верблюды їдуть одинъ за однимъ. Высоко на нихъ сидять люде. Позагортали ся вони вѣ свои бѣлы киреѣ и сидять непорушно. Побіля верблюдѣв їдуть рабы погоничѣ. Важко йти. Пече нестерпуче. Рабы ледви мають силу погонити верблюдѣв. И верблюды, мовъ дрѣмаючи, посихляли свои головы до долу. Тѣльки чути, якъ подѣ копытами трѣщити пѣсокъ та дзвонять дзвоники у верблюдѣв на шиѣ. Усѣ мовчать. Инодѣ хіба скрикне який погоничъ. Инодѣ застогне дико змучений безщасный верблюдъ. И зновъ їдуть, їдуть, їдуть.

Навкруги нѣ рослиночки, нѣ животиночки. Спершу, день чи два, за караваномъ ще муха летѣла. Але вона вже давно загинула зъ спеки; навѣтъ блохи — и тѣ подохли. Нѣщо не ворухити ся, нѣщо не гучити середъ сего вѣдвѣчного спокою, середъ сеи безкрайнои тишины. Пекуче промѣне соняшне падає на людей, на пѣсокъ. Воно давить, пече людей. Воно розпекло пѣсокъ — по землѣ йти, якъ по печи. Свѣтъ вѣдбиває ся вѣдъ бѣлого або червоного пѣску и слѣпить очи. Очи втомяють ся, симъ здає ся, що все на свѣтѣ якось потемнѣло, похмурнѣло. Воздухъ пече обличє. Люде змотують ся у свои шалѣ такъ, що тѣльки нѣсь стре-

мить. А навкруги усе одно: мертвій розпечений п'яски, п'яски й п'яски. Треба пильнувати, щобъ не зблукати ся. Дороги тамъ нема, та й бути не може. Инодѣ помуровано середъ пустынь стовпы камянї, — вони показують шляхъ. Та й не самї вони. Безлѣчь верблюдѣвъ гине въ пустыни — така тяжка та дорога. Безлѣчь кѣстокъ верблюдячихъ зостає ся пекти ся на сонци середъ пустынь. Осъ побѣлѣлї кѣстки лежать на п'яску по всему шляху и тежъ показують, куды треба йти. Верблюдъ и мертвий пособлює людянь у пустынь.

Ось трохи подмухнуло вѣтромъ. Знявсь п'ясокъ и посыпавъ просто на людей и на верблюдѣвъ. П'ящины проходять крѣзь одежу и штрикають, якъ голки. Чи не буря се буде? Нѣ, хвала Богови, се ще не буря — вѣтеръ утихъ надъ вечѣръ.

Поминувъ день. Вогняно-червоне сонце сѣдає за обрѣй. Воно мовъ ховає ся за тї позлотистї п'ясковї шпилѣ, що мрѣють въ далекѣй долинѣ на заходѣ. Цѣле море свѣту залило пустыню. Однobarвнї, жовтї шпилѣ заяснѣли усякими веселчаными фарбами.

Вечора такого, якъ у насъ, нема у пустынь. Скоро сонце сховалось за обрѣй, вѣдразу стає нѣчь. Мертва пустыня мовъ ще мертвѣша зробитъ ся. А на темно-блакитному небѣ вже засяли зорки. Та мало вѣдъ нихъ свѣту, не проженуть вони темрявы. А ось уже заворушилось, зашамотѣло щось. Се тысячѣ гадюкъ, скорпїйонѣвъ, стонѣгѣвъ та павукѣвъ попрокидались край якої напѣвъ спаленої билины. Вони попрокидали ся и побѣгли на здобутки. Та не лехкї тутъ здобутки. Богато кїлометр. пролѣзе инодѣ гадюка по пустынь, поки пѣймає яку мышу; богато десяткѣвъ сяжень пробѣжить скорпїйонѣвъ, поки пѣймає яку комашку. Ляже чоловѣкъ до долу — навкругъ него такъ усе й кишить тыми гид-

кими й небезпешными тварюками. Тільки запеклий Ту-арекъ або звуклий до всего Арабъ и може вылежувати спокійно, не лякаючись сихъ тварюкъ.

Поминула нѣчь, прийшовъ день. Зновъ треба вхати и зновъ пече сонце и зновъ пѣски, пѣски й пѣски. А! Ось чогось верблюды поподнимали шиѣ, побѣгли швидче. Вони почули носомъ вохкій воздухъ. почули воду, оазу. И вони зрадѣли, зрадѣли й люде. Веселѣше бѣжать стомленй, перемученй рабы. Ось ось скоро оаза. Та ось уже вона!

Кивають пальмы рясными головами ще здалека. Зелене оаза мовъ островъ зеленый середъ пѣскового моря. Поспѣшаючись поѣздить до него караванъ. Найрерше дѣло въ холодокъ, до воды. Дзвенючи металичнымъ посудомъ, набирають люде воду, пють, вѣять, вѣдпочивають. Якъ що оаза чи мала, то у нѣй есть люде. У тыхъ людей подорожнй купують верблюдовъ замѣсть тыхъ, що поздыхали. Зробивши, що треба, вѣдпочивши. знову йдуть у дорогу, ажъ поки дѣйдуть до нового спочинку, до новой оазы.

Вѣдъ палючої спеки та зъ смаги подорожнй роблють ся иновѣ хорй. Чоловѣкъ починае блудити словами, ему уявляе ся, чого нема передъ нимъ. Ему середъ розпаленыхъ пекучихъ пѣсковъ, безъ краплѣ воды, уявляе ся пышна зелена оаза, дзюркотливй струмочки зъ холодною водою, горы та водоспады. Таке уявляне зве ся по тыхъ краяхъ фата моргана.

Але не дай Боже, якъ у пустыни счинить ся буря, якъ завые страшнй африканскй вѣтеръ, що зве ся самумъ. Ще вѣнь и не дме, а вже воздухъ зробивъ ся страшенно душнымъ. Верблюды, конѣ чують се и починають турбувати ся, лякають ся. Спека все бѣльшае та бѣльшае. Небо безхмарне починае вкрывати ся бѣ-

лыми смугами. Знає ся, що то нитки зъ величезного павутиня простягли ся по блакитю. Далъ починає зривати ся горячій вѣтеръ. Вѣтеръ схоплює ся спершу на хвилину и зновъ затихає. Але де далъ, вѣнъ схоплює ся все частѣше та частѣше ..

Се буря. Подорожні знають се. Якъ що поблизу єсть оаза, то караванъ поспѣшає ся добѣгти до неи. Бѣдолашній раба повинний подѣбгати за верблюдами. Рабѣвъ годують погано, бють дуже, не жалѣючи. Силы въ нихъ мало — иде чоловікъ, ледви ноги волочить. А тутъ ще буря. Безщасный рабъ напѣвъ голодный, зъ глоткою засохлою зъ смаги, вже не має силы йти далъ. Вѣнъ падає до долу. Але не зупиняє ся караванъ, — кождый поспѣшає ся самъ обратувати ся. Та й що таке для пана рабъ его? Все одно вѣнъ ему, якъ и товарина бездушна. Нѣхто не пособить безщасному рабови. Вѣнъ умре одинокій середъ сеи пустынь, але вѣнъ ще не вмеръ. Онъ круки шугають. Вони давно летять за караваномъ и теперъ почули здобичъ. Величезными табунами злѣтають ся вони до вмираючого и часто ще живому выдерають очи зъ подъ лоба.. А тамъ пѣсокъ занесе его кѣстки...

А караванъ втѣкає. Вѣтеръ уже лютує. Вѣнъ знявъ цѣлїй горы пѣску. Пѣсокъ той гуляє високо въ повѣтрѣ. За нимъ не видко сонця, не видко свѣту. А пече нестерпуче. Вѣтеръ уже такїй, що збиває зъ верблюда людину. Верблюды не йдуть: попростягавши шиѣ, стогнучи, бѣдолашна товарина лягає на землю. Конѣ стають спиною до пѣсковой бурѣ и стоять, якъ камянї. Караванъ зупинивсь. Подорожні поспѣшаючись зносять шкѣрянїй мѣшки зъ водою въ такїй мѣсця, де можна захистити ихъ вѣду вѣтру. Самї жь люде загортають ся въ свои кирѣв и закрывають ся всѣмъ, чимъ можна,

ховають ся за пакунками, що везуть верблюды. Все мовчить у караванѣ. А навкруги лютує самумъ. Дошки въ скриняхъ вѣдь великои спеки розколюють ся трѣщачи. Пѣсокъ гуляє хмарами. Вѣнь пролазить усюды, навѣть крѣзь сукно. Вѣнь бе людске тѣло, мучить людей. Людямъ болить голова; дихати важко, груди високо здѣймає; потрѣсканѣ губы обливають ся кровю; языкъ зовсѣмъ высыхає, усе тѣло страшенно горить, свербить; шкура пукає вѣдь спеки, а у выразки набиває пѣску — се ще побѣльшує нестерпучѣ людскѣ мученя. Мука така велика, що люде починають кричати страшно, и де далѣ все страшнѣше, мовь скаженѣючи. Але вони нарештѣ збезсилюють ся. Де далѣ скрики тихшають, тихшають и нарештѣ зовсѣмъ ущухають. Люде, верблюды лежать непритомнѣ. А пѣсокъ ве ся у воздухъ и насыпає надъ ними високу могилу. Пустыня погинула ихъ.

Але буває, що й пѣсля такои бурѣ зостає ся хто живой. Не скоро, потроху починає вѣнь вѣдживати. Нарештѣ вѣнь розплющивъ очи, зрозумѣвъ, що зъ нимъ зробило ся. Перша думка про те, якъ оборонити свое жите. Але силы въ него мало. Пити хоче ся нестерпуче, смага пече, палить его у серединѣ. Вѣнь збирає останню силу и лѣзе до мѣховъ зъ водою. Вода его жите, безъ воды вѣнь загине. Але въ мѣшкахъ — нѣ единой краплѣ воды. Самумъ усе знищивъ, усе высушивъ. Пособы нѣ вѣдкѣль нема. Треба втѣкати вѣдсвѣль. Та якъ? Ёго верблюды здохъ. Вѣнь силкує ся йти. Але незабаромъ на ногахъ роблять ся раны. Пекучѣй пѣсокъ розятрює ихъ. Нема силы терпѣти муку. Безщасный падає и въ останнихъ страшныхъ мукахъ кѣнчає свое жите. Трупъ зостає ся середъ пустынь. Якъ що не склюють его круки, то сухой воздухъ такъ его высушить, що

здає ся мовь на кѣсткахъ сама шкѣра. Другій подорожний знаходить безщасного и вѣдає єму останню шану: ховає єго. Але еще частѣше се робить вѣтеръ, замѣтаючи трупа пѣскомъ. Часто й густо побачишь у пустынѣ купы пѣску, а зъ нихъ стремлять кѣстки безщасного подорожного. Дѣйшовши до такого мѣсця Арабъ говорить коротку молитву, благодаючи Бога оборонити єго вѣдъ такого лиха.

Страшна пустыня вѣ часъ бурѣ и тодѣ нема мабутъ нѣчого страшнѣшого вѣдъ неи.

IV.

Оттака велика пустыня Сахара. Тяжке вѣ нѣй жите и богато лиха зазнають тамъ люде. Та й не одна тѣльки на свѣтѣ єсть пустыня, що Сахара. Сахара тѣльки частына той великой пустынѣ, що захопила Азію й Африку. Заразъ перейшовши Червоне море починає ся Арабска пустыня, такй саме пѣски, якъ Сахара. Далѣ черезъ всю Персію, зачипляючи й Россію, починаючи вѣдъ Каспѣйского моря ажъ до моря Индѣйского тягне ся Иранска пустыня. Вона тежъ пѣскова, але по нѣй єсть солонцѣ. Ще далѣ ажъ у Китаи розлягли ся пустынѣ Гобі та Монгольска. Тутъ затого зовсѣмъ нѣчого не росте: вѣдъ мѣста Кяхты, що вѣ Сибѣру та ажъ до китайского мѣста Пекину росте тѣльки 5 деревъ. А вѣдъ Кяхты до Пекину затого 800 кѣльометр. До того ще тамъ дуже холодно: морозы бують що ночи, а часто и вѣ день. Вѣ пустынѣ Гобі зовсѣмъ не можна жити людамъ и вѣ нѣй не живе нѣхто. Вона зве ся голодною пустынею.

Єсть пустыня и вѣ Америцѣ. Вѣ пѣвденной Аме-

риць есть пѣскова пустыня завдовшки кѣлометр. 150, а завширшки усяко — и оденъ и пять кѣлометровъ. Ся пустыня простягла ся надъ моремъ, (надъ Тихимъ океаномъ, въ Перу) Одного разу біля сеи пустыни розбило корабель. Люде выйшли на бервгъ, ихъ було 320 чоловѣка. За кѣлки день умерло зъ нихъ у той пустыни 166 чоловѣка. Та повмирали бѣ и всѣ, якъ-бы не прийшли другі люде на помѣчь зъ водою та зъ харчемъ. Въ пѣвнѣчній Америць простягла ся величезна Утахска пустыня. Вона вся глиняна и въ нѣй нѣхто не живѣ. Теперъ провели по нѣй желѣзницю вѣдъ одного краю Америки до другого, вѣдъ Атлантицкого океану до Тихого. Але ранѣше нѣжъ побѣгла тамъ парова машина, доводилось часто переходити сю пустыню и богато людей, а ще бѣльшь товару загинуло. Кѣстокъ лежало тамъ такъ багато, що подорожнїй пѣзнавали тамъ шляхъ по кѣсткахъ. Вони не бояли ся зблукати ся идучи въ ночи, поки кѣстки трѣщали у нихъ пѣдъ ногами. А якъ не стануть кѣстки трѣщати, то се значить вони зѣйшли зъ дороги, тодѣ люде й зупиняли ся.

Але теперъ тамъ уже есть желѣзниця и люде можуть не боячись перебѣгати страшну пустыню. Такъ людскій розумъ та наука подужали дику природню силу.

ХОЛЕРА.

Немилий и страшный гость вдирає ся зновъ въ границь Европы, а гостемъ тымъ єсть холера азійска. Зъ далекихъ всхднихъ окраинъ европейской Росіи доходятъ до насъ що разъ грзвйший вѣсти про ширене холеры, число слабыхъ и умирающихъ зовсѣмъ поважне. Передовсѣмъ лютитъ ся она въ околицяхъ Баку, Астрахана, Саратова и надъ долвшныиъ бѣгомъ Волги, зъ вѣдки розширюєсь вздовжь и впоперекъ.

Вѣтчиною азійской холеры єсть всхдна Индія, а особливо области надъ рѣками Гангеса и Брампутры. Обшары тѣ, порослі корчами а при тѣмъ вѣчно мокрї, багнїстї, выставленї на жаръ пѣдполуденникового сонця, саме добре надають ся до твореня шкѣдливыхъ и заразливыхъ мїазмовъ с. є. выпарѣвъ всякого рода. Обшары тѣ за-для великого числа дикого звѣра и за-для заразливыхъ мїазмовъ зъ-далека оминають тужильцѣ и чужинцѣ. Холера въ Индіяхъ панувала вѣдъ давна, не высуваючись по-за границь. Доперва року 1817 опустила она границь Индіи, ударила на сусѣднї краѣ, и вѣдъ того року сталась она загально звѣстною.

Спытаємо: въ чѣмъ лежить причина холеры? Причиною єи суть шкѣдливї мїазмы, т. є. малї и лише черезъ добрый мїкроскопъ достереженї животинки. О тѣмъ всѣ фаховї ученї нѣколи не сумнѣвались однакъ черезъ довгї десятки лѣтъ не удадо ся нѣкому зъ нихъ

вѣдкрити тѣ шкѣднѣй организмы мимо найстараннѣйшихъ и наймозольнѣйшихъ слѣдженъ. Дперва въ роцѣ 1883 выслало нѣмецке правительство наукову експедицію для розслѣдженя причинъ холеры подѣ проводомъ звѣстнаго бактеріолога Коха до Египту и Индїи, и сему славному ученому удало ся выкрыти и пояснити причину холеричной епидемїи. Вонъ найшовъ якъ въ кишкахъ помершихъ на холеру такъ и у вѣдходахъ слабыхъ рѣдъ организмѣвъ, котрїи вонъ за-для подобности до точки або протинки назвавъ комабакціями. Выслѣдъ Коха потвердили пѣзнѣйше такожь другїи ученїи и коли вкѣнци удало ся робити зъ тыхъ бакціиѣвъ штучнїи чистїи культуры, т. е. штучне плекане, и коли тѣ культуры, введенїи въ кишковий проводъ морской свинки, крѣлика и другихъ звѣрятъ, выкликували у нихъ холеру, то годѣ вже й сумнѣватись, що комабакціи єсть остаточною причиною холеричной епидемїи.

Пѣзнане прикметъ и обставинъ, при якихъ комабакціи може жити и розширяться, наводить само собою на думку средства: якими бы ширене бакціи запобѣгати. Комабакціи удаєть найлѣпше при температурѣ 40° Цельсія, а при температурѣ понизше 16° Ц. перестаетъ рости, однакъ ще не завмирає и при низшихъ температурахъ. Въ течахъ, якъ примѣромъ вода, молоко, поливка, множать ся вони скоро й численно и при користныхъ обставинахъ можуть жити и кѣлька тыжднѣвъ. Черезъ высушенєе нищать ся вони легко и цѣлковито.

Теперь спытаемо: якимъ способомъ вандрують тѣ мїкроскопїи животинки вѣдъ краю до краю, вѣдъ мѣста до мѣста, и якимъ способомъ дѣстають ся до людского тѣла?

Холера ширить ся зъ одного краю до другого голвно и майже выключно черезъ занесене и заволѣченєе.

Легко и численно множене организмѣвъ въ течахъ робить можливою догадку, що й водній корыта можуть стати ся дорогами, котрыми йде холера. Півною дорогою однакъ есть перенесене и заволѣчене, и то самыми людьми зъ мѣсця на мѣсце. Доказомъ того есть се, що холера поступае лише вздовжъ комунікаційныхъ шляховъ и въ мѣру скорости комунікаціѣ; доказомъ суть походы вѣйскъ, закаженныхъ холерою, лишаючи всюды вздовжъ перемаршу епідемію, якъ примѣромъ походъ року 1866 въ австрійско-прускѣй вѣйнѣ.

Заволѣчене холеры може статись черезъ одежу, средства поживній а вкѣнци черезъ вѣходы слабыхъ. Тому-то въ часъ епідеміѣ дуже поручаесть бережене всякихъ поживныхъ средствъ передъ рѣзными комахами, що підчасъ лѣтного часу радо пересиджують по свѣтлицяхъ.

Земля вогка и багниста есть до выплеканя и розширення бакціѣвъ въ грунтомъ лѣпшимъ, нѣжъ земля пѣсковата и скалиста. Доказомъ того рѣдкі выпади холеры на высокыхъ горахъ и въ скалистыхъ околицяхъ.

Щобы выкликати слабѣсть, мусять бакціѣ достатись въ якій-небудь спосѣбъ до жолудка, а зъ-вѣдтамъ до кишокъ, де они численно множать ся, розумѣесть, коли ихъ кислі течѣ жолудка передъ тымъ не знищать. Здоровый и добре функціонуючий жолудокъ есть самъ собою средствомъ охороннымъ противъ холеры. Слабѣсть може бути спонукана лише черезъ проковтнене холеричныхъ организмѣвъ, чи то зъ ѣдою, чи зъ напиткомъ, а не черезъ дотыкане холерично слабыхъ, о чѣмъ свѣдчать розмѣрно рѣдкі выпади холеры мѣжь лѣкарями и сторожами, занятыми при хорыхъ. До поживъ и напитокѣвъ достаютъ ся комабакціѣ дуже легко. Зъ вѣходами хорыхъ достаютъ ся они на землю, у воду,

на одѣжъ, зъ вѣдти мають зновъ тысячный находы зѣтнути ся зъ средствами поживными : зъ овочами всякого рода, зъ молокомъ, хлѣбомъ и пр., а зъ-вѣдтамъ зновъ вандрують въ людске тѣло.

Холеричный епидеміѣ панують передовсѣмъ въ лѣтнихъ мѣсяцахъ, хочъ були випадки, що пошесть панувала и въ зимѣ.

Же на оденъ або й на три днѣ передъ выбухомъ типичныхъ холеричныхъ симптомѣвъ вѣдчувае чоловікъ змучене, бракъ апетиту и оспалѣсть. Менше-больше третього дня дѣстае вѣнъ страшну бѣгунку по-при выметахъ. Вѣдходы рѣдкѣй, подобны до сырватки або воды зъ вывареного рѣжу, а въ кишкахъ черезъ мѣкроскопъ можна достерегти множество животинѣ. Загальне ослаблене збольшаеся, а до того приходитъ ще чувство морозу и убиване притомности. Черезъ частѣй вѣдходы тратить тѣло воду и за-дѣя того хорѣй терпятъ негвасиму спрагу, языкъ у нихъ грубый, сухій, обложеный. Серце бе сильнѣйше и частѣйше, слабѣй дѣстають битя сердца и тревогу, але за кѣроткѣй часъ дѣяльнѣсть сердца слабѣе, а зъ тымъ въ парѣ йде слабша циркуляція крови. Черезъ то лице, ноги и руки хорого стають ся зимными, уста дѣстають чорняву краску, очи и лица западають глубоко, шкѣра морщить ся, голосъ стае ся храпливый, вѣддыхъ утяжливый, хорый стаеся або непри томный, або лишь апатичный. Характеристичнымъ обявомъ суть такожъ частѣй корчѣ мускулѣвъ, особливо въ лѣткахъ, и зменнене або навѣтъ цѣлковите задержане мочи. Въ тяжкихъ случаяхъ смерть наступае въ першѣмъ дни або въ половинѣ другого.

Якъ же належить лѣчити холерично слабого?

Користнымъ єсть уже зъ самого огляду на другихъ, слабого вѣдосбнити и покласти его въ тепле лѣжку.

Въ початкахъ холеры поручають лѣкарѣ опиумъ, и всѣ такъ званій холеричній каплѣ мѣстятъ опиумъ въ своѣмъ складѣ.

Лѣкарѣ поручають такожъ выполѣкуванє кишокъ очищающими течами. Коли обявы холеры поступають, належить обвинути хорого въ теплїй покритя, натирати теплою оливою, взагалѣ старати ся якъ найдужше о удержанє теплоты въ хоромѣ. Тутъ належать всякїй прикладаня теплыхъ рѣчей до тѣла хорого. Внутренно належить давати хорому горячого чаю, сильной кавы, росолу, горячого вина. Не менше добрїй суть теплїй гѣрчичвїй купелѣ. Противъ выметѣвъ служить лѣдъ. Головно треба вважати якъ подчасъ такъ и по слабости на правильность въ діетѣ. Зѣ-разу належить давати хорому и подужуючому лише клейовїй зупы, молоко, росолъ зѣ мяса. Кѣлька капель сольной кислоты, доданныхъ до поживы, такожъ користнїй.

Якъ спивити дальшїй хѣдъ епїдеміѣ?

Головна рѣчь — чистота и строго очищенє якъ вѣдходѣвъ такъ и одежи хорого. Не належить бути скупимъ и не пожалувати навѣтъ одѣжу, коли она мало-вартна, спалити. Вѣдходы очищуєсь 5⁰/₁₀₀ карболовою водою. Позаякъ знаємо, що слабѣсть сидить въ кишковѣмъ проводѣ, то належить дбати о умѣренность и о добѣрность стравъ, а уникати всякихъ рѣчей, що могли бы жолудокъ въ его нормальнѣй дѣяльности попсувати. Передовсѣмъ уникати всякихъ ярищ.

Досвѣдъ учитъ, що люде, страхаячїй ся передъ холерою, скорше занепадають на слабѣсть, нѣжъ люде вѣд-важнїй и рѣвнодушнїй...

СОКРАТЪ

ГРЕЦКІЙ УЧИТЕЛЬ.

Зъ російскою мовою зъ додатками та вѣдмѣнами

переклала

М. ЗАГОРНЯ.

Накладомъ Товариства „Просвѣта“.

ЛВѢВЪ, 1893.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ *К. Беднарского.*

1. Початокъ думокъ Сократовыхъ.

Давно давно въ грецкой земли въ городъ Атенахъ живъ оденъ чоловѣкъ на имя Софронискъ. Вонъ бувъ сницарь, — такій чоловѣкъ, що зъ камѣня усякй рѣчи выроблявъ. Жонку его звали Фенаретою. Въ чотириста рокѣвъ до Христоваго Рѣзда у нихъ народивъ ся сынъ, на имя Сократъ. Якъ подро́сь хлопець, то батько почавъ приучовати его до своєї работы та до школы посылавъ учити ся. А въ Атенахъ усѣ люде були письменнй и тамъ було багато усякихъ школъ. Були такй убогй школы, що дѣти тамъ учились на дворѣ, а писали паличками на пѣску. Були школы богатшй, тамъ учили бѣльше. И були ще школы найвысшй. Тамъ учили всѣхъ тыхъ наукъ, якй тогды знали Греки.

Сократъ зъ маленьку бувъ хлопець тямкй, до до науки охочй и батько вѣддавъ его до найвысшой школы. И вывчивъ Сократъ усѣ науки, якй въ школъ вчено, та прочитавъ книжки усѣхъ найкрасшихъ грецкихъ письменникѣвъ.

Довчивъ ся Сократъ въ найвысшой школъ и зновъ батькове дѣло робити заходивъ ся, зъ камѣня статуы, (поставники) тесати, бо треба було собѣ на хлѣбъ заробляти. Та вонъ при работѣ не забувавъ того, що

вывчивъ ся и часто про те думавъ. Отъ и думавъ вѣнъ такъ :

— Добре се, що я всякй науки повывучовавъ ся. Та тѣлько не все ще я вивчивъ, що треба чоловѣкови знати. Треба ще дѣзнати ся та навчити ся, якъ треба чоловѣкови жити на свѣтѣ. А то на свѣтѣ такъ, що всѣ мы люде клопочемось, шукаемо кождый собѣ добра, а якъ роздумавшъ ся, то мы собѣ замѣсць добра злотуемо. Спершу я думавъ, що я де-чого богато знаю. Теперъ-же я бачу, що менѣ такъ богато ще треба знати, що якъ прирѣвнаешъ те, що я знаю, до того, чого я не знаю, то можна сказати, що я нѣчого не знаю. Вчено мене про богѣвъ, що они сотворили людей и посылають имъ щасте, коли они живутъ такъ якъ боги велеть. А якъ хто живе не такъ, якъ боги велеть, то го они карають. Але чого-жь хотять вѣдъ насъ боги, и якъ они велеть намъ жити ?

И почавъ Сократъ згадувати все, що вчивъ ся вѣнъ про богѣвъ. Греки вѣрували такъ, що богѣвъ було богато, а надъ ними бувъ оденъ найстарший богъ. Найстаршого бога звали Зевсомъ а всѣ меншй боги его слухали. А въ каждого бога було свое дѣло. Нептунъ бувъ богъ надъ морями; Позейденъ бувъ богъ надъ вѣтрами; Аресъ бувъ богъ надъ вѣною та надъ усякою сваркою; Бахусъ бувъ богъ надъ пѣяцтвомъ; сонце такожь було богомъ и звало ся Аполлонъ и ще чи мало усякихъ богѣвъ було.

Були и богинѣ, а въ богинѣ такожь у каждой свое дѣло було. Атина була богиня надъ розумомъ; Церера була богиня надъ хлѣборобствомъ; Афродита була богиня любви и всякй иншй богинѣ були.

Молились симъ богамъ Греки по храмахъ. Кождый богъ мавъ свѣй храмъ. Храмы у Грековъ были вели-

чезній, далеко б́ольшій в́одъ нашихъ церквей. Доокола пообставлюваній они були величезними стовпами зъ кам́еня. В́ь горъ стояли повыроблюваній зъ кам́еня статуы боѓовъ; часомъ т́ї статуы були позолочуваній. Частина храму була крыта а друга частина н́ь. В́ь крыт́ой частин́ь стояла статуа того бога, котрого храмъ бувъ. А друга частина храму тому була безъ покрывл́ь, бо Греки думали, що молити ся богамъ треба лишъ просто неба. Та ще Греки жертвы богамъ приносили: волб́ь, цапб́ь чи инший товаръ. Зарв́жуть товарину и частину зъ неї або усю спалють на жертвеннику, молячи ся. Такъ треба було, щобъ дымови було коли виходити, тымъ и не покрыта частина храму була. Службу правили по тыхъ храмахъ жрец́ь, ихъ священники.

Про боѓовъ було у Грекб́в писано, що они живутъ на неб́ь. И живутъ они такъ, якъ и люде: мають жб́нки и д́ьти, в́дять, пють, сплять, гуляють, сварять ся, мирять ся, однимъ словомъ зовс́ьмъ якъ люде. Тб́лько що люде умирають, а про боѓовъ писано було, що наче-б́ь то они не умирали. Про найстаршого бога Зевса у Грекб́в учено, що вб́нь бувъ богъ надъ небомъ и що вб́нь бувъ добрый та страшный; хто ему сподобавъ ся тому вб́нь сприяв́ь, щасте посылав́ь; а на кого розгн́ьвавъ ся, того блыскавкою убивавъ. Почавъ-же Зевсъ свое царствоване на неб́ь зъ того, що скинувъ зъ неба свого рб́дного батька. Згадавъ се Сократъ, згадавъ якъ учивъ ся вб́нь про Зевса, якъ той зъ своєю жв́нкою грызе ся та дурить ею.

Звали ся боги богами, а д́ьла у нихъ були людсќй.

И подумавъ Сократъ:

— Н́ь, не по правд́ь в́врують Греки в́ь боѓовъ. В́одъ такихъ боѓовъ не научишь ся, якъ людин́ь жити

треба. Тї боги самї живуть по людски и роблять неправду, вѣдь нихъ не научишь ся розбирати де добро, а де зло. Великий богъ мусить бути праведный и мусить научити людей, якъ треба жити.

И почавъ Сократъ роздумовати, якъ треба по правдѣ бога розумѣти. Не рѣкъ и не два мучивъ ся Сократъ и не давали ему спокою его думки, нѣ въ день, нѣ въ ночи. Богато за той часъ усякого стрѣло ся ему въ житю. Выбрано его и на службу державну, доводилось ему и въ вѣйску бути. И въ громадскихъ справахъ и въ вѣйску Сократъ завсѣгды робивъ, якъ тѣлько мѣгъ найлѣпше. Якъ прийшли вороги на Грецію, то Сократъ виявивъ велику смѣливѣсть та хоробрѣсть, рѣдний край обороняючи. Такъ живъ вѣнъ ажъ до трийцяти лѣтъ и все не покидала его думка про те, якъ по правдѣ жити.

И було у него такъ. Отсе наважить ся вѣнъ що небудь зробити. Якъ яке гарне дѣло вѣнъ наважить ся зробити, то такъ ему гарно стане, и ажъ наче сумлѣне его каже ему:

— Роби Сократе!

Якъ же погане замыслить вѣнъ робити, то такъ ему стане, наче хто не пускає его на те дѣло, а совѣсть его неначе каже ему:

— Не роби того, Сократе!

И почавъ Сократъ завсѣгды слухати, що ему сумлѣне каже. И завсѣгды сумлѣне привертало его до добра та до правды, а вѣдь зла вѣдвертало. Тогды Сократъ подумавъ:

— Сумлѣне навчає мене жити по правдѣ. Вѣдки-жъ то сумлѣне, та совѣсть бере ся? Нашї боги самї роблять не по правдѣ и не могли дати людямъ совѣсти. Выходить, що єсть правдивый Богъ и вѣнъ хоче, щобъ

люде жили по правдѣ и на те кождой людинѣ вѣнъ дае совѣсть. Кожда людина повинна слухати своєї совѣсти и тогды она знати буде, якъ треба жити. Бо сумлѣне Богъ давъ людямъ на те, щобы они знали, якъ треба жити.

Тогды Сократъ сказавъ собѣ :

— Дѣло се велике. Теперъ, якъ я пѣзнавъ, въ чомъ правда та добро, то повиненъ я и другихъ того научити, щобы и имъ гарно було.

Якъ задумавъ се Сократъ, то батька у него тогды вже не було — умеръ, и самъ Сократъ бувъ жонатый и дѣти у него були. Вѣнъ своѣй жѣнцѣ сказавъ :

— Теперъ уже я знаю, якъ Богъ велить людямъ жити. Буду я другимъ казати, щобы и они знали.

А жѣнка ему каже :

— Нѣчого ты не знаешь. А якъ заходишь ся людеи научати, то щобы ще и лиха якого не було. Та и вѣдъ роботы вѣдѣбешъ ся, не будешъ нѣчого заробляти. А у тебе дѣти, ихъ годувати треба. Лѣпше покинь про се думати. И безъ тебе учителѣвъ богато.

Та Сократъ не послухавъ жѣнки. Бачивъ вѣнъ, що все горе та лихо людске черезъ те, що люде не знаютъ, якъ жити треба. И совѣсть его казала ему :

Ты дѣзнавсь, якъ жити треба, то скажи и иншимъ, щобы и они знали. А мовчати про се тобѣ не можна. Се не по правдѣ буде.

И Сократъ почавъ учити людей.

Ще въ стару старовину, ще давно до Сократа, Греки жили гарно. Земля у нихъ була родюча. Не було у нихъ нѣ панѣвъ, нѣ мужикѣвъ, нѣ убогихъ нѣ богатихъ, усѣ були ровнѣи.

Греки були дуже освѣченный, письменный народъ. Они любили читати книжки, а ще больше любили ходи-

ти въ театрѣ. Театры у нихъ були величезнѣи, такѣи, що въ нихъ могли тысячѣ людей сидѣти. Грецкѣи письменники писали свои писаня про грецкихъ богѣвъ, або про славныхъ Грекѣвъ. И все те вивченѣи на те люде удавали на театрѣ: богѣвъ и людей, и все, що они робили. А Греки сходились дивити ся всѣ: и богатѣи и убогѣи однаково, бо всѣ були однаково освѣченѣи и однаково розумѣли, що на театрѣ удае ся. Такѣи робило ся що-року два разы на рѣкъ тогды, якѣи були свята богамѣ. На тѣи свята сходили ся люде зъ усѣхъ грецкихъ мѣстъ, дивити ся на театрѣ або на инше, якѣи на примѣръ: вояки мѣжь собою били ся та бороли ся, письменники свои писаня читали а музики грали. И хто зъ воякѣвъ поборовѣ, а зъ письменникѣвъ хто найлѣпше писане написавѣ, а зъ музикѣвъ хто найкрасше заграваѣ, тому надгороду давано. Окрѣмъ того Греки дуже любили статуы, и грецкѣи майстры такѣи робили тѣи статуы, що ажъ теперѣ люде дивують ся, що такѣи гарнѣи. Усе тото и наука у школѣ, и театры и святочнѣи читаня та граня и статуы, — усе тото дуже освѣчувало Грекѣвъ. Греки народѣ бувѣ розумнѣи, талановитѣи, освѣченѣи на увесь свѣтъ. Вѣдъ нихъ и мы вже переняли освѣту. Деякѣи книжки, що Греки понаписували, и доси додержались, живутъ не одну вже тысячу рокѣвъ, и доси люде ихъ радо читають и вчать ся зъ нихъ, освѣчують ся — такѣи тѣи книжки гарнѣи та дотепнѣи.

Але звѣсно и у Грекѣвъ було не безъ поганого. Почали Греки воювати зъ сусѣдами. Зъ войны навозили они и золота и срѣбла и всякого добра. Ще и людей въ неволю забирали и держали ихъ у себе въ неволи и заставляли робити на себе. Тѣи люде звали ся рабы. Почали Греки богатѣти, стали они поганѣише жити.

Хто бувъ смѣлвйший, той бравъ ся воювати. Хто моторнвйший, той крамарювати заходивъ ся. А чорну хлѣборобску працю Греки зовсѣмъ покинули.

За Сократа въ грецкѣй землі рабѣвъ було бѣльше, якъ панѣвъ. Панѣвъ було сто тисячъ, а рабѣвъ триста пятьдесятъ тисячъ. Усяку роботу робили рабы, а Греки-паны уважали за соромъ своими руками що небудь робити. Они тѣлько дбали про те, щобы бѣльше грошей нагорнути. А за тѣ грошѣ накупити багато рабѣвъ та рабинь та жити нѣчого не роблячи, а тѣлько ласо ѣли, пили, гуляли та спали.

А всѣ думали тѣлько про те, якбы самимъ не робити, а щобы другі на нихъ робили.

Сократъ бачивъ, що зле роблять люде, що самі себе гублять. И вѣнъ выходивъ мѣжъ люде и казавъ имъ, що они погано живутъ и що не такъ треба жити.

2. Якъ треба жити?

Одного разу придибавъ Сократъ молодого богатого Грека, — его звали Арістонъ. Той Арістонъ бувъ чоловѣкъ не дурный и не злый, але живъ якъ усѣ богаті Греки, не бравъ ся нѣ за яке дѣло и живъ тѣлько для власной утѣхи.

Сократъ каже:

— Здоровъ, Арістоне! що се тебе давно не видко? мабутъ дѣло яке робишь, то и не маєшь часу ходити?

Арістонъ вѣдмовляє:

— Нѣ, я нѣчого не роблю. Та щобъ я мавъ робити? И нѣчого и нема на що менѣ робити. Менѣ и такъ добре, бо я дякуючи богамъ, не убогий, маю зъ чого жити. Яка-жь менѣ неволя робити та клопота-

тись? Отъ хйба-бъ въ начальники выбрали, то може и пѣшовъ-бымъ, щобы люде поважали бѣльше. Та и то не дуже. Тѣлько клопоту собѣ додашь. Чи хочешь, чи не хочешь, а иди слухай, що тобѣ казати будуть и самому балакати треба ще й писати. Все то клопѣтъ. А яка менѣ неволя клопотатись? Грошѣ въ мене є, рабы є, чого забажаю, те въ мене и буде. Жию весело, чого-жь менѣ ще треба?

Сократъ каже:

— Се правда, що тобѣ нема неволѣ клопотатись. Та тѣлько, чи гарно буде, якъ ты весь вѣкъ такъ проживешь?

Арістонъ каже:

— А чому не гарно? Хйба погано весь вѣкъ весело та втѣшно прожити?

А Сократъ на то:

— Такъ отже я и кажу: чи гарно оно такъ буде? Бо не завсѣгды те справдѣ гарне, що намъ гарнымъ здає ся. Чи чувъ ты про Геракля?

Арістонъ каже:

— А хйба-жь не чувъ? Кождый знає, якій вѣнъ велитень бувъ и якій славетнй дѣла робивъ и якои славы собѣ наживъ.

Сократъ пытає ся:

— Ну, а чувъ ты, якъ вѣнъ обиравъ собѣ, якимъ ему жителъ жити? якимъ шляхомъ ити?

— Нѣ, не чувъ.

— Ну, коли не чувъ, то я розкажу тобѣ, якъ хочешь.

Арістонъ каже:

— Розкажи, послухаю.

И другй люде, що зѣйшли ся, почали просити Сократа, щобы розказавъ.

Отъ Сократъ и почавъ розказувати :

— Якъ Гераклъ вырѣсь, то почавъ думати, якъ ему въ свѣтѣ жити. Одного разу иде вѣнь полемъ и все про то таки думае, до якого дѣла взятись та якъ жити? Коли се бачить: двѣ жѣнки ему на зустрѣчь идуць. Одна нѣ велика, нѣ маленька, нѣ гладка, нѣ худа, одѣжь на нѣй не пышна, така она проста собѣ, иде рѣвно, поважно, не поспѣшае ся и не озирае ся. А друга жѣнка висока, гладка, въ гарнѣй одежи та зъ личкомъ набѣленымъ. Иде она, та разъ у разъ чепурить ся, та все на свою тѣнь озирае ся. Стали они обѣ пѣдходити до Геракля. Пышна жѣнка заразъ пѣдбѣгла до Геракля та й каже :

— Знаю я, що ты думаешъ, якбы тобѣ въ свѣтѣ жити. Такъ я отсе и прийшла тебе навчити. Ось ходи зѣ мною а буде твое жите легке та веселе. Не будешъ ты знати нѣ роботы, нѣ клопоту, нѣ смутку. Будешъ знати самѣй веселощѣ, тѣльки и клопоту тобѣ буде, що выбирати будешъ, яка страва смачнѣйша, яке вино лѣпше, та де гуляти веселѣйше. А роботы тѣлько буде, що звелишь рабамъ зробити, що тобѣ забажае ся. Все що звелишь, такъ заразъ тобѣ чужими руками и зробить ся.

Гераклеви дуже сподобалось таке жите, вѣнь и каже :

— Гарно ты кажешъ. А якъ-же тебе звать?

Жѣнка вѣдмовляе :

— Мене звать Щ а с т е. Вороги звать мене Пышнѣстъ. Се они дражнять мене такъ. Та ты имъ не давай вѣры.

Проста жѣнка стояла тихо, поки балакала пышна а тогды и собѣ загомѣла :

— Мене звать Праведность и больше нѣякого имени въ мене нема. Не буду я тебе привабливати такъ, якъ отъ ся жѣнка, а скажу тѣлько, де правдиве людске щасте. Ты побачишь, що тѣлько зѣ мною зазнаешъ правдивого щастя. Ты самъ прецѣнь знаешъ, що коли хочешъ, щобъ земля родила, то перше рукъ до неи доложи, хочешъ худобу мати, доглядай еи. Хочешъ хату мурувати, перше камѣня на ню набий. Хочешъ, щобъ люде тебе шанували, роби имъ добро. Людина повинна своєю працею, платити иншимъ людямъ за ихъ працю. На таке жите я тебе кличу и тѣлько въ такомъ житю правдиве щасте.

Тогда пышна жѣнка выхопилась напередъ и загомовѣла :

— Бачишь, Геракле, на яке важке жите она тебе кличе? Працю та працю та ще працю она тѣлько и обѣцуетъ тебѣ. А чи дастъ же она тебѣ хоть троха веселости? Чи не лѣпше тебѣ ити за мною? Зѣ мною не зазнаешъ працѣ, а самѣ роскошѣ, втѣхи. Смачно будешъ ѣсти, добре будешъ пити. Ходи зѣ мною. И пышна жѣнка хотѣла взяти Геракла за руку.

Проста жѣнка сказала :

— Пожди! Ты кажешъ, що вѣнь смачно буде ѣсти та солодко буде пити. И думаешъ, отсе и щасте! Але ты и ѣсти та пити не вмѣешь. Ты ѣшь и пѣшь не тогда, якъ тебѣ ѣсти та пити хоче ся — тому и найсмачнѣйшій стравы тебѣ не ѣдятъ ся, найдорожшій вина не пють ся. Та ты и спати не умѣешь. Ты якъ хочешь перевертати ся на мягкихъ подушкахъ и перевертати, то перевертаешъ ся и не заснешъ, бо ты лягаешъ спати, а спати тебѣ не хоче ся. Спать ся добре тому, хто наробивъ ся а ты не маешъ по чѣмъ спочивати, бо нѣчого не робишь. Знаю я тебе и тыхъ

нешасныхъ знаю, котрыхъ ты скусила ити за собою. Хиба мало ихъ теперъ нарѣкае на тебе за те, що черезъ тебе змарнували свой вѣкъ молодой. Отъ за те и женуть тебе усѣ чеснїи люде и звать тебе Розпустою и Пышностію. Я-жь нѣколи не одурила, хто за мною пошовъ. Всѣ що за молодыхъ лѣтъ пошли за мною, стались великими на душѣ и на тѣлѣ, усѣ они зазнали больше радощѣвъ якъ горя, всѣхъ ихъ любять и шанують люде, всѣ они радѣючи згадують свое жите працювите и спокійно дожидають смерти. На тебе нарѣкають, а менѣ нѣхто нѣколи не докорявъ. И всѣ поважають мене и звать усе однимъ именемъ — Праведностію. Ось на яке жите я тебе Геракле кличу.

Геракль не вагавъ ся больше. Вонъ пошовъ зъ Праведностію и живѣ працюючи, и зазнавъ жиючи щастя и богамъ догодивъ.

Доказавъ Сократъ и каже Арістону:

— Подумай и ты, Арістоне, закимъ тобѣ ити, за розпустою чи за праведностію. Думай, поки ще есть часъ, щобъ не довелось на старобъ каяться, що проживъ свой вѣкъ и самому щастя не зазнавши и людемъ користи не зробивши и богамъ не догодивши.

3. Якъ начальникувати надъ народомъ?

Въ Атенахъ порядки такї були, що всѣ люде тамъ дѣлили ся на двѣ половины: одной були вольнїи Греки, а другї рабы. Рабы не мали нѣякого права и ихъ куповано и продавано якъ товаръ. А вольнїи Греки самї вже всѣ порядки давали. Они самї установляли законы, самї зъ помежи себе судївѣвъ та начальниковъ выбирали и скидали. И не було у нихъ такъ,

щобъ оденъ найстарший бувъ завсѣгды, а такъ кого выберуть.

Почувъ одного разу Сократъ, що богатый чоловѣкъ Главконъ домагае ся, щобы его зробили начальникомъ. Сократъ знавъ, що Главконъ нездатный начальникувати и хотѣвъ зъ нимъ про се побалакати. Одного разу бачивъ Сократъ, що Главконъ стоить, балакае зъ людьми. Главконъ сподѣвавъ ся, що его ось-ось зроблять начальникомъ и вѣнъ гордо поступавъ зъ людьми. Сократъ пѣдбйшовъ до гурту, поздоровивъ та и каже :

— Чувъ я, Главконе, що ты будешь у насъ начальникомъ.

Главконъ вѣдмовляе :

— Думаю, що буду.

Сократъ каже :

— Гараздъ, дѣло добре ! якъ станешь начальникомъ, то велику силу будешь мавъ. Зможешь людямъ богато добра зробити. И слава про тебе далеко пѣде.

А Главконъ каже :

— А вже-жь ! сподѣваю ся, що буду гарнымъ начальникомъ.

Сократъ каже :

— Гарный начальникъ той, хто своему народови богато добра зробивъ. Про такого и слава гарна иде. Ат-же такъ ?

— Такъ, — каже Главконъ.

Тогда Сократъ пытае ся :

— Скажи-жь, будь ласкавъ, Главконе, яке-жь ты добро народови здѣлаешь ? Ты хочешь бути гарнымъ начальникомъ. Та вѣдъ чого ты пѣчнешь ?

Мовчить Главконъ, не знае що ёму вѣдповѣсти. Сократъ подождавъ троха, тогда каже :

— Чогожь ты мовчишь? Се-жь зовсѣмъ не мудро знати, зъ чого народови добро буде, бо народъ се-жь такі люде якъ и ты. Та що тобѣ добро, се-жь и народови добро. Якъ бы ты схотѣвъ добро зробити своему другови, то насампередъ ты зробивъ бы такъ, щобы вѣнъ живъ у достатку?

— А вже-жь, каже Главконъ.

Сократъ каже :

— Добре, коли одной людинѣ такъ, то и всѣмъ такъ. Значить, зробити такъ, щобы люде не знали убожества, а жили въ достатку, то се буде людемъ добро. Чи такъ?

— Думаю, що такъ — каже Главконъ.

Сократъ пытае ся :

— А скажи менѣ, якъ теперъ люде живутъ : чи въ достатку чи въ убожествѣ. Чи стае имъ того, що они зарабляють? Та и чимъ они зарабляють? Ты певно вже подумавъ про се?

Главконъ вѣдмовляе :

— Я сего не знаю, бо про се ще я не думавъ.

Сократъ тогда каже.

— Ну, коли ты про се не подумавъ, то певно вже знаешь, кѣлько теперъ начальники грошей громадскихъ тратять? Мабуть ты подумавъ, якъ зробити, щобы меньше тратити, щобы народъ меншій податки плативъ?

Главконъ вѣдмовляе :

— Нѣ, я про се не думавъ.

Сократъ каже :

— Ще не думавъ. Ну дарма, ще буде треба про се подумати. Ты все думавъ про те, якъ зробити, щобъ

наро́дъ ставъ богатшій. Чимъ же ты задума́въ наро́дъ збогати́ти?

Главко́нъ каже :

— Я думаю, що збогати́ти наро́дъ можъ найлѣпше вѣйною. Повоювати инші́ народы, забрати вѣдъ нихъ все добро и подѣлити мѣжъ нашъ наро́дъ.

Сократъ каже :

— Добре. Такъ можна швидко забогати́ти. Але-жь може бути и такъ, що по́демо мы воювати межи дру́гї́ народы, а они наше вѣйско побю́ть. Та й наро́дѣвъ тыхъ не звоюемо и людей нашихъ побю́ть и грошѣ́, що мы на вѣйну покладемо, пропадуть. Отъ и выйде, що мы зъ вѣйны не збогати́емо, але зъубо-жьемо.

Главко́нъ каже :

— Се правда, такъ може бути. Але, щобы того не було, треба починати вѣйну то́лько тогды, якъ знати будемъ добре, що мы повоюемо, а не насъ повоюю́ть.

Сократъ пытае ся :

— Значить, щобы починити вѣйну, треба добре знати и свою силу и яка у ворогѣ́въ сила? Такъ?

— А вже-жь такъ, — каже Главко́нъ.

Сократъ пытае ся :

— Та будь ласка́въ, скажи намъ, кѣлько вѣйска у насъ, а кѣлько у тыхъ, зъ кимъ ты воювати ся намысли́въ?

Главко́нъ вѣдмовля :

— Сего не скажу тобѣ́, бо всего въ головѣ́ не вдержи́шь.

Сократъ каже :

— Такъ у тебе мабу́ть се все позаписувано. Отъ

якъ бы ты принѣсъ сюды свои записки, то и мы-бъ ихъ прочитали та и знали-бъ.

— Нѣ, запискѣвъ у мене нема, — каже Главконъ — та войска у ворогѣвъ не можна почислити.

Сократъ каже :

Шкода, що не можна. Бо коли не можна почислити ворожого войска, то не можна и вгадати, чи мы повоюемо, чи насъ повоюють. Коли такъ, то шкода и думати, щобъ войною людей збогатити. Ну, та про се годѣ. А скажи намъ ось що: Колько треба хлѣба, щобы прогодувати весь нарѣдъ, и чи стане сего вроджаю до нового хлѣба. Про се вже ты певно думавъ?

Главконъ каже :

— Нѣ, и про се я ще не думавъ.

Замовкъ Главконъ и всѣ мовчать. Тогды Главконъ зновъ каже :

— Ты такъ допытуешь ся до всего, Сократе, що якъ про все думати та все вычисляти, то важко буде начальникувати.

Сократъ каже :

— А ты думавъ легко? А я ще ось що тебе поспытаю. Я чувъ, що ты наче-бъ то почавъ помагати дядькови господарувати, а потѣмъ не схотѣвъ. Черезъ що ты не схотѣвъ?

Главконъ каже :

— Черезъ те, що клопѣтно було: господарство велике.

Сократъ каже :

— Онъ бачъ, ты одному господарству рады не давъ, а хочешь надъ всѣмъ народомъ порядкувати. Брати ся до всякого дѣла можна, але зробить его толькы той, хто его зрозуміе. Дивись, щобъ замѣсть славы та поваги не здобувъ ты лиха, якъ почнешь

начальникувати. Дбзнай ся добре про те, о що я тебе пытавъ ся, а тогды и про начальство думай.

Главконъ вѣдѣйшовъ мовчки вѣдъ Сократа, та вже бѣльше и не пхавсь у начальники.

4. Про рабѣвъ та про панѣвъ.

Одного разу приходить до Сократа чоловѣкъ оденъ, Аристархомъ его звали, та и розказуе ему про свое горе.

— Отъ, — каже — самъ собѣ теперъ рады не дамъ. Спершу крамницю я державъ и богато зарѣблявъ торгуючи. А дальше не пощастило ся: перевелось усе добро. А тутъ ще война надѣйшла. Родичѣвъ на вѣйнѣ побито; прийшло забрати вѣдъ нихъ сироты — и зѣбралось у мене въ хатѣ чотирнайцять душъ родини. Якъ ихъ прогодувати всѣхъ, коли у самого нѣчого нема? Не дамъ собѣ рады, та и годѣ.

Сократъ каже:

— Жалко менѣ тебе, друже, якъ-же ты думаешь своему лихови зарадити?

Той каже:

— Я хотѣвъ грошей позычити, щобы зновъ крамницю завести, та нѣхто не позычае, боять ся, бо знають, що въ мене нѣчого нема.

Похитавъ головою Сократъ, та й каже:

— Чотирнайцять душъ прогодувати, — богато усе-го треба. Але-жь у твого сусѣда бѣльше двайцяти душъ родини и всѣ не голоднѣй, та ще и богатѣе вѣнъ. Чому-жь то такъ?

— Бачъ прирѣвнавъ, — каже Аристархъ. У сусѣда девятьнайцять рабѣвъ. Рабы ему бѣльше зрѣблять нѣжь зѣдѣять. А у мене чотирнайцять вѣльныхъ Грековъ,

А Сократъ лятае ся :

— А чимъ вѣдрозняють ся вѣльнїи Греки вѣдъ рабѣвъ? Може они красшїи?

— А вже-жь красшїи, — каже Аристархъ. То-жь таки вѣльнїи Греки, а то рабы.

Сократъ каже :

— На словахъ оно красше выходитъ, але по правдѣ оно не такъ. Сусѣдови кажешъ, тымъ добре жити, що въ него є рабы, а тобѣ тымъ погано, що въ тебе не рабы, лишъ вѣльнїи Греки. Може рабы вмѣють робити, а вѣльнїи Греки не вмѣють?

Аристархъ каже :

— И може-бъ умѣли, якъ бы ихъ примусивъ. Та не могу я примушувати ихъ робити! Они великого роду, образять ся, почнуть докоряти. Ладу не буде въ родинѣ.

Сократъ пытае ся :

— Ну, а теперъ у васъ въ родинѣ ладь?

— Де вже тамъ ладь, — каже сусѣдъ. Сама гризня та докору.

Тогда Сократъ каже :

— А по моему такъ. Теперъ вы и не робите нѣчого, и ладу у васъ нема, та ще и вѣсти нѣчого. Бо родичѣвъ твоихъ панѣство не годує! Ану лишъ дай имъ яку роботу.

Сусѣдъ каже :

— Та я-бъ знайшовъ имъ дѣло, та они не схотять. Та и люде судити будуть мене за те.

— А теперъ не судять? — пытае ся Сократъ.

— Де вже тамъ тобѣ не судять? Судять и теперъ за убожество, а грошей, бачъ, нѣхто не позычає.

Сократъ каже :

— Ну бачъ, однако судять. Та ты на те не зва-

жай а дай родичамъ роботу. Чи не полѣпшитъ ся тобѣ ?

Аристархъ послухавъ Сократа. За пѣврку довелось имъ стрѣтитись.

Сократъ пытае ся :

— Ну друже, якъ тобѣ теперъ жиєшь ?

А Аристархъ каже :

— Живу добре, та все тобѣ дякую. Давъ менѣ оденъ чоловѣкъ вовну на боргъ. Мы ту вовну выпряли, выткали сукно, а зъ сукна нашили одежи та и попродали — и грошѣ вернулись за вовну, та ще й заробили. Такъ оно мы и почали се дѣло, та и теперъ не кидаємо. Теперъ и гризнѣ у насъ нема и не голоднѣ мы.

Сократъ пытае ся :

— А люде-жь судять васъ ?

— Нѣ, не судять, — вѣдмовивъ Аристархъ и засмѣявъ ся.

Другимъ разомъ побачивъ Сократъ, що оденъ господарь бе свого раба нагаємъ. Сократъ пытае ся :

— За що ты его такъ дуже бєшь ?

Господарь каже :

— Якъ-же его не бити, коли вѣнъ ледащо тѣлько про те думаетъ, щобъ погуляти та наѣсти ся и выспатись. Та ему и сотнѣ нагаѣвъ мало.

Сократъ вѣдвѣвъ господаря троха дальше та й каже :

— Ну, а ты про що думаєшь ? Хиба не про те, чтобы смачно зѣѣсти, весело погуляти та мягко выспатись ?

Мовчить господарь, а Сократъ зновъ каже :

— А коли ты самъ тѣлько про те думаешъ, то кѣлько-жь тобѣ треба нагаввѣ за те, за що ты теперъ бешь раба? Чи не вѣдь тебе вѣнь вчить ся такъ робити?

Розсердивъ ся господарь и пѣшовъ вѣдь Сократа.

5. Якъ жити въ родинѣ?

Сократъ бувъ жонатый. Жѣнку его звали Ксантипоу. Она сердилась, якъ вѣнь почавъ людей учити, бо вѣнь тогды покидавъ свою роботу и черезъ те менше зароблявъ. Але якъ стало до Сократа багато людей ходити, слухати, якъ вѣнь учить, она подумала: Учителямъ платять за те, що они вчать и они живутъ въ богатствѣ. Такъ и мы жити будемъ. А Сократъ не такъ думавъ. Вѣнь думавъ: Не могу я брати грошей за те, що вчу людей, якъ по правдѣ жити. Якъ за се брати грошѣ?

И хоть багато людей приходило слухати, якъ Сократъ учить, то вѣнь вѣдь нихъ грошей не бравъ. А на родину вѣнь зароблявъ своимъ ремесломъ, абы стало прожити. Жѣнцѣ Сократовѣй було соромно, що они такъ убого живутъ. Она часто докоряла за те Сократови, грызла его. Було вѣдь нен и дѣтямъ, а найбільше доводилось зазнавати Сократови. Та вѣнь не сердивъ ся и все або мовчавъ або ю умовлявъ.

Одного разу грызе та грызе она Сократа, а вѣнь все мовчить. Взяла ю злѣсть, що вѣнь мовчить. Она якъ ухопить ведро зъ помьями, такъ и обляла Сократа цѣлого. Сократъ каже :

— Онъ бачь, була гроза, а пѣсля грозы дощ пѣйшовъ. Такъ оно завсѣгды буває.

И нѣчого бѣльше не сказавъ жѣнцѣ. Пѣшовъ собѣ, умывъ ся, обтеръ ся и такъ мовъ нѣчого не було. Якъ Сократъ самъ робивъ, такъ и дѣтей своихъ учивъ робити.

Одного разу найстарший сынъ зневаживъ матеръ якимсь словомъ. Сократъ пытае ся его :

— Якъ ты думаешъ про тыхъ людей, що забувають, якъ имъ добре зробишь? Чи гарнї то люде?

Сынъ каже :

— Якъ чоловікъ забуває про того, хто ему добро зробивъ, то есть вѣнъ найпоганѣйший зѣ всѣхъ. Та се и всѣ такъ думають.

Сократъ каже :

— Се ты правду кажешъ. А тееръ ось що скажу. Якъ одна людина не має силы, а друга людина ю носить, годуе, обшивае, спати кладе, хору доглядае, ночи за нею не досыпляе, злѣсть еи стерплюе, — чи зробила людина тѣй людинѣ добро?

— Велике добро зробила, — сынъ каже.

Тогда Сократъ каже :

— Саме се а може ще и бѣльше робила тобѣ твоя мати. Она носила тебе и годувала и ночей черезъ тебе не досыпляла, не знаючи, чи подякуешъ ты їй за те, чи дѣжде ся она вѣдъ тебе помочи. А ты отсе тееръ такъ дякуешъ їй та шануешъ еи?

Сынови нѣяково стало, а не хоче ся признати, що виненъ. Вѣнъ-же и каже :

— Хиба-жъ я еи не шанувавъ бы, якбы она не така була. А то крычить та лае, такъ нѣ за що. Ну и не стерпишь.

Сократъ каже :

— А ты якъ маленькїй бувъ, такъ усе не по дур-

ному кричавъ? А терпѣла-жь она и любила тебе. От-такъ и тобѣ треба робити.

6. Черезъ що Сократови не треба було нѣ дорогой стравы нѣ дорогой одежи?

Приходить до Сократа оденъ учитель, подививъ ся на его жите тай каже:

— Ну, Сократе, бачивъ я теперъ твоє жите. Страва у тебе така, що вже простѣйшой нема. И одѣжь у тебе проста та одна якъ въ зимѣ такъ и въ лѣтѣ, а обуви зовсѣмъ у тебе нема. На що-жь тобѣ твоя мудрость здала ся, коли черезъ ню тобѣ жите тяжке?

Сократъ пытає ся;

— А чи чувъ ты, щобъ я коли нарѣкавъ на свое жите?

Учитель каже:

— Нѣ, не чувъ. Ты не нарѣкаєшь. Але все-жь тобѣ жити не солодко. Не зѣшь, не выпєшь до смаку а нѣякои вѣхи знаєшь.

Усмѣхнувъ Сократъ тай каже:

— А я думаю, що не кождоу такъ смачно ѣсть ся та пє ся, якъ менѣ. А чому се такъ, — скажу тобѣ заразъ. Ты знаєшь якъ выголодишь ся, то и найпростѣйше ѣдло выдає ся найсмачнѣйше. Ось я ѣмъ толькы тогда, коли дуже выголоджу ся, а пю тогда, якъ дуже схочу пити. И такє менѣ тогда все смачне, що нѣчимъ здають ся дорогі стравы та вина. А про одѣжь скажу тобѣ, що менѣ другои одежи не треба. Люде черезъ те не однаково одягають ся зимою та лѣтомъ, що имъ въ лѣтѣ душно, а въ зимѣ холодно. А я такъ привчивъ свое тѣло, що менѣ однако, чи зима, чи лѣто. Такъ на що-жь менѣ другои одежи?

А въ Греціи, де Сократъ живъ, зимы дуже теплѣй, тамъ така зима якъ у насъ осѣнь. Про те Греки одягали ся дуже просто. На сподъ брали довгу вузку сорочку, а на верхъ кирею. Кирея не була зшивана, але була то просто широке и довге простирало. Нею Грекъ обвивавъ ся. Шапки надягали лишъ тогды, коли непогода була або коли сонце дуже пекло. Чоботы обували только на войну, а то ходили въ черевикахъ, або просто саму подошву привязували подъ ногу ремѣнцями.

Учитель каже :

— Ну добре, ты такъ привчивъ себе. А на що жь иншимъ людямъ такъ жити, якъ ты жиєшь?

Сократъ каже :

— А ось слухай. Прийде людина до тебе и до мене и просить, щобы ѣй пособити, чи хлѣбомъ, чи роботою, чи ще чимъ. Кому лекше пособити той людинѣ, тобъ чи менѣ? Ты подумаєшь: и радъ-бы пособити, такъ самому богато треба. Давъ бы що, — такъ самому не стане. Робити ему помѣгъ бы, та жалко часъ стратити. А я зовсѣмъ не, те. Я все готовъ пособити другому, бо менѣ самому не богато треба. И часу, якъ самъ знаєшь, не жалую: грошей не беру а вчу дурно.

— Се правда, — каже учитель.

Сократъ знову каже :

— Або зновъ се ще: графило ся такъ, що треба громадѣ послужити. Ты подумавъшь: абы Господи, мене не обрали, въ своимъ дѣлѣ втрату буду мати. А мене ничъ не держити, — я радый громадѣ послужити.

Подумавъ учитель и каже :

— Твоя правда. А все-жь якъ на мене, то лѣпше вмерти, нѣжь такъ, якъ ты жити. И дивно менѣ, що только людей твою науку слушає.

Сократъ каже :

— Они слухають, та небогато ихъ такихъ, щобъ робили те, що чують. Одень слухає, слухає, та й свое робить — але бувають такі, що покидають своє жите, и починають жити такъ, якъ я живу и скажуть, що стали щасливіиші, нѣжъ перше були.

Пішовъ учитель вѣдъ Сократа и самъ собѣ мѣркує. Якъ-же менѣ теперъ думати про Сократа? Богато людей кажуть, що вѣнь не сповна розуму. судять его, смѣють ся. А менѣ здає ся, що вѣнь гарна людина, правдива.

7. Про те, якъ треба жити зъ братьми?

Довѣдавъ ся Сократъ про одного крамаря, що вѣнь зъ своимъ братомъ рѣднимъ посваривъ ся. Стрѣтивъ ся вѣнь якось зъ тымъ крамаремъ и почавъ ему казати :

— Дивуюсь, я тобѣ; ты чоловікъ розумный, господарный. Рѣчей въ твоїй крамниці богато, самъ не упоравъшъ усею, та ще крамарчукѣвъ собѣ наймаєшъ. Чужихъ людей до себе приймаєшъ, а зъ рѣднимъ братомъ посваривъ ся. Хиба погано жити зъ братомъ въ згодѣ?

Крамаръ каже :

— Жити зъ братомъ, звѣстно гарно — та тільки зъ якимъ? Вѣнь мѣй братъ, для другихъ гарный, а я у него нѣчого доброго не бачивъ.

Сократъ пытає ся :

— Та може ты самъ зъ нимъ не гарно поводишь ся?

Крамаръ каже :

— Я щирый для того, хто для мене щирый, а не хочу прихилитись до того, хто и словами и дѣлами докоряє менѣ.

Сократъ пытае ся :

— А скажи менѣ ось що : Якбы ты хотѣвъ зъ якимъ чоловѣкомъ приятелювати, то якъ бы ты зъ нимъ поводивъ ся ?

— Якбы я зъ нимъ поводивъ ся ? — каже крамарь. — Звѣстно якъ : Кликавъ бы его до себе, гостивъ бы его, догоджавъ бы ему, грошей позычавъ бы.

Сократъ каже :

— Ну, то зроби саме такъ зъ своимъ братомъ, тогды побачишь, що й вѣнь для тебе лѣпший стане.

Крамарь ажъ розсердивъ ся :

— Отъ, каже, — не бачивъ чога — ще буду ему кланятись. А вѣнь ще не схоче миритись, тѣлько передъ людьми соромъ буде.

Сократъ каже :

— Гарно робити, нѣколи не соромъ, и гарнѣ люде зъ сего не будуть смѣятись. А якъ братъ тогды не погодить ся зъ тобою, то будешъ знати, що зробишь-есь, якъ треба. Але зроби, якъ я кажу — я знаю, що твѣй братъ умѣе годитись зъ людьми. Тогды и вы погодитесь и жити будете, якъ треба, и будете щасливи. Бо два браты то такъ, якъ двѣ руки, двѣ ноги, двое очей у людини. Руки на те суть, щобъ одна другѣй помагала, — такъ и братъ братови повиненъ помагати. Що бы було, якъ бы одна рука почала перешкаджати другѣй ? А ты знаешъ, — руки не перешкаджають, але помагають одна другѣй. Рука одна другѣй робить на користь. А братови вѣдь брата далеко бѣльша користь, якъ руцѣ вѣдь руки, нозѣ вѣдь ноги, оку вѣдь ока. Де оденъ братъ не може доглядути, тамъ другѣй за него догляне. Богъ каже зъ чужими людьми жити, якъ зъ братьями а чи додержуе божого закону той, хто зъ своимъ рѣднимъ братомъ въ згодѣ не жиє ?

8. Якъ людямъ жити въ громадѣ?

Сократъ живъ въ Атенахъ. А слухати его сходились люде не тѣлько зъ самыхъ Атенъ, але и зъ иншихъ грецкихъ мѣсть и зъ чужихъ земель. Люде або сходились до Сократа до дому або дожидали, поки вѣнь выйде на майданъ середъ мѣста и тамъ збирались кругъ него.

У Грековъ хаты хоть були великѣ часомъ, та не дуже оказалѣ. За те храмы та всякѣ громадскѣ будынки були выставнѣ и коштували богато грошей.

Та Греки мало и дома сидѣли, а все бѣльше выходили на майданъ середъ мѣста. Майданъ той бувъ обставленнѣ великими рѣзбленими стовпами. Тутъ Греки сходили ся у громаду, — тутъ бувавъ судъ. А якъ не було нѣ суду, нѣ громадскихъ сходинокъ, то все-жъ Греки въ день, зъ ранку, сходили ся сюды побалакати. Тому и до Сократа люде сюды сходили ся.

Одного разу збѣшлося до него богато людей и старыхъ и молодыхъ и своихъ и чужоземцѣвъ. Сократъ самъ не любивъ богато балакати, а все дававъ питаня другимъ. Такъ було сего разу. Сократъ сѣвъ, а коло него люде посѣдали, вѣнь поклавъ руки на колѣна, голову похиливъ и задумавъ ся. Потѣмъ каже:

— Скажѣтъ вы менѣ ось що. Чого се люде живутъ по громадахъ а не поодинокѣ? Ось теперъ люде сваряють ся, ворогують, а якъ живъ бы кождѣ окремѣ, то не було бѣ зъ кимъ сваритись.

Отъ усѣ и загомѣли, оденъ каже:

— Того люде живутъ у гуртѣ, що у гуртѣ жити выгѣднѣйше, у гуртѣ и робити охотнѣйше.

Другий каже:

— Самому страшно жити. Оборонитись бы тяжко.

Третий каже :

— Нудно людинѣ жити самой, зъ людьми весе-
лѣйше.

Четвертый каже :

— Та й вѣдь богѣвъ показано людинѣ жити не
самой а зъ людьми.

Сократъ каже :

— Се все правда, але якъ людямъ выгѣднѣйше
жити, въ спокою чи въ незгодѣ?

Всѣ кажутъ :

— Звѣстно, въ спокою лѣйше жити.

Сократъ каже :

— Ось и вы такъ думаете и кажете, що боги
такъ наказуютъ, щобъ въ спокою жити. А робить ся
у насъ не такъ — черезъ що се оно?

Усѣ мовчать, не знаютъ, що казати ; Сократъ зновъ
загомонѣвъ :

— Я самъ не знаю, а ось чи не дорозумѣ-
мось гуртомъ. Я васъ пытати буду а вы вѣдповѣдайте.
Насампередъ скажѣть : вѣдь кого людинѣ бѣльшѣ кори-
сти, вѣдь раба або вѣдь наймита, чи вѣдь друга
щирого ?

Всѣ кажутъ :

— А звѣстно, вѣдь друга щирого.

— Рабъ або наймитъ думаетъ тѣлько про себе,
а про господарске добро не дбае, а щирый другъ за
свого друга, якъ за себе дбае. Наймитъ поти живе, по-
ки въ господаря грошѣвъ суть. Якъ не стане грошей
господареви, вѣнь его и лишае, а щирый другъ и въ
лихой годинѣ свого товариша не покине.

Сократъ каже :

— Отъ вы все кажете, що щирый другъ лѣйший
вѣдь раба або наймита. Выходить, що тому чоловѣкови

лѣпше на свѣтѣ жити, у кого бѣльше другѡвъ, нѣжь рабѡвъ або наймитѡвъ. Запевне у васъ бѣльше другѡвъ нѣжь рабѡвъ?

Одень чоловѣкъ озвавъ ся:

— Та оно-бъ такъ здало ся, але такъ не естъ.

Другій чоловѣкъ каже:

— Якбы ты спытавъ, кѡлько у кого ворогѡвъ, то мы заразъ начислили бѣ богато рабѡвъ и наймитѡвъ не троха. Але приятелѣвъ, другѡвъ щирыхъ якъ ще в у кого одень або два, то вже и добре.

Сократъ пытае ся зновъ:

— Чого-жь воно такъ? Самй-жь кажете, що щирый другъ то щасте людинѣ, а не маєте другѡвъ. Чому-жь вы не дбаєте про те, щобы у васъ були други?

Одень чоловѣкъ каже:

— Мало добрыхъ людей на свѣтѣ — тому и другѡвъ мало.

Сократъ пытае ся:

— А якій, якъ на твою думку, мусить другъ щирый бути?

Чоловѣкъ каже:

— Такій, що не ино про себе дбае, але и про свого друга, — щобъ я на него мѡгъ здатись, якъ на себе самого.

Сократъ пытае ся:

— Ну, а якъ ты довѣдаешъ ся про чоловѣка, чи здатный вѡнъ другомъ бути?

Чоловѣкъ каже:

— По тому, якъ вѡнъ робить.

— А про тебе якъ вѡнъ довѣдае ся, що ты можешъ другомъ бути?

Чоловѣкъ каже :

— Такъ само вѣнъ про мене, якъ я про него.

Сократъ пытае ся :

— Ну, а другами-жъ вы коли станете, чи тогды, якъ тобѣ скрутно прийде ся, чи якъ ему ?

— Усѣ мовчать, не знають, що казати. Сократъ зновъ каже :

— Ну нехай такъ буде : Приѣхавъ новий чоловѣкъ и ставъ тобѣ сусѣдомъ. Ты его не знаешь и вѣнъ тебе не знае. Якъ-же ты пѣзнашь, чи буде вѣнъ тобѣ щиримъ другомъ ? Чи ждати будешъ, поки вѣнъ тобѣ свою щирѣсть покаже, чи може попереду самъ ему щирѣсть виявишь ?

Хтось обдзавъ ся :

— Нѣ, вже мабутъ лѣпше пѣдождати, що вѣдъ него буде.

Сократъ каже :

— А вѣнъ такъ само скаже : лѣпше пѣдожду, що вѣдъ него буде. Такъ вы нѣколи не зробитесь другами.

— Правда твоя, Сократе, — каже хтось.

А другий каже :

— Усѣ мы хочемо, щобъ намъ люде добро робили, а самі не хочемо почати.

А ще хтось каже :

— Отъ и кажемо, що гарныхъ людей мало. А мы самі не хочемо гарними бути тай людамъ докоряемо, що они не гарні.

Тогды Сократъ каже :

— Отъ батите : самі кажемо, що людамъ лѣпше жити гуртомъ, нѣжъ поодинокю. И красше жити въ згодѣ, якъ въ незгодѣ. А самі добро робити не хочемо,

а хочемо, щобъ намъ добро роблено. Дятого мы не жиемъ въ згодѣ та радости, а ворогуючи та горкуючи.

9. Що треба знати кождой людинѣ?

Вертавъ одного разу Сократъ зъ роботы и бачить, сидить въ холодку людей богато. Кажуть ему:

— Мы вже давно тебе дожидаємо. Свдай, побалакаємо.

Только сввъ Сократъ, стали ще люде підходити. Ремѣсники кидали роботу и ишли слухати, що Сократъ казати буде.

Почало чотирохъ людей Сократа пытати ся, чого мають своихъ сынѡвъ учити.

— Порадъ, — просять, — дѣти пѡдросли, мы хочемо, щобъ зъ нихъ люде були. Скажи чого ихъ учити?

Сократъ пытае ся:

— А вы чого хотѣли ихъ учити?

Одень каже:

— Я хотѣвъ свого до коваля вѡддати.

Другий каже:

— А я бѣ хотѣвъ, чтобы мѡй сынъ зъ камѣня всячину выраблявъ. Отъ и ты, Сократе, се робишь.

Третий каже:

— Я цѣле жите на рѡли працювавъ. Хотѣвъ-бымъ, чтобы и сынъ коло мене робивъ.

Четвертый каже:

— А мѡй сынъ до науки прихильный, хоче на лѣкаря вивчитись.

Сократъ каже:

— Все то добре. Кождый чоловѣкъ повиненъ працювати на користь людамъ. Одень повиненъ робити одно, другий ише. А якъ будуть у насъ всѣ ремѣсла, то чи

будемъ мати тото все, що намъ треба? Ось треба кому хату збудувати, вѣнъ покличе теслю; треба одержушити, покличе кравця; чоботы шити, покличе шевця. Ну, а якъ доведе ся чоловѣкови жити зъ сердитою жѣнкою, або сынови зъ скупымъ батькомъ, або братови зъ сердитымъ братомъ, або сусѣдови зъ поганымъ сусѣдомъ, то якого майстра на пораду кликати?

Хтось каже:

— На се майстра нема. Тутъ треба тѣлько справедливои людини.

Другий каже:

— На се всѣ згодять ся: теслѣ, шевцѣ, ковалѣ, лѣкарѣ, абы гарнй люде.

Третий каже:

— Се дѣло кожда гарна людина повинна знати.

А ще оденъ каже Сократови:

— По твому выходить, що кожда людина окрѣмъ своего ремесла повинна знати, якъ треба зъ людьми жити.

Сократъ каже:

— Окрѣмъ всякихъ ремеслѣ есть ще одно таке, що кожда людина повинна его знати.

Люде загомонѣли:

— Се дѣло таке, що одному дано его знати, а другому нѣ.

— Сего не навчить ся, якъ ремѣсла.

— Якъ-же его навчитись? — пытае ся хтось.

А другий вѣдзывает ся:

— Нѣ, сего не можна навчитись.

Сократъ каже:

— Дивна рѣчь! Не можна навчитись того, що найпотребнѣйше. Скажи менѣ, що тобѣ лѣпше, гарно зъ жѣнкою жити, чи гарнй черевики мати?

Той каже :

Я готовъ весь вѣкъ босый ходити, щобы зъ жѣнкою гарно жити.

Сократъ пытае ся :

— А що гѣрше : зъ батькомъ грызти ся, чи не мати дорогом одежи ?

Чоловѣкъ каже :

— А вже жъ лѣпше въ старѣй одежи ходити, якъ зъ батькомъ грызти ся.

Сократъ зновъ пытае ся :

— А що гѣрше, въ пропасници лежати, чи знати, що тебе всѣ люде не любять.

Чоловѣкъ каже :

— Звѣстно гѣрше, якъ всѣ люде не любять.

Сократъ каже :

— Отъ и выходить, що є одно дѣло таке, що дорожше вѣдъ всего на свѣтѣ и кожда людина повинна се дѣло знати. Але всего людина навчити ся може, а якъ бѣ зъ людьми жити, того не може навчитись. Чи такъ се ?

— Люде кажутъ :

— Нѣ, мабуть тутъ щось не такъ.

Сократъ каже :

— И я думаю, що не такъ. Жили люде попередъ насъ, чи не казали они чого про се ? Та онъ щось на храмѣ написано. А ну прочитаймо. Чи не придасть ся до нашего дѣла.

Хтось прочитавъ и каже :

— Нѣ, Сократе, се не про те, якъ жити зъ людьми. Тутъ написано : Дѣзнайсь про те, якій ты самъ є.

Сократъ каже :

— Стрѣвай, може оно выйде и про те. Написано : Дѣзнайсь про те, якій ты самъ є. А може, якъ мы

дѣзнаемось про те, якѣ мы самѣ есьмо, то дѣзнаемось тогды, якъ и зъ людьми намъ жити?

Люде просятъ :

— Такъ ты, Сократе, розкажи намъ, якъ же се?

Сократъ каже :

— Вы знаете, що я розказувати не вмѣю. Я васъ пытати буду, а вы може самѣ розкажете менѣ. Ось везуть волами виноградъ. Скажѣть менѣ, хто лѣпше знае вола та виноградъ. Чи той, хто буде вѣсти виноградъ и мясо зъ вола, чи той, хто виноградъ выкохавъ и вола выгодувавъ?

Люде кажутъ :

— А вже-жь, той, хто виноградъ выкохавъ и вола выгодувавъ.

Сократъ пыгае ся :

— А що треба знати, щобъ вола були добри и щобъ виноградъ родивъ?

Люде кажутъ :

— Треба знати, чимъ вола годувати, та якъ виноградъ садити и пѣдливати.

Сократъ каже :

— Добре. А щобъ се все добре робити, треба знати, чога треба воламъ, та чога треба виноградови. Чи не такъ само и про людей? Мы знати будемъ себе, якъ будемъ знати, чога намъ треба. А чи знаемо-жь мы, чога намъ треба?

Одѣнь чоловѣкъ каже :

— А хѣба-жь не знаемо? Се мы всѣ знаемо.

А другій собѣ :

— Нема — каже — такой людины, щобъ не знала, чога вѣй треба.

Сократъ пыгае ся :

— Ну, а чога тобѣ треба?

Той каже :

— Менѣ всего треба , а найпотребнѣйше менѣ богатство .

Другій каже :

— Менѣ треба панованя надъ людьми . Була-бъ въ мене сила надъ людьми , було-бъ и богатство .

Третий каже :

— А менѣ нѣ богатства , нѣ силы надъ людьми не треба . Я люблю науку .

А ще оденъ каже :

— А я хотѣвъ-бы мати славу та поважане на цѣломъ свѣтѣ .

Сократъ каже :

— Що-жъ се оно такє ? Якъ спытавъ ся , чоґо треба воламъ та виноградови , то всѣ въ одно сказали . А якъ спытавъ ся , чоґо людинѣ треба , — такъ всѣ не въ одно кажете . Выходить , що мы самі себе не знаемо , бо знати самыхъ себе , се значить знати , чоґо намъ треба . Та такъ , щобъ уже всѣмъ того треба було . Ты кажешъ , що богатства треба . Добре , нехай буде такъ . И намъ богатства треба . Якъ-жебъ мы его дѣлили . Мабуть такъ , щобъ у всѣхъ було однаково ?

А той чоловѣкъ , що бажавъ богатства , каже :

— Нѣ , рѣвно дѣлити не можна . Яке-жъ то богатство , якъ у всѣхъ буде однаково ?

Сократъ каже :

— Ну , значить , на богатствѣ не погодимо ся . А ось чи не погодимось на силѣ . Ты хочешъ мати и я хочу мати силу надъ людьми . Яке-жъ мы будемъ оденъ надъ другимъ панувати ?

Той чоловѣкъ , що бажавъ силы , засмѣявъ ся та каже :

— Нѣякъ не можна намъ погодитись .

Тогда Сократъ каже до третого :

— Ты кажешь, що науку любишь. А менѣ треба грати на сопѣлку, бо я се люблю. Та ще люблю слухати, якъ люде грають, и часто кличу до себе такихъ, що вмѣють грати. А якъ доведе ся менѣ зъ тобою, сусѣдами бути? Чи не буду я тобѣ перешкаджати въ науцѣ. Ну, та нехай бы мы розбѣшли ся, — але хто буде насъ годувати? Тобѣ не схочесь вѣсти варити, бо ты окрѣмъ науки ничъ знати не хочешь, и менѣ не схоче ся, бо якъ менѣ зъ сопѣлкою вѣсти варити? Ты може скажешь, що намъ варити будуть рабы. А якъ рабамъ схоче ся на сопѣлку грати, або зорѣ числити, або якои науки пильнувати, то якъ мы будемъ жити? Бачь и того, що тобѣ хоче ся, не всѣмъ людемъ треба. Выходить, що мы не дѣзнались, яка єсть людина, бо не знаємо, чога всѣмъ людемъ треба.

Четвертый чоловѣкъ пытає ся :

— А про мое що ты, Сократе, скажешь?

Сократъ каже :

— Ты кажешь, що тобѣ треба тѣлько, щобъ тебе всѣ люде поважали. Того и каждому треба. Тобѣ треба, щобъ я тебе поважавъ, а менѣ треба, щобъ ты мене поважавъ. Такъ само и инымъ людемъ того треба. А якъ зробити, щобъ зажити у людей поваги?

Хтось вѣдзыває ся :

— То-жь саме й важне.

Сократъ каже :

— Правда, що се важне. Все, що вы казали, хилить ся до одного. До того, щобъ людинѣ люде добре робили, та щобъ не перешкаждали вѣи жити, якъ вѣи схоче ся. Чи-жь такъ?

— Такъ, такъ, — кажутъ всѣ.

Сократъ каже :

— Ты сказавъ, що тобѣ треба богацтва, а тобѣ силы надъ людьми, а тобѣ — щобъ вольно було свои науки вчити ся, а тобѣ поваги вѣдъ людей треба. Всѣ вы хочете, щобъ люде не перешкаждали вамъ жити, якъ хоче ся, та щобъ добро вамъ робили, и всѣмъ людямъ того треба. Значить, треба такъ робити, чтобы собѣ и людямъ втѣху робити. Мы забалакали про волѣвъ та про виноградъ. Вы кажете, що волови треба пити, але не кажете, щобъ ему напившись треба було каламутити воду такъ, чтобы потѣмъ другі воли вже не могли пити. Вы кажете, що виноградну лозу треба обкопувати, доглядати, але не кажете, щобъ тѣ лозы, що коло неи, позрѣзувати и повыкопувати. Таке саме и зъ людьми. Якъ знати будемо людину и те, що ѣй треба, тогды мы знати будемъ, чого людинѣ не треба робити. Не треба людинѣ робити усею того, що шкодить другимъ людямъ. Чи такъ ?

— Такъ, — кажутъ.

— Такъ само знати будемо, що треба людинѣ робити. Усѣ мы хочемо, щобъ намъ робили добро. А хто намъ робить добро ?

Хтось каже :

— Люде намъ добро роблять.

Сократъ пытае ся :

— А мы хто ?

Той каже :

— И мы люде. Такъ що-жь намъ треба робити ?

Сократъ каже :

— Добро людямъ треба робити. Отъ бачите, и мы добалакались до краю. Выйшло, що на се треба самыхъ себе знати. А якъ-жежъ себе знати ? Помѣркувавши и вышло, що намъ се треба знати, чого намъ треба.

Почали розбирати, чо́го намъ треба и до́йшли, що намъ треба, щобъ люде не перешкаждали намъ жити, якъ намъ хоче ся, а друге, щобъ люде намъ добро робили. А щобъ люде намъ добро робили, то и мы повинни людя́мъ добро робити. О́тъ се и е́сть початокъ науки про те, що кождо́й людинѣ знати треба.

Оденъ чоловѣкъ каже :

— Та оно такъ не завсѣгды дѣе ся, не завсѣгды дознаешъ ся, чимъ чоловѣкови пошкодишь, а чимъ добро зробишь.

Сократъ каже :

— Правда твоя. Въ то́мъ мы часто блудимо. Та́, що вчать ся шевску або ковальску роботу, часто блудять, але майстры ихъ навчають. А щобъ добре робити, то кождого навчае совѣсть. Хто совѣсти слухати буде, той навчить ся, якъ треба жити.

10. Судъ надъ Сократомъ.

Такъ учивъ Сократъ, и богато було въ него друго́въ, приятельѣвъ и ученико́въ. Але богато було въ него и ворого́въ. Сократова правда многихъ въ очи колола. Сократъ казавъ : не праця ганьбить, але лѣнивство. То́лько тому, хто працюе, боги дають щасте. А богачѣ нѣчого не робили, ще и величали ся, що они нѣчого не роблять.

Вороги Сократови балакали про Сократа :

— Та́й неспокойна-жь Сократъ людина. То́лько баламутить людей своею наукою и наши́ дѣти противъ насъ подбурюе. Они ему скорше дадутъ вѣру, якъ намъ. Треба щось выгадати, щобъ можна его до суду потягнути.

И выгадали они потягнути его до суда за те, що наче-бъ то вѣнъ не вѣривъ въ богѣвъ и розпоганювавъ людей. Отъ и сказано Сократови, що вѣнъ злочинець и що его судити будуть. Ученикамъ Сократовымъ було дуже жалко се слухати, бо они добре знали, що Сократъ нѣчого поганого не зробивъ. Зѣйшлись они до Сократа и просять его :

— Гляди учителю, подумай про те, що на судѣ про себе казати будешь.

А оденъ богатый ученикъ каже :

— Коли ты добре не можешь подумати про те, що тобѣ треба казати, то дозвожь менѣ пѣти до одного чоловѣка. Я заплачу ему, и вѣнъ спише все, що тобѣ треба казати въ судѣ. Ты дома прочитаешь, а тогда на судѣ розкажешь судіямъ, и они скажуть, що ты невиненъ.

Сократъ сказавъ ученикамъ :

— Не турбуйтеся, други мои. Я не буду боронитись, — мое жите мене боронити буде.

Покликано Сократа на судѣ.

Судити его збралось бѣльше якъ пятьсотъ суді-вѣвъ. Прийшли тотѣ, що обвиновували Сократа, прийшовъ и Сократъ.

Судили у Грековъ звычайно середь мѣста на майданѣ и богато людей сходилось слухати, якъ судять. Такъ и сего разу було.

Тѣ, що обвиновували Сократа, вийшли напередъ и кажутъ :

— Сократъ виненъ есть, що не вѣрить въ богѣвъ нашихъ, а проповѣдуе про якогось нового бога.

Тогда Сократъ каже :

— Судіи и народе! Я проживъ въ Атенахъ 69 лѣтъ. Жите мое було всѣмъ передъ очима; я вчивъ на

майданахъ, коло храмѡвъ. Коли хто чувъ в'дъ мене що безбожне або хто бачивъ, що я робивъ що погане то нехай скаже.

Всѣ мовчали.

— Щобъ знати волю богѡвъ, у насъ ворожуть, а я казавъ, що волю Божу мы можемо пѡзнати, прислухуючись голосови своєї совѣсти, бо она каже намъ, чого хоче Богъ.

Тутъ зновъ забалакали тѣ, що обвинували Сократа:

— Сократъ ще тому виненъ, що своєю наукою нашѣ дѣти розпоганювавъ.

Сократъ сказавъ:

— Люде добрѣ! я вчивъ дѣти вашѣ того, що треба знати кождѣй людинѣ. Вчивъ ихъ розумѣти голосъ Божій, де правда, де брехня, де добро, де зло. Я казавъ и старому и молодому: не думайте про тѣло, якъ бы кому догодити, але думайте про душу. Я вчивъ такъ, якъ менѣ казала совѣсть, а за сю науку я годенъ ити и на смерть.

Сократъ замовкъ и вороги єго мовчать. Тоды Сократъ зновъ сказавъ:

— Бѡльше я нѣчого не можу про себе сказати. Я знаю, що иншѣ кажуть дуже богато, щобъ довести до жалю судѣвъ, приводять на судъ своихъ родичѣвъ, щобъ тотѣ своїми слѣзми зворушили людамъ серце. Я не роблю сего. Є въ мене жѡнка и дѣти та я не покличу ихъ сюды, щобъ просили за мене. Вы самѣ осудите мене не зъ жалю, але по правдѣ. Такъ и совѣсть вамъ каже и законы.

Почали судѣи радитись. Богато було ворогѡвъ Сократовыхъ и середъ судѣвъ, а все-жъ половина судѣ-

Ввѣ сказала, що нема за що обвинувувати Сократа. Однакъ вороги переважили и судіи сказали:

— Сократъ виненъ.

Тй, що обвинувували, сказали:

— Виненъ и треба его засудити на смерть.

Сократъ спокійно выслухавъ засудъ и сказавъ судіямъ:

— Тй, що мене обвинувують, допоминають ся моєи смерти, але законъ дає менѣ на выбѣръ ще инші кары. Я мѣгъ бы просити, щобъ мене замѣсць смерти замкнено до кѣнца мого вѣку у тюрму. Але на що таке жите? Ще по закону мѣгъ-бымъ просити, щобъ мене выгнано зъ рѣдного краю на чужину. Але не добре менѣ старому поневѣратись по чужихъ краяхъ. Законъ дозволяє ще менѣ выкупитись грѣшми. У мене нема грошей, але ученики мои: Критонъ и Платонъ зъ радостію заплатять за мене. Чи згоджуетесь вы на се, судіи?

Судіи нѣчого не вѣдповѣли, а тогды Сократъ сказавъ:

— Совѣсть моя чиста. Я нѣколи не робивъ зла, чесно працювавъ на користь рѣдного краю. За мою послугу всѣ вы повинні менѣ дати найбільшу надгороду, яку дають тымъ, котрй на ню заробили, а то: вы мусли-бъ мене удержувати до моєи смерти громадскимъ коштомъ.

Судіи розсердись и сказали:

— Що се Сократъ вчить насъ, що намъ робити? А вороги Сократовй сказали судіямъ:

— А вы больше слушайте его! Чи може и самй хочете его учениками бути.

Судіи сказали:

— Справдъ часъ закѣнчити судъ.

Порадилися межи собою судїи и сказали:

— Засуджуємо Сократа на смерть. Вѣнъ мусить выпити отрую.

Сократъ выслухавъ засудъ и сказавъ:

— Не бою ся смерти, але жалъ менѣ, що зганьбили вы себе и нарѣдъ тымъ, що засудили невинного. Але дармо вы поспѣшилися: смерть и такъ уже ишла до мене старого. Прошу васъ тѣлько одно: якъ повьростають мои дѣти, учѣть ихъ того, чога я васъ учивъ. Симъ вы вѣдвдячитесь менѣ за то, що я вамъ зробивъ. А теперъ — прашайте — мусимо розлучитись. Вы будете жити, я иду вмирати. Кому зъ насъ буде лѣпше, про те знае тѣлько Богъ.

11. Сократъ въ вязници.

Звычайно засудженихъ на смерть страчували другого дня по засудѣ. Але Сократа суджено саме въ часъ святъ. А у Грековъ було такъ, що на свята грѣхъ було страчувати людину и Сократа на часъ святъ всаджено до вязницѣ. Тамъ вѣнъ проживъ трийцять остатнихъ днѣвъ свого жита, дожидаючи смерти.

Що дня сходились до Сократа его ученики и вѣнъ ихъ научавъ — а якъ бувъ самъ, то складавъ вершѣ. Вѣнъ не сумувавъ и не боявъ ся смерти.

Свята вже кѣнчили ся. Гѣрко було ученикамъ Сократовымъ думати, що незадовго на вѣки попрощають свого учителя. И они радились, чи не можна его якъ вызволити.

И наважились они пѣдкупити вартѣвника Сократового, щобъ въ ночи вывести Сократа зъ вязницѣ. А тогды думали они вѣдвезти Сократа въ чужу землю. Отъ

и урадили ученики, щобъ другого дня досвѣта Крітонъ пішовъ намавляти Сократа.

Лишень розвиднѣло ся, Крітонъ пішовъ до в'язницѣ. Вартѣвникъ знавъ его и заразъ пустивъ до Сократа. Сократъ ще спавъ. Крітонъ по тихоньки ввійшовъ и сѣвъ коло лѣжка. Сократъ довго не будивъ ся, а Крітонъ дивувавъ ся, якъ може людина такъ спокійно спати знаючи, що за день умирати мусить. Прокинувъ ся Сократъ, бачить Крітона и каже :

— Уже мабуть пізно, чому не збудивъ ты мене, Крітоне ?

Крітонъ вѣдповѣвъ :

— Нѣ, ще навѣть сонце не зійшло. Я радѣвъ, що ты хоть у снѣ забути можешъ про своє нещастє.

Сократъ усмѣхнувъ ся и сказавъ :

— Мало-жъ ты знаешъ свого учителя. Але чого ты сегодня прийшовъ такъ рано ? Запевне того, щобъ подивити ся, якъ я сплю.

Крітонъ сказавъ несмѣло :

— Нѣ не того. Я прийшовъ тебе просити и не вѣдъ себе тѣлько, але вѣдъ богато людей, що люблять и шанують тебе.

Сократъ спытавъ ся :

— Що-жъ тамъ вамъ треба ? Кажи !

Крітонъ сказавъ :

— Мы хочемъ выратувати тебе вѣдъ смерти. Можна такъ зробиити, щобъ вѣ ночи вивести тебе зъ в'язницѣ ?

Якъ почувъ се Сократъ, то мовъ хмара лягла ему на обличє и вѣнъ сумно та сурово глянувъ на Крітона.

Крітонъ сказавъ :

— Тебе, учителю, засуджено не по правдѣ. Пожалуй дѣтей своихъ — пожалуй насъ. Мы вже ура-

дили, якъ тебе выратувати. Вартѣвниковъ подкупимо, а тебе въ другѣй одежи вѣдвеземо въ чужу землю. Тамъ у мене є знаємї люде — они радо приймуть тебе и дѣти твои. Щобъ выратувати тебе, я и инші ученики даємо грошѣ — тѣлько, благаю тебе, послухай насъ.

Критонъ говоривъ плачучи, але по Сократовѣмъ лицю вѣнъ бачивъ, що учитель не подає ся. Якъ Критонъ договоривъ, Сократъ сказавъ:

— Спасибѣгъ тобѣ, Критоне! Я знаю, що ты поваживъ ся на те люблячи мене. Знаю, що вы всѣ любите мене. Але дѣлати я мушу по правдѣ. На судѣ я сказавъ, що готовый умерти за свою науку, а слова я додержати мушу. Ёсли-бы вамъ довелось мене вывести зъ тюрмы живого, то вывели-бъ вы мене вже не такого, якїй я бувъ перше, але брехуна. Чи сего-жъ вамъ хоче ся?

Бачивъ Критонъ, що Сократъ правду каже, а всежъ хотѣвъ вѣнъ выратувати его. И сказавъ вѣнъ Сократови:

— Кто знає тебе, той не скаже, що ты брехунъ. Ты одуришь самыхъ тыхъ поганыхъ людей, що не по правдѣ осудили тебе. А окрѣмъ нихъ всѣ радѣти будуть, що ты выратувавъ ся.

Тогда Сократъ сказавъ твердо:

— Нѣ, Критоне. Утѣвши я одурю не самыхъ вороговъ своихъ, але и всѣхъ людей. Черезъ цѣле жите я казавъ, що людина всегда мусить робити по правдѣ. Коли жъ я самъ буду робити не по правдѣ, то хто-жъ увѣритъ въ те, що я казавъ? Я втечу зъ вязницѣ, вѣдъ вороговъ, але куды я втечу вѣдъ свого сумлѣня? Покинь, Критоне, про се и думати. Лѣпше будемо разомъ приготовлюватись до неминучого.

Зрозумівъ Крітонъ, що не доведе ся имъ выратувати учителя и сумуючи пошовъ сказати про се другимъ ученикамъ.

12. Послѣдна розмова Сократова.

Наставъ остатный день Сократового жита. Тогда бувъ такий звычай, що вѣнь мусѣвъ умерти передъ заходомъ сонця. Зъ ранку ученики Сократовѣ зѣшли ся до вязницѣ. Богато мѣжь ними горько плакало.

Выйшовъ вартѣвникъ и сказавъ ученикамъ :

— Заразъ зѣдѣмуть зъ Сократа заковы, тогда и пушу васъ до него.

Вѣдчинено дверь вязничнѣ и ученики вѣшли. Сократъ лежавъ на лѣжку. Коло лѣжка стояла его жѣнка и держала на рукахъ найменшу дитину. Побачивши учениковъ Сократовыхъ, она заридала и сказала :

— Вѣ остатне приѣшли они до тебе, Сократе, вѣ остатне слухати будуть тебе. Се твоя послѣдна розмова зъ ними.

Жѣнка ридала, рвала на собѣ волосе. Сократъ попросивъ учениковъ, щѣбы вѣдвели ю до дому.

Вѣнь хотѣвъ встати, але ноги ему попухли и болѣли. Вѣнь почавъ ихъ терти руками и ему полекшало. Тогда сказавъ ученикамъ :

— Бачите, други мои, по всякѣй болѣзни незадовго и полекшае. Чи давно тѣ ноги мучились пѣдъ важкими заковами, а теперъ якъ имъ добре, легко. Такъ зъ всякимъ стражданемъ бувае. Теперъ уже я и встати могу.

Ученики обступили Сократа. Имъ хотѣлось балакати зъ нимъ, слухати, що вѣнь казати буде, але ихъ не покидала думка про Сократову смерть, про вѣчне

зъ нимъ розлучене и они заливаючись слезами нѣчого не могли вымовити. Учитель зрозумѣвъ, що було въ нихъ на серци. Вѣнъ сказавъ :

— Бачу я и знаю, що вамъ жалко мене. Та не тѣлько жалко, а ще и боѣтесь вы за мене. Чимъ-же менѣ розважити васъ, духъ вашъ въ гору пѣднати. Гляньте на мене. Я спокѣйный, нѣчого не жалѣю, нѣчого не боюсь. На серци въ мене легко и ясно. Житя свого я доживаю въ вязници, мене засуджено на смерть. Люде уважають таку смерть за соромну. Але чи можна уважати смерть за соромъ, коли вмираешъ за правду, а не за яке погане дѣло? Люде обмовили, засудили мене. Але я не могу сердитись на нихъ, ненавидѣти ихъ. Я знаю, що они зробили такъ черезъ свою нерозумность. Я докорявъ имъ, показувавъ имъ, якѣ въ нихъ блуды, бо хотѣвъ имъ добро здѣлати а они не зрозумѣли мене и имъ здавалось, що се зло. Они зробили, якъ нерозумнѣ дѣти. Я выясню вамъ се. Напримѣръ такъ: коло хорыхъ дѣтей бувъ такѣй чоловѣкъ, що робивъ все, що тѣ дѣти бажали. Потѣмъ прийшовъ другѣй чоловѣкъ-лѣкаръ и не слухавъ дѣтей, а робивъ такъ, щобъ они подужали. Якъ на вашу думку, кого-бъ дѣти хотѣли, щобъ бувъ коло нихъ? Запевне того, хто догѣджувавъ имъ, а лѣкаря хотѣли-бъ позбутись. Они сказали-бъ: Сей чоловѣкъ мучить насъ, не пускае зъ хаты, не дае намъ ѣсти и пити, чого мы схочемо, заливае насъ гѣркими лѣками. Проженѣмъ его а ще лѣпше зробимо такъ, щобъ вѣнъ вже нѣколи не вернувъ до насъ. Мои вороги саме такъ зрозумѣли мене, якъ дѣти лѣкаря.

Тутъ Сократъ зъупинивъ ся, бо спостерѣгъ, що Крѣтонъ щось хоче сказати ему. Крѣтопъ сказавъ :

— Сократе ты знаешъ, що намъ дороге кожде

твое слово, але мы просимо, щобъ ты не балакавъ. Вязничный доглядачь сказавъ намъ, що хто передъ смертію богато и палко балакае, того отруя не такъ бере ся и треба бѣльше еи пити.

Сократъ скззавъ :

— Други мои, подякуйте ему за раду и попросъть вѣдь мене, щобъ отруи бѣльше наготовивъ. Я готовъ выпити еи не разъ, але два и три, якъ ще треба буде. Отруя зробить свое дѣло, якъ прийде той часъ, а поки що, дайте менѣ балакати. Ще богато е такого, про що менѣ хотѣло-бъ ся зъ вами побалакати. Сѣдайте близше мене.

Сократъ сѣвъ на лѣжку, а ученики посѣдали вкругъ него. Найблизше Сократа сидѣвъ ученикъ Федонъ. У него було гарне, довге волосе и Сократъ любивъ розмовляючи гладити и перебирати его. Такъ и сего разу. Федонъ сидѣвъ коло лѣжка а рука Сократова лежала въ него на головѣ. Сократъ сказавъ :

— Де то, Федоне, буде завтра твоє гарне волосе ?

У Грековъ бувъ такій звычай. Якъ умре хто, то други его обрѣзують собѣ волосе и кладуть его по-кѣйникови на могилу. Отже Сократъ спомнувъ, що Федонове волосе буде завтра на его могилѣ.

Деякі ученики заплакали. Сократъ сказавъ :

— Други мои, я не боюсь смерти. Страшно не вмирати, а жити нерозумно не по правдѣ.

§13. Смерть Сократова.]

Сократъ замовкѣ. Ученики дожидали, що вѣнь ще казати буде.

Вѣнь сказавъ :

— Часъ иде. Пѣду, обмыю ся, щобъ не довелось

потѣмъ другимъ панькаться коло мого тупа. А вы подождѣтъ мене тутъ, побудьте зѣ мною до краю.

Сократъ пошовъ у другу хату обмыватись, зъ нимъ пошовъ и Крітонъ. А другіи ученики, дождаючи его, балакали про него; про те, якъ то они жити будуть безъ свого дорогого учителя. Въ вязницю впустили Сократову жѣнку. Двое дѣтей було малыхъ а оденъ хлопчикъ бѣльшій. Скоро ввійшовъ Сократъ. Почавъ вѣнъ прощатись зъ своїми. Жѣнка такій плачь почала, що Сократъ просивъ вѣдвести ю до дому.

Ученики сказали Сократови:

— Скажи намъ свою остатну волю. Може скажешъ, якъ подѣлити дѣтямъ спадщину по тобѣ? Або скажешъ, щобъ твоимъ дѣтямъ що зрѣбити? Мы зъ радостію зрѣбимо все, що ты скажешъ.

Сократъ сказавъ:

— Не доведе ся моимъ дѣтямъ дѣлитись, бо нѣчого въ мене нема. Робѣть такъ, якъ я васъ учивъ — отъ се и уся моя остатна воля. Тогды знати будете, що и дѣтямъ моимъ зрѣбити.

Крітонъ спытавъ ся:

— А якъ скажешъ ховати себе Сократе?

Сократъ сказавъ докѣрливо:

— На що ты мене про се пытаешъ ся? Хиба ты не бачивъ, що все мое жите я дбавъ про свое тѣло тѣлько черезъ те, що въ нѣмъ була моя душа, а якъ душа покине тѣло, то хиба менѣ не все одно, що зъ нимъ зрѣбить ся?

Сократъ лягъ на лѣжку и хотѣвъ ще балакати зъ учениками, ажъ тутъ вѣдчинили ся дверѣ и въ тюрму ввійшовъ той чоловѣкъ, що его звычайно судъ присылавъ зъ своїми наказами. Вѣнъ сказавъ:

— Сократе, якъ приходивъ я до засудженихъ на

смерть казати, що часъ уже пити отрую, то они ляли мене, проклинали. Але вѣдь тебе я сего не сподѣваюсь, бо нѣколи ще въ тюрмѣ не було людини ласкавѣйшою вѣдь тебе. Не на мене тобѣ треба гнѣватись, а на тыхъ, котрѣ виннѣ твоєи смерти. Ты знаєшь зъ якою звѣсткою прийшовъ я до тебе. Прощай, вытерпи твердо те, чого мы не маємо сили вѣдмѣнити.

И вѣнь вѣдѣйшовъ вѣдь-Сократового лѣжка, бо не мѣгъ здержатись вѣдь слезъ.

Сократъ сказавъ ему :

— Прощай, зроблю все, якъ треба. Потѣмъ сказавъ ученикамъ : — Се дуже добрый чоловѣкъ. Вѣнь часто приходивъ до мене, побалакати. Якъ щиро жалує вѣнь за мною ! А теперъ, други мои, часъ уже : скажѣть, щобъ несли отрую.

Одѣнь ученикъ почавъ умовляти :

— Чого учителю, ты такъ спѣшишь ся ? Сонце ще не зайшло. Другѣй ще й по заходѣ сонця и пють, и вѣдять и зъ другами балакають. А ты такъ спѣшишь ся.

Сократъ сказавъ :

— Такъ роблять тѣ, котрымъ дорого хоть на хвилинку протягти жите. А мое жите скѣвичилось, по щожъ его тягти ? Кажѣть, щобъ несли отрую.

Одѣнь ученикъ пѣславъ вартѣвника по утрую. Прийшовъ доглядачъ и принѣсь Сократови отрую. Сократъ сазавъ :

— Спасибѣгъ тобѣ друже, — навчи, що теперъ менѣ робити.

Доглядачъ сказавъ :

— Якъ выпешъ отрую, тогды треба ходити, ажъ поки почувешъ, що ноги обважнѣли. Тогды ляжешъ на лѣжку, бо се значить, що отруя вже робить свое дѣло.

Не вѣдѣвши на обличю, взявъ Сократъ вѣдъ доглядача кубокъ зъ отрую и выпивъ его до дна.

Цѣлый день не подавались ученики, а тутъ не выдержали и заридали. Самъ Сократъ только бувъ спокойный. Вѣнъ казавъ :

— Що вы робите, други? Я вѣдославъ дѣти та жѣнку, щобъ не бачити, якъ они плакати будуть. Ажъ оно и вы, бачу, не лѣпшій. Такъ то вы мене слухаете!

Выпивши Сократъ отрую, усе ходивъ по тюрьѣ, якъ казавъ доглядачъ. Ажъ ось почувъ вѣнъ, що ноги обважѣли. Вѣнъ лягъ на лѣжку. Ученики обступили его.

Доглядачъ пѣдѣшовъ, дуже стиснувъ Сократа за ногу и спытавъ ся :

— Боляче?

— Сократъ сказавъ :

— Нѣ.

Тогда доглядачъ стиснувъ ногу выше, але и тамъ уже Сократъ нѣчого не чувъ. Доглядачъ сказавъ ученикамъ :

— Се вже тѣло въ него застигае. Якъ дѣйде холодъ до сердца, тогда вже и край.

Ажъ ось Сократъ озвавъ ся :

— Други вмираю, дакуйте Богови!

Кинулись ученики до учителя, припали до него, кличуть а вѣнъ вже не вѣдзываетъ ся. Лежить, не рушить ся. Потѣмъ здрогнувъ ся вѣдъ разу и выпростовавъ ся. Передъ учениками лежавъ тѣлько трупъ дорогого учителя. Одень ученикъ нахиливъ ся и закрывъ ему очи.

Такъ живъ и вмеръ Сократъ, але не вмерла его наука. Лѣпшій зъ его учениковъ и собѣ почали учити

людей добра та правды, а те, що Сократъ казавъ имъ, позаписували. Зъ тыхъ запискѣвъ и мы дознали ся про Сократа.

Швидко по Сократовѣй смерти люде зрозумѣли, якои людини въ нихъ не стало. Тогда всѣ обурились на тыхъ людей, що першй почали позывати Сократа. Одного зъ тыхъ людей засуджено на смерть, а другихъ прогнано въ чужу землю. А память Сократову вшанували тымъ, що зробили зъ мѣди его статуу и поставили, щобъ каждый мѣгъ бачити, якій то бувъ Сократъ.

ЦѢНЫ збѣжа

въ половинѣ мѣсяца лютого 1893. року.

Львѡвъ :

Пшеница	вѡдъ	7	зл.	20	кр.	до	7	зл.	60	кр.	а.	в.
Жито	"	6	"	—	"	"	6	"	20	"	"	"
Ячмѣнь	"	4	"	95	"	"	5	"	45	"	"	"
Овесъ	"	5	"	30	"	"	5	"	60	"	"	"
Рѣпакъ	"	10	"	55	"	"	11	"	—	"	"	"
Горохъ	"	6	"	50	"	"	7	"	50	"	"	"
Кукурудза	"	5	"	25	"	"	5	"	60	"	"	"
Вика	"	5	"	—	"	"	5	"	50	"	"	"
Конюш. чр.	"	65	"	—	"	"	75	"	—	"	"	"
" бѣла	"	75	"	—	"	"	80	"	—	"	"	"
" швед.	"	65	"	—	"	"	75	"	—	"	"	"
Хиѣль	"	65	"	—	"	"	87	"	—	"	"	"

(за 56 кильо у Львовѣ)

Кминъ	вѡдъ	17	зл.	—	кр.	до	20	зл.	—	кр.
Лнижъ	"	35	"	—	"	"	38	"	—	"

Чернѡвцѣ :

Пшеница	вѡдъ	7	зл.	40	кр.	до	7	зл.	60	кр.	а.	в.
Жито	"	5	"	70	"	"	5	"	80	"	"	"
Ячмѣнь	"	5	"	30	"	"	5	"	50	"	"	"
Овесъ	"	4	"	60	"	"	4	"	70	"	"	"
Горохъ	"	5	"	10	"	"	5	"	95	"	"	"
Рѣпакъ	"	11	"	10	"	"	11	"	50	"	"	"
Конюш. чр.	"	55	"	—	"	"	68	"	—	"	"	"

Г А Л Я

ОПОВѢДАНЕ

О. ШМІДТОВОИ

Переклала зъ російскои мовы и де-що додала

М. ЗАГОРНЯ

Накладомъ Товариства „Просвѣта“

У Львовѣ 1892.

Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка
вдѣ зарадокъ К. Беднарского

I.

Се діялось у насъ на Украинѣ, але давно, рокѣвъ тысячу назадъ. Тодѣ на Украинѣ не такий ладъ бувъ. Людей тодѣ мало жило на Украинѣ. А порядокъ давали князѣ та вѣче. Въ осени князѣ объѣздили гóроды [мѣста] и села зъ войскомъ, щó звало ся дружиною, и збирали подать не грѣшми, бо тодѣ грошей ще не було, а шкурами, медомъ, воскомъ, горóдиною, садовиною. Князѣвъ настановляли народнїй рады, — тодѣ вони звали ся вѣча. Коженый князѣ мавъ свое войско. Зъ нимъ ходивъ воювати, зъ нимъ радивъ раду, судивъ людей. Войско набирали князѣ зъ охочихъ людей: хто хотѣвъ, той пристававъ. Войску платили добычю та землями.

Городяне [мѣщане] й селяне усѣ въ той часъ були вольнїй, нѣкому панщины не робили, мали свою спольну землю. Городяне мали свои вѣча. Тї вѣча збирали ся на раду на майданѣ середъ мѣста. Вони й выбирали, а часомъ судили й проганяли князѣвъ, якъ що вони робили не по правдѣ.

Отъ тодѣ-то у одному кутку сьогочаснои Чернигòвской губернїѣ, на крутой горѣ стоявъ багатый теремъ [замокъ]. Навкругъ нього були темнїй лѣсы зъ глибокими провалами, а мѣжъ тими лѣсами простягамись роскошнїй поля та луки, стояли великїй села та мѣсточка. Пóдъ горою текла глибока рѣчка, несучи свои воды у широкїй Днѣпро, а по лѣсахъ де-не де блищали озерця та дзюрчали струмочки [потѣчки].

Усь сй мѣсточка та села були славетного князя Рослава, и теремъ его, обгородженный зелѣзнымъ тыномъ зъ позлотистыми головками на штахеткахъ, оточеный широкимъ дворомъ, знали и старый, и малый, и багатый, и вбогий.

Багато тамъ жило людей. Живъ тамъ Рославъ, старый князь-удовець зъ дочкою Галею, — дванацятый рочокъ ѡй бувъ. Рославъ князувавъ надъ своїми землями, оборонявъ ихъ вѣдъ дикихъ народѣвъ, вѣдъ Хозаръ та Печенѣговъ, и воювавъ зъ тыми народами. Здобычу князь дѣливъ зъ дружиною. А добычѣ бывало иновѣ чи-мало: добували у вороговъ тканины дорогій, поясы золотоконаній, мечъ харалужній [сталевій] и рабѣвъ. Отсе на войнѣ возьмутъ у бранъ людей и ведутъ ихъ до себе у неволю — и тѣ невольники звать ся рабами. Рабы повинні були у всьому слухати своихъ панѣвъ, слугувати имъ, робити тѣльки те, щѣ имъ зветять. Багато було рабѣвъ та рабинъ у князя Рослава и сеи ночи багато имъ було работы: бувъ у князя бенькетъ.

Ясно свѣтили ся вѣкна въ князѣвскому теремѣ темной осѣнной ночи. Далеко лунали голосній пѣснѣ лицарскій, далеко чути було, якъ дзвенѣли срѣбній кубки, якъ гомонѣли люде... Рославъ бенькетувавъ зъ своєю дружиною, бо веселый бувъ, а веселый бувъ вѣнъ тымъ, щѣ пощастило прогнати злыхъ Печенѣговъ, — не встигли вони сього разу попалити села, въ нѣвещь обернути поля та луки, забрати въ бранъ жѣнокъ та дѣтей. Напали на нихъ хоробрій лицарѣ, розпорошили всю орду печенѣжску, якъ зграю ворожня, половину на мѣсци спати поклали, а рѣшту прогнали далеко, у широкій степы.

Велика князева свѣтлица вѣкнами була на схѣдъ сонця. Бѣлї дубовї стѣны були пообвѣшуванї доро-

гими килимами, штучно перетканими квѣтками та смужками. Биля стѣны стояло пять чи шѣсть дубовыхъ столовъ, а по-пѣдъ стѣнами були лавы, позастелюванї шкурами зъ лисиць та зъ куницъ. И на долѣвцѣ [*пѣдлозѣ*] попростелюванї були ведмежї, вовчї та оленячї шкуры. Промѣжъ вѣкнами по стѣнахъ висѣли роги зъ туровъ та зъ оленѣвъ, польовничїй рѣгъ князѣвъ, оброблений у золото зъ перлами на держаку, дорогїй панцирь зъ грецкои землѣ, кований зъ чистого срѣбла. Биля другої стѣны, мѣжъ дверима й печью у кутку, пышавъ ся великїй мисникъ — шафа зъ штучною горорѣзъбою, — помальований ясными фарбами. Рѣжки у миснику поробленї були змиевими головами зъ роззявлеными пащами, а нѣжки величезными лапами зъ кѣгтями. У миснику було багато посуду: срѣбного, позолочуваного, деревяного, штучно помальованого; були тутъ и грудки сутаго золота, — дорогїй подарунокъ вѣдъ приятеля, грецкогo пана, — були й тацы зъ повырѣзуваными на нихъ квѣтками та овощемъ, великїй та малї кубки, поробленї взоромъ змиевыхъ, туровыхъ чи ведмедячихъ головъ, або взоромъ квѣтокъ зъ листемъ, лежали срѣбнї та золотї ложки та полоники, великїй й малї ножѣ зъ мудрацїйными колодочками; було багато де-чого дивовижного, — князь Рославъ любивъ хвалити ся передъ гостями тымъ добромъ. На особливѣмъ ослонѣ, на покутѣ, стояла миска и глечикъ зъ водою, а надъ ними, на забитому въ стѣну оленячому розѣ висѣвъ вышиваний рушникъ зъ дорогої шовкової тканины. У себе въ комнатѣ Рославъ умывавъ ся зъ простої глиняної миски и втиравъ ся грубымъ домотканымъ рушникомъ, але передъ гостями любивъ показати свою заможнѣсть, и столы тежъ позастелюванї були дорогими настѣлниками, щѣ по нихъ выткано пыннїй лиштвы.

Уже й зь пѣвночи звернуло, а лицарѣ все бенькетують. Багато разѣвъ обѣйшовѣ кругомѣ Рославѣвъ кубокѣ, — а кубокѣ той зроблено зь черепу [чашки] князя хозарского, що его самѣ Рославѣ убивѣ, оковано кубокѣ золотомѣ, выцяцьковано перлами, туркусами та дїямантами.

Понаѣдали ся й понапивали ся гостѣ до-схочу. Разѣвъ десять князевѣ слуги частували ихѣ то медомѣ, то пивомѣ, то виномѣ. За однимѣ заходомѣ выпивали лицарѣ повнѣ коряки [деревяній чарки], заѣдали пшенишными паляницями та втирала довгѣ вусы полами гафтованыхѣ жупанѣвъ. Одна по одной зѣявляли ся на столѣ смашнѣй стравы: баранячѣй бѣкъ зѣ кашею, гуси печенѣй, рыба-сомѣна варена, цѣлый кабанѣ дикѣй печенѣй, телятина, горохѣ, рѣпа, юшка зѣ рыбы та й ще чи мало де чого, що й не перелѣчишь! А потому пѣшли ласощѣ, ягоди, варене, юшки солодкѣй, озварѣ, кисѣль.

Давно вже було по опѣвночи, а й доси порають ся у пекарняхѣ кухарѣ зѣ пѣдкухарями, и доси бенькетують гостѣ, до дому йти не думаячи, пѣспѣ спѣвають, одинѣ передѣ другимѣ величают ся, выхваляють ся: хто може найдрѣбнѣйшу пташину летючу зѣ лука вбити, — хто вмѣе кидати стрѣлы, бѣжучи конемѣ навзаводы, — хто не злякаеть ся выйти самѣ на ведмедя, — хто спинить буйного тура за роги, — хто посадить зѣ розгону дикого кабана на списа.

— Нѣ, брата, се все не диво! На те мы й лицарѣ, щобѣ стрѣлами вцѣляти та звѣра подожувати, а ось дочка моя, дигина малѣ; скажу вамѣ, зѣ лука стрѣляє не згѣрше вѣдѣ доброго лицаря, зѣ весломѣ справляеть ся якѣ велика, у бѣгу усѣхѣ выпередить,

на найвысче дерево выльзе, на якому хочь копи погарцюе...

— Та ну? — загули гостѣ, — се твоєи покойной Януся дочка? Що-жь ты, пане господарю, намъ таке диво не покажешь? Потѣшь гостей, покличь вѣ, хай заспѣває, потанцюе, покаже, що вмѣе!

Господарь захопивъ ся и трохи збентѣживъ ся.

— Не годить ся, друзѣ! Дитина теперъ спить... На що вѣ сонъ трѣвожити? Нехай другимъ разомъ...

— Другого разу довго дожидати, — кричали гостѣ, — выпить ся потѣмъ. Веди вѣ сюды... мы подивимось. Потѣшь, пошануй насъ!

Рославъ усе вѣдмагавъ и вставъ зѣ-за стола, але гостѣ обступили его:

— Мабуть и справдѣ повеличавъ! мабуть у тебе языкъ меле, чого й не розумѣе! — дратували его.

Дошкулили князя тѣ слова.

— Ну, нехай буде по вашому! Пѣду, збуджу вѣ...

Гостѣ затихли, дождаючи.

II.

У другѣй половинѣ терему були вузкѣ крутѣ сходацѣ до свѣтлички. Свѣтличка ся вѣкнами була у густѣй садѣ, и соковитѣй вѣти зѣ яблуками червонобокими лѣзли у хату, — треба було тѣльки простягти за ними руку. Рѣвно выгиблована долѣвка и стѣны бѣлѣли при темрявѣмъ свѣтѣ вѣдъ каганця, и на нихъ выразно вырѣзувались дубовѣ лавы застеленѣй шкурами зѣ куницѣ, дубовѣй столикѣ, вкрытѣй квѣтчастымъ шовковымъ обрусомъ, два три невеличкихъ стѣльчики, пооббиванѣй чимъ темнымъ, веретено зѣ гребѣнемъ била вѣкна, мисникѣ зѣ горорѣзѣбою у кутку и два лѣжка. На одному лѣжку,

большому, на мягкой перинѣ и зъ великою подушкою подъ головами, солодко хропѣла на всю хату мамка Оксана; на другомъ маленькомъ, мусяжомъ цяцкованомъ, на лебединому пуху, подъ шовковымъ наметомъ, якъ пташка въ гнѣздѣ, спала чорноока Галя.

Довгий кучеръ пасмами розсыпались по едwabной ковдрѣ, топенькй смуглявй рученята розкидались и здрагались у-во снѣ, вона всмѣхалась, щось гарне їй снило ся.

Тихо вступивъ у свѣтличку Рославъ, водкинувъ обережно наметъ и на хвилипу задививсь на сплячу дѣвчинку.

— Шкода будити! — промовивъ вонъ. — И надало жь менѣ сказати!...

Вонъ тихо нахиливсь и погладивъ рукою по шовковыхъ кучеряхъ.

— Галю! чуешь, Галю!

Дѣвчина на-повѣ розплющила очи и обхопила руками батькову голову.

— Таточку, що менѣ приснилось!...

— Уставай, Галю, подемo до гостей! хотять тебе бачити!

Дѣвчина зоперлась на локоть и широко розплющила очи.

— Куды йти? до якихъ гостей? Не хочу до гостей!

— Дурненьке! На тебе мои лицарѣ подивитись хочуть... просятъ, щобъ ты имъ заспѣвала, потанцювала, потѣшила... Уставай швидче!

У Галѣ бровы насупились, сонъ перейшовъ, великй очи сердито блиснули.

— Не хочу до гостей! Не поду! спати хочу!...

— Та не можна-жь дочко! Я имъ слово давъ, що приведу тебе...

Але Галя не знала, що значить „не можна“.

— Не по́ду, не хочу, спати хочу! — уперто сказала вона знову и вóдпхнула батькову руку.

Рославъ выпроставъ ся:

— Такъ онъ якъ ты мене любишь? Ну, дочко, гляди, силувати не буду... тóлько... [голосъ батькови затремтѣвъ]... коли вже сього ты не хочеш менѣ зроби́ти, то не варта ты, щобъ я тебе любивъ...

Дѣвчина скочила зъ лóжка и поспѣшаючись почала одягатись.

— Татусю любий, и танцювати-му, й спѣвати-му и все, що хочь, зроби́ю, тóлько не дивись на мене такъ! Ось заразъ уберусь. Ну, подиви ся-жь на мене, поцѣлуй швидче! — и вона сѣпала его, скочила на лаву, злѣзла ему на плечѣ... Де вже тутъ було сунитись!

Рославъ, котрого якъ вогню бояли ся Хозары, Рославъ, передъ котрымъ тремтѣли не самі рабы, а й лицарѣ, вѣ-мить утихомиривъ свое серце по́дъ сими маленькими рученятами, ухопивъ свою кохану доньку на могутній руки и понѣсь у свѣтлицю.

Смѣливо позирнула дѣвчинка своими швидкими чорными очима и на лицарѣвъ, и на ясный свѣтъ вóдъ факлѣвъ у свѣчникахъ, и на стравы солодкй — та вже де й той сонъ подѣвъ ся!

Гали на поглядъ здавало ся рокóвъ тринацять, але на-справдѣ їй було рокóвъ на два менче. Высока, струнка, дужа зъ румянцами на щóчкахъ и зъ великими, смѣливими палкими очима, Галя була якъ намальована, — дивишь ся, й не надивишь ся.

Кобзарь, що сидѣвъ на лавѣ била вóкна, дзенькнувъ по струнахъ, Галя закинула за плечѣ на-пóвъ ростебней рукава зъ своєї довгои шовковои сорочки,

пѣдсунула золотѣ наручя на рукахъ, узялась у боки и ладнѣючи зъ музикою пѣшла у танецъ.

— Отъ такъ Галя! отъ такъ дѣвка! — хвалили лицарѣ, якъ дѣвчина, уся почервонѣвши, кинула танцювати, побѣгла до батька, засоромилась и сховалась у широкихъ згорткахъ его пышнои червонои сукнянои одежѣ, а сама нишкомъ лукаво вызидала зъ-пѣдъ рукава: чи сподобались їѣ танцѣ та спѣвы гостямъ.

-- Ну лишъ, Галя! — звелѣвъ батько, — годѣховатись! Вѣзьми лука та пусти стрѣлку!

А хлопецъ уже державъ на поготовѣ їѣ лукъ оброблений у золото зъ окрасами зѣ слонячои кѣстки. Галя зручно натягла лука, нацѣлилась у око кабанячѣй головѣ, що висѣла на стѣнѣ, и пустила стрѣлку... Усѣ скрикнули зъ дива, — стрѣла такъ и встромилась у ту ямку, де колись у кабана було око.

— Отъ такъ Галя! отъ такъ зручно! — почувалося зъ вѣдусюдь. Очи у дѣвчины блищали зъ радощѣвъ. Вона поважно, якъ велика, почала частувати гостей: кожний лицаръ выпивавъ вина и вклонявъ ся їѣ, дякуючи за ласку; де-якѣ дарували їѣ, хто грецку монету, хто камѣнь самоцѣтний, хто намисто...

— Розпестите вы менѣ дѣвчину, — казавъ осмѣхаючись Рославъ. — Часъ тобѣ спати, Галя! Не осудѣть, лицарѣ, коли чимъ на догодила... малá ще, нерозумна...

Галя низько вклонила ся лицарямъ, и зъ-вѣдусѣль хвалена, почервонѣла якъ макѣвка и побѣгла въ свѣтличку.

III.

Другого дня въ-ранцѣ Галя встала пѣзнѣйше нѣжъ звичайно и выйшла на рундукъ [Ганокъ]. Мамка їѣ, стара

Оксана, пошла по холодну воду до криниць, дѣвчата-рабинѣ порозходились хто куды, — дѣвчина стояла сама и замыслившись дивила ся на высокій теремъ зъ широкимъ дворомъ. Рѣвнй, не схилистый дахъ на рундуцѣ спиравсь на чотири карбованй стовпцѣ; увесь дахъ штучно бувъ помережаный вырѣзуваною роботою; такъ само помережанй були и быльця и пѣвкрузя зъ стовпцями на вѣкнахъ, и дахъ на дво-поверховѣмъ теремѣ и на высчѣмъ ганку, що бувъ саме надъ рундукомъ. Зъ того ганку збѣгали у низъ вузенькй схѣдцѣ, притуючись до стѣны въ теремѣ такъ, що ихъ ледви можна було помѣтити. На стовпцяхъ на даху, надъ вѣкнами — усюды видко було позолочуване, помѣшане зъ червоною, синьою, зеленою та бѣлою фарбою.

Пѣдъ теремомъ, глубоко въ землю увѣходячи, були льохи глубокой зъ чужоземнымъ виномъ, зъ солодкими стравами, були пекарнѣ, хижѣ та другй закапелки.

Просто рундука бувъ будынокъ на одинѣ поверхѣ, — тамъ спали гостѣ, якъ приѣздили, а праворучъ стояли хлѣвы, станѣ, коморы.

Галя оглядала усе те давно вѣй вѣдоме, лѣниво потягалась, кликала голуба, що привчила его до себе, дивилась, якъ вѣнъ злѣтавъ пѣдъ небо, кружлявъ у неї надъ головою, и всмѣхалась, якъ вѣнъ сѣдавъ до неї на плече.

На Гали була довга сорочка зъ товстого полотна, зъ довгими рукавами; на сорочку накинула она обгортку саетову, бо ранокъ бувъ пѣхолодный пѣсля-спасѣвскйй. На ногахъ черевички червой грецкйй на-босо-цѣбжъ узутйй, а сорочка пѣдперѣзана дорогимъ поясомъ зъ перлами и зъ усякимъ камѣнемъ самоцвѣтнымъ, — зъ симъ поясомъ Галя нѣколи не розлучаеть ся, се памятка вѣдъ вѣв покойной матери Янусѣ...

— Що се мамка такъ довго? — думаетъ Галя, — чи не поѣти у лѣсъ? Мабуть грибовъ зъ ранку багато, багато...

Галя швидко збѣгла зъ рундука и зникла въ лѣсъ. Якъ свѣжо, якъ зелено! скільки комашокъ! Галя швидко перестрѣбувала [перескакувала] зъ грудки на грудку, черевички перешкакали, — вона роззула ихъ и сховала за поясъ... Ноги такъ и топнуть у вохкій мохъ, трошки похолодно, але Галя, стрибавши, грѣеть ся. Идучи, пѣсню заспѣвала... тамъ грибовъ знайшла, тамъ ягоду збрвала, — роскѣшъ!

А онъ по той бѣкъ струмочка и старый лѣсъ. Ухъ! якъ тамъ темно, ажъ моторошно стае!

— Що тамъ? зазирнути хиба? Не велѣла мамка ходити. Тамъ, каже, звѣрь, вовкулаки, русалки... Отъ бы подивитись!

Галя зупинилась передъ струмочкомъ и незважливо обривала гилечку зъ лѣщини, зъ-пѣдъ лоба позираючи на темну пуцу.

— Не велѣла мамка, не велѣла, — повторювала вона вагаючись, и наразъ вѣдъ-разу наважилась: — А я таки пѣду! — и швидко перестрибнула черезъ струмочокъ.

Кинеть ся стара, — думала Галя, — ну, пошукае... Хиба що? Я-жь тѣльки трошечки... подивлюсь, що тамъ за сею стежечкою.

Галя и вернулась бы, та дуже вже гарно у темному лѣсъ. Высокій грубий дерева у два обѣймища й грубий мохъ мякій, соковитый, чагарникъ такій, що ледви продереть ся, а вѣй саме й любо продиратись у пуцу, — бо тамъ прогалина.

— Ось заразъ верну ся, — думаетъ дѣвчина, — тѣльки зирну, що тамъ далѣ...

Але й далъ усе те-жь, тй-жь сторбчнй дерева, той-же соковитый мохъ.

— Чась и до дому, — подумала Галя й завернулась.

Довго продиралась вона и праворучь и лѣворучь, и просто упередь, а все нема та й нема струмочка. Ишла, йшла, ажъ ноги вже не йдуть, а все пуца, и стежки вже нема, не видко й прогалины.

— Зблукалась! — подумала й сѣла.

Вона не зякалась, тольки чудно вй якось стало. Куды-жь ити? И всти вже хочеть ся, и багато часу поминуло.

— Дома, мабуть, кинулись... Тато поѣхавъ десь, а то-бъ вбпъ мене швидко знайшовъ... Мамка, певно, плаче...

Галя знову поткнулась сюды-туды, — нѣчого, опрбчь пущѣ.

— А що, якъ зѣ-за дерева ведмѣдъ выскочить або кабанъ дикй? — подумала вона й озирнулась. Але въ лѣсѣ було тихо, тольки листя шелестѣло та кошаня порплилась у моху...

Вона знову пошла и сього разу выйшла на широку прогалину. Подѣ деревомъ сидѣла дѣвчина рокбвъ десяти, блѣда, ажъ неначе прозора, зѣ голубыми очима.

Дѣвчинка заплѣтала довгу густу косу и на колѣнахъ у неи лежавъ вѣнокъ зѣ лѣсовыхъ квѣтокъ.

— Русалка! — подумала Галя и зупинилась зѣ переляку, але й блѣда дѣвчинка очевидьки зякалась не менче вбдъ неи, кинула вѣнокъ, схопилась и метнулась бѣгти по прогалинѣ.

Переляку Галиного вбдъ-разу мовь и не було.

— Яка-жь вона русалка, коли тѣкає вбдъ мене? — подумала Галя, побѣгла за дѣвчиною и гукнула:

— Гей, дѣвчинко! куды ты? Подожди мене...

Дѣвчинка зупинилась и злякавшись дивилась на Галя.

— Я зблукалась... Выведи мене на стежку! — казала Галя. — Знаешъ, я тебе злякалась, думала, що ты русалка, — весело щebetала вона, — а якъ ты побѣгла, я й бачу, що ты така-жъ дѣвчина, якъ и я. А ты тежъ злякалась?

— Нѣ, я нѣчого не боюсь, — вѣдмовила дѣвчинка тихо й ласкаво, — тѣльки тато не велить менѣ нѣ зъ кимъ балакати.

— Чому?

— Боятъ ся, що нашу землянку знайдуть. Я вже тебе поведу до насъ, тѣльки ты нѣкому про насъ не кажи, а то погано намъ буде!

— Чого погано?

— Не знаю... тато такъ каже...

Дѣвчата замовкли й пошли мѣжъ чагарникомъ.

— Якъ же ты зблукалась? Хиба не знаешъ дороги?

— Та я нѣколи не була въ сьому лѣсѣ, Мамка менѣ не велить сюды ходити, а сьогодня схотѣло ся, я й пошла.

Дѣвчина недовѣрюючи глянула на неи.

— Схотѣлось? А хиба ты не любишь своєї мамки? Адаже вона теперъ тебе шукае...

Гали стало зовсѣмъ соромъ, — похнюпила голову й змовкла.

Хвилинь черезъ десять вони вийшли на другу прогалину, де стояла землянка зъ хмизу [*хворосту*] и зъ моху.

— Тутъ вы й живете? — здивувалась Галя.

— Еге!

Галя змовкла и вони увѣйшли.

На зустрѣчь имъ уставъ высокій сивый дѣдъ зъ

довгою бородою въ довгѣмъ широкомъ кафтанѣ, подперзанѣмъ ремѣннымъ поясомъ.

— Вона зблукалась, таточку! Не сердьтесъ, я ѣъ привела, бо не можна-жь кинути саму у лѣсъ, — выправлялась дѣвчинка.

Дѣдъ пильно подививсь на гостю.

— Чня ты, дѣвчинко? — ласкаво спытавъ вѣнъ.

— Я зъ терему, — вѣдмовила Галя.

— Знаю, а хто-жь твоѣй батько?

— Батько мѣй Рославъ... вѣнъ князь... усъ его знаютъ...

Дѣдъ помовчавъ.

— Якъ же ты потрафила до насъ?

Галя розказала.

— Ну, хвалити тебе нема за що, — поважно сказавъ дѣдъ, коли она доказала. — А вже теперъ не вернешь, доведеть ся тобѣ мабуть у насъ заночувати, бо буря находить. Ђсти хочешъ? Софіе, дай ѣй чого попоѣсти,

Маленька хозяйка митью поставила ѣжу: меду, окраецъ хлѣба, квасу й цибулѣ. Галя узялась до ѣжи и тѣльки теперъ почувала, якъ выголодалась.

Одначе буря пѣшла осторонь, и дѣдъ вѣйшовъ провести Галю. Софія пѣшла зъ ними.

— Слухай, — сказавъ вѣнъ Гали, — ты потрафила до насъ несподѣвано... Дивись, не кажи нѣкому про насъ, а то насъ занастаишь...

Гали стало страшно.

— Чого-жь ты, дѣдусю, людей боишь ся? Ты во-рожбитъ? чарѣвникъ?

— Нѣ, дитино, я християнинъ, — вѣдмовивъ вѣнъ журливо всмѣхаючись. — Коли хто дѣзнае про мене, мене убють, якъ дикого звѣра.

— Християнинъ? — замыслено промовила Галя,
— то ты Грекъ?

— Нѣ, я Полянинъ, тóльки живѣ у грецкóй земли
и по грецкому розумѣю.

— Якій-же ты християнинъ? Розкажи, дѣдусю, що
се значить? — просила Галя.

— Довго розказувати, дѣвчино, та й не зрозу-
мѣешь...

— Зрозумѣю, дѣдусю, усе зрозумѣю!

— Чась тобѣ до дому, дѣвчино... Тамѣ тебе до-
жидаютъ.

— Але у Галѣ вже очи блищали. Тутѣ було
щось, чого вона не знала, а вѣй хотѣло ся усе знати.

— Дѣдусю!...

— Чого?

— Можна знову до васѣ прийти? Я стежку за-
примѣтю...

Дѣдѣ злякавѣ ся.

— Нѣ! нѣ! на що? чого тобѣ сюды ходити?

— Дѣдусю, я нишкомѣ прибѣжу, нѣкому не скажу.
Розкажете тодѣ дѣдусю?

Дѣдѣ нѣчого не вóдмовивѣ и швидко пóшовѣ по
стежечцѣ. Вóнѣ сподѣвавѣ ся, що Галя не запримѣтить
дороги. Але Галя усе примѣчала, дѣвчи-тричи непомѣтно
зломилá гильку на деревѣ, разѣ-два швидко збилá но-
гою гнилий пеньокѣ, у одному мѣсци непомѣтно ки-
нула на зеленый мохѣ пучечокѣ квѣтокѣ, що нарвалá
по дорозѣ... Ъй такѣ хотѣлось прийти сюды ще разѣ:
и мовчазна дѣвчинка вѣй подобалась, и поважный дѣдѣ,
и хотѣло ся знати: що се за люде — християне?

— Ну, ось твоѣй струмочокѣ! Теперѣ ты дома,
прощай! — сказавѣ дѣдѣ и зникѣ зѣ Софією у пуци.

Дома Гаю шукали, бѣгали, плакали, — вона сказала, що зблукалась у лѣсъ, але про дѣда зъ дочкою не сказала.

Батько вѣдивъ зъ дружиною на полюване и такъ нѣчого й не знавъ, мамка дивувалась, якъ Галя знайшла дорогу до дому сама, а Галя думала, якъ бы швидче знову побачити ся зъ дѣдомъ.

IV.

Минувъ день. Не сидить ся Гали у свѣтлицѣ, не весело їй гуляти зъ дѣвчатами, не втѣшаєть ся вона нѣ зъ голубкѣвъ, нѣ зъ улюбленого сокола, нѣ зъ кѣтки зъ котенятами, — тягне їй у лѣсъ до христїанъ.

День бувъ теплый. Ущѣхъ холодный вѣтеръ, повѣяло пѣзнымъ лѣтомъ. Галя встала, тѣльки стало розвиднятись, и наважилась нарештѣ пѣти у лѣсъ. Опѣдня Оксана заснула. Галя порозсылала усѣхъ своихъ рабинь: ту по ягоди, ту по гриби, ту рыбу ловити, а то й просто такъ походити. Порозбѣгали ся дѣвчата, — Галя пѣшла на задвѣрокъ, де були хлѣвы та станѣ.

— Гей, Дальмо! де ты? — гукнула вона.

— Зъ-за станѣ вызырнула смуглява дѣвчина зъ похмурымъ обличемъ.

— Скажи батькови, щобъ осѣдавъ менѣ Яструба, та швидче!

Дальма пѣшла у станю.

Выйшовъ понурый Хозаринъ, Хотлі, рабъ, Дальминъ батько. Вѣнъ зъ-пѣдъ лоба зырнувъ на Гаю и лѣниво пѣшовъ на луку по коня. Гали здало ся дуже довго дожидати его, вона разѣвъ зо два нетерпляче тупнула нѣжкою, вырвала батѣгъ зъ Дальминыхъ рукъ, такъ, що та вѣдскочила зъ переляку, и нарештѣ не втерпѣла, пѣслала дѣвчину пѣдгонити батька.

Але ось Яструба осѣдлано. Легко скочила Галя на сѣдло, ухопила поводи и, вже влучи, промовила до Дальми:

— Якъ мамка прокинетъ ся, скажи, що я поѣхала провѣздитись... незабаромъ верну ся.

Пробѣгла Галя широкимъ шляхомъ верстовъ зо двѣ, вѣдъ-разу круто повернула коня и полинула черезъ луки й поля до лѣса. Ось и струмочокъ, кѣнь легко перескочивъ черезъ нього — и Галя опинилась у пуши. Тутъ вона скочила зъ коня, привязала его поводами до дерева и пошла стежкою, пильно приглядаючись до своїхъ зазначокъ, щобъ не зблукати ся.

Нарештѣ дійшла й до прогалины, де стояла землянка. Вона стукнула въ дверѣ. Вѣдчинила Софія; бѣльше въ землянцѣ не було нѣкогого.

— А батько де? — спытала Галя.

— По рыбу пошовъ. До вечора не прийде.

Софія здивовано дивилась на Галю и очевидячки була вѣй рада.

— Меду хочешъ? — спытала вона и полѣзла на мисникъ. Вони посѣдали вѣсти мѣдъ и збалакались.

— Такъ вы людей и не бачите? — розпытувалась Галя.

— Нѣ.

— Тобѣ хиба не сумно?

— Сумно? якъ сумно?

— Та самѣй усе бути, зъ батькомъ тѣльки...

— Та я-жь усе такъ живу...

— Що-жь ты робишь?

— Роботу свою справляю, учу ся, гуляю...

Галя здивувалась.

— Роботу справляєшь? яку? На що робити? Ось я нѣякои работы не роблю. У насъ на те есть рабы. Якъ тато воювавъ зъ Хозарами, то на вѣйнь здо-

бувъ раббвъ та рабинѣ. Я имъ звелю що зробити — вони й зроблять.

Софія похитала головою и промовила :

— Ты князьвна, а мы люде прості. Та й не можна мати раббвъ...

— Чому не можна мати раббвъ? — спытала ся дивуючись Галя.

Софія каже :

— Тато кажуть, що не можна. Усѣ люде однаковій, рѣвній, и грѣхъ другу людину робити невольникомъ.

Галя такъ здивувалась, що ажъ очи широко розплющила.

— Бачь якъ! А мѣй тато сього не каже и я сама не роблю нѣякои работы. А ты-жь що робишь?

— У хатѣ прибираю, ѣсти варю, пасѣвки доглядаю, тато мѣдъ возять у мѣсто продавати, татови й собѣ одежу шию.

— И все ты сама? — перепинила тѣ Галя.

— Усе сама! — вѣдмовила Софія.

— А вчишь ся чого?

— Читаю, пишу, лѣчити [*рахувати*] вчусь...

— Читаешь? пишешь? ты? дѣвчина? Та сього й мѣй тато не виѣе...

— А мѣй тато умѣе по грецкому и мене вчить; мы вѣ-двохъ що вечора Святе письмо читаемо.

Галя все дужче й дужче дивувалась.

— А про що тамъ написано?

— Про Бога.

— Про Бога? Про якого Бога?

— Про нашого Бога, щѣ тамъ високо, високо на небѣ. (И Софія пѣдняла палець у-гору.) Вашій боги — идолы, не боги, се ляльки деревянній, — вони нѣчого

*

не можуть зробити, а наш Богъ — одинъ и Вѣнъ усе може, усе!

У Софіи розпалилось личко и заблищали очи.

— Якъ? идоли не боги? И Перунъ не богъ? И Велесъ не богъ? Хто тобѣ сказавъ?

— Тато, й у книжкахъ написано... и я вѣрю сьому...

Галя довго силкувала ся щось зрозумѣти, мовчала, мовчала и нарештѣ заплакала, закричала:

— Брехня! брехня! Не хочу вашого Бога! ты дуришь мене!

И вона схопилась, кинула мѣдъ и, выскочивши зъ землянки, що сили побѣгла до дому.

V.

Галя здивувало усе те, що вона почула, та й розсердило. Вона любила своихъ богѣвъ. А була вона вѣры языческой, — всѣ тодѣ на Украинѣ були языческой вѣры. Вѣра ся була така:

Люде вѣрили не въ одного Бога, а въ багатьохъ. Не знали правдивого Бога. Тодѣ народъ бувъ ще дуже темный, розумомъ такій, якъ мала дитина. А дитина думає, що все, щѣ е на свѣтѣ, все живе й розумне, все таке, якъ людина. Такъ и давный народъ думавъ, що все те, щѣ е на свѣтѣ, щѣ ворунить ся, отъ якъ вѣтеръ, вода або сонце на небѣ, все те живе и воно навѣтъ розумнѣйше вѣдъ людини, бо грѣмъ часто бѣе людей, блискавка запалює, вода топить, вѣтеръ руйнує, а сонце дає всьому житя на земли, а часомъ палить землю вогнемъ, выпалює хлѣбъ та огородину. Теперъ уже знаютъ, що то просто мертвій земный й небесный силы безъ розуму, а тодѣ народъ думавъ, що вони живій й розумный. Народъ думавъ, що якъ сонце добре до людей, то воно грѣє, а якъ розсердить ся, то пече,

а якъ не схоче, то й зовсѣмъ не буде свѣтити. Отожь треба просити сонце, щобъ воно свѣтило та не пекло, не сердилось, треба молитись сонцєви, — ото вже сонце и за бога вважають! Або й вѣтеръ. Одного разу вѣнъ робить гарно : прохоложує, хмари дошовй наганяє, а иншого разу якъ налетить — усе розруйнує, розвалить, розпорошить. Народъ и думає, що то вѣтеръ розсердивъ ся, то й шкодить. Отожь треба й вѣтрови молитись, щобъ вѣнъ не шкодивъ. Ось и новий богъ! И такъ зъ усього народъ поробивъ собѣ богѣвъ. Моливсь громови та блискавцѣ и звавъ сього бога *Перунъ*, моливъ ся сонцєви и звавъ того бога *Дажь-богъ*, моливсь вогневи и звавъ его *Хорсъ*, моливсь вѣтрови и звавъ его *Стрибогъ*. Було ще багато й иншихъ богѣвъ. Бувъ богъ такій, що бувъ добрый до товару — звавъ ся *Велесъ*. Опрѣчь сихъ бѣльшихъ богѣвъ, тодѣшний украинскій народъ вѣривъ ще и въ меншихъ божкѣвъ: вѣнъ вѣривъ, що въ водѣ живутъ *русалки*, а на поли *мавки*; що въ лѣсѣ живутъ *лѣсовики* чи *полѣсуны*, а на поли *польовики*. а въ хатахъ у печи *домовики*, а въ болотѣ *дѣдьки*. Надъ усѣми тими богами найстаршій бувъ *Перунъ*.

Тодѣ не було нѣ церкѣвъ, нѣ священикѣвъ. Люде молились тымъ богамъ надъ водою, коло криниць, въ лѣсахъ пѣдъ деревомъ. Вже опѣсля у Кіѣвѣ поставляли деревяныхъ идолѣвъ тыхъ богѣвъ. Идолъ *Перунъ* стоявъ у Кіѣвѣ надъ *Днѣпромъ*. Той идолъ бувъ деревяный зъ срѣбною головою та зъ золотыми вусами. Передъ нимъ день и нѣчь горѣвъ и не згасавъ святой вогонь и єму приношено жертвы: рѣзано й палено на вогни передъ нимъ товаръ та вѣщѣ.

Були тодѣ и свята языческій. Найбѣльше свято припадало на наше *Христове Рѣздово*: то бувъ празникъ

Коляды; а друге на Ивана Хрестителя передь Петроу и Павломъ, — звалось те свято *Купайло*. Обидва свята предки нашй святкували сонцю. На Коляду святкували рѣздо сонцеве, бо хочь тодѣ буває ще середина зимы, але вже сонце повертає на лѣто и днѣ довшаютъ. Въ честь молодого сонця спѣвано пѣснѣ. На Купайла було друге велике свято сонцю, бо тодѣ настає середина лѣта: сонце найвысче стоить на небѣ, днѣ бувають найдовшй. Купайлови святковано тодѣ надъ водою, палено вогнѣ, а коло вогнѣвъ ставляно столы зъ травами та питями, а билия столѣвъ ставлено великй ляльки Купайла та *Марены*, — се були идолы бога Купайла та лѣтньої дощовой хмары. Коло того вогню танцювали, гуляли, скакали черезъ вогонь и спѣвали пѣсень въ честь сонця. Були ще й иншй свята по веснѣ.

Така була тодѣ вѣра на Украинѣ, и Галя тежъ була сеи вѣры. Галя любила свою вѣру, вѣрила въ тыхъ богѣвъ. Осъ черезъ щѣ вѣ такъ вразила Софія, якъ сказала, що то не боги, а тѣльки ляльки деревянй. Галя довго не могла простити того Софіи, скѣлька день не хотѣла навѣть и згадувати про неи.

Та хочь и не хотѣла, а забути не могла, и все вѣ мовь щось тягло туды у лѣсь до тихой дѣвчинки зъ ясними синими очима. Та ще й те: вона, почувши про що-небудь, не могла дознати ся про тее цѣлкомъ, не дорозумуватись до краю: щѣ воно и якъ воно? Тымъ то, хочь и посердилась вона трохи на Софію, а проминуло кѣлька днѣвъ — и вона зновъ поѣхала у лѣсь.

Сього разу и Софія и батько вѣ були обое дома. Дѣдъ, побачивши Галю, трохи насудились и промовивъ:

— Гляди, князѣвно, щѣбъ не було намъ якого лиха черезъ тебе!

Але Галя такъ глянула на нього, такъ широко поцѣлувалась зъ Софією, що вінъ більше нічого не сказавъ. Почали балакати и збалакались знову про вѣру.

Галя каже :

— Наші боги не ляльки, вони справдѣ єсть.

— А хто ваші ідоли зробивъ? — питаєть ся дѣдъ.

— Люде зробили, — каже Галя.

Дѣдъ усмѣхнувъ ся.

— Якій-жь вони боги, коли ихъ люде зробили? Хиба-жь люде можуть богѣвъ робити?

Галя не знала, що сказати. Вона не хотѣла няти вѣры тому, що дѣдъ сказавъ. Але въ неи була розумна головонька. Вона зрозумѣла, що дѣдові слова — правда.

Замыслена та загадана верталась Галя до дому. Нові думки заворушились въ вѣ головоньцѣ. Вона думала про те, що казавъ дѣдъ.

„Богъ дужчій вѣдъ людини. Якъ же може людина бога зробити? Дѣдъ таки правду каже!“

Але потѣмъ инша думка зновъ промайнула у головѣ:

„А се-жь грѣхъ, що я такъ про своїхъ богѣвъ думаю! Боги покарають за се! Перунъ громомъ убьє!“

И дѣвчина прогонила вѣдъ себе усякі думки про другого, невѣдомого Бога, силкувалась забути про нього, але не могла. Вона хотѣла не вѣздити до Софій, але-жь мовъ яка сила вабила вѣ туды, и вона вѣздила.

Проминуло повъ року. Одного разу Галя, якъ була у Софій, сказала вѣй :

— А се-жь грѣхъ!

— Що грѣхъ? — питаєть ся Софія.

— Те грѣхъ, — каже Галя, — що я до васъ ѣзду та балакаю про вашого Бога. За се Перунъ мене громомъ убьє...

— Не убьє тебе Перунъ громомъ, бо Перуна й нема! — каже Софія.

А дѣдъ говорить:

— А ты боишь ся Перуна?

— Ой боюсь! — каже Галя.

— А любишь его? — пытается ся знову дѣдъ.

Галя здивувалась. Вона молилась Перунови, боялась его, але не любила. Вона не могла зрозумѣти, якъ можна любити страшного Перуна, що убиває громомъ и посилає на землю палючу блискавку. А дѣдъ каже:

— А мы своего Бога любимо. Нашъ Богъ добрый, Вѣнъ усѣхъ любить, якъ своихъ рѣднихъ дѣтей.

— Усѣхъ любить? — спыталась Галя, — якъ рѣднихъ дѣтей?

— Еге, якъ рѣднихъ дѣтей! Нашъ Богъ не карає громомъ. Якъ що хто не такъ робить, то Богови стає той людини дуже, дуже жалко... Вѣнъ жалѣє вѣ...

Сїя слова впали Гали у серце. Вона зросла безъ матери, — мати вмерла, якъ вѣ и року не було. Батько вѣ любивъ, але мало вѣ бачивъ за войнами, за бенькетами та за полюванємъ. Мамка Оксана любила вѣ, але се не мати була. Галя зросла безъ материной любви, безъ материного жалуваня та пестованя. А вѣ неи було таке любляче серденько, вѣ такъ хотѣло ся любити, такъ хотѣло ся, щобъ вѣ люблено. Скѣльки разѣвъ вона уявляла собѣ свою матѣрь тихою, доброю, гарною! Вона такъ бажала, щобъ сїя уявы справили ся. Але вони не справджувались. Галя зростала одинокою серцемъ. А серденько маленьке хотѣло любви. Осъ черезъ що вѣ такъ вразили тї дѣдовї слова. Якїй вѣнъ добрый —

сей Богъ, котрый любить людей, якъ рѣдныхъ дѣтей! Ъй такъ хочеть ся, щобъ хто въ любовь, якъ рѣдну дитину. А Богъ добрый — Вѣнь буде любити.

— Дѣду! розкажи менѣ про вашего Бога! — тихо промовила Галя.

Дѣдъ почавъ розказувати. Вѣнь розказувавъ про Христа, про Ёго рѣздово, про жите, про муки на хрестѣ. Пильно слухала его Галя, не зводячи зъ нього очей, не пускаючи крѣзь уха й одного слова. Якъ дѣйшовъ дѣдъ до хрестныхъ мукъ, Галя не вдержалась, заридала, припавши головою до столу...

Але вона швидко перемогла себе. Вона хотѣла слухати далѣ. И дѣдъ розказавъ ѡй про воскресенѣ зъ мертвыхъ, про шестѣ на небо .. Очи у Галѣ сьяли зъ тихой радости...

Зъ надзвычайными, дивными думками поѣхала Галя сього разу до дому, а якъ приѣхала у-друге, то сказала: — Я хочу знати: чога вчивъ Христось?

И дѣдъ почавъ, якъ тѣльки мѣгъ, выяснати ѡй Христову науку. Галя слухала уважно, але розумѣла мало. Усе ѡй було дуже нове, дивне. Вона доси чула, що треба мститись надъ ворогомъ, а дѣдъ казавъ, що Христось заповѣдавъ прощати ворогамъ и робити имъ добро. Ъй доси казано, що люде не однаковѣ, що вона князѣвна, а Дальма рабиня, котру можна и вбити, а дѣдъ казавъ, що Христови усѣ люде однаковѣ, усѣ рѣвнѣ. Вона сього не могла зрозумѣти. Вона такъ и до дому поѣхала, не зрозумѣвши. Сумувала, що не може того зрозумѣти, але й бояла ся своихъ богѣвъ, що вони въ покарають за те, що слушае про иншого Бога.

Але часъ по-троху минавъ. Галя зростала, розумнѣйшала. Ъвъ розумна головонька почала бѣльшь розбирати и дѣвчина зрозумѣла багато такого, чога доси не могла зрозумѣти. Вона почала розумѣти Христову науку и ѡвъ серце прихидило ся до сей науки...

VI.

Поминуло чотири роки. Була весна, р'чки порозливались, дощ йшли трохи не що-дня.

По широкому озеру плывъ човенъ. Высока чорнява дѣвчина зъ смѣливими чорними очами зручно кермувала човномъ, повертала праворучъ и лѣворучъ. провздила промѣжь очеретами та купинами, промѣжь острѣвцями та деревнею, що плыла за водою. Навкругъ озера росли сторѣчнй дерева. Мѣсце було глухе, дике...

Сонце високо стояло на небѣ и промѣне вѣдъ нього то ховалось у хмарахъ, то заливало похмуре мѣсце веснянымъ веселимъ свѣтомъ. Дѣвчина гнала човенъ швидко, очевидячки поспѣшаючись, повернула за колѣно, котре вганяло ся зъ берега въ р'чку, спинила човенъ била берега, поклала весла и дожидалась...

Швидко затрѣщало щось помѣжь деревами, вѣти розсунулись, и друга дѣвчина, невысока, сухорлява, блѣда, вызырнула зъ-за нихъ.

— Гаю! ты тутъ? — несмѣливо спытала вона и ступнула у човенъ.

— Здорова, Софіе!

Вони поцѣлували ся.

— Чомъ тебе такъ довго не було? Я занудилась безъ тебе. Тато смутный, дощ иде увесь день, на душѣ невесело, дѣло нѣяке не робить ся. Зрадѣла, якъ твѣй соколъ прилетѣвъ зъ вѣсточкою.

— А добре я написала? Батько читавъ?

— Не зовсѣмъ... помылокъ изъ пять знайшла.

— Пять? — Галя почервонѣла. — Бачь, яка я дурна... учусь, учусь, а все гѣрше вѣдъ тебе знаю... Терпцю у мене, Софіе, нема: я не такъ, якъ ты, — не могу сидѣти надъ книжкою та думати... Отъ слухати, якъ ты читаешъ або батько, такъ люблю...

— То що? почитаємо... Я списала для тебе те, що тобі подобалось.

Софія вийняла з-за пазухи сувой з паперу и налагодилась читати.

— Нь, стрьвай! менѣ ще треба зъ тобою пора- дитись, — зупинила вѣ Галя. — У насъ скоро будуть Купала святкувати, — що-жь менѣ робити? Адже грѣхъ менѣ теперъ зъ нашими ідоламъ молитись? Чи не такъ? Софіє, чого-жь ты мовчишь?

Софія сидѣла, похнюпивши голову.

— Охъ Галю, я вже й не знаю... Спытайсь у батька...

— Нь, ты менѣ скажи, я вѣдъ тебе хочу по- чути! Адже коли я християнка и хрещена, и молю ся єдиному Богови, грѣхъ менѣ передъ ідолами танцювати, вѣнки сплѣтати, Мару палити, сплѣвати? Та я й сама знаю, що грѣхъ, и — чуешь, Софіє — не буду, сього разу нѣ за що не буду! Нехай вони мене хочъ убьють, хочъ сплять, я батькови признаюсь... силы вѣ мене вже нема ховати ся...

И Галя заридала. Софія, злякавшись, обняла Галю.

— Чи й справдѣ батькови скажешъ?

— Таки скажу! Усе-жь красче, вѣжь мовчати та ховати ся.. Софіє, рѣдна моя! Обними мене дуже, отакъ! Поцѣлуймо ся гарненько, може у-останне поба- чились...

— Охъ Галю, страшно! Помолимось у двохъ...

Дѣвчата вийшли на берѣгъ, поставали навколѣшки и довго, щиро молились, потѣмъ ще разъ обнялись и по- прощались.

У кущахъ щось неначе трѣснуло. Дѣвчата схамен- нулись, прислухались... Тихо...

— Вѣтеръ... або тхѣрь, — прошепотѣла Галя и побѣгла до човна.

Вона тихо поплыла по озеру и въ головѣ у неи снували ся згадки. Осъ уже скоро три роки, якъ вона христіянка. Багато де-чого знала вона у вбогій землянцѣ. Гарячо любить вона Христа Спасителя, душа въ неи повна Ёго ученя, любить вона дуже старого дѣда Андрѣя, щѣ просвѣтивъ вѣ, любить Софію...

Але що буде зъ батькомъ, якъ вѣнъ дѣзнаеть ся про се? Адаже вона и батька любить!... Що-жь робити?

VII.

У вѣчерѣ Рославъ увѣйшовъ до Галѣ въ свѣтличку. Вона сидѣла.

— Ходѣмо, Галю, въ свѣтлицю, — сказавъ вѣнъ, — та выбери собѣ у Грека поволоку хочъ и найквѣтчастѣйшу, щѣбъ дочка моя була найкрасча за всѣхъ у танку!

Галя низько схилилась надъ шитемъ.

— Не треба менѣ, тату, обновъ, — зъ-тиха промовила вона. — Не пѣду у танокъ...

— Се ще що? У танокъ не пѣдешъ? обновъ не треба?... Може ты нездѣжаешъ, моя дитино?

Вѣнъ узявъ вѣ за пѣдборѣдя и, турбуючись, глянувъ вѣ у вѣчи.

Галя спустила очи и зновъ почала шити.

— Такъ що жъ тобѣ таке? Скажи батькови, не ховайся! Може хто образивъ тебе? не догодивъ хто?

Галя помовчала, потѣмъ кинула шитѣ и ридючи кинулась до батька:

— Тату, таточку! Не сховаюсь, скажу, душа въ мене змучилась, не могу бѣльше...

— Скажи-жь менѣ, Галя, щó въ тебе за горе?

— Не горе въ мене, таточку, а дуже вже тяжко ховатись вѣдъ тебе... Рѣднѣй мѣй, не сердь ся на мене! Не могу я молитись идоламъ, — я христіянка...

Рославъ скамянѣвъ. Здавалось, щó якъ-бы на Галю упавъ камѣнь и задавивъ вѣвъ на очахъ ему, то не вразило-бъ его такъ, якъ сѣ слова.

— Тату, чого-жь ты мовчишь? Промовь хочь одно слово! Скажи, щó прощаєшь мене! — промовляла Галя и хотѣла обняти батька.

Важко лягла на неї его рука, вѣвъ ухопивъ вѣвъ за плече и нежалѣсливо штовхнувъ вѣвъ вѣдъ себе.

— Геть вѣдъ мене! Нехай Перунъ побье своимъ громомъ того, хто вѣднѣвъ у мене дочку! Не смѣй и думати про другихъ богѣвъ, опрѣчь тыхъ, щó имъ молились твої дѣды и прадѣды! А то ты й не дочка менѣ! Замкну тебе въ теремъ, заморю голодомъ, замучу, а посмѣяти ся зъ себе не дозволю!

И вѣвъ вийшовъ важкою ходою зъ свѣтлички.

Галя увесь день молилась, плакала, ломила руки, але надъ вечѣръ затихла, щось надумавши, и лягла спати.

Оксана якъ тѣвъ ходила за нею, похитувала головою, крадькома щось нашіптувала, побризкала вѣвъ на нѣчь водою намовленою, поставила пѣдъ лѣжку кошачокъ зъ чарѣвницкимъ зѣлемъ и сѣла въ куточку.

Вона зазырала инодѣ за вѣдкинений наметъ, але Галя лежала непорушно, зъ заплющеними очима, спала.

Коли се рипнули дверѣ... Рославъ обережно, навшипинки, увѣйшовъ у свѣтличку и пѣдѣйшовъ до лѣжка. За нимъ тихо йшовъ ворожитѣ, низенькій, меткій, сухорлявий, зъ кривымъ обличемъ, зъ очима, щó такъ ему й бѣгали.

На ворожитѣ була бѣла одежа и широкій поясъ.

На поясъ було выгафтувано золотомъ та дорогимъ камѣнемъ змичій головы, якійсь зазначки та листя.

Обыдва мовчки нахилили ся надъ Галею. Тодѣ вѣрили ворожбитами, думали, що вони служать богамъ и мають силу. Отожь и Рославъ привѣзъ ворожбита, щобъ вонъ вѣдѣвъ вѣдъ Галѣ лихо, вѣдвороживъ вѣ християнство...

Ворожбитъ знявъ надъ Галею руку и почавъ шепотѣти свои замовляня :

„Будь ты, моя дитино, въ ночи й опѣвочи, и въ день и опѣдня, и дома и въ дорозѣ, и у-вѣ снѣ й не у-вѣ снѣ, закрыта моимъ словомъ крѣпкимъ вѣдъ силы ворожби, вѣдъ нечистого духу!... Щобъ мое слово було дужче вѣдъ воды, высче вѣдъ горы, важче вѣдъ золота, твердше вѣдъ камѣня! Щобъ тому, хто мою дитину зурочивъ, у безодню упасти, въ смолу кипячу и жаръ палючій!... Щобъ его чары розсыпали ся, уроки розурочили ся!...“

Галя чула все ворожѣня до останнього слова. Страшно вѣй стало. Руки, ноги, плечѣ затѣпались, якъ у пропасниці, лице збѣдло, уста мимохѣтъ зашопотѣли молитву.

Рославъ зъ острахомъ дививъ ся на Галю, але не смѣвъ перепиняти ворожбита. Нарештѣ той повернувъ ся до нього.

— Що вѣй? — зашопотѣвъ Рославъ, виводячи ворожбита у другу свѣтлицю. — Дивись, не пороби чого моѣй дитинѣ! Знаю я васъ ворожбитѣвъ, чарѣвникѣвъ, лиходѣвъ!...

Ворожбитъ низько вклонивъ ся князеви.

— Не бѣй ся, князю! Нашѣ чары великѣ, та не на лихе вони тутъ. Се зъ нею хвороба выходитъ. По-

робили їй лихй вороги християне, вѣдвернули очи вѣ ясній водѣ батьковои волѣ...

У хату тымчасомъ нишкомъ увѣйшла Оксана и щѣльно причинила дверѣ.

Ту-жъ мить Галя, тремтяча, блѣда, скочила зъ лѣжка, пѣдѣйшла до дверей и стала прислухати ся.

— Дозволь, князю, слово промовити! — почала Оксана.

— Кажи, бабо!

— Я дѣзналась, хто поробивъ нашѣй голубоньцѣ...

Рука Рославова мимохѣтъ стиснула держакъ меча.

— Кажи, кажи швидче!

— Сьогондѣ вѣ-ранцѣ... у човнѣ... у великому лѣсѣ... наша Галя бачила ся зъ дѣвчиною, щѣ вѣ лѣсѣ живе... Дѣдъ тамъ есть... Змовлялись, щѣбъ нашѣй у танокъ не йти... Я прокралась, пѣдзорила... дѣда бачила и мѣсце знаю...

Рославъ помовчавъ. Гали чути було, якъ вѣнъ важко дыхавъ.

„Буде лихо!“ — подумала вона и вѣ мовѣ снѣгомъ обсыпало.

— Лягай спати, бабо, та мовчи, а то!...

Галя не дослухала... скоренько скочила на лѣжку и заплющила очи.

Рославъ пройшовъ по-при неї и йдучи казавъ вѣ-рожитови :

— Щѣбъ заразъ же прийшли до мене Лютъ та Крутвѣй!... На зори повѣдемо!...

Галя затремтѣла. Лютъ та Крутвѣй були батьковѣ слуги и найлютвѣйшй.

„Щѣ-жъ вѣнъ намысливъ?“ — думала вона и дожидала ся, поки засне Оксана. А Оксана мовѣ навмысне

не спала: переверталась, крестала, вставала, підходила вкривати тремтячу Галю. Нарештѣ таки заснула.

Дѣвчина тихенько встала. Думки плу́тались у неї въ головѣ.

„На дворѣ повѣдь, дощѣ, вѣтеръ... Але жѣ треба... невыкрутно треба! Сестричко! рѣдній мои, любій мои! якъ бы вы тѣльки знали свое лихо! Господи! дай менѣ силу выратувати ихъ!“

Оксана мѣцно спала.

„Убити вѣв хибѣ, щобъ не повела туды батька?“ — промайнуло у Галиної головѣ. Вона здрѣгнулась и глянула на стѣну, де висѣвъ кинджаль, подарунокъ зъ грецкой землѣ. Вагаючись постояла вона зъ хвилину мѣжъ кинджаломъ и спячою мамкою.

„Нѣ! грѣхъ проливати кровь! Не тому вони мене вчили... Оксана мене выгодувала... Хай буде, щѣ Богъ дастъ! Спробую инакше выратувати ихъ...“

Галя на-швидку одягла ся, вийшла крадкома у двѣръ. Собаки були загавкали, але пѣзнавши вѣв, затихли.

Вѣтеръ вывѣ, дощѣ мовѣ крѣзь сито сѣявѣ, ноги топлї въ болотѣ... Биля рундука стояло трое осѣдланыхъ коней, а конюхъ пѣшовѣ мабутъ у хату.

„Отъ бы па кони теперѣ“ — подумала Галя — „можна ажъ до озера добѣгти, а тамъ човномъ...“

И вона скорѣйшѣ вѣдвизала повѣдь, повернула коня до тыну, зручно скочила на сѣдло, торсонула коня острогами и полетѣла, якъ стрѣла, у поле...

VIII.

Уже розвиднялось, якъ Галя доѣхала до озера.

Вона пустила коня, стрѣбнула въ човенъ и, гребучись зъ усей силы, вѣдѣхала вѣдъ берега. Човенъ

боровъ ся зъ филею, то немовъ потопавъ, то зновъ выринавъ, филѣ заливали его, але Галя не помѣчала небезпечности, вѣ несла у передѣ думка про дорогихъ друзѣвъ.

Нарештѣ вона завернула за колѣно, выскочила на берѣвгъ и прожогомъ побѣгла до землянки.

Тольки добѣгши до землянки вона передыхнула и стукнула тричи въ дверѣ. Дѣдъ зъ дочкою ще спали. Черезъ хвилину дверѣ вѣдчинились и на порѣгъ вийшла Софія.

— Галя! у такій часъ! Ты така якъ смерть...
Що зробило ся?

— Тѣкайте, тѣкайте, скоренько! — ледви зводячи духа, казала Галя. — Батько зъ людьми йде сюды!... Васъ пѣдзорила моя мамка... Швидче, швидче!

И вона збезсилена сѣла на лаву.

— А ты-жь якъ? — незважливо спытала ся Софія. Вона все зрозумѣла вѣдъ-разу и сердце вѣ стиснувъ бѣль.

— Не думай про мене! бережи батька! Тѣкайте, поки ще е часъ!

— Тѣкай зъ нами...

— Нѣ! Рославова дочка не втече вѣдъ батькового гнѣву! Красче смерть...

Дѣвчина выпросталась, мѣцно стулила губы, въ очахъ блиснувъ вогонь.

Митью зѣбрали ся батько зъ дочкою, дѣдъ поблагословивъ Галю, Софія обняла вѣ и не могла вѣдѣрватись.

— Софіе, люба моя! Коли любишь мене, поспѣшайсь, не мучь мене!...

Галя розняла Софійнѣ руки и передала вѣ, на-пѣвъ мертву, батькови. Вони швидко зникли у пуци.

Галя перехрестилась... вѣ теперъ полекшало. Але

морозъ пробѣгъ у неї по-за шкурою, якъ вона здумала, щó дожидає вѣ. Вона сѣла на лаву, зóперлась головою на руки и почала дожидати.

Коли се зъ-далека почувалась тупотнява... Близче, близче... ось уже чути гомонъ.

„Бдуть!“ — и Галя встала зъ лавы.

Хтось стукнувъ у дверѣ и почувсь Рославѣвъ дужій голосъ :

— Водчивѣть!

— Идѣть у хату! — тихо, але твердо оббóзвалась Галя.

Увбóйшовъ Рославъ, за нимъ Лютъ и Крутѣй, на-рештѣ Оксана.

Усѣ оствовпѣли.

— Галю! що се таке? — гримнувъ Рославъ, на-супивши бровы.

— Не сердъ ся, тату! — твердо промовила дѣвчина. — Твоя воля зробити збó мною, що хочешъ! Я выратувала своихъ друзѣвъ и вы ихъ теперъ не здоженете. Хочешъ, вбóдай мене на страту; хочешъ, замучь, тóльки я и душею и всѣми думками христїанка, и не маешъ ты волѣ надъ моею душею, хочъ и батько менѣ... Не хотѣла я втѣкати вбóдъ батькового гнѣву, — красче смерть! Не можу зректи ся нової вѣры! У нѣй свѣтъ, у нѣй правда! Христїанка я, и вмиру христїанкою...

Мовчали слуги, — навѣть и ихъ жорстокї душѣ помякшали, але Рославове серце скамянѣло.

— Спасиббó, дочко! Насмѣялась ты зъ предкбóвскої вѣры! Не спытавшись у мене, утекла зъ терему ратувати моихъ ворогбóвъ! Зъ сього часу ты не дочка менѣ! Готуй ся до страты, до смерти, а до того часу я замкну тебе вѣ теремѣ... Не бачити ся намъ зъ тобою ббóльше...

Похолола Галя, у очахъ стуманѣло... Оксана скрикнула, підхопила свою дорогу годованку и понесла вѣ у-купѣ зъ слугами изъ землянки.

IX.

Знову зѣбралась дружина у Рославѣвъ теремъ. Уже й зъ пѣвночи звернуло, а все кружляють чарки, тѣльки облича у всѣхъ похмурѣ. Знають гостѣ, що не дурно покликавъ ихъ Рославъ, — буде, неодмѣнно буде буря велика. Але не сказавъ ще князь, куды йти: чи знову на Хозарѣвъ, чи на хитрыхъ Грековъ, чи вѣ землю Деревлянську. Сидить Рославъ за столомъ, зѣперъ ся на лѣкотѣ, думает думу. Затихли лицарѣ, затихли кобзарѣ й дурники: не до жартѣвъ теперъ, не до пѣсень...

— Друзѣ, вояки! — почавъ Рославъ. — Зѣбравъ я васъ не на те, щобъ ити вѣйною на ворога. Єсть у мене мое домашне дѣло. Хочу вашою порады й помочи...

— Кажи, князю! Постоймо за тебе, не дамо на наругу Рослава, помстимось за тебе, головы свои за тебе вѣддамо!

Рославъ слухавъ ихъ мовчки, очи єму палали.

— Бувъ у мене одинъ скарбъ: люба моя, вродлива моя Галя.. Вѣдняли вѣ у мене лихѣ вороги, поробили дитинѣ, перехрестили вѣ зъ моєи вѣры у христѣянську... Скажѣть: що менѣ робити?...

Якъ стогѣнъ, якъ плачь, вырвали ся сѣ останнѣй слова зъ дужихъ грудей Рославовыхъ, похилилась горда голова на дужѣй руки, и стиснувъ вѣнъ свою голову, що багато горя на своєму вѣку зазнала, стиснувъ такъ, що ажъ заболѣла, ажъ вѣ очахъ потемнѣло.

Загомѣвли лицарѣ и мовъ зъ однихъ грудей прогукло по свѣтлицѣ питає:

*

— Хто твои вороги? Помста имъ и смерть!

— Двое христiянъ, дѣдъ зъ дочкою! Вони сховались у лѣсѣ... Дочка попередила... мои слуги й рабы вже шукають ихъ, — глухо промовивъ Рославъ. — Що менѣ робити зъ дочкою? Якъ скажете, такъ и зроблю...

— Присилуй, полякай, нехай знову молитъ ся Перунови...

— Не присилуешъ вѣ... У неї вдача, якъ зелѣзо... не зломлю я вѣ, а коли й злякаеть ся, то нишкомъ буде чужу вѣру держати.

Лицарѣ мовчали.

Уставъ посадникъ Горюнъ, высокій сивый дѣдъ зъ грѣзно насупленими бровами, зъ орлинымъ поглядомъ.

— Щѣ думати, лицарѣ! Коли справдѣ дѣвчина зрадила нашихъ богѣвъ, не хоче бѣльше шанувати Перуна, посоромила батькову голову, не пожалѣла домикової тѣни, не пожалѣла покѣйнои матери, — одно зѣстало ся: скарати вѣ на смерть во славу Перунови, чужимъ богамъ на наругу...

Лицарѣ мовчали, Рославъ сидѣвъ непорушно... Вѣнъ и самъ наваживъ ся стратити дочку, але тутъ, якъ почувъ присудъ зъ чужихъ устъ, его прийняло холодомъ и, чи то жалко, чи то гѣрко стало ему на серци.

— Що-жъ мовчишь, друже? — спытавъ нарештѣ у нього суворый дѣдъ. — Не до вподобы мои слова? жалко дочки?

Рославъ глянувъ на нього ясними очима, гордо выпроставъ ся и твердо вѣдмовивъ:

— Даремно докоряешъ мене! И самъ знаю, що треба на смерть скарати вѣ за зраду, а просивъ я у васъ порады, щобъ не сказали потѣмъ, що Рославъ своєю волею зъ дочкою правувавъ ся, своєю силою князѣвскою повеличавъ ся передъ дружиною... На страту, такъ на

страту! — твердо промовивъ вѣнъ и вставъ зъ-за столу, гордо вклоняючись дружинѣ.

Въ ту мить вѣдчинились дверѣ, мамка Оксана убѣгла у свѣтлицю мовъ шалена и впала князеви въ ноги.

— Батечку! князю! Що ты робишь? Де твое сердце батькѣвске, що на страту вѣдати вѣ хочешь? Адже красчои вѣдъ неи на свѣтѣ нема! Убий мене стару, що не доглядѣла за нею! Моя провинна — моя й покута...

Рославъ вѣдвернувъ ся.

— Не мучь мене, бабо! не твого розуму дѣло! Якъ треба, такъ и буде...

Вона спробувала була ще благати, та князь тупнувъ на неи ногою, блиснувъ очима, гримнувъ на всю свѣтлицю :

— Гей, хто тамъ! Вѣзьмѣть стару!

Прибѣгли рабы, потягли Оксану. Упала вона, бѣдолашна, на свое лѣшко и залилась слѣзми.

Жалко стало Гали своєї мамки.

— Годѣ, мамко, не плачь! Однаково, не ты, такъ другі сказали-бѣ батькови! Слухай, — лащила ся до неи Галя, — недовго менѣ жити... до Купала усього два днѣ зѣстало ся... Розважь мене у останне, зроби те, що попрошу.

— Кажу, рѣдна моя, усе зроблю тобѣ!

— Довѣдай ся, що зъ ними стало ся: чи встигли вони схватись? чи живі ще? та передай вѣдъ мене останню звѣсточку.

— Сі чарѣвники, що поробили тобѣ? занастили дитину мою кохану? Та нехай вони згинуть, прокляті!

— Не чарѣвники вони, мамко! вони добрі люде. Не клени ихъ! Згадай, останній днѣ я зъ тобою доживаю...

Оксана нарештѣ трохи заспокоїлась :

— Нехай уже буде, якъ хочешъ. Хочь и ненавиджу я ихъ, а не могу не догодити тобѣ. Знайду ихъ зне-нависныхъ.

Галя вѣджила. Вона швидко вѣдѣрвала пшатоку по-лотна вѣдѣ сорочки и написала на ньому кѣлька ряд-кѣвъ паличкою, котру вмачала у флашку зъ чорною рѣдиною. Оксана лякаючись дивила ся на неи. Ъй усе се здавало ся ворожѣнемъ и вона боязко узяла згор-нений клапотъ.

Тѣльки стало на свѣтъ благословитись, а вона вже, якъ кѣтка, крапа ся лѣсомъ, розглядала стежки. Вона знала, що усюды розѣслано князѣвскихъ гонцѣвъ шу-кати христіянъ, але нѣ одинъ ще не натрафивъ на слѣдъ. Поминула вона всѣ стежки, зупинилась у пуши, оглядѣлась, розмѣркувала щось, круто повернула пра-воручь и пѣдтупцемъ побѣгла черезъ прогалину, черезъ грудки на болотѣ, черезъ струмочокъ...

„И якъ я перше про се не згадала!“ — бубонѣла вона йдучи.

Ажъ у гущавинѣ, за трома болотами, бувъ рядокъ невысокихъ пѣсковатыхъ шпилекѣвъ, котрѣ зъ одного боку зѣходили въ долину, зъ другого кручами висѣли надъ безоднею, у котрой шумувавъ швидкій глибокій потѣкъ. Се бувъ Дѣдѣвъ-яръ, заворожене мѣсце, — якъ казали люде, — бо тамъ наче бѣ то жили русалки та лѣсовики. Саме по серединѣ Дѣдового-яру, мѣжь не-высокими кручами, була вузенька стежечка на дно въ безодню. Оксана смѣливо полѣзла по сѣй стежцѣ, чѣпляючись за дерева, за корѣня. У низу вона оглядѣлась и помѣтила на мокрой глинѣ слѣды. Вона нахилилась, зъ хвилину розглядала сѣ слѣды и швидко пошла за ними. Черезъ пѣвъ години вона вже стояла

била низькою печерки, або красче биля ямы виконаною у кручи. Вхѣвъ у яму затулявъ чагарникъ та мохъ, але Оксана назорила его и поплазувала у вузку челюсть.

У маленькѣй, на-пѣвъ темнѣй печерцѣ, при темрявому свѣтлѣ вѣдъ каганця, сидѣли дѣдъ Андрѣй зъ Софією. Дѣдъ нахиливъ ся надъ книжкою, Софія зѣперлась на лѣкоть и замыслившись дивила ся на мигтюче свѣтло.

Вздрѣвши Оксану, вони здрѣгнулись.

— Не лякайтесь! — промовила вона зъ-тиха. — Хочь и вороги вы намъ, але не мститись прийшла я до васъ. Мене послала Галя, безщасна моя дитина! Ось и звѣсточка вѣдъ неи.

Софія жадѣбно вхопила шматокъ, прочитала и скрикнула:

— Тату, тату! Галю стратити хотять!

Дѣдъ Андрѣй здрѣгнувъсь. Мовъ блискавка промайнула у нього въ головѣ думка, що вѣнъ виненъ буде у тѣв смерти... вѣнъ не оборонивъ тѣв, утѣкъ вѣдъ небезпечности, думавъ тѣльки про себе... Уставъ вѣнъ и знову важко сѣвъ на колоду.

Розпытались у Оксаны и вона усе розповѣдала.

Софія ще дужче зблѣдла.

— Тату! — загомѣла вона, — я не можу кинути Галю саму. Благословѣть мене! Я пѣду до неи и умру зъ нею! — промовила вона тихо, але твердо.

Андрѣй нѣчого не вѣдмовивъ. Вѣнъ мовчки упавъ навколѣшки и почавъ гарячо молитись.

Оксана серцемъ розумѣла, щѣ дѣялось. Вона забула, що передъ нею християне, вороги, що вона кляла ихъ за кѣлька годинъ передъ тымъ, — вона бачила одно: ся блѣда дѣвчина иде на зустрѣчь страшному неминучому лихови. Тѣй стало жалко.

— Не выгадуй, дѣвчино! — казала вона Софіи.

— На що тобѣ йти на видиму смерть? Адже вѣ тебе батько єсть, не-вже ты его покинешь?

Софія зѣтхнула.

— Не жита менѣ буде безъ мои любои подруги! Нехай стратять мене у-двохъ изъ нею! Наша вѣра навчав насъ не боятися смерти, а Гали зо мною буде лекше...

Оксана слухала вѣ, дивуючись:

— Дѣду, — казала вона Андрѣви — и ты пустишь доньку на видиму смерть?

Дѣдъ уставъ. Обличє вѣ нього було смутне й сурове.

— Такъ, пушу... нехай робить, що вѣ сердце скаже... Мы винні, що не оборонили Галю. Утекли мы, себе пожалѣли, а про неї й не подумали... Иди, дитино моя! Богъ тебе благословить! Пѣдсили вѣ у журбѣ, умри за нашу праведну вѣру...

Голосъ ему затрепѣвъ, вѣнъ поблагословивъ Софію и довго-довго державъ вѣ мовчки, обнявши.

— Простѣть, тату! — промовила дѣвчина тихо и вклонилаь ему до нѣгъ.

— Иди, дитино! Мабуть Господъ хоче спытувати нашу душу... Иде и вславъ имя Єго...

Оксана не втерпѣла. Вѣ зробилось невымовно жалко сихъ людей.

— Та що-жь вы, шаленї, робите? — загомонѣла вона. — Адже не пожалѣють вони вѣ, убьють и вѣ, спалять!...

— Великій Богъ нашъ и могутный! Якъ не схоче Вѣнъ, и волосина не впаде зъ головы; коли-жь судилось вѣ умерти, Єго свята воля!

Ще разъ обнялись батько зъ дочкою, ще разъ уклонилаь дочка батькови до нѣгъ и выйшла зъ Оксаною...

X.

На широкому князевому дворѣ, не вважаючи на ранню добу, вже повно народу. Сокольничій порядкує надъ слуговниками-хлопцями, конюхи порають ся біля коней, кухарѣ стукають у пекарни. Очевидячки готуєть ся щось надзвычайне...

Оксана зъ Софією увійшли въ ворота. Ихъ перестрѣвъ конюхъ.

— Куды вы збратились? — спытала Оксана.

— На полюване... Велено, щобъ заразъ пѣсля страты усъ на поготовѣ були.

Оксана зупинилась и швидко повернулась до нього :

— Пѣсля якои страты?

— Якъ то пѣсля якои? Не знаєшь, чи що? Твою князѣвну вже повезли...

Оксана й Софія скрикнули.

— У якій бѣкъ повѣхали? де страта? — допытувалась Оксана.

— Біля озера... підъ Перуновымъ дубомъ.

Оксана й Софія побѣгли найблизчою стежкою.

Біля великого озера, того, де ще такъ недавнечко бачились подруги, підъ гилыстымъ сторѣчнымъ дубомъ наготовано мѣсце на страту. Люде все прибували. На прогалинѣ підъ дубомъ стояла велика колода, на нѣй лежала блискуча нова сокира. Трохи далѣ на пѣсковатому березѣ складено купу хмизу на огнище, а біля неи стояло двое хлопцѣвъ зъ вѣрчиками зъ насмоленою соломы и зъ гарячими головнями.

— Ъдуть! ѡдуть! — прогуло у товпѣ.

Усѣ сунули напередъ. Зъ-далека почувъ ся спѣвъ и тупѣтнява.

Зъявивъ ся похѣдъ. Попереду ѡхавъ самъ князь

у бѣлой одежѣ, на бѣломъ кони зъ сребною зброєю. За нимъ четверо рабѣвъ несли на марахъ Галю. Вона сидѣла у бѣлой сорочцѣ, смутно похиливши голову. Волося довгими чорными пасмами падало на плечѣ и ховало ся у широкихъ згорткахъ; мѣцно стисненій руки, глубокий поважный поглядъ великихъ чорныхъ очей, усмѣхъ на тонкихъ губахъ, — усе се якось не еднало ся зъ позаплакуваными очима дѣвчатъ, щѣ провожали ѣвъ. Здавалось, вона одна не бояла ся. Усѣ йшли мовчки, переляканій; голоса, щѣ спѣвали пѣсень, часто перерывали ся задавленимъ риданемъ. Галю усѣ любили за ласкавѣсть и привѣтнѣсть. Грѣзно насуненій Рославовій бровы, его мовъ грѣмъ гучный голосъ, якъ вѣнъ закричавъ „Розступѣть ся!“ — лякали усѣхъ. Товпа подалась назадъ и походъ зупинивъ ся пѣдъ дубомъ. Галя устала зъ маръ и прихилилась до дуба.

— Великий Перуне! — голосно почавъ Рославъ, — великий Перуне! Тобѣвъ приношу сю кроваву жертву! Очисти мене й сѣмью мою, моихъ родичѣвъв и друзѣвъв вѣдъ ганьбы й безчестя, вѣдъ наруги й посмѣху. Нехай упаде помста й прокляте на голову тымъ, хто вѣднявъ у мене мою дочку! Хай побѣе ихъ твѣй праведный грѣмъ, и нехай не сховають ся вони вѣдъ твого гнѣву!... Дочко моя! — промовивъ вѣнъ до Галѣ, — зречи ся своего бѣзуму! Згадай, ты-жь одна у мене... Не-вже вѣ тебе скамянѣло сердце?

Галю вразили сѣ слова. Вона кинулась батькови на шию.

— Тату, тату! Я-жь люблю тебе!

Вѣнъ вѣдѣвъв ѣвъ руки.

— Зречи ся своего нового Бога! Будь знову моею!...

— Нѣ, тату! Хто разъ побачивъ свѣтъ, хибя здѣлѣе зректи ся его?...

Рославъ выпроставъ ся, блиснувъ очима и подавъ ознаку хлопцямъ. Галю вхопили за руки. Рославъ узявъ сокиру и засукавъ рукава..

Усе стихло... Ажь ось несамовитый скрикъ пронизавъ повѣтре и двѣ жѣнки задыханіи пробились крѣзь людей до дуба... Усѣ загомонѣли. Рославъ зупинивъ ся. Оксана й Софія кинулись до Галѣ. Хлопецъ мимоволь оступилась...

— Галю! ты жива! — радѣсно шепотѣли вони до неи.

Рославъ суворо закричавъ на мамку.

Софія оступилась вѣдь Галѣ и вѣ великій синій очи зупинились на князеви. Вона выпросталась, не лякаючись озырнула товпу, пѣдѣйшла до князя и твердо промовила :

— Князю! я та христіянка, щѣ навчила Галю розумѣти свѣтъ и правду... Я вчила вѣ нашої вѣры, я сама у всьому винна... Коли тобѣ вже треба христіяньскои крови, убий мене, а вѣ не занатащай!... Бачишь князю, — и вона стала навколѣшки, — я сама прийшла до тебе, я не бою ся смерти, я прошу вѣ тебе одной ласки: не занатащай своєї дочки!

Громада заворушилась. Тихій, ласкавий Софійинъ голось, вѣ блѣде, на повѣ дѣтячи обличѣ, вѣ великій очи такъ вразили князя, щѣ вѣнъ не по воли схиливъ голову.

Щѣсь далеке, минуле озвало ся ему вѣ свѣй тихѣй благаючѣй дитинѣ: чи то тихе дитинство его и пѣстованя люблячѣи матери, чи то голось давно покѣйной коханѣи жѣнки. Помякшало сердце, схилила ся голова на могутній груди, здрѣгнулась рука и спустила ся сокира.

До Галѣ тымчасомъ зновѣ вернулась сила и вѣ великій чорній очи, дивуючись, майже злякано глянули на Софію.

— Софіє! На що ты себе занашаєшь? Ты забула про батька?

Софія підвелась.

— Батько мій поблагословивъ мене, Галю! Вонъ знає, що я пішла вмерти за тебе и за нашу вѣру...

Рославъ вѣдвернувъ ся. Швидко промайнули у нього въ головѣ думки: „Тамъ, десь у лѣсѣ, другій батько поблагословивъ свою дочку на смерть и ось вона сама прийшла и благає стратити вѣ, а помилувати Галю... сама бажає вмерти за свою вѣру... А я? Нѣ, не подѣй-меть ся моя рука...“

— Хоробрій лицаръ! — повернувъ ся вонъ до дружини, — кажѣть, що менѣ робити?

— Помилуй ихъ! — выхопилось зъ юрбы, мовъ зъ однихъ грудей. — Помилуй, князю, не страчуй!

Постоявъ князь, замыслившись, и махнувъ рукою.

— Нехай живуть! — промовивъ вонъ и далеко кинувъ вѣдъ себе сокиру, скочивъ на коня и побѣгъ зъ лѣса.

* * *

Минуло багато рокѣвъ. На тому мѣсци, де стоявъ Рославѣвъ теремъ, змуровано християнську церкву. Самъ вонъ и дочка его давно вже въ земли: надъ княземъ насыпано високу могилу, надъ Галею стоить хрестъ. Давно вже не стали забороняти християнскои вѣры, а въ народѣ й доси живе споминъ про ласкаву князѣвну Галю, що все жите свое дбала про сирѣтъ та недужихъ, про вбогихъ та безщасныхъ...

Батько давъ їй частину зъ своєї землѣ и вона розумно порядкувала у своєму князѣвствѣ. Багато добра зробила вона за свого жита, и те, що вона зробила, жило й пѣсля вѣв смерти...

мый одинъ Богъ, словами: *Иъзъ ѣсмь Господь Богъ Египтъ, изведый тѣ изъ земли египетской изъ дому рабскы: да не будутъ тебѣ бози инѣ развѣ менѣ.* Такъ утвердилася межѣ всеѣмъ еврейскимъ народомъ вѣра въ *одного* Бога, и много сотъ лѣтъ она переходила въ одного поколѣня на друге, но не розходилася помежи други народы, бо еврейскій народъ другихъ народѣвъ до своей вѣры не пріймавъ, други народы ненавидѣвъ, бридився ними, отдѣленный бувъ ѳтъ другихъ народѣвъ также и стравою и всеѣми своими звычайями, и где мѡгъ, други народы губивъ безъ милосердія.

А то не могло бути волею Божою, бо Господь Богъ сотворивъ всеѣхъ людей на образъ Свѡй и подобіе, и всеѣхъ назначивъ до пѡзнанія правды. Для того, коли прійшовъ часъ, появився спаситель міра. *Иисусъ Христосъ, сынъ Божій*, который на-

учивъ народы всего свѣта, яка естъ воля Бога, просвѣтивъ тыхъ, що були въ темнотѣ, и словомъ и примѣромъ своимъ показавъ, якъ любити Бога надъ все, а ближняго якъ себе самого.

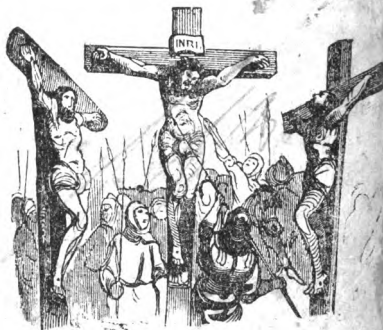
Но наука Господа Иисуса Христа не сподобалася Евреямъ (жидамъ), бо они подъ *ближнимъ* розумѣли лишь своего жидѣ, а себе самыхъ мали лишь

Иисусъ Христосъ.

выбранный народъ, а други народы за худобу.

Для того не всё они приняли науку Иисуса Христа, и были межю ними и такі, що побунтовали народъ и запозвали Иисуса Христа передъ судъ, и осудили на смерть. Такъ распяли *Спасителя міра* межю двома розбойниками. Иисусъ перетерпѣвши страшни муки, молився на крестъ за тыхъ, що его распяли: Отче, прости имъ, бо не знаютъ, що дѣлають. Положенный въ гробъ Иисусъ воскресъ, а апостолы и ученики его рознесли его науку по всёму свѣту.)

Распятіе.

Тогда, въ той часъ, коли Иисусъ Христосъ ходивъ по свѣту, коли распятый бувъ и воскресъ, и коли апостолы начали учить народы, було на весь свѣтъ лишь *одно* великое и могущее *царство римское*. Въ Римѣ бувъ царь поганинъ, а въ цѣломъ свѣтѣ були его войска, и всё народы стогнали пѣдъ римскимъ ярмомъ, всёму народамъ накидали они свою поганьскую вѣру, котра на весь свѣтъ була нанующою.

Противъ такой великой свѣтовой силы, противъ науки поганьской, котра вкоренилася уже въ житъе народѣвъ, и срослася уже съ ихъ народными звичаями, выступили бѣдни и прости и не глупо учени люде, апостолы, съ самымъ словомъ Божой правды. Не вѣльно було съ словомъ Божиимъ ни где оббзватися, лишь потаємно розходилося оно напередъ помежи бѣдными людьми, потому высту

пивъ уже апостолъ Павло смѣло, стававъ передъ воеводами и царями, и въ короткомъ часѣ повстали церкви, т. е. громады христьянски въ Римѣ, въ Коринтѣ, въ Ефесѣ, въ Солуню, въ Колосаяхъ и т. д. За якійсь часъ вѣра христьянская такъ розширилася, що жидаы и погане одерзнулися, що ихъ вѣра упадае. Такъ зробили они раду, чтобы выгубити христьянъ, и началися *гоненія*, кровь мучениковъ лялася потоками. Зачалося ѳтъ св. Стефана, котрого жидаы въ Иерусалимѣ укамѣновали, потому ѳдобрали житье апостоламъ, где лишъ котрого имили, а дальше и всѣмъ, кто лишъ поважився вымѳвити имя Христа. Но Христьяне не боялися ни мукъ ни смерти, они ишли на муки смѣло, давали тѣло свое розшарповати въ римскихъ циркахъ (театрахъ) дикимъ звѣрямъ, давали себе рубати на куснѣ, варити въ окропѣ, печи на огни, а не ѳтрѣкалися имени Христа. Чѣмъ бѳльше такихъ мучениковъ поганѣство мучило, тѣмъ бѳльше самыхъ поганъ выкрещовалося, и тогды говорили, що кровь мучениковъ то насѣнье новыхъ христьянъ. Дальше показалося, що чтобы яка сила и злѣсть людска, противъ силы Божой ничего поради не може, що вѣра христьянская не тѳлько межи простымъ народомъ, но и межи учеными и славными, ба и по царскихъ дворахъ и всюда уже вкоренилася, а такъ прійшло до того, що въ 300 лѣтъ по Иисусѣ Христѣ царь Константинъ Великій принявъ крещеніе, и оголосивъ вѣру христьянскую яко истинную и святую въ цѣлой своей державѣ.

Но тогды, коли уже въ римскомъ царствѣ, въ Италиі, въ Испаниі, въ Нѣмеччинѣ, въ Грециі, христьянская вѣра утвердилася, и поганѣство изчезло, у насъ, на нашій русской землі предки наши

довго-довго еще жили въ поганьствѣ. Они не знали ничего о однѣмъ Бозѣ, не знали и не чули ничего за Иисуса Спасителя, не знали закона Божого, ни молитвъ, а вѣровали въ своихъ всякихъ выдуманныхъ богѣвъ, отъ такъ, якъ нынѣ безъумни гдєкотри люде поганьскимъ звичаемъ выдумали собѣ якусь ходящую и являющуюся живу Недѣлечку або Пятничку. А въ богѣвъ тыхъ своихъ они крѣпко вѣрили, и робили собѣ ихъ изьображенія изъ дерева або камня. Тогда, 900 лѣтъ тому назадъ, въ цѣлѣмъ краю нашѣмъ, въ Галичинѣ, не було еще нигде ни одной церкви, а по за мѣстами и селами були таки полукругли могилы, якъ таку можна еще видѣти въ Николаевѣ коло Гаѣвъ пѣдъ Львовомъ, где приносили своимъ божкамъ офѣры, где неразъ палили и людей, щобы на пр. въ часѣ посухи, слоты або заразы на худобу гнѣвъ тыхъ божкѣвъ перемолити.

Изъ тыхъ то давныхъ часѣвъ передъ христьянскихъ заховалися у насъ еще имена всякихъ поганьскихъ богѣвъ и полубожкѣвъ, въ котрыхъ на встыдъ и соромъ нашему христьянскому имени гдєкотри безъумцѣ еще нынѣ вѣрують. Такъ говорятъ наши люде на великій четверъ *живный* четверъ, т. е. такій четверъ на веснѣ, въ котрый погане обходили свято богинѣ *Жива*, такой богинѣ, що нѣбы ѡтъ неи походило все житье. Наши люде говорятъ еще за Ивана *Купала*, бо за поганьскихъ часѣвъ бувъ богъ *Купало*, що его память обходили съ початкомъ лѣта; нынѣ еще мамы наши страшать дѣти недобрыми *Язями*, що суть въ лѣсахъ, *Топельниками* по водахъ и очеретахъ, *Вовколаками* и *Блудомъ*, а то були сами полубожки, до котрыхъ раховали еще и *Вѣдьмы*, и вѣрили, що тѣи могутъ

здержати дощъ, взяти молоко ѳтъ коровъ и т. д. а такихъ, що въ тїи безъумства вѣрють, есть еще и нынѣ межи нашими жѣнками богато.

Все то суть забытки поганьства безъумни и нездали, а для того они удержалися у насъ черезъ 900 лѣтъ и до нынѣ, що люде були въ неволи, а яко невѣльники паньски не могли учитися письма, не мали книжокъ, ничого не читали, а зимовою порою, щобы було що говорити, плели собѣ байки то о такихъ божкахъ, то о страхахъ, а щобы имъ то вѣрили, що они розказовали, то не оденъ на таку небылицю и божився, що на пр. видѣвъ якъ Топельникъ въ ставѣ плюснувъ, що его Блудъ водивъ по поли або по багнахъ або що о вѣдмахъ, чарѣвницяхъ и пр.

Теперь, коли мы свободни, коли уже надъ нами пана не ма, а каждый зъ насъ собѣ обывателемъ, передъ всего треба намъ пѣзнати вѣру нашу. Въ довги зимови вечери сѣдаймо собѣ въ купцѣ въ кружокъ родинный, кто знае, най на голосъ читае, а вы дѣвчата, жѣнки, матери и бабки и вы дѣти слушайте, якъ то було, якъ нашъ князь русскій Володимиръ въ мѣстѣ Кіевѣ въ рѣцѣ Днѣпрѣ крестився, а съ нимъ и весь русскій нарѣдъ. Коли выкрестилися, ѳтреклися разъ на всегда поганьскихъ божковъ и безъумства, увѣрили въ Спасителя и въ слово Боже, а тогда взяли божка *Перуна*, що зъ камня выкованный стоявъ середъ мѣста Кіева, привязали его до кѣньского хвоста, обволочили на смѣхъ, що они въ такого болвана вѣрили, по цѣломъ мѣстѣ, и утопили въ рѣцѣ Днѣпрѣ. Добре они зробили и славно, но и мы теперь, коли мы уже лучше прозрѣли, также такъ зробѣмъ. Втопѣмъ все то, що въ нашей вѣрѣ еще лиши-

лося изъ поганьства, втопѣмъ на вѣки, абы и слѣду зъ того не осталось. А знаете, въ чѣмъ тое поганьство у насъ наибольше являеся?

1. *Въ темнотѣ.*

Мы крѣщени, а мы-темни. Намъ при крещенію давали свѣчку въ руки, и казали: „Прійми свѣщу сію возженную, и тщися въ всемъ житіи твоёмъ свѣтомъ вѣры и добрыхъ дѣлъ просвѣщатися.“ Мы маемъ просвѣщатися черезъ цѣле житье наше свѣтломъ вѣры, коли у насъ не ма недѣлъ, но мы ѣдемъ або идемъ на торгъ. Где наше свѣтло, коли въ нашомъ дому помимо 26 лѣтной свободы никто не знае азбуки, коли въ нашомъ дому не ма письма святого и жадной книжки? Гдежъ свѣтло вѣры нашей?

Слава, слава вамъ, братья любезни, що вы уже прозрѣли, що уже по хатахъ вашихъ есть кутичокъ назначеный на книжки, на свѣтло! Скажѣтъ и всѣмъ темнымъ неукамъ, жидѣвскимъ невѣльникамъ, щобы и они ишли за вашимъ краснымъ примѣромъ, и постаралися о свѣтло. А въ чѣмъ еще являеся у насъ наибольше поганьство?

2. *Въ обжирствѣ и пѣанствѣ.*

Христьянинъ ѣсть и пѣе, абы жити, поганинъ же, абы ѣсти и пити.

Коли ѣдешъ, а побачишь на дорожѣ корчму, або магазинъ, а коло него народа-народа богато якъ не знати за якимъ неоцѣненнымъ даромъ Божимъ, якъ не знати за якимъ добромъ, за тою парухою съ фляшками, барылочками ба и бочѣлками, — и нригадаешъ собѣ, що осьто завтра въ томъ селѣ чи мѣстѣ праздникъ або храмъ, або Рождество або Великдень, и придивишся, и прислухаешся бесѣдѣ того народа, и не учуешъ ни одного

слова изъ закона христьянскаго, изъ письма святого, изъ евангелія, но учуешь лишь одно слово: горѣвка, и горѣвка и горѣвка, и свято и горѣвка, то якъ ты знаешь, що то значить тое слово *христьянинъ*, ты не можешь признати, що то *христьяне*, но мусишь сказати що то *погане*.

Слава, слава вамъ и честь, що читаете разумни и поучительни письма, що словомъ Божиимъ, молитвою и разумною бесѣдою покрѣпляете сердца ваши въ неделѣ и свята, не горѣвкою! Отреклитесь горѣвки, вы отреклися поганьства, и стались истинными христьянами!

Придивѣтся, братя любезни, сему образкови, що мы его помѣстили на передѣ сеи книжочки. Онъ представляе вамъ одного изъ первыхъ святыхъ угодниковъ Божихъ изъ русскаго кореня. То святой Антоній Печерскій. Тѣло его святое и нетлѣнное почивае въ Кіевѣ въ Лаврѣ печерской, котору онъ выковавъ своими руками. И въ той печерѣ онъ неперестанно молився и учивъ Русь нашу святую правды христьянской. Черезъ все житье свое онъ не уживавъ жаднаго напою кромѣ чистой воды, и неперестанно трудився руками своими, и такъ учивъ русскій народъ, щобы держався крѣпко вѣры своей, и добрыхъ обычаѣвъ христьянскихъ, и науки, и тверезости и мѣрности и працѣ.

Така повинна бути наша вѣра! Якъ такъ жити будемъ, будемо достойни, зватися Христьянами.

Человѣкъ.

Изъ всѣхъ Божихъ сотвореній одинъ лишь человекъ мае безсмертную душу, сотворену по образу и подобію Божому. Назва тая *чело-вѣкъ* значить, що въ *челѣ*, въ разумѣ, въ пѣзнанію Бога.

и его правды есть *вѣкъ*, т. е. *вѣчность*. Приди
вѣмся челоуѣкови, якъ онъ выглядаетъ противъ дру-
гихъ сотвореній. Онъ самый одинъ ходитъ просто
не похиленый до землѣ, и лицемъ своимъ погля-
даетъ и въ небо, коли инни сотворенія, чи конь, чи
волъ, чи малпа, николи не могутъ такъ просто
ходить, та все ихъ хѳдъ до землѣ оберненьй. Най-
блишимъ звѣремъ, до челоуѣка подобнымъ, есть
малпа, що жие въ теплыхъ краяхъ. Придивѣтся ей.
тутъ ей' образокъ. Она ходитъ вправдѣ на двоухъ
ногахъ, но тѣи
ноги то не но-
ги, но руки,
такъ не на но-
гахъ, но по
правдѣ на ру-
кахъ она хо-
дитъ, для того
не може цѣл-
комъ просто
ходить, а коли
треба побѣгчи,
заразъ иде че-
тырма руками.
Ноги тѣи для
того называ-
ются руками,
бо она чи пе-
реднюю чи зад-
нюю ногою мо-
же все взяти,

Малпа.

гилю зломити, каменемъ кинуть,
и чѣпитися и увиснути на деревѣ. Взяти черепъ
челоуѣка и черепъ малпы, то цѣлкомъ що инного.
У челоуѣка високе чело, а въ черепѣ богато мозгу,

въ котрѣмъ мѣстится сила пѣзнанія, памяти, розсудку и всякихъ высшихъ духовныхъ дѣйствій; у малпы чело низенькое, въ черепѣ мозгу мало и инакше уложеный. Малпа мае память, но не людску, малпа розпѣзнае що гѣрке що солодке, що для ней здорове або нездорове, но не знае, що добре и честне, що погане и безчестне, звичайно звѣрь! И возми мале малпятко межи дѣти людски, и учи еѣ якъ хочешъ, не выдодуешь зъ ней николи ни одного голоса людского, не зложитъ она ни найменшого слова, но квичитъ по своему.

Придивѣтся руцѣ людской, а руцѣ малпячой, не подобна одна до другой. А придивѣтся тымъ дѣламъ, що творитъ людска рука! Возиѣтъ, розтворѣтъ маленькій годинничокъ, и приглянѣтся тому множеству колѣщатокъ и тымъ зубчикамъ, и тымъ пружиночкамъ, и якъ то само порушаея и правильно иде; придивѣтся тымъ матеріямъ, котри рука людска вырабляе, тымъ машинамъ, тымъ будникамъ, тымъ кораблямъ, тымъ всемъ дѣламъ промыслу и штуки, зрѣвнайте ти дѣла съ дѣломъ рукъ якои малпы що ничего не знае, лишъ рукою зѣрвати овощъ зъ дерева и принести въ ротъ, та взяти патыкъ и ударити нимъ неприятеля!

Но може кто скаже на то: Правда, що красни и славни дѣла творитъ человекъ, но красни и славни дѣла творятъ и инии сотворенія. Якъ прекрасно, якъ штучно знае птичка гнѣздо свое собѣ зрѣбити, що и человекъ такъ не удавбы своею рукою. Якъ чудно лѣпитъ пчѣла свою комѣрку, якъ она въ мягкой и крѣпкой вощинѣ знае наховати собѣ только тягару меду, що оно не прорвесея, якъ знае боберъ зрубати зубами дерево и поставити собѣ свою хату!

Правда, правда. Все то суть чудни дѣла, но скажѣтъ менѣ, чи нынѣшна ластѡвка, нынѣшный бузьокъ, нынѣшный щеголь або зябличокъ або косъ инакши гнѣзда собѣ роблятъ, може лучши, якъ робили въ первовѣка, въ первого дня сотворенія? Чи нынѣшна пчола зробить инакшу комѡрку якъ робила передъ 5000 лѣтъ? Чи нынѣшный боберъ инакше рубаетъ дерево и ставить собѣ хатину, якъ въ першѡмъ дни сотворенія тое все робивъ?

Въ томъ, братя, есть рѡзниця, що умъ чело-вѣка поступае и рука людска що разъ лучши, що разъ красши и славѣйши дѣла творить, а то, що творить природа, то все неизмѣнно иде своимъ старымъ ладомъ. Якъ дубовый листь сотвореный Богомъ такъ, а шпилька соснова инакше, такъ сотворенна и птица и пчола и боберъ. Научить вправдѣ птицу вымовити яке слово людске, но не научить еѣ николи, щобы она знала значеніе того слова; твѡй кѡнь або вѡль здрозумѣе, якъ ты ему скажешъ гатьта або собѣ, бо такъ научила его важка або батѡгъ, но чи годенъ твѡй кѡнь, котрымъ ты волочишь, якбысь лишивъ кусникъ недоволоченной рѡлѣ, самъ своимъ розумомъ, безъ твоей руки и батога потягнути тамтуда борону, щобы зерно прикрыти? Нѣ, ниякъ. Чи ѡнъ знае, що ѡнъ робить? Нѣ, не знае, ѡнъ робить, якъ ему чело-вѣкъ каже робити, ѡнъ иде, куда его чело-вѣкъ поведе, но при-чины, чому такъ а не инакше, ѡнъ не знае.

Но щомъ-то за той чело-вѣкъ, що ѡнъ розумомъ своимъ пануе надъ всѣмъ сотвореніемъ? Придивѣмся ему, якъ ѡнъ родится на свѣтъ, и зрѡвнаймо его съ другими сотвореніями. Коли курятко, добувшиися зъ яйця, знае собѣ взяти крупку въ зюбокъ, выпарпати хробачка, коли каченятко знае

само плысти по водѣ и нурковати, коли телятко або лошатко знае заразъ стати на ноги и найти цыцку у матери безъ всякого чужого проводу и помочи, самый лишь человекъ уродившися, *безъ помочи матери* музъбы марно загигати. Курятко и каченятко и гусятко мае свой теплый пушокъ на собѣ еще зъ яйца, телятко и всяке четвероножное сотворѣнье свою шерсть, но человекъ родится голый, слабый, не годенъ рушиться зъ мѣстца, плаче, и плачемъ лишь домагаеся своей потребности, и рѣкъ або бѣльше ему потреба, закимъ першій разъ стане на своихъ ногахъ!

А той слабенькій человекъ сотвореный до панованя надъ цѣлымъ сотвореніемъ Божиимъ на земли! Подивѣмся на того быстрого коня, а малый хлопакъ держитъ его на уздѣ, и веде, куда хоче. *То разумъ пануе надъ тѣлесною силою!*

И страшнѣйша еще далеко, якъ сила коня, *сила пары*, що порушае локомотиву на желѣзной дорозѣ, а на той страшной машинѣ стоитъ человекъ и кируетою чудною силою, и она его слушае и жене, коли онъ каже гнати, и стае, коли онъ каже стати.

И великое и огромное море, и сила его неизмѣренна! А то слабе сотворѣнье, человекъ, умомъ и духомъ своимъ и надъ нимъ пануе! Оно переноситъ на собѣ отъ краю до краю тысячами миль его добро и маетки въ желѣзныхъ корабляхъ, онъ, человекъ, спускаеся и на его дно, и добувае зъ него свои skarбы, ба въ глубину его онъ уже пустилъ въ засмоленныхъ линвахъ дроты, таки дроты всюду порозпинавъ по при желѣзницахъ и дорогахъ (телеграфы), и пускае ними свои мысли и слова скоростью и силою блискавицъ зъ одного кѣнца свѣта на другій.

Страшный той грѣмъ, и велика его сила, где ударитъ и запалитъ, а человѣкъ и его взявъ въ свои руки, и поставивъ на даху желѣзный дрѣтъ, и спустивъ въ землю, и грѣмъ спровадивъ до землѣ, щобы не вредивъ человѣкови.

Всѣ тѣ дѣла творить человѣкъ *духомъ своимъ и разумомъ своимъ*, все то творить человѣкъ на славу Бога и на пожитокъ собѣ. Не суть то дѣла *влого духа*, якъ говоритъ темнота, то дѣла *доброто духа, разуму*, того свѣтла, що человѣкъ получивъ ѿ Бога.

И не конецъ жита человѣка на тѣмъ свѣтѣ. Коли други сотворенія жиютъ лишь земскимъ житьемъ, человѣкъ дивится въ небо на тѣ звѣзды безчисленны, и знае, що для души его по образу и подобію вѣчнаго Бога сотворенной, тамъ, въ тамтыхъ свѣтахъ уготованая вѣчная жизнь, що земске его житье якъ того хробака, тѣло его якъ скорупка, котру покидае мотыль и не дбае за ню, якъ вознесеся красными крылами своими высоко въ воздухъ. Такъ само добуваеся по смерти тѣла душа человѣка въ безконечный свѣтъ посмертный, *въ свѣтъ духовый*.

Якже тутъ человѣкови жити на свѣтѣ, щобы по смерти дѣстався въ щастливое, свѣтлое мѣстце съ блаженными духами?

Ото такъ, щобы все и всюда хваливъ Господа Бога чистыми мыслями и словами, щобы *учився* и неперестанно учився правды и премудрости, щобы трудився всѣми силами своими, щобы разумъ свѣй и добро свое земское и духовное розвивавъ а умножавъ, и *уподоблявся Богу*, щобы очи и уши свои и всѣ смыслы свои и руки ѿтвертавъ ѿ

всего безъумного, нечестного, скверного, погань-ского, грѣшного!

СВѢТЪ.

Человѣкъ простой, неученый, не разъ говоритъ о *свѣтѣ*, но не знаетъ, что то *свѣтъ*? И хоть-бы якій ученый, всего знати не може, бо лишь самый Богъ все знаетъ. А все таки далеко больше знаетъ ученый якъ темный.

Простый человѣкъ дивится на то небо, что надъ нимъ сіяе звѣздами, и ничего не видитъ, и ничего не скажетъ, такъ якъ той, что не знаетъ азбуки, дивится въ книжку, а не знаетъ въ ней добути ни одного слова. Ученый человѣкъ дивится на небо не лишь тѣлесными очима, но и мыслею, якбы очима духовными, очима науки, и знаетъ сказать о многихъ звѣздахъ, куда и яка ихъ дорога, яки они велики, якъ далеко они отъ насъ, а все то скажетъ не на вздогадъ, но такъ невно и неоптѣнно, якъ то невно, что 2 разы 2 есть 4. Ученый астрономъ напередъ вырахуетъ, коли солнце або мѣсяць затъмится, на годину, на минуту, вырахуетъ якъ затъмится, чи цѣлковито, чи по части, та где, въ котрыхъ краяхъ затъмѣнѣе буде видно. Учени астрономы давно передъ сто лѣтъ выраховали, что сего року 1874. дня 9. Грудня рано планета *Венусъ*, что такій великій, якъ наша земля, и такъ якъ наша земля, но троха въ коротшомъ часѣ до кола солнца обѣгаетъ, буде пересуватися черезъ солнце, т. е. что наша земля противъ того планета и солнца такъ зайде, что намъ буде здаватися, что маленьке пятно кругленьке буде черезъ солнце перетягати. Простый человѣкъ ничего о томъ не знаетъ и

не кортитъ его знати, у него нѣчь до спаня, а звѣзды его ничо не обходятъ, ѡнъ дивится тогды на небо, якъ ему треба ногѡды, чи не розбиваютъ хмары, чи на западѣ не пѡддираеся уже яснѡсть, а якъ посуха, ѡнъ дивится на небо, чи не ма надѣи на дощъ, а тогды, коли простый человекъ о тыхъ великихъ Божиыхъ дѣлахъ и не думаетъ, учени астрономы дивлятся по цѣлыхъ ночахъ вѣ небо черезъ скла и рахують, и пѡзнають що разъ бѡльше, що разъ лучше Божи дѣла.

Коперникъ.

Образокъ той представляе вамъ одного изъ найславнѣйшихъ астрономѡвъ, *Николая Коперника*, который першій разумѡмъ своимъ дѡйшовъ до того, що не сонце до кола землѣ, якъ оно здаеся, и якъ то вѣ первовѣка люде думали, но земля до кола

сонца обертаеся. Тымъ великимъ астрономомъ можемъ и мы, Славяне, по правдѣ гордиться, бо коли наибольше въ всякихъ наукахъ то Англичяне то Нѣмцы то Французы отличаются, Коперникъ, Поляко-Словянинъ родомъ, показавъ свѣтови певный способъ якъ коло великого сонца планеты и наша земленька кружить.

Въ томъ есть высокая слава человекъ, що бнъ не только такъ, якъ хубоба, жие тѣломъ, жие хлѣбомъ, но и духомъ.

Щожъ то есть той *свѣтъ Божій*? Що то тая земля, тое сонце, той мѣсяць, тое небо съ тыми звѣздами, кѣлько тыхъ звѣздъ, и яки они?

Всего того, що и яке оно то все есть, человекъ земскимъ своимъ разумомъ познати не може, цѣлымъ своимъ духомъ обняти того не може. Есть въ Африцѣ гора *Sagara* на кѣлкакотъ миль довга и широка, тамъ самый пѣсокъ. А кѣлько тамъ зеренъ того пѣску, кѣлько зеренъ пѣску только на одной квадратной мили, ба кѣлько зеренъ пѣску на одной нашей пѣсковой горѣ въ Львовѣ? Моглибы ти всѣ зернятка пѣску перелѣчити всѣ люде изъ цѣлого свѣта за тысячи лѣтъ? Нѣ, не моглибы, бо они безчисленни! Такъ не годенъ человекъ, ни всѣ люде цѣлого свѣта перечислити звѣздъ на небѣ, которого мы и такъ все видимо лишь одну половину, а ти люде, що зъ другою половиною землѣ, видять другу половину, а нашей не видять. Но человекъ може полѣчити зернята пѣску, взявши изъ той горы пѣсковой троха его въ палець, а положивши той пѣсокъ подъ побольшающее скло, кажде зернятко выдастся ему таке якъ добрый камень, якъ великій кристалъ.

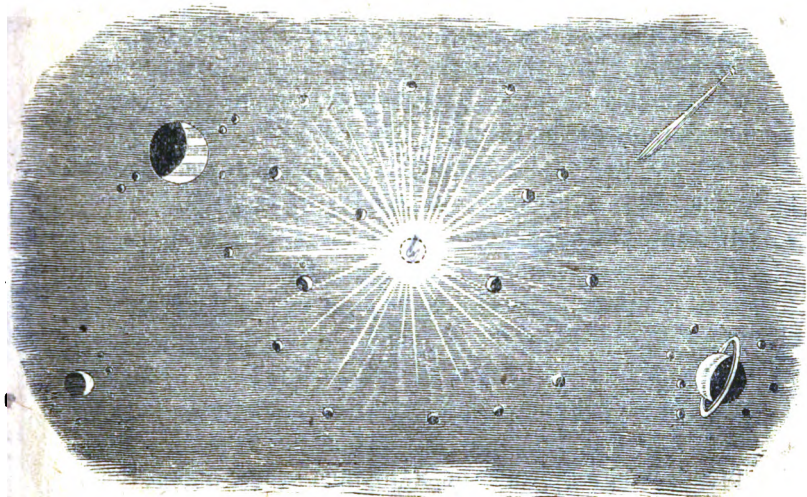
Такъ и зъ того цѣлого безконечно великого

неба человекъ дознатися може щось лишь о тыхъ звѣздахъ, що до землѣ близши, що обертаются такъ якъ наша земля докола нашего сонця, що суть такъ якбы братьями и сестрами нашей землѣ, а нѣбы дѣтьми одной матери-сонця. Звѣзды тѣи близши называются планетами, и коли на нихъ видимся черезъ далекосягающіи и приближающіи скла, они выдаются намъ бѣльши ѳтъ другихъ звѣздъ, они змѣняютъ свое мѣстце на небѣ, бо обѣгають сонце, и за то назвали ихъ движимыми звѣздами або планетами.

А рещта всѣ звѣзды, що стоятъ все однако на своемъ мѣстци на небѣ, що ихъ не ма числа, то тая гора пѣску, котру мы видимъ, но которой зеренъ мы не годни обчислѣти; тѣи звѣзды неподвижни, *то сами сонця*, коло ~~нихъ~~ кружать зновъ коло каждой десятками ~~и~~ сотками такихъ планетъ або бѣльшихъ, якъ наша земля, но которыхъ, яко темныхъ тѣлъ, мы зъ такои далекости ничъ не можемъ видѣти. Сонце наше, то одна единичка изъ числа всѣхъ тыхъ звѣздъ, то одно зерно пѣску изъ той великой горы, котру мы называемъ свѣтомъ, а земля и всѣ планеты наши то той дробнесенькій порошокъ коло бѣльшого зерна пѣску.

Такъ годѣ вамъ, брата мила, говорити и писати о свѣтѣ Божѣмъ, о *цѣлѣмъ* свѣтѣ, бо знаніе цѣлого свѣта для ума земского недоступное. Для васъ досытъ буде где-що дознатися о тыхъ небесныхъ тѣвахъ, що сонце наше имъ матерью, освѣчае ихъ и огрѣвае, коло которого якъ дѣти коло доброй матери тѣи небесни тѣла: *планеты*, и наша земля, и кометы обертаются и кружатъ. Я вамъ лишь коротко скажу, що то есть системъ солне-

чнѣй, а вы, будьте ласкави, подивѣтся уважно на той образокъ:

Сонце и планеты.

То нашъ солнечный свѣтъ! Въ серединѣ мати наша, сонце. Тѣи бѣльши и менши кульки до половины ясни, до половины темни, вѣчно танцюють коло неї такъ якъ люде що танцюють нѣмецкого вальца або штайра, що крутятся все коло себе млынцемъ, а еще и идуць вкругъ до кола. То такъ якъ тое фуркало, що дѣти пускають въ гузыка на патычку, що иде млынцемъ и крутиться на около. Тутъ представлени гдѣсь и планеты не разъ, но кѣлька разъ, якъ они то въ одного то въ другого боку сонця до него обертаются въ своемъ рочнѣмъ бѣгу.

Якъ розличной великости тѣи планеты, якъ розлични ихъ ѳтдаленія ѳтъ сонця, такъ розлични ихъ роки. Тѣи, що близши сонця, скорше его обѣ-

гають, тіи що дальше, потребують до того ббльше часу. А ѳддаленія тіи ѳть сонця єуть страшно велики! ѳть послушайте:

Першій найблизшій планетъ, *Меркуръ*, сей, що его видите зъ лъвого боку на образку ѳть сонця, ѳтдаленый ѳть него 8 миліонѳвъ миль, а рѳкъ у него лишъ 88 нашихъ дней. На немъ дуже ясно, и фарбы всѳ дуже сильни. Нашъ человекъ якбы тамъ мѳгъ дѳстатися, не мѳгбы тамъ очей ѳтворити, така тамъ яснѳсть! Планетъ то не великій, на скрѳзь тримає лишъ 671 миль. Его безъ скла не можъ видѳти самымъ окомъ, бо ѳнъ все не далеко сонця буває. Другій дальшій ѳть сонця планетъ то *Венусъ*. Того, люде, добре знаєте. Вы называєте его зѳрницею, бо ѳнъ все всходитьъ передъ сонцемъ, и найпершій показуєся по западѳ сонця. Предки наши погане поклонялися тому планетови, но не разъ, коли его на небѳ не видѳли, говорили о немъ, що его *вѳдьма зѳвѳла*, а слова тіи повтарають еще наши нинѳшни люде, бо не знають, чому то той планетъ разъ дуже ясно свѳтитъ, разъ слабше, а часомъ цѳлкомъ его не видно. Чому то такъ, вы заразъ ѳтгадаєте, якъ приглянетеса ему. ѳто ѳнъ самый то тая кулька трета изъ правого боку сонця низше, а противъ него зъ лъвого боку то наша землянка изъ мѳсячейкомъ. Подумайте собѳ, що на той землі человекъ и дивитеса до того планета *Венусъ*. Такъ ѳнъ теперъ стоить ясною половиною до землѳ обернений, то его той человекъ видитъ въ ясности, но якъ ѳнъ зайде такъ въ своей дорозѳ до кола сонця, що стане межи землею и сонцемъ, и до землѳ, такъ якъ коли мѳсяць настає, оберне лишъ темну свою сторону, то мы его не видимъ, а темнота повѳдає, що его

вѣдьма зѣла. *Венусъ* отдаленный ѳтъ сонця 15 миліонѳвъ миль, рѳкъ у него 224 дней нашихъ и 16 годинъ, 49 минутъ и 7 секундъ. На скрѳзъ черезъ его кулю 1700 миль. Онъ дуже подобный до нашей землѣ, мало не такъ великій, но на немъ далеко яснѣйше сонце свѣтитъ, и далеко бѳльше выдаеся. И на немъ не мѳгбы вытримати нашъ челоуѳкъ того ясного свѣтла.

Трета зъ порядку то наша земля и съ мѣсяцемъ, нѣбы съ одною своею дитиною, що все коло ней 13 разъ на рѳкъ обѣгае, и вразъ съ нею докола сонця. Яка земленька наша, зъ чого она, знаете всѣ, бо видите еѣ що день, та и то знаете, що она 20 миліонѳвъ миль ѳтъ сонця ѳтдалена, и що рѳкъ у ней есть 365 дней 6 годинъ 48 минутъ и 48 секундъ. Знаете, що зъ тыхъ 6 годинъ робится що 4 роки зновъ одинъ день, для того що четвертого року маемъ рѳкъ переступный. И она ѳтъ тѳлько тысячей лѣтъ танцюе до кола сонця и крутится млынцемъ докола себе, и не змылила еще ни на одну секунду!

Марсѣ.

Теперь на образку дивѣтся выше ѳтъ сонця на правѳмъ боцѣ на малу кульку также подобную до нашей землѣ. То *Марсѣ*. Вы его не разъ видите, що яснымъ червонымъ свѣтломъ палае. Онъ для того червоный, бо на немъ достерегли астрономы снѣгъ и ве-

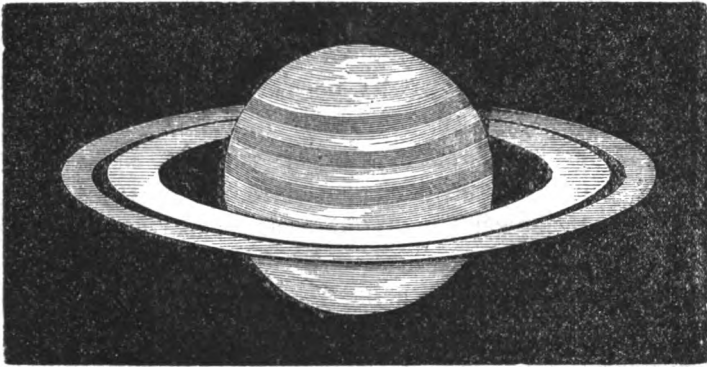
ду и таки. край, якъ у насъ на земли. Онъ даль-

не отъ сонця якъ наша земля, и меншій отъ землѣ такъ, що зъ землѣ булобы 5 Марсовъ; онъ отдаленный отъ сонця 32 миліонѣвъ миль, а рѣкъ его мае 322 нашихъ дней. Свѣтло на немъ уже слабше якъ на земли. За Марсомъ дальше наступае цѣлый рѣй планетъ, котрыхъ до теперъ написали на 112, такъ названыхъ *астероидѣвъ*. Они означени на образку тыми кульками до кола въ кругъ. Описовати ихъ не можна, бо ихъ за богато, и они мали, дрѣбни.

Но за ними дальше обертаетея огромный планетъ, изъ всѣхъ наибольшій, той, що на образку въ горѣ по лѣвой руцѣ. Его назвали *Юпитеромъ*, гайстаршимъ божкомъ поганьскимъ. Зъ него булобы 1414 земскихъ куль, онъ отъ сонця отдаленный 197 миліонѣвъ миль, а рѣкъ у него 12 нашихъ лѣтъ. Дивный то планетъ для того, що онъ при своей великости страшно борзо до кола себе вертится, такъ, що у него день лишь 5 годинъ и ючь 5 годинъ. Кобы кто зъ насъ тамъ дѣстався, не мѣгбы надивоватися, якбы побачивъ сонце всходящее и скоро-скоро выбѣгающее въ гору, такъ, що за 5 годинъ оно уже перебыло цѣлый свѣтъ небесный. Но такъ якъ въ день було бы нашему селовѣкови тамъ дивно, такъ еще дивнѣйше булобы ему подивитися въ ночи, якъ 5 мѣсяцѣвъ большихъ и меншихъ то всходилибы по заходилибы, то одинъ въ новнѣ, другій лишь яко серпъ, третій въ кватирѣ, четвертый або пятый зновъ инакше бы ся явили. И тутъ сказалибысьмо: Велий еси Господи, чудна дѣла Твоя!

Но изъ всѣхъ планетѣвъ найкраснѣй то *Сатурнъ*, то той, которого видите зъ долины по правой руцѣ, а видите его съ двома обручами и съ

7 мѣсяцами. Дуже красно показуются тѣмъ обручи черезъ скла, и Богъ знае, до чого они, и що на нихъ есть. Може колись духовными очима бѣльше и лучше побачимъ якъ тѣлесными!.. Прекрасно

Планетъ Сатурнъ.

оно жити на тѣмъ планетѣ! Хотя, правда, свѣтло сонця тамъ слабше, но за то въ ночи чудесный мусить бути видъ ѡтъ тыхъ мѣсяцѣвъ и обруча, и въ день обручъ той мусить чудно выдаватися. *Сатурнъ* также огромный планетъ, зъ него могло бы бути 735 земскихъ куль, а рѡкъ его 29½ нашихъ лѣтъ!

Теперь дивѣтся на образку на той планетѣ, що на долинь зъ лѣвои руки. То *Уранъ*. Онъ уже страшно далеко ѡтъ сонця, бо 400 миліонѡвъ миль, а есть 88 разъ бѡльшій ѡтъ землѣ, а рѡкъ его 83 нашихъ лѣтъ. Коло него кружить 7 мѣсяцѣвъ, котрыхъ дальновидными склами ледви можно розпѡзнати.

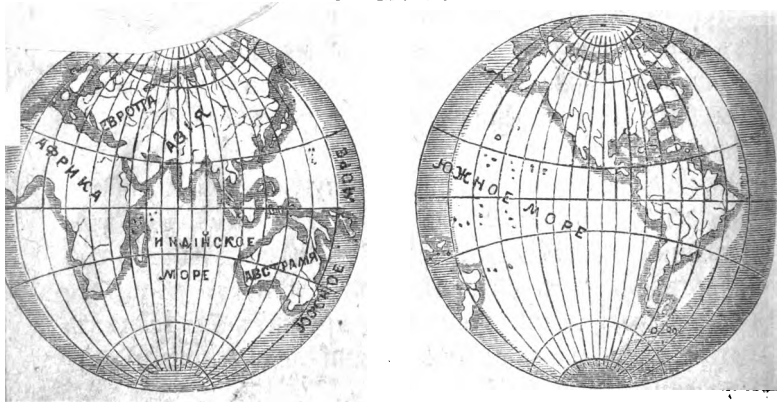
Послѣдній не давно ѡткрытый планетъ то *Нептунъ*. И ѡнъ еще въ ѡтдаленію ѡтъ сонця 746

миліонѣвъ миль належитъ такожь до нашего систему, и ѳтъ сонця мае слабеньке свѣтло. Сонце на немъ выдася лишъ якъ бѣльша звѣзда, а свѣтло въ ясный день у него, якъ у насъ въ мѣсячну нѣчь. Рѣкъ на немъ тревае 164 нашихъ лѣтъ. Коло пего кружить также одинъ мѣсяць. На нашѣмъ образку его не ма нарысованого, бо не було мѣстця на паперѣ.

Еще лишъ видите на образку *комету* въ правой руки, звѣзду съ хвостомъ. Кометы, то блудни тѣла, котри лѣтають свѣтами и тягнутъ за собою довгій хвѣстъ, а не появляются тѣлько въ невныхъ часахъ близко сонця, ѳтъ котрого они также мають силу и свѣтло.

А въ тѣмъ то огромнѣмъ свѣтѣ Божѣмъ, якъ въ той огромной горѣ пѣску есть одно зернято маленькое, одна звѣздочка темна, та до половины ѳтъ сонця освѣтлена, *нашъ планетъ*, на котромъ всемогущій Господъ насъ сотворивъ, а она зовеся:

Земля.

Такъ она выгледае зъ одной, а такъ зъ другою половиною! Зъ одной половины суть на ней 4

части свѣта: Европа, Азія, Африка и Австралія; въ другой половины поздовжъ тягнесь Америка.

Мы жіємъ въ Европѣ. Нашъ русскій народъ занимаетъ велику и бѣльшу часть Европы, а жіе наибѣльше въ господарствѣ, бо Господь Богъ давъ ему богато и доброй землѣ.

Господарство есть найважнѣша рѣчь для русскаго народа. Добре господарство то великое богатство, лихе господарство то капарство. Други народы, що мають гѣрши грунта, выдумали собѣ всяки способы, щобы свое господарство уллучити, и такое господарство называея *розумное* або въ латиньска „раціональное“, а мы Русины мало що еще поступили въ господарствѣ, а наибѣльше еще тримаемя старыхъ звичаѣвъ, бо же у насъ ѳтъ недавна доперва настала школьная наука, то и мы не могли въ книжокъ всего того научитися, що до розумной господарки потреба.

Що потреба до розумного господарства?

Найперше треба ѳтложити гордость, и не мати себе за найлѣпшого господаря, ни себе ни своего тата и дѣда. Богато есть такихъ господарѣвъ, що якъ ему спѣмнути о тѣмъ, що изъ книжки можна научитися господарства, ѳнъ тобѣ заразъ ѳтрѣже: Кобы грунтъ, а до того здорвье и гроши, то я бы знавъ якъ господарити. Наука не дасть ни землѣ ни хлѣба, и наука робити не буде, я самъ мушу робити, а якъ буду робити, то буду и мати, и будутъ мене мати всѣ за доброго господаря.

Но такимъ самымъ господаремъ, якъ такой человекъ, есть и шушликъ въ своей ямѣ, и мышъ въ своей, и воробецъ въ своемъ гнѣздѣ. Но шу-

шликъ и мышь не мають науки, лишь мають груитъ, и мають такій самый звычай, якъ ихъ таты и мамы мали. Не ма що и воробцеви дивоватися, що бнъ собѣ такимъ господаремъ, якимъ бувъ его тато и дѣдъ и геть геть ажъ до початку свѣта, но чelовѣкови такому треба дивоватися, що не хоче бѣльше знати, якъ его тато знавъ, не хоче науки изъ книжки, въ котру розумни люде списали, що розумного выдумали, и що въ практицѣ показалося дуже пожиточнымъ.

Старе наше господарство, панове братя, то таке, якъ старе садовництво. Якежъ оно було? Ото таке, що пѣйшовъ до лѣса, выкопавъ дичку и посадивъ коло хаты на грядцѣ. Выросла дичка и остала дичкою. Родити родила, но якїи то тїи грушочки або кваснички противъ грушки або яблока зъ доброго саду, где розумный ученый садѣвникъ коло щепѣвъ ходивъ? Таке и господарство нашего Русина противъ господарства Чеха, Нѣмця або Бельгїйця або Англичанина. Тамъ зъ морга лихого поля мае чтыре разы тѣлько пожитку, що у насъ зъ морга доброго поля, бо тамъ зъ давныхъ лѣтъ господарка ведесе *розумна*.

Но я пишучи вамъ книжочку для науки и пожитку вашего, зачну теперъ ѳтъ тыхъ нашихъ старыхъ господарѣвъ, що все при нашѣмъ господарствѣ они коло насъ крутятся, ѳтъ воробцѣвъ.

Ото бачите, зима, морозъ та заверуха. Снѣгомъ курить по всѣхъ закутинахъ, а господари наши воробчики гурмою сѣли собѣ пѣдъ оборѣгъ на овесъ, ѣдятъ снѣданячко, та цвѣрѣнкають.

— Не зняти, каже одинъ, обертаючи зерно ѳвсика въ зюбѣ, що нашъ газда теперъ робить?

— Та що робить? каже другїй, теперъ жа-

дної роботи не ма. Молотити студенно, и не потреба, хлѣбъ есть, сѣдитъ въ хатѣ, та позѣвае.

— Еще не пообѣдавъ, каже третій, якъ пообѣдае, то поїде межи люде забавитися.

— А не знати, о чѣмъ то ѓнъ теперъ такъ думае? повѣдае зновъ иншій.

— Таже треба конче о чѣмсь думати, у него така велика голова, та не така якъ наши воробячи головки, то тамъ въ такой головѣ богато думокъ и помѣстится.

По правдѣ сказавъ той воробчикъ, въ головѣ челоуѣка богато думокъ помѣстится, лишъ кобы то не пустыхъ а розумныхъ, а у насъ бувае бѣльше пустыхъ. А то все пусте, що не служитъ намъ до добра.

Ото, бачите, на дворѣ зима, часомъ и въ день не ма пильной работы, а зимови вечери и ночи довги-довги; най собѣ воробчики цвѣрѣнкають, а мы собѣ, коли маемъ часъ, читаймо книжочки и газеты. Не гордѣмся нашимъ розумомъ, а возмѣмъ книжку въ руку, може въ книжцѣ справдѣ есть що доброго, щось старого, давного, а щось и нового.

Правила господарскіи.

В. Що то есть господарь?

О. Господарь, то рабѣтникъ въ Божѣмъ городѣ, бо вся земля, то Божій городъ. Яка его у Господа Бога работа, така бувае и заплата.

В. Чи работа коло господарства есть заслугою передъ Богомъ?

О. Есть великою заслугою, бо Господь Богъ сказавъ до челоуѣка: *Въ потѣ чола твого будешъ поживати твоѣ хлѣбъ.*

В. Що повиненъ добрый господарь и слуга робити?

О. Богу честь ѳдавати, людямъ учтивѳсть, роли своей трудъ, отъ досвѳтка до ночи. Лѳнивства и образы Божой якъ холеры маесея выстерѳгати.

В. Чи добрый господарь лишь для себе самого трудится?

О. Никто на свѳтѳ не трудится лишь для себе самого, но зѳ каждой працѳ, чи зѳ ремесла, мусить бути и для другихъ хосенѳ. Такъ и господарь не лишь для себе трудится, но и для всѳхъ, що землѳ не мають, а ѳсти хотять.

В. Кто есть ледащимъ господаремъ?

О. Ледащимъ господаремъ называеся той, кто церковь обминае, корчму мае за хату, а хату за постѳль, постѳль за роботу, роботу за кару Божу, а руки за пазухою держить, що тогды якъ звонять до церкви, люльку вытереблюе, що при роботѳ все въ руки плюе и хухае, а при обѳдѳ въ страву дмухае, а по каждой ложцѳ спочивае.

В. Кто зовесе ледащимъ слугою?

О. Такій, що не молится, безъ ока не робить, що що скаже, то збреше и скрутитъ, що своего не шануе, господарского не пантруе, при роботѳ поволеньки ходить, що клине худобѳ, ба тогомъ смаруе, горѳвки допоминаеся и спаня пильнуе, службу все змѳняе и ничо не мае.

В. Чи ледащій господарь и слуга Бога ображуютъ?

О. Тяжко ображуютъ, бо Господь каждому давъ талантъ, що бы нимъ приробляти бѳльше, не закоповати въ землю.

В. Чи въ господарствѳ все лишь старого звичаю держатися, чи треба и що нового заводити?

О. Старого а доброго держатися, а нове якъ лѣпше отъ старого, приѣмати. Людей на свѣтѣ все прибубае, а землѣ не прибубае, то за то треба бѣльше розумомъ и працею накладати, щобы земля що-разъ бѣльше родила, и щобы що разъ бѣльше добра всякого прибубало.

В. Коли орка называеся добра?

О. Тогда, якъ скибы въ ширшки и въ глубшки и вздовжъ рѣвно якъ пѣдъ мѣру на поли укладаются и розсыщаются.

В. Коли можна сказати, що поле добре зралене?

О. Тогда, якъ скиба всюда ѡтъ цѣлця ѡтстане и крушится.

В. Коли называеся поле добре заволочене?

О. Тогда, якъ не видно нигде ни пырю ни буряну, и гладке якъ грядка.

В. Чи каждого часу можна при роли робити?

О. Въ мокрой роли николи не робити ани плугомъ, ани раломъ, ани бороною, ани городникомъ ани сапою.

В. Чи лучше глубоко орати чи мѣлко?

О. Въ черной земли подѣльской лучше орати глубоко, въ мокрой глиняковой мѣлко. Пѣдъ зиму лучше глубше якъ мѣьше орати, и гнѣй глубоко вѣорювати.

В. Чи господарь повиненъ дбати о гнѣй?

О. Гнѣй то золото, гнѣвня то яма, що въ ней золото добубаеся.

В. Чи гнѣй каждый однакѣй, чи есть лучший и гѣршѣй?

О. Гнѣй ѡтъ здоровой худобы и въ доброй паши лучший, мяснѣйшѣй, а ѡтъ марной худобы и въ пѣсеной паши гѣршѣй, пѣсеннѣйшѣй.

В. О що повиненъ добрый господарь наибольше старатися, щобы мавъ богато доброго гною?

О. Добрый господарь повиненъ старатися, щобы мавъ достаткомъ доброй и здоровой худобы, бо где богато худобы, тамъ богато гною, где богато гною, тамъ богато хлѣба и гроша. Якъ и люде повѣдаютъ: где тѣсно на оборѣ, тамъ повно въ коморѣ.

В. Якъ добрый господарь повиненъ свою худобу пасти?

О. Такъ, щобы зъ неи мавъ богато гною и добру роботу, и приховокъ каждого року.

В. Чи добрый то господарь, що спускаеся на саму пашу въ поли и на пасовиску?

О. Нѣ, тѣлько въ горахъ, где богато паши въ поли, а ролѣ не ма, и гною не треба, може господарь спуститися на сѣ пожитокъ. Где бѣльше поля, господарь меньше повиненъ въ поли пасти, а бѣльше въ дома зеленою пашою.

В. Що называемъ зеленою пашою, и якій зъ неи пожитокъ?

О. Зеленою пашою называемъ конюшину, люцерну, бураки, морковь, бараболѣ, и всякіи буряны и травы. Пожитокъ зъ зеленой паши есть такий, що худоба не морится, на слотѣ не мерзне, стоить собѣ въ дома и не губить гною, для справленія поля такъ неоцѣненного.

В. Чи добре ти роблять, що не маючи пасовиска, выпускають богато поля въ толоку, абы мали где худѣбку пасти?

О. Они добре роблять, що даютъ земельцѣ спочати, но где мало поля мають, лучше есть мѣсто выпускати въ толоку, сѣяти конюшину и люцерну, и узысканымъ зъ зеленой паши гноємъ чистѣйше подгноювати поле.

В. О що еще повиненъ старатися розумный господарь?

О. О постѣлку, щобы еѣ мавъ до волѣ, абы було все сухо и грубо пѣдъ худобою пѣдстелено, и щобы мочъ худобинная не пропадала.

В. Якъ часто выкидати гнѣй зъ пѣдъ худобы?

О. Зъ пѣдъ рогатой худобы не конечно часто выкидати, для того, що ѳнъ пѣдъ худобою черезъ мочъ найлучше выправляеся, такъ само и зъ пѣдъ овецъ не треба часто выкидати, но зъ пѣдъ ковей найлучше выкидати кожного дня, бо кѣньскій гнѣй острый, и кѣнь любитъ чисто стояти.

В. Якъ выкидати гнѣй?

О. Не выкидати николи на высоки купы, но рѣвно его розстелювати, щобы худоба его еще лучше стратовала, абы добре осѣвся, и не вѣтрѣвѣ и не пускавѣ въ себе дощѣвки. Гнѣй товаричій и кѣньскій и овечій повиненъ при выкиданю мѣшатися.

В. Где выкидати гнѣй?

О. Въ гноѣвню.

В. Якъ повинна устроена бути гноѣвня?

О. Гноѣвня повинна бути заглиблена, суха, межи будынками, ѳтъ сонця заслонена, и такъ устроена, щобы дощѣвка зъ стрѣнѣвъ ѳтходила на бѣкъ, не въ гнѣй.

В. Чи каждый господарь повиненъ мати добру гноѣвню?

О. Безъ доброй гноѣвнѣ не буде и доброго господаря. Добра гноѣвня то яма, зъ которой золото добуваеся.

В. Чи гноѣвку добре спускати на дорогу або где инде?

О. Грѣхъ великій, бо гноѣвка то хлѣбъ, даръ Божій. Гноѣвку якъ наибѣльше шанувати и кидати

Читальня.

въ ню солону, смѣтье, попѣль и всяку непотрѣбъ
зъ обійстя, абы перегнивала.

В. Що еще можна на гнѣй ужити?

О. Все, що мае въ собѣ силу для рослинъ,
на пр. кровь, патрохи зъ худобы и зъ дробу, по-
пѣль, сажу, буряны выполени и пр.

В. Коли лучше гнѣй вывозити: чи въ зимѣ чи
въ лѣтѣ?

О. Добрый перегнильый гнѣй можна и въ зимѣ
пѣдъ весну вывозити и укладати па велики купы
и добре притолочовати, но мервястого пѣсного гною
николи въ зимѣ не вывозити, но дай ему перше добре
перегнити и выправитися.

В. Чи добре вывезеный гнѣй лишити довщій
часъ на купкахъ, або розкинений?

О. Не добре. Скоро гнѣй розкинеся, найлучше
за свѣжа го вторати.

В. Чи добре вывозити гнѣй на таке поле, що
пѣдмакае?

О. Шкода гною, бо на мокрѣмъ поли онъ мар-
но пропадае.

В. Що робити съ мокрымъ доловатымъ по-
лемъ, щобы не пѣдмакало?

О. Треба го осушити.

В. Якимъ способомъ можна поле осушити?

О. Копаньемъ ровѣвъ або дренаваньемъ.

В. Якъ повинни ся поля таки обсушовати, що
далеко и широко замакають, и до многихъ госпо-
дарѣвъ належать?

О. Такы поля повинни тѣи веѣ господари вспѣль-
ными силами и вспѣльнымъ выдаткомъ обкопати
добрыми глубокими ровами, и ровы тѣи що року
поправляти.

В. Що то есть дренаванье?

О. Дренованье то таке, що по такѡмъ поли, що пѡдмакае, и зъ натуры своей мокре, квасовина, копаются рядами рѡвцѣ, и въ тѣи рѡвцѣ вкладаются выпалени глянани руры, котри всысають въ себе воду и спроваджують въ долину, где можна ей отхѡдъ зробити

В. Яке зерно треба брати на насѣнье?

О. Цѣльне и здорове зерно изъ такого збѡжа, що на слотѣ не було и добре дѡйшло.

В. Якъ треба паринину орати?

О. Не спѡзнати ся съ пѡдкладомъ, не квапитися съ другимъ ораньемъ, и тогды ити орати, якъ бурянь добувся.

В. Въ якѡмъ грунтѣ сѣяти пшеницю?

О. Пшениця любитъ добре управлене, урожайне поле. Где она не родится, мало съ сѣяти, бо добре жито або и овесъ добрый часомъ лучше выдать якъ слаба пшениця.

В. На що господарь уважати мае при сѣйбѣ озимины?

О. Щобы рано засѣяти и въ суху землю, щобы не конечно на гладко волочити, и по заволоченю щобы понеретягати розпруги, щобы вода зъ зимы мала куда ѡтпльвати.

В. Коли сѣяти ярину?

О. Овесъ, скоро лишъ дасться заволочити; яре жито и яру пшеницю и горохъ якъ земля уже обѡسخне, ячмѣнь якъ береза пукае, просо о св. Николаю, гречку ѡтъ св. Николая.

В. Якъ часто можна на одной нивѣ сѣяти горохъ?

О. Що шѣсть лѣтъ.

В. Якъ садити картофлѣ?

О. Картофль садити уже въ теплу и добру землю за плугомъ або за маркомъ, садити рѣдко, и николи въ одну ямку не давати по двѣ три, хибобы дуже маленьки були. Зъ того що по богато кладуть въ одну ямку, картофля зводигся.

В. Що картофля любить?

О. Абы еъ сонце до кореня доходило, для того рядъ отъ ряду повиненъ бути на локоть.

В. Якъ и коли сѣся конюшина?

О. Конюшина сѣся все съ другимъ збѣжемъ, съ ячемемъ, ярою пшеницею або овсомъ.

В. Кѣлько родѣвъ есть конюшины?

О. Конюшины есть богато родѣвъ, но для господаря найважнѣйши три роды: 1. червона, 2. бѣла 3. люцерна.

В. До чого служитъ червона конюшина?

О. Червона конюшина служитъ такъ на зелену пашу, якъ и на сѣно.

В. До чого служитъ люцерна?

О. Люцерна служитъ наибѣльше на зелену пашу, и есть дуже выдатна, бо косити еъ можно три або четьре разы и бѣльше черезъ лѣто.

В. До чого служитъ бѣла конюшина?

О. Бѣла конюшина або орѣшокъ служитъ до засѣянна на пасовиску и такихъ долинахъ, не дуже мокрыхъ где слаба трава родитя.

В. Якого грунту потребуе конюшина?

О. Червона и люцерна потребуютъ добре гноеного поля, а наилучше такого, где въ сподѣ есть гипсъ, бѣла же конюшина буде где будь.

В. Якъ можна помножити выдатокъ зъ конюшины?

О. Черезъ гипсованье, т. е. посыпованьемъ по ней на веснѣ якъ зазеленѣся, коли добра роса,

меленого гипсу, що его продають для мулярѡвъ по мѣстахъ.

В. Чи гипсованье служить тѡлько для конюшины?

О. Для всѣхъ тыхъ рослинъ, що мають листьє не траву.

В. Кѡлько насѣня конюшины сѣся на моргъ поля?

О. Червоной и люцерны сѣся по 3 гарцѣ на моргъ, бѣлой досыть гарнецъ, бо она хоть рѣдко посѣяна, стелится по земли и пускае зъ каждой ѡтноги коренѣ такъ якъ сунецъ.

В. Чи добрый господарь повиненъ сѣяти всѣ три тиі роды конюшины?

О. Всѣ три для того, щобы зъ люцерны мавъ цѣле лѣто зелену пашу, а зъ червоной сѣно и насѣнье, а бѣлою щобы понакидавъ всѣ таки мѣстця, где худоба пасеся, особенно ѡвцѣ.

В. Що повинна громада, що мае спѡльне пасовиско, сѣяти на тѡмъ пасовиску, щобы его поправити?

О. Повинна купити пасѣня бѣлой конюшины (*trifolium repens*) и обсѣяти нею всѣ пасовиска зъ рѣдка, найлучше при кѡнци мѣсяця Цвѣтна. Сѣся поверха межи траву, а то найлучше пѡдъ дощъ. То само можна зрѡбити и въ той руцѣ поля, що иде въ толоку, засѣявши рокомъ на передъ конюшинку якъ зѡйде зѡбже. То зыскъ великій, бо паша буде на толоцѣ лучша, а выдатокъ не великій.

В. На що уважати треба при сѣйбѣ червоной конюшины и люцерны?

О. На то, щобы першого року на ню худобина не ступила. На веснѣ и по каждѡмъ покосѣ боронами добре здерти, а люцерну можна навѣтъ

пѣдъ зиму и раломъ рушити и заволочити, ѿтъ чого она еще буйнѣйше росте.

В. Чи добре молоду конюшину першого року, якъ выбуяе, спасати?

О. Нѣ. На зиму зъ конюшины якъ зъ дитини не здоймай перины.

В. Чи можна конюшину на одной нивѣ часто сѣяти?

О. Николи передъ 6 лѣтъ.

В. Якъ довго можна конюшину тримати на поли?

О. Червону найлучше лишъ до третого року, люцерна буде и шѣсть лѣтъ, а бѣла якъ разъ закоренится то уже остане.

В. Коли першій разъ косити конюшину?

О. Тогды, коли добре розцвите.

В. Що еше бѣльше повиненъ господарь сѣяти на пашу?

О. Для рогатой худобы до подою можна сѣяти кукурузы досыть густо, а потому по троха косити, также добре садити велики бѣли бураки, а где родятся кукурузы, то межи ними и гарбузы.

В. Чи добрый господарь саму тѣлько рѣлю повиненъ справляти, чи также и долины?

О. Повиненъ справляти также и долины, такимъ способомъ, щобы мокляки ровами осушовати, торфови долины и рудавину навозити землю и дрѣбнымъ гноємъ, буряны выполювати, мохъ боролами здирати, купины розкидати и насѣвати всякими насѣнями травъ и конюшины.

В. Отъ чого повиненъ добрый господарь стерегти свои долины?

О. Отъ тратованя худобою рано на веснѣ, доки земля не обѣсхне, и по великой слотѣ, бо трато-

ванье таке дуже богато травы збавляе, а въ слѣдахъ худобинныхъ пріймаеся пасѣнье всякихъ буряновъ.

В. Коли наилучше косити траву?

О. Тогда, коли травы и зѣла цвѣтуть, бо тогда паша насытѣйшая и найздоровшая для худобы, а тогда, коли травы уже въ пасѣнье идутъ, сѣно бѣльше походитъ на солому, и хотъ его бѣльше, но менше дае худобѣ поживленія.

В. Якъ добрый господарь повиненъ съ худобою обходится?

О. По людски, бо такъ учить насъ вѣра наша, що грѣхъ великій, нѣмой худобѣ докучати, або надъ нею збытковатися.

В. При розмножаню худобы о що повиненъ добрый господарь старатися?

О. О то, щобы на его оборѣ не було ничо терхатого, замореного, худого и нужденного, но щобы все було здорове, веселе и доброи расы. Добрый господарь повиненъ передъ всѣмъ постаратися о добри матери до приховкѣ, о кобылы, коровы, безроги и овцѣ зъ доброго заводу, хотѣбы за нихъ добри гроши треба дати.

В. Що еще повиненъ добрый господарь въ своемъ господарствѣ мати кромѣ худобы?

О. Повиненъ мати и пчолы, где мѣстце до пасѣнки ѳтповѣдне.

В. Чи при пчолахъ добре триматися лишь старого звичаю?

О. Добрый старый звичай можна затримати, но не шкодитъ и нову науку изъ книжокъ и газетъ пѣзнати.

В. Яки ули повиненъ собѣ добрый господарь запровадити?

О. Такіи, щобы мѡгъ въ нихъ видѣти всю роботу пчѡль, а пчѡлы сами научать его, якъ съ ними треба обходитися.

В. Чи повиненъ каждый господарь мати свѡй садъ?

О. Каждый, кто мае коло хаты городъ, повиненъ его засадити хоть въ части щепами, бо то дуже пріємно и пѡжиточно.

В. Чи годится садовину въ збыткѡвъ ломати, або и яку ни будь деревину въ коры обдирати?

О. Не годится, грѣхъ, бо Господь Богъ давъ садовину и деревину на пожитокъ, абы росла; а кто въ збыткѡвъ еѣ псуе, супротивляеся волѣ Божой.

В. Чи шкода въ городъ, въ поли або на долинь, умысленно зроблена, еѣть образою Божою?

О. Еѣть по просту крадежью и розбоемъ, бо то все одно, спасти збѡжье або траву въ поли, або украсти готове збѡжье або сѣно въ гумна.

В. Чи шкодинки приходять коли до маекѡвъ?

О. Не приходять, бо проклѡнъ покривдженихъ спрваджуе на нихъ часто велику кару Божу.

В. Чого найгѡрше повиненъ господарь вароватися?

О. Безбожности и пѡянства.

В. Чи пѡянство еѣть великимъ грѣхомъ?

О. Еѣть дуже великимъ грѣхомъ, бо пѡяница забивае свѡй розумъ, найбѡльшій даръ Божій, забувае о Бозѣ, нищить свое здоровье, тратить дорогій часъ и гроши, кривдитъ свою родину, и позбавляе еѣ чести у людей.

В. А для чого еѣще еѣть пѡянство тяжкимъ грѣхомъ?

О. Для того, що оно провадить до голоду и

нужды, голодъ и нужда до злодѣйства, а злодѣйство до кары земской и вѣчной.

В. Якъ добрый господарь повиненъ дбати о свои будинки?

О. Повиненъ щиро о нихъ дбати, щобы коло нихъ бувъ ладъ и красота. Красный будинокъ то слава и честь господаря, лихий и обдертый то ганьба его и нечестъ.

В. Яки повинни бути всякии орудія и начина у доброго господаря?

О. У доброго господаря повинни все орудія и начина, ако то: плугъ, борона, сокира, долота, сверлы, пилы, косы, серпы, рѣзакы и пр. добре уложени и остры бути, бо тушымъ орудьемъ и начиньемъ работа иде не добре и пиняво.

В. О що повиненъ каждый маючий господарь постаратися?

О. О лучшу сѣчкарню, которыхъ и не дорогихъ теперъ суть розлични роды, о молотарню ручну, котра молотить скоро и добре, и въ добромъ господарствѣ за рѣкъ два вылатитъ.

В. Якій плугъ повиненъ собѣ справити добрый господарь?

О. Въ земли легкой глиняковой найлучшій ческій плугъ або „рухадло“, до землѣ тяжшой, где глубока орка, суть теперъ всякии лучши легши и мѣцнѣши плуги, а не дороги, котри продають по бѣльшихъ мѣстахъ.

В. Чи добре часто ѣздити або ходити по торгахъ и ярмаркахъ?

О. Дуже зле, бо и грѣшь и часъ черезъ то марнуеся. Кто часто ярмаркуе, у того лихо газдуе.

В. Що повинно бути въ каждой громадѣ, щобы люде за каждою дурничкою не бѣгали до мѣста?

О. Повинна бути крамниця сельска христьян-ская. До заложена такой крамницѣ повиненъ взя-тися цѣкавый но ретельный человекъ, не маючій грунту, а громада повинна му до того помогчи.

В. Чи добре робить господарь, що довги за-тягае?

О. Не добре, бо довги и лихва уже не одного и не сто господарей позбавили грунту и хаты.

В. Якимъ способомъ можна отъ довговъ усте-регчися?

О. Ощадностью и рахункомъ. Господарь по-виненъ добре знати, що у него есть, и чого ему потреба, абы лишь то продававъ, безъ чого го-сподарство его обойтися може, щобы каждый край-царь добре оглянувъ, закимъ его выдасть, и щобы все о томъ памятавъ, якъ есть, що може колись не стати, отже лучше, щобы хлѣба и наши и гроша лишилося, якъ щобы не стало.

В. На що добрый господарь уважати повиненъ въ своей хатѣ?

О. На то, щобы въ ней николи и отъ никого не було образы Божой, сварки, лайки, проклонѣвъ, нечистыхъ слѣвъ и поганныхъ. Въ хатѣ доброго господаря мае все честно и въ тихости провади-тися, мае бути всюда ладъ, чистота и опрятность. Межи господаремъ и господинею не повинна бути николи сварка, дѣти и челядь отъ тата и мамы повинни учитися богобойности, тверезости, учти-вости, трудолюбія и пошанованя старшихъ. Въ дому господаря и въ будынкахъ и всюда повинно все бути на своемъ мѣстци, и работа роботу щобы не спиняла.

В. Якъ мае господарь жити съ своими су-сѣдами?

В. Въ христьянской любвѣ и згодѣ, въ ретельности и услужности. Языка пильновати, щобы не выговорити, чого не треба, хоть бы ся що побачило або учуло, бо въ ѳтти обмова, сварка и образа Божа и гнѣвъ и пекло, ѳтъ чого Боже сохрани и заступи! Добра сусѣдского не забагати ни на стебелинку, противно где можна и треба допильновати сусѣдского добра, якъ своего власного, бо рука руку мые; все бути готовымъ сусѣдови чимъ можна выгодити и помогчи. Где письменни люде, сусѣды до сусѣдѳвъ повинни сходитися до читаня книжокъ и газетъ, коли до того часъ, и тымъ еще бѳльше утверждати у себе любовь.

В. О що повинни господари въ каждой громадѣ постаратися?

О. О читальню.

В. Якъ заложити читальню?

О. Списатися всѣмъ, що до читаня мають охоту, порадитися, по кѳлько каждый мае дати на рѳкъ, уложити собѣ статуты и дати до затвержденія ц. урядѳвъ.

В. Чи добре роблять тїи господари, що своимъ дѣтямъ не дають школьной науки?

О. Дуже лихо; бо наука то маетокъ и велике добро, а теперъ безъ науки темному челоувѳкови тяжко во свѣтѣ жити.

О ЧИТАЛЬНЯХЪ.

Въ каждомъ мѣстѣ и въ каждомъ селѣ конечно повинна бути читальня.

Читальню закладають собѣ розумни и честни люде добровольными рочными складками, постаравшиися для ней о ѳповѣдне мѣстце.

До читальнѣ члены сходятся, коли мають часъ, и тамъ одни читають, а други слухають, або всѣ, якъ умѣють, читають.

Читальня повинна мати такіи статуты ѳтъ ц. к. урядовъ затвердженіи.

Статуты Читальнѣ въ мѣстѣ або селѣ Н. Н.

§. 1. Цѣль Читальнѣ.

Цѣлею Читальнѣ есть розпространеніе просвѣщенія mezi членами соединеными и дѣйствованье въ томъ направленію на другихъ членѳвъ громады.

§. 2. Срѣдства.

Заложенье Читальнѣ въ мѣстци: а) зъ книжокъ, часописей и письмъ популярныхъ б) читанье и розпространеніе тыхже в) розговоры о содержанію читаныхъ предметѳвъ г) выклады.

§. 3. Фонды Читальнѣ.

Складаются 1) зъ вкладокъ ѳтъ членѳвъ щорочныхъ по — р. — кр. 2) зъ добровѳльныхъ даткѳвъ грошевыхъ 3) зъ книжокъ и часописей на заложенье библиотеки для Читальнѣ дарованыхъ 4) зъ иныхъ приходѳвъ, напр.: на тую цѣль устроєнныхъ забавъ

§. 4. Члены Читальнѣ.

Членомъ Читальнѣ може бути каждый безъ изъятія стану, пола, вѣку и обряду, мѣстцевый або замѣстцевый, котораго захованье не супротивляея достойности соединенія. Загальное собраніе именуе на представленіе выдѣлу членѡвъ почетныхъ, котори якимъ будь способомъ для добра Читальнѣ причинилися.

§. 5. Обязанности членѡвъ.

Члены суть обовязаны: а) вплачовати пѡвочне по — р. — кр. до касы Читальнѣ б) застосоватися до статутѡвъ Читальнѣ в) старатися о приступленіе новыхъ членѡвъ.

Членъ, который не исполняе тыхъ обязанностей або допустився нечестного дѣла, зъ соединенія членѡвъ выключаетя на пѡдставѣ ухвалы выдѣлу, однако на загальномъ собранію могутъ члены его зновъ прияти, если на тое заслуживѣ.

§ 6. Права членѡвъ.

Каждый членъ мае право: читати книжки и ча-сописи въ Читальни, выпожичати такови до дому, если черезъ два мѣсяцѣ на столѣ Читальнѣ зоставали; ставляти внесенія, голосовати и выбирати зрядѣ Читальнѣ.

§. 7. Зарядъ або выдѣль Читальнѣ.

Складаея зъ предсѣдателя, представляющаго Читальню и трехъ членѡвъ черезъ загальное собраніе избранныхъ — ѡдбуае засѣданія квартално або по потребѣ черезъ предсѣдателя узнаюи, и частѣйше. Дѣйствованье его: приимати членѡвъ, удержовати ихъ

списъ, и книжки и часописи Читальнѣ въ порядкѣ, отбирати всякого рода вплаты и дары, избирати изъ сочиненій и часописей наилучши, и ониі закуповати постаратися о отвѣтное мѣстце для Читальнѣ, въ слухавши мѣнїя членовъ, уложити регуляминъ для Читальнѣ, робити справозданье въ своего дѣйствованїя загальному собранїю, подавати до ухвалы выказъ при ходовъ и розходовъ Читальнѣ.

§. 8. Загальное собраніе.

Отбуваеся разъ въ рѣкъ для отновленїя выдѣлу и пересмотру рахунковъ. О скликаню и о каждой изъ мѣнѣ статутовъ мае предсѣдатель завѣдомити ц. к. власть политичну. До важности ухвалы потребна есть притомнѣсть половины членовъ, рѣшающихъ бѣльшостию голосовъ.

§. 9. Залагодженіе споровъ.

Повставшии споры межи членами соединенїя рѣшають судїи въ числѣ двохъ, на которыхъ спорящїи згодятся, и избранный черезъ судїевъ предсѣдатель. Мѣнїе судїи, попертое мѣнїемъ предсѣдателя, есть обовязующимъ.

§. 10. О розвязанью Читальнѣ.

Еслибы Читальня, чи то за добровольнымъ порозумнїемся всѣхъ членовъ, або черезъ власти краевїи закрытою остала, тогда книжки и часописи, зостающїя власностию Читальнѣ, будутъ назначени для библиотеки мѣстцевой школы, а маетокъ въ готовыхъ грошехъ на запомогу бѣдныхъ мѣстцевыхъ учениковъ.

Н. Н. для

(Подписи основателей.)

Статуы тѣи переписуются въ 5 екземплярахъ съ марками по 15 кр. и съ прошеніемъ по 50 кр. подаются черезъ Староство до затвердженья высшихъ властей.

П О В Ъ С Т И.

1.

ЛЮБОВЬ.

Була зима, а въ глубокой Россіи зима тверда, а по неизмѣренныхъ російскихъ лѣсахъ цѣлыми стадами волочится тычня.

Богатый бояръ Николай Васильевичъ казавъ старому вѣрному своему повозчикови запрягати конѣ до богатыхъ, сребломъ кованныхъ, залубень, и уже съдигъ на козлѣ густобородатый Семенушка, а тройка быстрыхъ кониковъ тупотитъ и форкае, та нетерпеливится, рада бы нести своихъ пановъ по гладкой якъ скло дорогѣ, куда ними поведе рука Семенушки.

Усѣли паньство обое молоди и красни и съ ангеломъ дитяною въ теплыхъ шубахъ огорнени. Свиснувъ Семенушка, и коники якъ птахи полетѣли.

Бдутъ, минаютъ село одно за другимъ, уѣхали уже шѣсть миль съ накладомъ, а передъ ними еще далека дорога, а не такъ далека, якъ страшна, бо три мили самого лѣса, а въ лѣсѣ звѣра безъ лѣку.

Заѣхавъ Семенушка въ гостинницу при дорогѣ допасти коники, а гостинникъ, увѣдавши, куда имъ

дорога, не радить ъхати, бо уже смеркаеся, а вонки на морозѣ голодни, а въ лѣсѣ ихъ безчисла, и по цѣлыхъ дняхъ и ночахъ, говорити гостиникъ, выють ажъ морозъ иде по костехъ. Но паньство обѣцалися бути нынѣ вечеръ въ гостинѣ у своихъ своякѣвъ, тамъ ихъ выглаждаютъ.

— „Семенушка, братецъ“, каже бояръ, „повѣдѣмъ.“

— „Воля ваца“, сказавъ Семенушка, и уже упрягае конѣ. Но гостинникъ просить и молить: „Не ѣдте, сегодня тычня, нѣчь страшна, дорога далека.“

— „Повѣдѣмъ“, сказавъ панъ, „есть у насъ ружье, коники быстры, перебѣгнемъ лѣсъ якъ стѣй.“

Не було що и говорити, Семенушка сѣвъ на козлѣ, свиснувъ, а воронни коники летять якъ птахи пофоркуючи собѣ гордо та весело.

Семенушка послухавъ своего любимого пана бояра. Ёде та розглядаеся по лѣсѣ, а тамъ тычнею широки дороги убити. Ёде та, воздыхае, та зъ тиха молится, бо знае, що то уже его и его паньства може бути послѣдна нѣчка. Ёде и воздыхае, и до коникѣвъ промавляє, бо жалъ ему и тыхъ коникѣвъ любыхъ своихъ пещеныхъ, и що подумаетъ, то и слеза паде ему изъ ока, та на густой русой бородѣ замерзаетъ.

— „Семенушка“, повѣдае бояръ, „чи то вѣтеръ такъ гуде по лѣсѣ?“

— „Вѣтеръ“, каже Семенушка „вѣтеръ!“ Не Семенушка знае, що то не вѣтеръ, онъ чуе добре що то звѣри выють. Трѣснувши зъ батога, коники еще що силы женуть, а Семенушка молится, бо чуе уже послѣдну годину, а не такъ ему о свое житъе иде, якъ о житъе своего барина, своей ба-

ринѣ, и того невинного ангелика, що на залубняхъ при грудяхъ.

— „Семенушка“, каже панъ, „вѣдай то не вѣтеръ?“

— „Господи спаси!“ говоритъ Семенушка, „а вы, Николай Васильевичъ, лагодѣтъ оружье!“

Скоро сказавъ ти слова, а тутъ страшна тычня, кѣлька сотъ вовкѣвъ уже туй-туй доганяють, ажъ земля пѣдъ ними стогне.

Конѣ що сила летать, но голодни звѣри уже туй-туй ихъ досягають.

— „Семенушка погибаемъ!“ зарыдала молода панѣ, а Семенушцѣ уже его житѣ не въ головѣ, онъ радбы выратовати своихъ голубчиковъ, свое панство, та взявши острый нѣжь, ѳтрѣзавъ посторонки, и пустивъ звѣрѣмъ одного коня, а стрѣляючи пистолетами туды сюди, жене що конѣ вырвати можуть.

Но звѣри закушавши коня, розѳрвали его якъ птаха, и дальше рвалися за забубнями.

— „Они не пустятъ насъ живыхъ“, каже Семенушка, „другого коня имъ уже не пуцу, бо не буде якъ утѣкати, тѣтъ я самъ скочу, а закимъ они мене звѣдятъ, вы съ помочью Божю доѳдете до села, що уже туй-туй не далеко“.

— „Не сдѣлаешь того“, сказала бариня, „ты нашъ вѣрный Семенушка, коли уже умремъ, умремъ все вразъ“.

„Нѣ“, каже Семенушка, „якъ можна жити, не треба умирати“, и взявши два пистолеты, скочивъ межи вовкѣвъ, ѳтдавши боярови важки.

Вся тычня застановилася. Положивши одного першою кулькою, онъ мѣривъ до другого, и другий упавъ, но нѣлькадесять розѣюшенныхъ звѣрей

Читальня.

кинулося на него, и розшарпали. На другій день, коли бояринъ рано выславъ людей изъ села шукати вѣрнаго Семенушку, нашли тѣи лѣшь шанку его и снѣгъ кровью скропленный, бѣльше ни слѣду.

Смерть Семенушки.

Добрый вѣрный слуга давъ за добрыхъ панѣвъ своихъ свое житье!

Чи видавъ кто коли на свѣтѣ такую любовь, щобы дати свое житье за другихъ? Вы певно скажете, любезни читателѣ, що: такихъ людей не видати на свѣтѣ. Правда!

Но я вамъ скажу: Подивѣтся на *крестъ святой*, а бнѣ вамъ скаже, що на немъ дѣялося, кто и за

що на нимъ распятыи бувъ, кто давъ себе добровольно на страшни муки и смерть?

Семенушка, вѣрный слуга, любивъ своихъ бояръ, яко своихъ щирыхъ добродѣевъ, що ему, и его родинѣ не одно добро сдѣлали, онъ умеръ за нихъ, бо онъ знавъ, що они не забудутъ за его жѣвку и дѣти. Но Исусъ на крестѣ умеръ за тыхъ, що его не любили, за тыхъ, що ему ругалися, що на него плювали, що его мучили и на крестѣ распинали.

Любовь Семенушки, то земска любовь, любовь, що на крестѣ распята, то любовь небесная, не за одного человекѣка, не за прѣтеля, не за добродѣя, не за одну милу рочину, но за весь р

То любовь, ко
уродилася не меж
стухами, не въ п
що ходящая по св
мала головы своей
не зъ конечности,
на поруганье и на с
крестѣ молилася за тыхъ, що еѣ распинали: „Отче!
прости имъ, бо не знаютъ, що дѣлають.“

Коли погланете на крестѣ, все собѣ то згадайте, и воздайте славу Спасителеви нашему, и учѣтся отъ него, щобы не лишъ для себе жити, но для всѣхъ ближнихъ своихъ.

ВОЙСКОВАЯ БОЛЬНИЦА (ШПИТАЛЬ).

Бодай-то Богъ боронивъ народы ѳтъ вѳйны! Може и прійде коли часъ, що люде на тѳлько прійдутъ до пѳзнанія, що не конечно у того правда, у кого бѳльша сила, и що розумнѳйше булобы розсуджовати, на чѳей сторонѳ правда, не кровавымъ, но розумнымъ судомъ.

Но въ нынѳшнихъ часахъ народы еще не могутъ обѳйти безъ войска, бо не всѳ они еще на тѳлько просвѳщенни, щобы хотѳли слухати голосу розуму, а про права другихъ, тре живати силы, щобы ихъ до послушеньс у привести. Такъ вѳйна въ такѳмъ рѳсправдлива, но часто буває и несправдливо, самѳи лишъ гордости и ненависти имъ народамъ, зъ лакометва на чуже дѳла.

Яка тая вѳйна, чѳи справдлива чи несправдлива, все таки она страшна, а тымъ страшнѳйшая, чѳѳмъ въ новѳйшихъ часахъ просвѳщенни народы повидумовали всяки оружія скорострѳльни, ѳтъ которыхъ якъ трава на пакосахъ лягае самѳи цвѳтъ народѳвъ, сама надѳя отцѳвъ и матерей, само найздоровшее и найхорошее поколѳнье!

Но не такъ то еще страшно о тѳмъ бесѳдовати, а страшнѳйше поглянути на поле битвы трупами и умирающими и покалѳченными засѳяное, страшнѳйше вступити въ такую войсковую больницу послѳ великой битвы.

Такъ описуе одинъ ѳфицеръ битву, въ которой ѳнъ бувъ тяжко ранений.

„Мы стояли въ поли черезъ двѣ недѣли, и ожидали непріятели. Ходили каждого дня слухи, що нынѣ а найдалше завтра буде велика битва. Розбиратися до спаня не ма коли, а тутъ дощъ перемочивъ землю, хотъ ляжешъ задрѣмати, то ляжешъ въ болото. Що найкрасши сады и виноградники, многолѣтну працю и маетки людей, мы вырубали на огнища, хотъ съ жалемъ, но по войсковому праву. Перемокши, недоѣвши, недоспавши въ той неперестанной непевности, яке буде наше завтра, ради мы уже були, щобы разъ такъ або инакше обернулося.

Нарештѣ одного дня досвѣта озвалися бубны и трубы на алярмѣ. Въ каждой груди сердце затрепетало, бо щобы якъ говорити, таки смерть велики очи мае, таки каждый згадавъ собѣ: може уже завтра прикроють мое тѣло землею, та пойде лишь сумна вѣсть о менѣ до родини, що мене уже не ма на свѣтѣ.

Затрубили, забубнили, мы стали въ ряды, и учули команду: щобы ити на передъ, бо тамъ за горбкомъ уже отрядъ непріятельскій! Ледви мы убѣгли кѣлька стаѣвъ, уже и упавъ выстрѣлъ одинъ и другій изъ пушокъ, а потому що разъ то гуще и гуще, а потому пушки якъ громаы грають и чути уже крыкъ и голосы и выстрѣлы карабиновъ, ба уже и непріятель передъ нами, а зъ нашихъ рядахъ уже падають люде якъ птахи. Теперь уже ничо не видно лишь одинъ дымъ, лишь чути громотъ выстрѣловъ и крыки команды, и зойкъ раненыхъ и умирающихъ. Не одинъ и не чуе, що раненый въ руку або въ ногу, ажъ доки не побачитъ крови, бо тогды зо страху человекъ гей закамѣне.

117 236

И мене драснула кулька по удѣ, но я не чувъ боли, лишь побачивъ, що щось теплого тече по нозѣ, а то була кровь. На то и не уважалося, а о всѣмъ свѣтѣ забулося, одна лишь гадка опануе человекъ, ити на передъ, туда, где наибольше неприятелей, стрѣляй, коли, бій, и стели трупы передъ собою! Серце такъ въ той хвили закаменѣе, що человекъ забуває, що есть человекомъ. Но тутъ свиснуло коло мене, и уже я и повалився на землю, смертельно раненый. Кулька перейшла черезъ груди и застрягла въ кости въ лопатцѣ. Кровь бухае — тяжело отдыхати — слабну — уже смерть заглядае въ очи. Господи прости грѣхи, и помяни душу мою! — Уже теперъ не чую ничего, тамъ гремятъ пушки, а битва все дальше посуваеся. Я лежу, цѣлый въ крови, та молюся. Нарештѣ утихло, уже перетягнула вся ватага, смерть мала велике живно, дымъ прорѣдився, видно цѣле поле застелене людскими дѣтьми, одни уже застигли и протягнулися, други кѣнчатъ житье, трети одни товариши другихъ ратують. Зъ далека видно огнѣ и дымы, где горятъ села, все людское добро перемѣняеся въ попѣль. Надтягають возы, идуть и собирають кто живый до живыхъ, кто небѣщикъ, на купу. Мене одинъ оглянувъ, и махнувъ надо мною рукою. Но другій приложивъ руку до грудей, а коли я заговоривъ, запаковали мене на вѣзъ. Господи, яке то було ѣханье! Що торкне колесо где о камѣничикъ, то ту дивни зѣйки ѳъ болести. Довезли насъ якосъ живыхъ передъ великѣй двѳръ, где були уже докторы съ ножами и пилками и клѣщами. Тамъ насъ познимали, и поскладали на земли передъ тымъ домомъ, а сами зновъ поѣхали въ поле. Потому брали насъ по одному на ноши, и несли до ком-

нать. Господи, що тамъ за видъ такій! На серединѣ стѣль, и лава, на стѣль лежитъ мученикъ, одни ему добувають кульку, шукають за нею жельземъ по тѣлѣ, рубають живе тѣло, а тамъ други другому ѳтрѣзують розтрѣскану ногу, а трети зновъ третому завязують чи голову чи що, а тутъ по цѣлой той комнатѣ лежать то руки, то ноги людски, якъ въ яткахъ якихъ, а кровь плющить пѣдъ ногами. Того уже оправили, положили, но ѳнъ уже дае пмъ звати рукою, що уже конецъ его муки, завернуть

Войсковая больница.

очи, зубами стисъ, уже готовъ, вѣчна ему память!... Беруть мене, розрѣрали сорочку, пхають кльщи въ рану, — не годенъ я вамъ высказати тыхъ

мукъ, — за нѡвъ години уже була кулька въ рукахъ, вынесли, дали голодному напитися якои юшки, я опамятався, и помимо страшныхъ болестей жию, но якежь мое житье? Рука нежива, зъ грудей на плечи рана на скрѡзь. . . .

Изъ такого поля *славы* завезли мене до больницы. Тутъ я заставъ и нашихъ и непріятелей вкупъ! Тамъ якъ дики звѣрѣ они себе мордовали и калѣчили, тутъ якъ братья лежатъ супокѡйно по своихъ лѡжкахъ одинъ коло другого, и не пѡзнати, ~~кто то тѣи сами,~~ кто вчера рѣзали и стрѣлялися.“

Весь свѣтъ, все народы, то такъ якъ тое поле битвы. Одни возносятся надъ другихъ, гордятся, ненавидятъ, ~~выдають~~ выдають собѣ войны, палятъ ~~мѣста и села,~~ мѣста и села, нѣвечать довголѣтну працю и добро; нужда, голодъ и хоробы, калѣцтю и вдѡвето и сирѡтство и величи и широки могилы: то плоды гордости и ненависти народѡвъ, то плоды *войны*! И въ тѡмъ нынѣ слава, кто бѡльше трупѡвъ положить, кто бѡльше крови пролье, кто бѡльше добра звѣвечить, того высоко величаютъ.

Колись, коли бѡльше просвѣщеніе и любовь Христовая озарить и огрѣе все народы, свѣтъ буде подобный до той войсковой больницы, где послѣ великихъ страданій все народы якъ братья обоймутся любовью, и скажутъ собѣ: якое великое безъуміе рѣзати себе и стрѣляти и палити и бурити!

Церковь наша молится все о то, щобы той часъ прійшовъ, абы все люде и все народы побраталися и возлюбилися, абы бувъ *миръ всего міра*! Якое то булобы щастье у народѡвъ, еслибы не треба кожного року давати сотокъ миліонѡвъ на войско, а все тѣи капиталы уживати бы ~~можно~~ можно на добри

школы, на дороги, на торговлю, на по́днесеніе господарства, на дѣла науки и штуки! Но до того далеко еще далеко, може внуки правнуки наши того дожіють.

3.

ХОЛЕРА.

Не далеко отъ рѣки нашої Днѣстра, откѣи си-нѣются наши горы-бескиды, есть село ни мале, ни велике, середне, а въ томъ селѣ добри та честни та трудолюбни люде.

Тамъ середъ села стоитъ не велика, но красна церковця, бляхою побита, коло церковцѣ парафіяль-ный дѣмъ не великій, но новый, а при нимъ порядни будинки и чудесный садокъ и городецъ.

Въ томъ селѣ уже отъ давна не ма пѣятики ни роспусты, стари, що були, темни грѣшники, уже повымирали, а молодши газды уже мало не всѣ письменни, розумни и статочни. Отъ пятнадцати лѣтъ настали въ той громадѣ лучши порядки, отъ коли прѣйшовъ до нихъ на парафію отецъ Михаилъ, съ щирымъ своимъ серцемъ, съ глубокою своею наукою, съ велицемѣрнымъ своимъ народолюбіемъ. Въ першихъ лѣтахъ, правда, тяжко було выкоренити не одинъ не добрый звычай, котрого люде держалися. Церковь була старенька, тѣсна, и не було въ ней ничего красного, дѣмъ парафіяль-ный валився, будинковъ не було, не було въ селѣ и школы, бо зъ давна никто за то не дбавъ.

До трохъ лѣтъ бувъ уже весь ладъ коло дѣму и будинковъ парафіяльныхъ, а въ пять лѣтъ по-

тому и стала нова церковь, съ всякими порядками. Уже въ першомъ роцѣ своего душпасгырства заложивъ о. Михаилъ и школу, въ котрой зъ початку, доки не було учителя, самый учивъ дѣти. Изъ тыхъ дѣтей уже теперь господари и радни и навѣтъ вѣйтъ уже ученый, письменный.

Отецъ Михаилъ съ женою своею Марією жили собѣ въ святой сердечной любвѣ, и Господь поблагословивъ ихъ добрыми дѣточками, но маютку у нихъ не було, тѣлько лишъ, що не було и довгу; они обое трудилися ѳтъ нѳчи до нѳчи, и въ невеликомъ ихъ господарствѣ було все такъ на своимъ мѣстци, все до своего ладу, все красно и чисто и порядно и мило, що радѳсть була вступити до нихъ и придивитися всему. Не забагаючи богато, а на малѳмъ перестаючи, исполняячи всѣ свои духовни обязанности точно и сумлѣнно, все на лицѣ о. Михаила була щира веселѳсть, яка буває у челоувѣка, що самъ собою задоволенный, така весела була и его супруга, добродѣйка, по правдѣ таки добродѣйка и порадниця всѣхъ своихъ парафїанъ въ всякихъ жѣночихъ та дитинячихъ справахъ на селѣ.

Парафїяне о. Михзила, пѳзнавши уже въ першихъ лѣтахъ, якого имъ Господь давъ пастыря, приягли до него цѣлымъ сердцемъ. Слово о. Михаила було имъ святымъ, въ всѣмъ они засягали его рады, словомъ: отецъ Михаилъ и громада такъ собѣ були якъ *тато и родина*, а якъ дитина ѳтъ тата прїйме часомъ и прикре слово, такъ и ѳтъ отца Михаила прїймали гдекотри, що въ чѣмъ нечестно собѣ поступили, всяку науку, и никто николи не ѳтказовавъ.

Такъ сходявъ рѣкъ за рокомъ, и уже теперъ о. Михаилъ справивши собѣ добре поля и сѣножата, доховавшися уже и худѣбки и красного садку и пасѣнки, робивъ собѣ що разъ лучшу надежду, що Господь умножить и его имѣнье, щобы щось и для дѣвчатокъ придбати, що до людей подростають.

Було то лѣто 1873 року. Прийшовши одной недѣлѣ изъ церкви, и пообѣдавши, сѣвъ собѣ о. Михаилъ на ганочку передъ домомъ съ женою и дѣточками, ѳткій красный видъ простирався на городы и поля и лѣсы.

— Чи видишь, мамунечко, каже о. Михаилъ, якій красный нашъ ячмѣнь, якъ рѣвно высыпався? Еще мы такого не мали на нашѣмъ господарствѣ.

— Правда що красный, но и мой ленъ сего року якій удався, — отрекла добродѣйка. Ни одной лептички на немъ не видно, а рѣвный а буйный, ажъ очи бере до себе.

— Видишь, мамунечко, то тое псѣнье рижское! То не все одно, яке пасѣнье кинути въ землю.

Задумавшися троха, поглянувъ о. Михаилъ зновъ на поле, та на свѣй садокъ, та повѣдае:

— Красный сей Божій свѣтъ, и чудный! Ты менѣ згадала за твое пасѣнье льну, а я собѣ згадавъ за мои грушки. Знаете, що я нащѣпивъ собѣ цѣлый рядъ тыхъ грушокъ, що прийшли зъ Нѣмеччины вразы?

— Охъ, чому не знаемъ татку? сказала Меланя, найстарша дочка, тоже я съ вами дружила и щѣпила, та такъ красно всѣ попріймалися.

— Попріймалися, правда, и буйно порозвивалися, но тогды, коли тая буря була, ѳемъ щепѣвъ заставъ я цѣлкомъ ѳтахненихъ. Я думавъ собѣ, що они уже пропали, а жаль менѣ ихъ було, що

то дуже доброго заводу, такъ щожъ я зробивъ? Мало що трималися пенька, но я ихъ стуливъ и связавъ. Появили они небожата, и я уже стративъ надбю на нихъ, но хотѣвъ знати практику.

— И що? поспытала Меланя.

— Иди и подивися, сказавъ отецъ.

Дѣвчина побѣгла, и за хвильку повернувши, сказала съ радостью:

— Четыре опамяталися, а четыре зѣсхли цѣлкомъ.

— Такъ видите, яки то чудни дѣла Божи! отрекъ о. Михаилъ. Я вамъ для того то кажу, бо я вчера расплакався надъ тымъ зъ радости, що я уратовавъ еще тыхъ четыре щепѣвъ, котри я уже мавъ за цѣлкомъ пропали, и прославлявъ Господа, що такую силу давъ тои деревинѣ, що она годна себе и въ такѣмъ припадку еще поратовати и вылѣчити при помочи людской!

— Щепа, отповѣла добродѣйка, то такъ якъ человекъ. Не одинъ и человекъ пропавбы въ темнотѣ и въ грѣхахъ своихъ, якбы его въ часъ не поратовати, не подвигнути, не дати ему опамятатися.

— Правда мамунечко, правда, сказавъ о. Михаилъ, и съ чувствомъ сердечного задоволенія поглянувъ на свою супругу, которой розумни слова ему сподобалися.

Коли такій розговоръ точився, прійшовъ человекъ, склонився, и сказавъ:

— Прощу, отче, маю вамъ щось сказати.

— Кажѣть, Иване, що?

Иванъ давъ знакъ рукою, щобы добродѣй съ нимъ пѣйшовъ на сторону:

— Не можна такъ казати, прощу на слово.

Отець Михайлъ пійшовъ съ Иваномъ стежкою на городецъ.

— Щожъ тамъ такого тайного? поспытавъ его.

— Зле, отче, зле.

— Ну, що зле? говорѣть.

— Охъ, не добре отченьку. *Холера!*

— *Холера?*

— Холера, отченьку, та Богъ съ вами и съ нами грѣшними, сказавъ Иванъ. Я не хотѣвъ добродѣйку пужати, бо то страхъ. Скрѣзь по селахъ люде мрутъ якъ солома, мы радовалися, що насъ миную, а вотъ уже и мы маемъ три трупы.

— Три трупы? поспытавъ о. Михайлъ, а я о тѣмъ и не знаю? Якъ се бути може?

— Отченьку нашъ солодкій, отрекъ Иванъ, приперло, раптомъ приперло, тутъ лишъ заболѣю въ серединѣ, уже и почорнѣвъ, поіойкавъ, тай уже и Богу духа давъ.

— Кто такій?

— Такой не далекій вашъ сусѣдъ Штефанъ, та тамъ страшно до хаты приступити, бо лишъ онъ духа ѳдавъ, а она уже за нимъ наставилася, та третого парубка уже корчи имили. Певно уже або скѣнчили або кѣнчать.

На тїи слова, побѣгъ о. Михайлъ до комнаты, розтворивъ свою шафку съ лѣками, взявъ шапку на голову, и палицю, и пустився просто до хаты Штефана. Штефанъ уже не молодой бувъ челоувѣкъ, но дуже честный и богобойный, то права рука була о. Михаила въ всѣхъ его дѣлахъ. А по правдѣ неразъ и самый о. Михайлъ его рады зазягавъ, и рада его була все дуже мудра.

Прибѣгнуши до хаты, заставъ Штефана уже на

помость, его жѣнка зъ жалю розболѣлася, и уже также лежитъ въ корчахъ. О. Михаилъ сплавъ.

— Чому вы менѣ не дали знати, якъ лишь заслабли?

— Мы не знали, ѳтповѣли люде, що такъ раптомъ смерть буде. Передъ годиною еще здорови були.

Порозгавявши непотрѣбныхъ сусѣдѳвъ, а лишивши кѳлькохъ що лучшихъ, о. Михаилъ казавъ однимъ терти, другимъ варити горячу купель. Задавши Штефанисѣ и парубкови лѣки, казавъ ихъ по одному всадити въ бочку въ горячую купель. Для парубка було уже за пѳзно, Штефаниху ѳтратовали.

Такій бувъ першій день.

Другого дня тихо було. Поховали двохъ умерцѣвъ, дали на службу, молилися, просили Бога, и розойшлися до дому.

Минуло зновъ три дни тихо и супокѳвно. Четвертого дня зновъ заслабъ газда. Закликали о. Михаила, привезли доктора, докторъ записавъ лѣкъ, но закимъ лѣкъ принесли, хорый подужавъ.

И зновъ минувъ день безъ умерця.

Но на другій день потому на одной улицѣ заслабло осмеро, трое ѳтратовали, пятеро умерло.

На третій день дванайцять хорыхъ. Доктора не ма, бо не годни докторѳвъ до всѣхъ селъ настарчити, самый о. Михаилъ и съ своими вѣрными людьми ходять ѳтъ хаты до хаты, ратують, потѣшають, и богато хорыхъ выходятъ, и о тыхъ еще дбають, щобы зновъ назадъ не запали въ тую коробу.

Но дальше-дальше що день то гѳрше. Уже якъ цѣле село, такъ не чути ничо, лишь зойкѣ и

плачь! Въ той хатѣ вымерло все, тутъ одно лишилося, тутъ сами дѣти остави безъ тата безъ мамы, тутъ родичамъ все дѣти вымерли! А на цминтарѣ наразъ по ѳемъ по десять домовинъ! Люде падуть, якъ трава пѳдъ косою. Не дарме

Холера.

стари предки наши представляли собѣ джуму якбы невѣсту съ червоными кровавыми очима, съ косою, куда она ступить, тамъ трупъ на трупъ. О. Михаилъ не мавъ ни дня ни ноци, никто не захо-

ровавъ, никто не умеръ безъ нихъ, безъ ихъ помочи и потѣхи.

— Татку любый, говорила ему добродѣйка, дивися на себе, и на свои дѣти. Не мучся такъ, не збавляй силы, не ходи такъ помеже умирающихъ! Имъ не поможешь, а борони Боже, щобысь не принѣсь заразу!

— Всѣмъ не поможу, но богато помоглося, отповѣвъ о. Михаилъ, но самый уже чувъ, що ослабъ зъ бессонныхъ ночей и зъ труду.

Одного разу рано до-свѣта прійшла жѣнка, зъ села, що ей человекъ уже лежитъ безъ надѣи. О. Михаилъ вставъ убиратися, но перейшовшия черезъ хату, заточився назадъ на лѣжку.

Заплакала добродѣйка и дѣти, ратовали ратовали любезного тата, но не ѳратовали!...

Межи шѣстьдесятъ и пять свѣжими гробами на цминтарѣ выкопали добри парафіяне и своему доброму и щирому пастырю глубокую яму, сумно звонять звоны, а въ цѣлѣмъ селѣ плачь, бо несуть отца, правдивого отца и учителя и добродѣя громады до гробу! Цѣле село выступило на похороны, и не було ока, щобы не заплакало.

Въ тыхъ комнатахъ въ парафіальномъ домѣ, где перше все бывало щастье и веселѣсть, бѣдна вдова съ дѣточками заливаются слезами. Не ма тата сиротамъ дѣтемъ, не ма порадоньки ни надѣи. Сынъ одинъ Северъ самый уже собѣ дае родоньку въ свѣтъ, а другій приѣхавъ до дому, бо не стало того, кто плативъ за науку.

Минули часы для бѣдной нещастной вдовицѣ, треба зробити мѣстце другому священникови.

Уже до-свѣта забрали на возы що було еще праць, а бѣдна вдовиця съ дѣточками сиротами

заливаеся слезами: Тутъ вы, дѣтоньки-соколики мои породилися, тутъ я васъ выкохала, тутъ мы жили собѣ якъ въ раю межи добрыми и честными

людьми, прощайтесь съ тымъ милымъ намъ мѣст-
цемъ, гдѣ всюда видите руку вашего тата, про-
щайтесь на всегда, и збирайтесь, пойдѣмъ попро-
щатися еще и съ его могилою. . . .

На подвѣрью стоятъ возы съ цѣлымъ вдови-
чимъ маеткомъ, а на цминтарѣ межи свѣжими мо-
гилами пѣдъ камѣннымъ крестомъ лежатъ на ко-
лѣнѣхъ бѣдни сироты. Слезами змочили земленьку
святую. Лежатъ на колѣнахъ и молятся къ отцу
вдѣвъ и сирѣтъ.

Боже, помилуй бѣдни сироты!

ОТЪ МАЛЕНЬКОГО ДО ВЕЛИКОГО.

Якъ Михайло Воронка розказовавъ, ѿткій ѿнь прійшовъ до ґрунту и грошей?

„У мого тата“, повѣдавъ Михайло, „не було ґрунту, бо они служили за гаевого въ лѣсѣ. Зъ маленьку я пасъ по лѣсѣ панскій тогаръ, а якъ ставъ парубкомъ, взяли мене въ рекруты, та загнули на Венгры геть ажъ до Банату. Тамъ у Банатѣ земля дуже добра, родится богато хлѣба, примножують богато худобы и пасѣкъ.

Я стоявъ на квартирѣ у одного Серба, або якъ они тамъ назѣвають, Раца, дуже доброго и честного человекъ, що звався Арсеній Лукичъ. У Сербѣвъ така молитва якъ у насъ, така служба Божа и вся ѿтправа, таке писъмо, таки свята и таки обрядки, то я тамъ бувъ такъ, гей въ дома.

А той мѣй газда, Арсеній, где я стоявъ на квартирѣ, бувъ дуже побожный и честный, тверезый и сумлѣнный человекъ, така була и его жѣнка и его оба сыны. Онъ мене разъ взявъ до своей пасѣнки, що мавъ у поли, та сѣли мы собѣ подъ деревиною и курили люльки, и попивали вино, що малисьмо у флящѣ таки его питомое зъ его виноградника.

Повѣдае ѿнь, Арсеній, до мене:

— Видишь брате, Богъ милосердный давъ менѣ добро, та яке тысячное добро, що и люде менѣ завидуютъ, а зъ маленьку я служивъ по межи люде, бо у мого тата не було ґрунту.

На то я ему кажу: Такъ, пане газдо, и я не маю ни ґрядки.

Отже, повѣдає онъ менѣ, Арсеній, дальше, я собѣ все думавъ: Господи, кобы я где хоть моргъ поля мѡгъ собѣ придбати, щобы я свою земельку мавъ! Та такъ одного разу въ лѣтъ далеко въ поли сапаю я сусѣдови кукурузы, та на полудне я собѣ сѣвъ надъ ровомъ, отъ тамъ коло той могилки, та полудную. Ажъ ту чую, щось гей вѣтеръ шумить. Колижъ я оглянувся, а то рѡй, но такій великій, що я не знавъ, що робити, и хочу утѣкати. Но подумавъ я собѣ: гей, та я бы ся той мушки боявъ! Та скорше выкресавъ огню, закуривъ люльку, а онъ шумить менѣ надъ головою. Шумить, шумить, вѣдай хотѣвъ сѣсти, та не мавъ где, та я набравъ персти въ жменю, та кидаю, кидаю, и онъ спустился и сѣвъ на тернину. Ну, щожъ теперъ робити? Не ма его якъ взяти. Такъ я думаю, думаю, ажъ потому взявъ, скинувъ зъ себе, выбачте, шганы, зъ прутикѡвъ поробивъ обручки, позакладавъ въ ногавицѣ тѣсно одинъ, другій, третій, связавъ ногавицю зъ верха, надставивъ на корчѣ, та курю, и пчола вся стягнулася въ ногавицю, потому водою троха скропивъ, тай рѡй утихъ. Якось то уже не далеко до вечера було, взявъ я его легенько, тай занѣсь до дому, купивъ собѣ улій старый, та попросивъ такого, що до пчѡлъ знавъ способы, и онъ менѣ его осадивъ.

Смѣху було по селу не мало, якъ я безъ штанѡвъ до дому ишовъ, а теперъ всѣ люде то добре знаютъ, що я зъ того роя прійшовъ до всякого добра.

То бувъ великій и ранний рѡй, не лише, що самъ обробився, но еще и пустивъ доброго царя, и оба хорошенько перезимовали.

Зъ тыхъ двохъ на другій рѡкъ зробилося

шѣсть, а потому якъ до року, то бѣльше то менше примножовалося, а за десять лѣтъ уже було у мене 200 пней на точку. Господь давъ добрый рѣкъ, примножилося зновъ другихъ 200, стари все я продавъ на мѣдъ и взявъ 1000 гр. и купивъ грунтъ. Теперь Богу дяковати все маю, и хлѣбъ и вино и мѣдъ и грѣшъ на свою потребу, ще неразъ и не одного бѣдного заратую.

Такъ, повѣдае Михайло, розказовавъ менѣ мой газда Арсеній, и то менѣ уже николи зъ гадки не сходило. Господи, думавъ я собѣ, кобы то менѣ коли где такой щастливый рѣй надлетѣвъ!

Выслуживши въ вѣйску, повернувъ я до дому, и принѣсъ съ собою 120 р. готовыми грѣшми, бо я своего ленику не тративъ, а грѣшъ до гроша складавъ. Мѣй газда такой добрый бувъ, що менѣ дававъ страву, ще и заплативъ, якъ я ему въ работѣ що помѣгъ. Прійшовши до дому, якъ лишь зачули мои брата, сестры, вуйки, тѣтки, що я гроши принѣсъ, якъ стануть до мене ити, а тому дай пятку, а тому десятку, а сему на быка, а тому на коня, а каждый такой солоденькій, такой масенькій, а каждый такъ божится такъ кленеся. що ѳтдасть тогды а тогды, а на певно и на безпечно, досыть, що все мои гроши розѣрвали якъ круки, и я не мавъ и на свою потребу, бо я, знаете, мягкого сердца, та каждому вѣривъ.

Прійшло-ся, що менѣ самому гроша треба, иду, прошу: ѳтдайте. А коли тое-сее, не ма, годѣ, пождѣтъ, бѣйтеся Бога! Жду, жду, не ма зъ того ничого. Нарештѣ одинъ выцывавъ менѣ по риньскому по цѣвъ, другій тое сее повѣдае, що дастъ менѣ сѣяти нивку, а третій, такой самый мѣй вуй-

«о Андрѣй, каже: отъ знаешь, грошей не маю, дамъ ти пень пасѣки на выбѣръ котрого схочешъ.

Я собѣ коморовавъ при сестрѣ, скоро по великодныхъ святахъ думаю собѣ: возьму пень пасѣси, бо отъ лихого довжника добро що будъ взяти, якъ мае пропасти.

Выбравъ я собѣ изъ десяти одного роя, правда лепскій бувъ и на муху и на вагу, и робота бѣла якъ свѣгъ, та взявъ я, та поставивъ пѣдъ хату на волю Божу. Пришло лѣто, мои пчолята поновили роботу, ба теперъ менѣ уже не ити на роботу, лишъ сѣди каменемъ коло нихъ, щобы рѣй не втѣкъ. Зновъ бѣда! Шкода мого лѣта. Но тамъ въ Банатѣ я видавъ, що роблять перегоны. Скоро уже мухи повный уліи, и въ долину есть крытый червь, то берутъ такій бездонникъ, перевертають горѣ дномъ, т. е. отворомъ, та поставлять и привязууть на верха соломянну коробку, та ковтають зъ долины, ковтають, то пчола геть утѣкае въ гору, а съ пчолою и матка,

Якъ уже пчола высше поїде и зашумить въ коробцѣ, тогды очкомъ люлькою троха пѣдкурити, тай вся пчола зайде въ коробку. Тогды лишъ легко здоймити, тай вытрясти пчолу на верето, поставити уліи, кинути въ него троха пчѣль, щобы зашумѣли, и пчолы за шумомъ пойдуть, и тогды дивитися за маткою. Она жовта довга, то легко еѣ спѣзнати. Якъ есть, то накеровати еѣ до улія, а якъ не ма, то еще зъ улія решту пчѣль выкурити. Не добра то робота не добра, но все таки лѣпше, якъ дорогій часъ въ лѣтѣ тратити коло одного або кѣлькохъ пѣвѣвъ. Огже я такъ выгнавъ изъ своего пня роя, и поставивъ въ подѣбнѣмъ улію коло

старого. Пчола роздѣлилася добре, въ старомъ об-
сѣла добре червь, въ рою взялася до новой работы.

Я собѣ пойшовъ въ поле робити, а коли въ старомъ улію за 14 дней молода matka заспѣвала, я тогда уже той день лишився въ дома. Не выйшла, правда, того дня, ажъ на другій день съ другакомъ, я вычекавъ другого дня, онъ выйшовъ, сѣвъ на вербу, я зѣбравъ, и осадивъ другака, а четвертого дня выйшовъ третякъ, то я его въ ночи нагнавъ на другака.

И бачите, Богъ менѣ такъ давъ, що и менѣ повелося такъ самѣсенко якъ Арсеньому въ Банатѣ. Правда, що у насъ также красни пожитки! До десять лѣтъ було и у мене 200 пнявъ, и я продавъ 200 ровъвъ отъ разу, и купивъ 4 морги поля, и поставивъ хату, и теперъ каждому раджу: *шануй-те пчѣлку и любѣть еѣ, и учѣтся, якъ съ нею обходится.*

Теперъ уже маю Держоны сами рамови. То не пuste дѣло тii Держоны, та и та вся наука, що по книжкахъ о пчолахъ!

Таке говоривъ Михайло Воронка, та не онъ самый прійшовъ зъ пасѣки до маетку; есть такихъ въ нашей Галичинѣ еще бѣльше.

5.

**ЯКЪ ВЪ АНГЛІЙСКОМЪ КРАЮ ОДИНЪ ЧЕЛОВѢКЪ
ПРІЙШОВЪ ЗЪ ДУЖЕ МАЛЕНЬКОГО ДО ДУЖЕ
ВЕЛИКОГО?**

Уже то и добре наша пословица повѣдае: зъ кого ся насмѣвають, зъ того люде буюють.

Бувъ оденъ человекъ въ Ангіи, Ринардъ

Аркуайтъ, дуже бѣдненькій, изъ мѣста Престона, где року 1732 свѣтъ узрѣвъ. Зъ дитиньства дуже тяжко бѣдовавъ, не мавъ що ѣсти ни въ чѣмъ ходити, та не знавъ и жадного ремесла, лишъ потому научився бритвы острити и бороды голити, по нашому: бувъ *цируликомъ* въ мѣстѣ Бостонѣ.

А диво то якесь було не человекъ. Съ кимъ где бееѣдовавъ, то все говоривъ: не журѣтся, я еще буду карытою и чтырма кѡньми ѣздити. То въ такон бесѣды всѣ его мали за дурного, и все зъ него посмѣхалися: а где твоя карыта, а где твои чтыре конѣ?

Коли голярство ему не поплачовало, взявся онъ до купованя волося ѡтъ жѣнокъ по селахъ, и продававъ панямъ по мѣстахъ, и зъ того уже правда лучшій мавъ заробокъ, но о карытѣ и коняхъ не було що и гадати.

Маючи уже и жѣнку, все онъ ей повѣдае: будемо любко еще ѣздити карытою и чтырма кѡньми, лишъ пожди, та не журися. То и жѣнка за того сердится, та таки думае, що по правдѣ ему якоисъ клепки въ головѣ не стае.

Бувало по ночахъ не спить, все думае. Не разъ середъ ночи зѡрвесея, бере папѣръ, рысуе, або начиньѣмъ всякимъ рѣже та пилюе, та складае якусь машину. Влѣзло ему до головы, що онъ таку машину зложитъ, що якъ разъ еѣ пустити въ рухъ, она уже на вѣки буде рушатися, и не стане сама николи. Робивъ, складавъ, поправлявъ, коношадився съ тою машиною довгій часъ, и не було зъ того ничого, а що черезъ тую роботу еще и своего ремесла на допильновавъ, то була нужда, и жѣнка сварила и допѣкала ему каждого дня.

Одного разу прійшовъ онъ зъ мѣста, та по-

вѣдае: ну жѣнко, не за довго будешь ѣздити карытою и чтырма кѣньми.

— Тфу, пекъ тобѣ дурный, съ твоею карытою и кѣньми, я не маю за що черевикѣвъ купити, та дальше буду босо ходити, бо где якій грѣшь маешь, то все на твои дурни забавочки иде.

Таке ему нѣла его жѣнка кожного дня, но онѣ все таки говоривъ: будешь ѣздити карытою и чтырма кѣньми.

Назносивши, що ему треба було до хаты, взяв-ся онѣ робити модель до такой машины, чтобы сама пряла ѣтъ разу кѣлькадесять веретенами. Робивъ, робивъ о голодѣ и середѣ сварки жѣнки, середѣ плачу дѣтей, и зробивъ. Скоро уже готова была машинка, онѣ запросивъ одного своего прѣтеля, що на томѣ розумѣв-ся, и съ нимѣ радив-ся. А тѣ была субота, богато людей прѣйшло до голеня. Ждутъ въ голярни, ба, онѣ не выходитъ, бо бесѣдуе съ своимѣ товаришомѣ. Они постояли, розсердились, та порозходилися. Тогда уже жѣнка зѣ злости, що про тую дурну машину онѣ хлѣбѣ тратитъ, якъ лишь онѣ выйшовъ зѣ дому, пѣрвала сокиру, та всю его працю въ трѣсочки порубала. Повернувши Аркрайтѣ, заломивъ небожище руки, но не пѣрвался до жѣнки, лишь позбиравъ всѣ кусники, та поскладавши на столѣ, повѣдае жѣнцѣ: ты сердиш-ся, а ты любко не знаешь, що не за довго будешь ѣздити карытою и чтырма кѣньми.

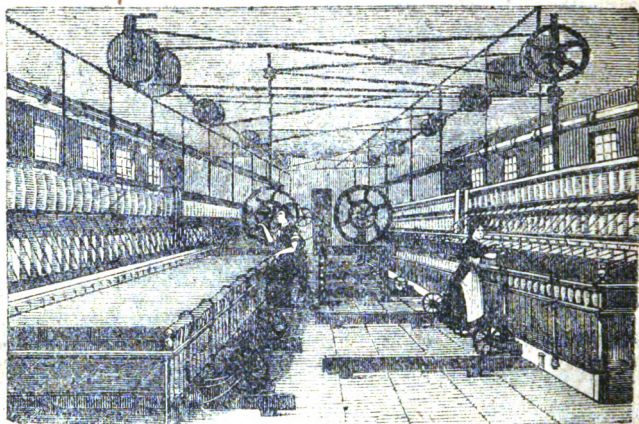
Видячи, що съ жѣнкою онѣ ничего не пора-дитъ, покинувъ онѣ еѣ, и волочив-ся по мѣстахѣ, потому осѣвъ въ Нотингамѣ, где зновѣ зѣ голеня живѣ. Но тая машина такъ ему влѣзла въ голову, що неразѣ, коли якого пана голивъ, и уже мыломѣ го помастивъ, а прѣйшла ему яка гадка

до головы, то щобы еѣ не забувѣ, покинувѣ неравѣ недоголеного нана, и побѣгѣ до дому то зроби́ти при своей машинѣ, що ему до головы впало. Зѣ того богато мавѣ гнѣву и утраты, и все҃ его мали за дурного.

Но у то́мъ мѣстѣ Нотингамѣ, познакомився онѣ съ однимъ богатымъ банкиромъ Райтомъ (Wright) и выпросивѣ отъ него велику суму грошей на велику машину. Но коли еѣ зробивѣ, не прѣла она добре, моталося, рвалося, не ишло. Побачивши Райтѣ, що зѣ того ничо не ма, отступивѣ отъ него, но онѣ найшовѣ собѣ другого Нѣда, панчошника богача, що ему помѣгавѣ. И той давѣ ему 1200 фунто́въ штерлингѣвъ т. е. 12,000 р. а побачивши, що зѣ того ничо не ма, также отступивѣ отъ него. Но Аркрайтѣ все таки не опускавѣ рукѣ, и все таки говоривѣ все҃мъ, що буде ѣздити карытою и чтырма кѣньми. Роздумавши все, чому ему тамти машины не повелися, порадився онѣ доброго токаря, котрый розібнознавши, о що рѣчь иде, все ему добре поробивѣ. Отже съ тымъ токаромъ онѣ ровѣбравѣ свою машину цѣлкомъ назадѣ, и день и нѣчь оба робили, и дошли до своей цѣли. Року 1770 на такой машинѣ прѣвѣ уже Аркрайтѣ найкрасшу пряжу, и дѣставѣ на то патентѣ для цѣлой Англии.

Такѣ выгледае тая машина, що одинѣ человекѣ або жѣнка лишѣ поводитѣ рукою то впередѣ, то вѣ задѣ, а ста веретенѣ прекрасно и рѣвно и тоненько прѣдуть и волну, и баволну и лёнѣ, а машинѣ такихѣ уже всюда безѣ числа, и зѣ той причины все҃ народы цѣлого свѣта мають дешеву одѣжѣ.

Но що Аркрайтъ собѣ выдумавъ, то и сталося. Отъ 1775 року ѣздивъ уже съ женою своею

Прядильная машина.

карытою и чтырма кѣньми, а коли 3. Августа 1792. въ краснѣмъ своемъ замку въ Крумфордѣ померъ, лишивъ бѣльше якъ пять миліонѣвъ ринскихъ маетку!

Такъ человекъ що схоче, зрѣбитъ, если ничѣмъ въ своемъ предиринятію не дасть ѣтстрашитися.

Примѣръ Аркрайта учить насъ, що не конечно то уже добре що старе, що человекъ старе повинентъ исправляти и улучшати, а то въ всякой дѣчи, чи господарь, чи ремѣшникъ, чи ученый, все стремити до лучшого, розъмнѣйшого, пожиточнѣйшого.

Где слава дѣвоча?

И, въ послушенствѣ къ
родности и встдыливости, въ чи-
стоудѣльницѣ и въ науцѣ.

В. Чи дѣвчинѣ треба также умѣти читати и писати?

О. Кажда дѣвчина повинна умѣти читати и писати, бо розумну дѣвчину и письменну люблять люде и всѣ шанують, а зъ розумной ученой дѣвчины буде розумна жѣнка и добра мати.

В. Якъ повинна справоватися кожда дѣвчина?

О. Такъ, щобы никто на свѣтѣ на ню не мѡгъ злого слова сказати. Дѣвчина повинна пильновати набоженства, на ней повинна бути все красна и чиста одѣжь, въ жѣночѡмъ господарствѣ въ дома мае бути всюда ладъ, красота и чистота. Хорони Боже дѣвчинѣ ити до корчмы або приставати съ нещевными товаришками!

В. Въ чѣмъ залежитъ слава жѣноча?

О. Слава жѣноча залежитъ въ тихенькѡмъ и милѡмъ пожитью съ человекѡмъ и въ добрыхъ послушныхъ дѣтяхъ, въ старанности коло хлѣба и стравы и бѣлизны и одежи и постелѣ, коло хаты и коморы и города и обороу и хлѣва, коло набѣлу и дробу и коло всего того, що до домашной выгоды и красоты и чистоты служить.

В. Яки суть головни обязанности жѣнки и господинѣ?

О. Памятати все о потребахъ человекѣа, дѣточекъ, старшихъ родичей и челяди, заступати человекѣа въ всѣмъ, коли его въ дома не ма, пиль-

новати всюда а
хвалы Божой и д

В. Чи господ
доброй господинъ?

О. Нъ, не може
дарь ѳтъ досвѣта до в
працюе, если не мае добро
зумна и добра господиня, тамъ
и умножается. Добра господиня и д
наибольше щастье челоувѣка.

В. О чѣмъ добра господиня повинна все
мятати?

О О томъ, що на ей головѣ цѣле господар
ство почивае. Не опускаати ей николи рукъ ѳ
працѣ, но все и всюда робити и окомъ доглянути
знати и о векикомъ и о наименшомъ, а николи
думати о пустомъ и нездаломъ. До господинъ на
лежитъ комора, и мука и крупы и омаста, и гор
нецъ и миска, и припѣчокъ и трѣска, млынъ
жорна и дѣжа и бочка, и городъ и зѣлье, и тел
лица и веретено и мотовило и ткачь и блѣхъ
ножицъ и голка, и пѣрье до подушки, и зѳл
и праникъ, а также и корова и телятко и б
и ѳвця, и гуска и качка и курка и песь и кот
и все що въ господарствѣ потрѣбне.

В. Що повинно бути и у наибѣднѣйшой
сподинѣ?

О. Всюда и въ дома и на подвѳрю и ко
себе и коло дѣтей въ одежѣ, въ бѣлизнѣ, въ по
стелѣ мае бути чистота, все мае бути замечено
выбѣлено, и обмыто, и въ хатѣ чистый и прие
ный воздухъ, въ сѣнникахъ свѣжа солома?

В. Що повинно бути въ коморѣ у доброй г
сподинѣ?

368 emp.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 076119822